

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym ett av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Baksidestext

_ -_Perspektiv på historien --
_Kulturhistoria; vänder sig i första hand till elever som studerar på de studieförberedande programmen.

_Boken tar upp en rad intressanta kulturhistoriska teman som alla bidrar till att bredda och fördjupa studierna i historia på gymnasieskolan.

_ -_Perspektiv på historien --
_Kulturhistoria; är i första hand tänkt att användas för arbetet med kurs _Historia #2;b -- kultur.

_Boken beskriver "den nya kulturhistorien" som omfattar idéströmningar, mentaliteter, världsbilder m.m.

_Boken kan med fördel kombineras med _Perspektiv-seriens kronologiska grundböcker, samt med huvudboken till kurs #2 och #3 -- _ -_Perspektiv på historien -- _Historiebruk och historievetenskap;. _Men boken passar även utmärkt tillsammans med

_Iii

andra läromedel i historia.

Boken är som övriga böcker i Perspektivserien försedd med övningar och uppgifter vilket ger eleverna goda tillfällen till färdighetsträning i att arbeta med och bedöma historiskt material av olika slag.

De tidigare utgivna grundböckerna i serien är *Perspektiv på historien #50p*, främst avsedd för kurs #1:a, *Perspektiv på historien #1:b*, som är tänkt för denna kurs, samt *Perspektiv på historien Plus*, som är den fylligaste av dessa grundböcker. De representerar tre nivåer vad gäller omfång och svårighetsgrad.

_Fullständigt innehåll

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Volym ett

_Till punktskriftsläsaren ..... _I
_Baksidestext ..... _Iii

_Förord (#3) ..... #1

_Vad är kulturhistoria? (#8) ..... #8

_Att förstå världen ur medel-
_tidsmänniskans horisont
_ (#12) ..... #19

_Ekonomi som kultur (#13) ..... #20

_Makt som kultur (#15) ..... #29

_Kulturhistorien och det
_moderna samhällets framväxt
_ (#18) ..... #35

_Frågor och uppgifter (#21) ..... #45

_Övning: _Historiska bilder
_ (#22) ..... #47

_Konsthistoriens epoker (#24) ..... #54

_Frågor och uppgifter (#27) ..... #62

_Antiken (#28) ..... #64

_V

_Volym två

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Medeltiden (#32).....	#79
_Renässansen (#36).....	#94
_Barocken (#40).....	#110
_Rokoko & nyklassicism (#44) ..	#123
_Romantiken (#48).....	#138
_Realismen och impressionismen (#52).....	#153
_Modernismen (#56).....	#167

_Volym tre

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Abstraktion och popkonst (#60).....	#181
_Postmodernism (#64).....	#192
_Klockans historia (#69).....	#204
_Tiden före klockan (#69).....	#206
_Tidiga ur (#71).....	#211
_Det mekaniska uret (#72).....	#215
_Från klocka till klocktid (#73).....	#218

_Vi

_Klockan och världsalltet	
(#74)	#222
_Klockan och globaliseringen	
(#76)	#227
_Järnvägstid och samtid (#78)	#233
_Skoltid och fabrikstid (#79)	#236
_En tudelad tid (#81)	#242
_Åter mot en uppgiftsstyrd	
tid? (#84)	#249
_Klockan, moderniseringen och	
samhället (#85)	#252
_Frågor och uppgifter (#85) ...	#255
_Övningar: _Upplevelsen av	
tid (#86)	#257
_Övningar: _Tid är pengar	
(#88)	#265

_Volym fyra

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Vad ska man tro på? -- tro,
magi och vetande från medel-
tid till idag (#91) .....

_Att leva granne med död och
olycka (#92) .....

_Att kontrollera det
okontrollerbara (#94) .....

_Vii

_ Mellan tro och magi (#95)	#284
_ Reformation och gärnings-	
_ lära (#96)	#290
_ Kampen mot folkmagin (#97)	#294
_ Mellan teori och praxis	
_ (#100)	#304
_ Böner eller trollformler?	
_ (#101)	#305
_ Mellan tro, magi och vetande	
_ (#102)	#311
_ Eliten slutar att tro på	
_ magi (#104)	#317
_ Vad hände med folkmagin?	
_ (#105)	#319
_ Sekularisering, avförtroll-	
_ ning och nyandlighet --	
_ avslutande perspektiv på	
_ världsbildernas omvandling	
_ (#107)	#325
_ Frågor och uppgifter (#109)	#331
_ Övningar: _ Vår tids magi	
_ (#110)	#333
_ Övningar: _ Att bota ryggvärk	
_ med magi (#112)	#337
_ Känslornas kulturhistoria	
_ (#115)	#343
_ Gråt och sorg i forna tider	
_ (#117)	#349
_ Viii	

Renässansen till modern tid	
(#119)	#357
Tårarna torkar och själv-	
kontrollen skärps (#120)	#361

_Volym fem

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

Skrattets kulturhistoria	
(#123)	#367
Humorns nyanser (#125)	#375
Allvarets kultur (#127)	#380
De stora känslolinjerna	
(#129)	#383
Mot ett post-emotionellt	
samhälle? (#132)	#391
Frågor och uppgifter (#133) ..	#396
Övningar: Barnavård (#134) ..	#397
Övningar: Att visa känslor?	
(#136)	#403
Världsbildernas kulturhistoria	
(#138)	#409
Bilden av Europa växer fram	
(#140)	#414
Upplysningstidens nya	
Europa (#142)	#419
Orientalismen (#143)	#422
	_Ix

Från orientalism till	
occidentalism (#147).....	#429
Occidentalismens historia	
(#147).....	#432
Den gamla och nya världen	
(#151).....	#443
USA-BILDER (#153).....	#450

_Volym sex

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

Kan vi förstå varandra?	
(#155).....	#457
Frågor och uppgifter (#157) ..	#461
Övningar: Den europeiska	
bilden av Afrika (#158)....	#464
Övningar: Blicken på den	
andre (#160).....	#468
Västerlandets fördärv --	
Sayyid Qutb i USA	
#1950 (#161).....	#471
Modet, samhället och kroppen	
(#164).....	#481
Kläder och synen på kön	
(#166).....	#485
Kampen om klädesplaggen	
(#169).....	#495

_X

_Könsöverskridare och _ rebeller (#170).....	#500
_ Kläder och klass: skrivna _ och oskrivna regler (#173) ..	#505
_ Folkdräkter (#177).....	#517
_ Den vita dominansen (#178)...	#521
_ Kläder och politik (#179)....	#525
_ Från #1900-talet till idag _ (#182).....	#535
_ Frågor och uppgifter (#183) ..	#539
_ Övning: _Klassamhället och _ kläderna (#184).....	#541

_Volym sju

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Egensinne och skötsamhet -- _ arbetarkulturens kontraster _ (#186).....	#545
_ En gråstensarbetare i _ Göteborg #1885--#1907 _ (#187).....	#547
_ Den bråkige arbetaren? _ (#188).....	#552
_ Vem var "den bråkige _ arbetaren" -- och varför? _ (#193).....	#565

_Xi

"_Skötsamhet" -- livsform, _ attityd och strategi (#196).....	#575
_ Skötsamhet och bildning -- _ och en ny elit? (#200).....	#586
_ Frågor och uppgifter (#203) ..	#594
_ Övningar: _ Diskussions- _ klubbar (#204).....	#597
_ Övningar: _ Bråkiga arbetare _ -- lokal brottsstatistik _ som spegel (#206).....	#603
_ Informationsteknik -- från _ tryckkonsten till smartphones _ (#208).....	#614
_ Tryckkonsten -- den andra _ kommunikationsrevolutionen _ (#210).....	#618
_ Tryckkonst, reformation och _ läskunnighet (#211).....	#623
_ Tidningar, upplysning och _ samhällsdebatt (#213).....	#628
_ Underhållning, romaner och _ nya kärleksideal (#215).....	#634

_Volym åtta

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_ Den tredje kommunikations- _ revolutionen: _Telegraf och _ telefon (#217).....	#639
_ Film ... (#219).....	#645
... radio ... (#220).....	#649
... och __TV (#222).....	#655
_ Brytningstiden på #1980- _ talet (#224).....	#659
_ Kring den fjärde kommunika- _ tionsrevolutionen (#225)....	#663
_ Frågor och uppgifter (#227)..	#669
_ Övningar: __TV-VANOR (#228)..	#672
_ Övningar: _Reklam i __TV -- _ socialdemokrater debatterar _ på kongress (#230).....	#678
_ Populärmusikens historia _ (#232).....	#686
_ Musik, minnen och politik _ (#234).....	#689
_ Populärmusik, folkmusik och _ klassisk musik (#235).....	#692
_ Populärmusik och populär _ musik (#236).....	#696
	_Xiii

— Musikmedier (#238).....	#701
— Svensk schlager under #1930- och #1940-talen (#240).....	#705
— Jazzen: en begynnande amerikanisering (#241).....	#710
#60-talet: pop och rock från — England och — USA (#243)...	#716
— Pop, rock, visa och schlager i #1960-talets — Sverige (#247).....	#724

— Volym nio

— Till punktskriftsläsaren ..... — I

— Avslutning (#250).....	#735
— Kärlekstexter (#250).....	#736
— Frågor och uppgifter (#251)...	#740
— Övningar: — Ungdomskultur (#252).....	#743
— Doin' the omoralisk schlagerfestival (#253).....	#748
— Retrovågens historiebruk (#254).....	#753
— Besök på nostalgimässa (#256).....	#757
— En blick i backspegeln (#260).....	#764

— Xiv

_	Ett folkhem med framtidstro	
	(#262).....	#769
_	En berättelse -- många	
	minnesbilder (#264).....	#776
_	När #50-talet glömdes bort	
	(#266).....	#780
_	Ett historiebruk -- en	
	folkrörelse (#268).....	#785
_	Retrovågens iscensättningar	
	(#270).....	#790
_	Frågor och uppgifter (#271) ..	#795
_	Övning: _Nostalgi (#272).....	#797
_	Från #50-tal till #90-tal --	
	musik, livsstil, konsumtions-	
	mönster (#274).....	#803
	#1950-talet (#274).....	#804
_	Uppgifter (#276).....	#810
	#1960-talet (#276).....	#811
_	Uppgifter (#278).....	#820

_Volym tio

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

	#1970-talet (#279).....	#821
_	Uppgifter (#281).....	#829
	#1980-talet (#282).....	#830
_	Uppgifter (#283).....	#836

_Xv

#1990-talet (#284).....	#837
_Uppgifter (#285).....	#843
_Litteratur (#286).....	#845
_Författare (#289).....	#860
_Register (#290).....	#865

_Xvi

_Förord

_Under senare decennier har kultur-
_historia trätt fram som ett av
historievetenskapens mest spännande
forskningsfält. _Inte bara tradi-
tionella ämnesområden som exempelvis
konstarnas utveckling har stude-
rats utifrån nya infallsvinklar.

_Nej, kännetecknande för den "nya
_kulturhistorien" är att i princip
alla aspekter av mänskligt liv dis-
kuterats utifrån en kulturhistorisk
horisont. _Precis som renässansen
eller romantiken är uttryck för
mänsklig kultur så är olika tiders
sätt att "göra politik" det, liksom
människornas förhållningssätt till
pengar och arbete, deras sätt klä
sig, kommunicera, tycka och tänka,
gråta och skratta. _Medan tidigare
generationers historiker sökte
"hårda" politiska och ekonomiska
förklaringsmodeller har dagens

forskare ofta ett mjukare förhållningsätt till historisk förändring, där människornas tanke-, erfarenhets- och förväntningshorisonter ges ett större utrymme. Samtidigt har också traditionella kulturhistoriska ämnen som exempelvis konst- och musikhistoria breddats. Populärkultur som film, TV eller syntmusik är idag lika intressanta att studera som Beethoven, Mozart eller Picasso. Kännetecknande för mycket av denna nya kulturhistoria är att den ofta direkt knyter an till människornas liv och erfarenheter.

Därför är den också mycket väl lämpad för att skapa en brygga i elevernas tankevärld mellan nu och då.

Inom gymnasieskolan har kulturhistorien tidigare representerats genom särskilda kurser i konst- och musikhistoria. Upplägget har i det flesta fall varit tämligen traditionellt och kretsat kring de klassiska konstepokerna: renässansen, barocken, romantiken osv. Mot denna bakgrund innebär GY #2011 en viktig förändring. För en stor del av

eleverna får nu _Historia kurs #2 en inriktning mot kultur. _Här ingår fortfarande konsthistorien som en viktig komponent. _Men

::: #4 ::::::::::::::::::::::::::::::

amtidigt framgår tydligt av styrdokumentet att man i första hand velat knyta an till en bredare, "modernare" kulturhistoria där exempelvis idéströmningar, mentaliteter, världsbilder och olika former för kommunikation används som utgångspunkt för studiet av det förflutna. _Härutöver lyfts också populärkulturen fram som central, liksom historiebruk inom konst, film och litteratur.

_Avsikten med denna bok är att skapa ett läromedel i linje med dessa intentioner. _Tyngdpunkten ligger på bredare kulturhistoriska frågor om hur människor levt, tänkt och uttryckt sig genom tiderna. _Det handlar exempelvis om synen på magi, tro och vetande, om världsbildernas historia eller om känslornas roll under olika tidsskeden. _Konst- och arkitekturhistorien presenteras

genom kortfattade epököversikter efter inledningskapitlet. Denna kronologi följs upp mot slutet av boken genom motsvarande översikter över #1900-talets populärkultur.

Också flera andra kapitel berör populärkulturens roll i historien, ett par även frågor om historiebruk -- vilket också är ett tacksamt tema i förhållande till den traditionella konsthistorien. I det inledande kapitlet "Vad är kulturhistoria" diskuteras begreppet "kultur" i snävare och bredare bemärkelse, en diskussion som på flera sätt ramar in den följande framställningen.

Liksom tidigare böcker i serien innehåller - Perspektiv på historien Kulturhistoria; ett rikt pedagogiskt material i form av frågor och dokumentövningar till kapitlen.

Härutöver har det funnits en målsättning att också i huvudtexten i ökad grad problematisera den vetenskapliga grunden för vår kunskap, med referenser till källmaterial och forskning. Mot denna bakgrund återfinns också en litteraturlista sist

i boken. Här tar vi upp titlar som varit särskilt centrala i arbetet och/eller kan fungera som ingångar för den som vill fördjupa sig ytterligare i kapitlens teman.

En bok som denna är i hög grad ett kollektivt arbete. För att få skiftande perspektiv på kultur och historia har vi bjudit en rad nya författare att delta: Eva Andersson, Claes Ekenstam, Kerstin Gunnemark och Lars Lillienstam har skrivit tematiska kapitel i anslutning till sina respektive kunskapsområden. Jonas Nilsson har tagit fram konstkronologin, John Hellmark översikterna över #1900-talets populärkultur. Stort tack för att ni ville vara med i vår bokserie -- och ett alldeles särskilt tack för det fina samarbetet inom författargruppen i Göteborg. Liksom i grundböckerna i serien har Karin Sjöberg och Kerstin Martinsdotter, båda arkivpedagoger vid Malmö stadsarkiv, gjort övningsuppgifter till flera av bokens kapitel. Härutöver har John

fungera som underlag för tematiska fördjupningar också för de elever som läser kurs #2 med annan inriktning än kultur. _Inget hindrar förstås heller att man tar in boken redan på den grundläggande nivån, för att på så vis komplettera, fördjupa och problematisera den kronologiska genomgången av historien.

_La _Coru^na och _Broddetorp,
augusti #2014

_Lars _Nyström och _Örjan
_Nyström, huvudförfattare till
_Perspektiv på historien

_Vad är kulturhistoria?

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Holländaren _Pieter _Bruegels livliga och realistiska #1500-talsmålningar är fulla av människor som arbetar, roar sig och skrattar. _På tavlan _Lek möter vi barn i alla åldrar. _Totalt har #80 olika lekar identifierats på målningen, såsom bollspel, kurra gömma, gå på kryckor och klättra i träd. _Mer förvånande är kanske att man också skjuter med vattenpistoler och blåser såpbubblor -- utan tavlan hade vi kanske inte känt till att dessa lekar fanns redan vid den här tiden. _På detta sätt ger _Bruegel oss en inblick i tidens barnkultur, vilket samtidigt illustrerar ett bredare kulturhistoriskt begrepp. _Men vi kan också studera tavlan i anslutning

till etablerade konstepoker, som ett exempel på senrenässans i övergången mot den holländska gulddåldern inom måleriet under #1600-talet. _Då anknyter vi istället till ett traditionellt och snävare, kulturhistoriskt begrepp.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En öppen gård sedd snett uppifrån.

_På gården leker en stor skara barn på många olika sätt.

_Barnen på bilden är klädda på samma sätt som vuxna var vid den tiden: _Pojkarna i åtsittande byxor och kjortel av varierande längd, flickorna i fotsida klänningar med förkläde och hattar eller dok.

_Några exempel på de lekar som återges:

_Rida på varandras ryggar, svinga sig runt en hög träbock, gå på styltor, blåsa såpbubblor, hoppa bock över varandra, olika varianter av dragkamp osv.

_Ett par andra exempel på lekar:

_En skara flickor har samlats vid en stor korg fylld med något gulaktigt. _En av flickorna sticker ned handen i korgen samtidigt som hon tittar bort.

_En pojke som bär en säck över huvudet svingar en lång påk samtidigt som en hukande kamrat slår på en uppochnedvänd gryta med en kniv.

=====

::: #9 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Vad är kulturhistoria? _Svaret kan synas självklart: det är förstås kulturens historia! _Men vad är i så fall kultur?

_Tittar vi närmare på begreppet ser vi att det används på åtminstone två olika sätt. _Det finns för det första en traditionell, snäv definition. _Regeringen har ett särskilt kulturdepartement, kommunerna särskilda kulturnämnder och tidningarna särskilda kultursidor. _Där sysslar man med konst, arkitektur,

#10

#9

litteratur, musik och film -- det vill säga människors skapande aktiviteter inom de olika konstarterna. Samma definition använder vi när någon exempelvis säger sig vara intresserad av kultur -- då vet vi att det är någon som läser mycket böcker, går på konserter och konstutställningar.

Den snäva definition av begreppet kultur bestämde länge också vad kulturhistoria var för något. Den berättade om de olika konstarternas utveckling över århundradena, med utblickar mot idé- och religionshistorien.

Men det finns också en bredare definition. Den använder vi exempelvis när vi talar om att olika folkslag eller landsändar har olika "kulturer". Det sättet att tala om kultur växte fram under imperialismens tidsepok runt sekelskiftet #1900 när västerländska forskare reste ut i resten världen och studerade de olika folk de kom i kontakt med. De samlade in föremål, upptecknade berättelser och beskrev

seder och bruk. _Hur såg förhållan-
dena mellan könen ut? _Hur begravde
man sina döda? _Hur valde man sina
ledare? _De studerade människornas
föreställningar om livets uppkomst,
deras syn på världsalltet, hur de
uttryckte sorg och glädje. _Allt
detta kallade de sammantaget för
deras _kultur. _Inom _antropolo-
gin, som denna vetenskapsgren kalla-
des, var alltså konstaterna bara
ett av många uttryck för den kultur
man undersökte.

::: #10 :::::::::::::::::::::::::::::::

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Forskaren och den beforskade.

_Ett möte någonstans i den koloni-
ala världen i början av #1900-
talet. _Men när man studerar "den
andre" är det allt som oftast en
själv som man upptäcker.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _En grupp män
står och sitter vid några uppdrag-
na utriggarkanoter vid en tropisk

#12

#10

strand.

Männen är (så när som på ett undantag) mörkhyade med lockigt hår och mer eller mindre yviga frisyrer.

De är barfota och iförda enkla ländkläden som lämnar ben och överkropp bara.

Undantaget utgörs av en ljushyad och barhuvad man i förgrunden som, iförd ljusa byxor, stövlar och skjorta, står med händerna på höfterna.

=====

Detta sätt att studera främmande folkslag kunde inte undgå att väcka frågan: hur skulle det se ut om vi betraktade oss själva -- västerlandets folk och samhällen -- med samma antropologiska blick?

En annan kraft bakom ett bredare kulturbegrepp var #1800-talets nationalism. Skulle man skapa sammanhållning inom nationen gällde det att tydliggöra vad som skilde det egna folket från andra. Språket var förstås viktigt, men också sådant

#10

#13

som seder, bruk och traditioner kom i strålkastarljuset. Även konstarterna ägnades intresse, men nu med ett bredare perspektiv som riktade blicken mot vanligt folk: folkmusik, folksagor, folkkonst. Medan antropologer studerade fjärran folks seder och levnadssätt var det etnologer och folklivsforskarens uppgift att kartlägga det egna landets traditioner. Framförallt stod bönderna och landsbygdsbefolkningen i fokus -- här hoppades man hitta den "genuina" och "ursprungliga" folk-kulturen.

Med tiden bidrog också den framväxande demokratin till att perspektivet vidgades till att omfatta allt större grupper inom befolkningen.

Då synliggjordes också att det inom den egna nationen inte bara fanns en kultur utan flera: olika klasser och skikt hade sina egna sedvanor och tänkesätt. Studerade man i sin tur dessa mer i detalj upptäckte man snart att inte heller exempelvis "bondekulturen" eller "arbetarkulturen" var särskilt enhetlig.

_I arbetarkvarteren i _Stockholm
eller _Göteborg i början av #1900-
talet fanns de som gripits
::: #11 :::::::::::::::::::::::
av arbetarrörelsens syn på världen
och samhället, men också de som lev-
de i en djup religiös övertygelse
och såg socialismen som en represen-
tant för antikrist. _Ytterligare
andra kanske helst höll sig på kro-
gen och undvek såväl _Jesus som
fackföreningsrörelse. _Hur man valde
att exempelvis klä sig, begrava sin
nära och kära eller vilka böcker man
läste (eller inte läste) var i detta
eller andra sammanhang sällan lämnat
åt slumpen utan berodde på medvetna
eller omedvetna överväganden där man
positionerade sig i förhållande till
sin tid och dess strömningar, till
sina grannar och kamrater och till
andra grupper i samhället. _Här öpp-
nar sig ett helt "språk" av innebör-
der och symboler som dagens forskare
söker förstå och göra begripligt för
vår tids människor.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Möte mellan samhällsklasser i
_störstadsvimlet. _Olika bakgrund
och erfarenheter, _olika hållning
och attityd -- olika kultur.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Gatuscen med
utsikt över innerstadsbebyggelse
från en apparell (upphöjd del av
gatuplanet) eller en bro.

_I förgrunden har en man i #60-
årsåldern just passerat två andra
män i ungefär samma ålder som går
i motsatt riktning.

_Den förstnämnde är barhuvad med
prydligt friserat vitt hår. _Han
är iförd en välsittande mörk kos-
tym med vit skjorta och slips och
bär en prydligt vikt näsduk i
brösthickan på kavajen.

_Han går rak i ryggen med
beslutsamma steg och med ett
energiskt och självsäkert an-
siktsuttryck.

_De två andra (som just har

#16

#11

passerat honom) bär kepsar och går med krökta ryggar och händerna i byxfickorna. De är båda klädda i vida byxor.

Den ene av dem bär sliten skinnjacka med bälte, den andre kavaj över ylletröja.

Lite längre bort, och till höger, möter de en medelålders man med Stetsonhatt som går framåt-lutad med händerna nedkörda i en fladdrande trenchcoat.

=====

Så vad är egentligen kulturhistoria? Som vi sett finns det åtminstone två svar: vi har en traditionell, snäv kulturhistoria som handlar om exempelvis konst, arkitektur och musik; och en modern, bredare kulturhistoria som försöker greppa helheten och mångfalden i människors sätt att leva, tänka och uttrycka sig.

Denna bok spänner över båda dessa betydelser. Genom ett antal epoköversikter ges inledningsvis en överblick över konstarternas

utveckling i västerlandet. Här följer vi den klassiska kulturhistoriska

::: #12 :::::::::::::::::::::::::::::::
ronologin från antiken över medeltid och renässans fram till vår egen tid. Huvudsyftet med boken är emellertid att också föra in ett bredare kulturhistoriskt perspektiv i gymnasieundervisningen. Det sker genom ett antal tematiska studier som belyser olika aspekter av den mänskliga kulturens historia. Boken anknyter på så vis till en av de viktigaste utvecklingslinjerna inom historieforskningen under de senaste decennierna, där just frågor om kultur i den bredare bemärkelsen fått allt större betydelse -- man brukar tala om -den nya kulturhistorien;. Också inom "hårdare" historiska ämnen som politik och ekonomi har dylika perspektiv gjort sig gällande. Låt oss börja med att titta på några exempel på hur man har arbetat!

_Att förstå världen ur medeltids-
människans horisont

_En tydlig belysning av kulturens
betydelse i historien får vi om vi
för ett ögonblick försöker förestäl-
la oss världen ur medeltidsmän-
niskans horisont.

::: #13 ::::::::::::::::::::::::::::

_Då finner vi omgående att den på
viktiga punkter var rätt annorlunda.
_Exempelvis måste vi tänka bort hela
den vetenskapliga förståelsen av
tillvaron och världsalltet -- ja för
de flesta människor varje form av
boklig bildning eftersom få kunde
läsa och skriva. _Vad finner vi
istället?

_Utan tvekan var religionen vik-
tig. _Inom idé- och religionshisto-
ria hade man länge studerat de stora
religiösa och filosofiska tänkarna
och deras skrifter. _Men hur stort
genomslag hade egentligen dessa i
ett samhälle som till allra största
delen baserades på en muntlig

#13

#19

kultur? _Inom den nya kulturhistorien riktade man istället fokus på den vanliga människan och hur han eller hon uppfattade världen. _Med hjälp av källmaterial som protokoll från rättegångar mot kättare eller rapporter från präster som sökte reformera befolkningens tankeliv sökte man kartlägga konturerna av en svunnen föreställningsvärld. _Fram trädde ett stort mått av självrådighet, där människorna gjorde sin egen tolkning av _Gud, natur och samhälle.

_Ekonomi som kultur

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Frestaren uppvaktar enfaldiga jungfrur på domkyrkofasaden i _Strasbourg. _Genom sina mäktiga katedraler manifesterade kyrkan sin makt i _Europa under medeltiden. _De påkostade utsmyckningarna användes samtidigt för att pränta in kyrkans religiösa budskap och

#20

#13

symbolvärld. Men att man högg sin lära i sten hindrar inte att det också fanns alternativa föreställningar och tolkningar inom befolkningen.

Bildbeskrivning

Foto. Skulpturgrupp vid porten till en gotisk katedral.

En ung man frestar tre jungfrur med ett äpple.

Frestaren är slätrakad med välfriserat hår som når ned till axlarna. Han bär krona och är iförd en tunika som når ned smalbenen.

De tre jungfrurna är alla tre barhuvade och bär långa fotsida klänningar.

Alla fyra gestalterna vänder sig ut, som mot en publik, snarare än mot varandra.

=====

Men också om vi försöker förstå den medeltida ekonomin finner vi att kulturen var av betydelse. Så var det till exempel inte tillåtet för

en kristen att låna ut pengar mot ränta. _ Detta stämplades av kyrkan som ocker och sågs som en svår synd. _ Och när man som köpman skulle sätta pris på sina varor kunde man inte som i dag bara ta hänsyn till tillgång och efterfrågan för att på detta sätt tjäna så mycket som möjligt. _ Nej, istället måste man sätta ett "rättvist" pris på varan. _ Vad detta innebar avgjordes bland annat av hur viktigt det var för människor att få tillgång till den. _ Bröt köpmännen mot denna "moraliska ekonomi" ledde detta allt som oftast till upplopp och oroligheter. _ Känner man som historiker inte till den kulturhistoriska bakgrunden till dessa händelser framstår de gärna som rena pöbeluppträdanden. _ I själva verket var de djupt rotade i människornas föreställningsvärld och rättskänsla.

_ Mot denna bakgrund framstår de följande århundradenas kapitalistiska samhällsomvälvning inte bara som en ekonomisk revolution, utan också som en kulturell. _ För att ekonomin ska fungera på ett nytt sätt måste

också människorna tänka i nya banor -- och dessutom måste lagar och normer komma i takt med en kapitalistisk ideologi. Detta gick olika fort och smidigt i olika länder och regioner, något som ofta hade att göra med kulturella förutsättningar och traditioner. Här har inte minst religionens roll diskuterats ingående, ofta med utgångspunkt i tyske sociologen Max Webers tes om protestantismens

::: #14 ::::::::::::::::::::::::::::
betydelse för kapitalismens framväxt (se bildtext). I Sverige har bygderna i nordvästra Småland, kända för sin "Gnosjöanda" av småföretagande, uppfinningsriktighet, arbetsamhet och företagarnätverk uppbyggda kring de lokala frikyrkorna, använts som ett exempel på hur en framgångsrik industriell utveckling ofta är kulturellt inbäddad.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Denna målning av ett puritanskt småbrukarpar i den amerikanska

#14

#23

mellanvästern brukar användas för att illustrera den protestantiska arbetsetiken, uppmärksammad genom tyske sociologen Max Webers verk Den protestantiska etiken och kapitalismens anda från #1904. Enligt Weber bar den protestantiska kristendomen på en rad idéer som gynnade kapitalismens framväxt.

Hit hörde den så kallade kallelsetanken, att människan bäst tjäna Gud genom att arbeta och gå in för sitt yrke. Dessutom skulle hon vara måttfull i mat, dryck och konsumtion. Detta ledde enligt

Weber till en kultur där människorna arbetade, sparade och investerade istället för att festa, slösa och slå dank. Allra tydligast var detta inom kalvinismen, där det också fanns en förställning om att världslig framgång kunde vara ett tecken på att man var utvald av Gud.

Bildbeskrivning

Målning. En man och en kvinna som båda ger intryck av att vara

långa och smala står sida vid sida.

—Kvinnan ser tankfullt åt sidan som mot en avlägsen horisont.

—Hon har mittbenat ljus hår som är samlat i en knut i nacken, mönstrat brunt förkläde och svart klänning över en vit blus med krage.

—Hennes enda smycke består av en oval brosch av gul metall vid halsen.

—Mannen (som är betydligt äldre) är flintskallig och slätrakad.

—Hans bruna ögon tittar rakt på betraktaren genom runda stålbågade glasögon.

—Hans magra och rynkiga hals sticker upp ur den kraglösa vita skjorta som han bär under en öppen jacka av mörkblått bomullstyg.

—Han håller en högaffel med tre uppåtriktade vassa spetsar i sin högra hand.

—Bådas ansikten uttrycker djupt allvar och stränghet.

—Bakgrunden domineras av en ljus träbyggnad med spetsig gavel,

praktiska funktion. _För den enskil-
de kunde de därmed även vara ett
sätt att uttrycka exempelvis klass-
eller grupptillhörighet, kön, sam-
hälleliga aspirationer eller själv-
uppfattning. _I sin roll som konsu-
menter formade sig människorna på
detta sätt också som samhällsmedlem-
mar och individer. _Särskilt tydligt
är detta i föremål som spegeln eller
fotografiet som i rent bokstavlig
bemärkelse erbjöd den enskilde ett
nytt perspektiv på sig själv. _Pre-
cis som datorer och smartphones idag
påverkar vårt sätt att leva våra liv
hade #1800-talets nya artefakter en
direkt betydelse för hur den tidens
människor uppfattade och ordnade sin
tillvaro.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Spegel, spegel ... nya konsum-
tionsvaror har skapat nya möjlig-
heter för individen att spegla sig
i tingen -- i detta fall i bok-
stavlig bemärkelse. _Målning från
#1600-talet då speglar började bli

#15

#27

vanliga i de högre samhälls-
skikten.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En ung kvinna sitter
främför spegeln med ryggen vänd
mot betraktaren.

_Hon har samlat sitt hår i en
knut i nacken och är iförd kjol
och långärmad blus av glänsande
siden och bär en vit sjal över
axlarna.

_Bordet hon sitter vid är täckt
av en röd duk.

_Spegelbilden visar att hon har
fäst en liten bukett med vita
blommor över sin vänstra tinning.

_Ett rött draperi hänger ned
till vänster om henne.

_På bordet bredvid henne ligger
ett radband med pärlor.

=====

_Makt som kultur

_På motsvarande sätt har också de historiker som ägnat sig åt den politiska historien påverkats av kulturhistoriska infallsvinklar.

_Hur skapas makt? _I praktiken är det få makthavare som byggt sin ställning

::: #16 ::::::::::::::::::::::::::::::
enbart på våld. _Nästan alla strävar efter att deras ställning i någon mån också ska uppfattas som rättfärdig av dem de styr över.

_Därmed är vi genast inne på kulturhistoriska frågeställningar.

_Bland de tankefigurer som skänkte kungamakten i _Europa legitimitet under medeltiden och in på #1800-talet hörde således idén om en "kungamakt av _Guds nåde" -- att kungen fått sin makt av _Gud.

_Mindre känt är kanske att det i flera länder fanns en föreställning om att kungen kunde bota vissa sjukdomar genom handpåläggning. _Denna

idé gav förstås regenten en särskild aura av upphöjdhet. Men den kunde också sätta honom på pottkanten -- så förekom det faktiskt att motståndare uppmanade regenterna att bevisa sin kungavärdighet genom att verkligen bota de sjuka.

En annan föreställning som stärkte kungamaktens auktoritet var tanken på den gode och rättfärdige konungen, som fattade kloka och rättvisa beslut och skyddade folket mot olika faror. En dylik kungabild upprätthölls genom kungens egen propaganda, men också genom en folklig tradition av sägner, sånger och legender. I Sverige berättades om "Kung Gråkappa", kung Karl XI, som klädde ut sig till en man av folket för att utan risk för upptäckt kontrollera att fogdar och ämbetsmän inte skodde sig på folkets bekostnad. Även här rör det sig om en föreställning som på ett plan stärkte kungens makt, men som också kunde begränsa den: I någon mån måste ju kungen också leva upp till idealet om det ska framstå som

kröningsceremonier, eder, klädsel, arkitektur, kungaporträtt och historieskrivning. _ Vilka olika attribut använde man sig från statsmakten när man skulle "göra" en kung? _ På vad sätt anknöt dessa till olika sammanhang i tiden och dess föreställningsvärld?

_ Vidgar vi blicken kan vi se att även större politiska enheter som exempelvis den moderna nationalstaten är ett slags kulturella konstruktioner. _ Att vi inom _ Sverige gränser känner en viss gemenskap inom befolkningen är på intet sätt av naturen givet och har inte heller bara att göra med att vi lever under samma politiska styre. _ Det baseras också på en uppsättning föreställningar om vad som är "svenskt", och en serie gemensamma referenspunkter som alla kan relatera till. _ Mycket av detta har uppstått rätt nyligen. _ Före #1800-talet var det få som uppfattade detta att vara just svensk som så viktigt. _ Från denna tid växte emellertid det nationalistiska tänkandet allt starkare,

samtidigt som man genom skolan fick en effektiv kanal att föra ut de föreställningar och referenspunkter som definierade nationen till befolkningen: ett standardiserat riksspråk, en gemensam historia med hjältar som Gustav II Adolf eller Karl XII, en gemensam litteraturskatt, gemensamma kunskaper om exempelvis Hallands åar och Kebnekajses höjd över havet. Idag är det kanske istället företeelser som midsommarsillen, minnesvärda fotbollslandskamper eller tron på att tillhöra det mest demokratiska och jämställda landet i världen som definierar det svenska -- tillsammans med en hel uppsjö av TV-serier, låtar och filmer. Just populärkulturen har under de senaste decennierna varit föremål för omfattande forskning. Vill vi komma åt vad som uppfattats som svenskt eller "främmande", manligt och kvinnligt, rätt eller fel i olika tider är det ofta en mycket givande metod att studera hur detta kommer till uttryck i serietidningar, bioreklam

eller barnprogram.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Firande av "det högre väsendet"
i form av en antik gudom under
franska revolutionen. _Hur makt
skapas genom föreställningar och
symboler är centralt inom den nya
kulturhistorien. _Mot denna bak-
grund framstår politiska revolu-
tioner som den franska #1789 också
som kulturella omvälvningar. _Re-
volutionärerna ville bryta upp
från de symboler och idéer som bu-
rit upp den gamla regimen, inte
minst religionen. _Som de upplys-
ningsmän de var vände de istället
blicken framåt, mot den nya bättre
värld som skulle skapas genom ve-
tenskap och förnuft. _Samtidigt
finner vi också inslag av histori-
ebruk i deras symbolvärld. _I det
antika _Grekland såg man motsva-
righeten till det kritiska veten-
skapliga förhållningssätt som var
tidens lösen, liksom ett frö till
demokratin.

#34

#17

_Bildbeskrivning

_Målning. _En stor folkmassa har samlats på de öppna fälten kring en liten kulle som vaktas av soldater.

_Uppe på kullen tronar dels en antikinspirerad skulptur föreställande en människa/gudom på toppen av en hög pelare, dels en slags konstgjord "grotta" av stora stenblock.

_En annan antikinspirerad skulptur som sitter på en sockel utformad som en "tron" bärs fram mot kullen genom skaran av åskådare/deltagare.

=====

::: #18 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Kulturhistorien och det moderna
samhällets framväxt

_Vi har nu fått några exempel på hur man under de senaste decennierna närmat sig historien utifrån en kulturhistorisk horisont.

#18

#35

_Inriktningarna har skiftat. _Inom den så kallade _mentalitetshistorien som var tongivande på #1980-talet, intresserade sig forskarna för de underförstådda tankemönster som människorna inte själva varit fullt medvetna om och som ofta förändrats mycket långsamt. _Det kan exempelvis röra vår syn på liv och död, familj och släkt, områden som ofta är av stor betydelse för våra beteenden och livsmönster. _Senare har fokus i forskningen delvis förskjutits åt mer medvetna kulturuttryck, exempelvis vad gäller klädsel, matvanor, bordskick eller sexualitet. _Ett betydande intresse har också ägnats åt språket och hur vi genom ord och begrepp katalogiserar och förstår vår tillvaro. _Fantasin har det inte varit något fel på. _Bara under de senaste åren har det kommit studier som handlat om exempelvis boxningens, rädslans, bikinins, skogens, _Saharas eller impotensens kulturhistoria. _Går det skapa någon ordning och överblick i ett så brett ämnesfält?

I den traditionella "snäva" kulturhistorien, som ju främst handlar om konstarnas utveckling, finns en etablerad kronologisk indelning med epoker som antiken, renässansen och romantiken. Där är det tydligt hur olika stilar och konstuttryck följde på varandra efter ett visst mönster, vilket gett läroböcker och museiutställningar en fast ram att utgå från. Men i det vidsträckta ämnesfält som den nya, bredare kulturhistorien utgör är det svårare att hitta någon motsvarande ordning. Den kan ju handla om nästan vad som helst! Men om vi begränsar oss till de senaste ca 500 åren så kan man ändå urskilja något av en grundläggande tråd som löper genom den mesta av forskningen. Denna tråd utgörs av moderniteten.

"Modernitet" är ett vitt begrepp som söker fanna hela den stora omvandling av människors liv och tankevärldar som är förknippade med övergången från jordbruks- till industrisamhälle. Det handlar om handfasta, materiella förändringar i

sättet att leva, arbeta och försörja sig: nya tekniska system och nya sätt att organisera arbetet; växande handelskontakter över allt större avstånd; framväxten av banker och försäkringsbolag för att hantera alltmer komplexa ekonomiska förbindelser; inflyttning till städerna och ökad geografisk rörlighet med hjälp av nya transportmedel, nya media som vidgat människors vyer. _Sådana förändringar har i sin tur hela tiden varit sammanvävda med nya tänkesätt och värderingar. _Gamla föreställningar

::: #19 :::::::::::::::::::::::
rotade i religion och magi har gett vika för ett vetenskapligt förhållningssätt, med alltmer raffinerade metoder för att studera samhälle och natur. _Människorna har mer och mer förlitat sig till förnuftiga nytto-kalkyler och mindre och mindre till ödet eller _Guds ingripande när de ordnat sina liv. _Betydelsen av att tillhöra en familj, en släkt eller en by har minskat. _Istället har känslan för den enskilda

individualitetens värde och integritet blivit starkare. Till moderniteten hör också att människornas villkor blivit mer och mer beroende av nya institutioner på samhällelig nivå: En alltmer omfattande byråkrati med professionella experter; en kår av förtroendevalda i demokratiska församlingar och organisationsväsende; ett allt mer omfattande utbildningssystem. Förr var människorna beroende av sin familj, sina grannar och den lokala överheten -- av människor de kände personligen, ansikte mot ansikte. Numera är de invävda i ett vittomfamnande nät av ekonomiska, politiska och sociala beroendeförhållanden som är ansiktslösa och anonyma.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Rivning av kvarter från #1500- och #1600-talet för bygget av det nya Hötorgscity i centrala

_Stockholm i början av #1960-talet. Med sina fem "trumpetstötar" till höghus utgjorde bygget en

#19

#39

manifestation av moderniteten och ett uppbrott från historien -- som ansågs stå i vägen för den moderna staden.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Bortom ett stort öppet område med rester efter rivningar tornar en rad om fem stora höghus upp sig tillsammans med andra "moderna" byggnadsfasader.

_I förgrunden går en äldre kvinna och tre unga män längs en trottoar medan en _Volvo "_Amazon" kör förbi.

=====

_Det är i förhållande till denna modernitetens mångskiftande komplex av förändrade livsvillkor som vi kan finna något av en röd tråd i den breda kulturhistoriens berättelser.

_Det handlar då i de flesta fall om hur människor på ett eller annat sätt förhållit sig till dessa omvandlingar. _Ibland har de bejakat dem och prisat en snabb

:::: #20 ::::::::::::::::::::::
"modernisering". _Detta att vara
"modern" har tolkats som att röra
sig fram mot något bättre, vare sig
det handlat om ny teknik, nya sätt
att umgås, nya tänkesätt eller nya
sätt att klä sig. _Men minst lika
ofta har samhällsomvandlingen väckt
motreaktioner. _Människor har gri-
pits av känslan att utvecklingen går
åt fel håll, och vänt blicken mot
det förflutna. _Ett vanligt tema har
varit att moderniteten visserligen
betytt ökat materiellt välstånd, men
att detta skett på bekostnad av mer
andliga värden. _Moderniseringen har
lett till att den sociala gemenska-
pen slagits sönder och människorna
blivit mer ensamma och egoistiska.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Storfamilj framför sitt torp
någonstans på landsbygden i

_Sverige på #1970-talet. _Gröna
vågen är ett av många exempel på
motrörelser mot moderniteten, där
man sökt sig bakåt mot vad man

#20

#41

uppfattat som ett ursprungligare,
mer naturligt och människovärdigare
sätt att leva.

_ Bildbeskrivning

_ Gruppfoto. _ En skara unga män
och kvinnor och en äldre man sit-
ter i gult fjolårsgräs framför en
liten rödmålad stuga med vita knu-
tar.

_ En av kvinnorna håller ett
spädbarn i famnen. _ En annan kvin-
na håller en svart katt.

_ En av de unga männen bär ett
tidstypiskt plagg -- en "afghan-
päls" (en sorts lång pälsbräm-
ad jacka).

_ I bakgrunden skymtar ett
skogsbryn med kala träd.

=====

_ I vissa skeden av historien har
dessa motrörelser fått särskilt
stort genomslag. _ Så var det under
#1970-talets "gröna våg" då många i
den uppväxande generationen vände
sig mot urbanisering, centralisering
och storsamhällets anonymisering och

förespråkade ett liv på landet i nära samklang med natur och medmänniskor. Ett lite annat exempel finner vi under #1800-talet. Parallellt med den accelererande industrialiseringen löpte en bakåtblickande strömning genom århundradet, med ett intresse för historia, landsbygd och kulturarv -- på en och samma gång ett uttryck för tidens nationalistiska tänkande och en reaktion mot moderniteten. Det var under denna tid man skickade ut etnologer och antropologer för att studera av civilisationen oförstörda kulturelement i bondbyarna hemmavid
::: #21 ::::::::::::::::::::::::::::
eller hos "naturfolk" på andra sidan världshaven. I ett skede där de traditionella livsformerna i snabb takt hotade att utplånas av den framvällande moderniteten gällde det att bevara och dokumentera så mycket som möjligt innan det var för sent. Men i detta fanns samtidigt något av en paradox. I sin iver att mäta, kartera och dokumentera utgjorde ju etnologer och antropologer själva en
#21 #43

del av samma modernitet!

Det moderna samhällets förhållande till sin modernitet är således spänningsfyllt. På "hårdare" område som teknik, kommunikationer och naturvetenskap kan vi urskilja en alldeles häpnadsväckande utveckling som nog gjort #1700-talets mest härdade upplysningsmän stumma av förundran.

Men kan vi visa på lika tydliga framsteg vad gäller "mjukare" områden som rättvisa, etik eller klokskap? Gränslandet mellan å ena sidan den rationella utvecklingslogiken -- som likt en motorväg sprängt fram över världen och samhället -- och, å andra sidan, de mänskliga livsvärldarnas och tankebanornas mer krokiga stigar, utgör ett av den nya kulturhistoriens mest frodiga forskningsfält.

_Frågor och uppgifter

- #1. _Ordet "kultur" används i en snäv, traditionell betydelse och en nyare och bredare. _Förklara och ge exempel!
- #2. _Antropologer och etnologer bidrog båda till att utveckla en bredare syn på kultur. _Peka på likheter och skillnaden dem emellan? _Försök också att förklara vad texten menar med en "antropologisk blick"!
- #3. _Industrialiseringen kan studeras som en ekonomisk rörelse inom produktionen, men också som en kulturell rörelse inom konsumtionen. _Förklara!
- #4. _Förklara begreppet politisk kultur. _Diskutera också vad som menas med att "göra en kung" -- gör vi kungar idag?
- #5. _Vad innebär det att tala om Sverige som en kulturell konstruktion? _Vilka föreställningar, bilder och teman tror du är viktiga för att konstruera

#21

#45

- Sverige kulturellt idag?
- #6. Försök förklara begreppet modernitet. Vad har moderniteten betytt för vårt sätt att leva och tänka?
- #7. Etnologin som vetenskap kan förstås både som ett uttryck för och en motrörelse mot moderniteten. Förklara.
- #8. På "hårdare" områden som teknik och naturvetenskap har moderniteten och upplysningen lett till enorma framsteg. På "mjukare" områden som medborgerliga rättigheter, rättvisa och etik är framstegen inte lika självklara. Kan den ena sidan utvecklas utan den andra eller hänger de ihop? Diskutera och försök att illustrera med exempel ur historien och nutiden.
- #9. Både etnologer och antropologer sökte efter det som var "ursprungligt" och orört av moderniteten. Fundera över kulturhistoriska företeelser som skulle vara intressanta att studera i dagens snabbt föränderliga värld. Vad vore mest givande att undersöka:

det "typiska" eller det avvikande,
det ursprungliga eller själva för-
ändringen. Vad är förresten
"ursprungligt" idag. Diskutera
och försök att komma fram till
konkreta forskningsuppgifter!

::: #22 :::::::::::::::::::::::

_Övning: _Historiska bilder

_Bildkonsten utgör kärnan i den tra-
ditionella "snäva" kulturhistorien.
_Samtidigt återspeglar konsten ti-
dens kultur också i en bredare be-
märkelse, något som uppmärksammas
inom "den nya kulturhistorien".
_I denna övning ska vi titta närmare på
hur man kan använda historiska bil-
der som källmaterial.

_Bilder kan vara historiska på
flera sätt. _De kan vara ett sätt
att åskådliggöra händelser och per-
soner i det förflutna, så som i
"historiemåleriet" under #1800-talet
-- då konstnärerna ägnade stor kraft
och möda åt att skildra kungar och
andra hjältar ur den svenska histo-
rien. _Men också bilder som skildrar

#22

#47

samtiden kan med tiden bli historiska. Bilderna utgör ju ett slags lämningar från tiden de tillkom och fungerar därmed som länkar mellan nu och då. Samtidigt kan vissa av dem nå ikonstatus -- ofta är det utifrån kända målningar eller fotografier vi bildat vår uppfattning om händelser eller personer.

Liksom text måste bilder behandlas källkritiskt. Genom historien har överheten varit väl medveten om bildmediets makt och ofta noga tänkt igenom sin visuella framtoning. Många bilder som blivit "historiska" är resultatet av dylika överväganden. Här möter estetik politik, samtidigt som kulturen i snäv bemärkelse också blir en del av den "politiska kulturen" i samhället.

Detta gör dem till ett intressant källmaterial för kulturhistorikern.

Av bilderna i övningen är några äldre, några nästan samtida. Studera bilderna, välj sedan en eller ett par av dem och närgranska innehållet, sök information på Internet och diskutera frågorna.

_Källa: _Övningen bygger på
utställningen _En målad historia vid
_Göteborgs konstmuseum #2014 samt på
utställningskatalogen med samma namn
(redaktör _Kristoffer _Arvidsson).

_Bilder ur en målad historia:

_Bild #1: (s. #12) _Nils _Forsberg,
_Gustaf __II _Adolf före slaget vid
_Lützen

_Målning. _En beriden _Gustav __II
_Adolf som har tagit av sig sin
bredbrättade hatt höjer sin värja
mot himlen som ett kors genom att
hålla vapnet i klingan med sin be-
handskade hand.

_Han är omgiven av sina soldater
varav många står på knä medan de ser
upp mot himlen (eller sin ledare).

_I bakgrunden tornar "en skog" av
höga lansar upp sig.

_Bild #2: (s. #16) _Arn -- riket vid
vägens slut

_Filmscen. _En nedblodad och bar-
huvad korsriddare (_Arn) står på knä
och vänder sitt ansikte mot himlen

#22

#49

medan han håller sitt nedvända svärd framför sig som ett kors.

Han är omgiven av ett slagfält med många stupade soldater.

En annan korsriddare, som står en bit längre bort, betraktar honom.

Båda korsriddarna är klädda i långa vita tunikor prydda med röda kors över ringbrynjor (rustningar av hopfogade järnringar) som täcker armar, bål och ben.

Bild #3: (s #154) George von Rosen, AE Nordenskiöld

Målning. I förgrunden står Nordenskiöld med pälsmössa, lång pälsbrämrad jacka, vantar och stövlar.

Han skådar ut mot fjärran med en lång käpp lutad mot kroppen och en tubkikare (hopfällbar kikare med endast ett okular) i händerna.

I bakgrunden ligger hans skepp med segelmaster och skorsten infruset i polarisen under en mörk vinterhimmel.

_Bild #4: (s. #23) _Apollo #11

_Foto. _En astronaut iförd skyddsdräkt med hjälm och genomskinligt visir står bredvid en rymdfarkost på månens yta.

_Astronauten gör honnör för ett litet exemplar av ___USA:s flagga som han har tryckt ned i markytan framför sig och som står rakt ut som om det blåste på månen.

_Bakgrunden utgörs av ljusgrå, kala bergssluttningar under en kolsvart himmel.

_Bild #5: (s. #25) "_Situation room".

_Foto. ___USA:s president _Barak _Obama följer anfallet mot _Osama _Bin _Laden i realtid omgiven av sin stab.

_Bredvid sig har presidenten bland andra sin vicepresident _Joe _Biden och sin dåvarande utrikesminister _Hillary _Clinton.

_Alla stirrar stint på en skärm som ligger utanför bilden.

_Hillary _Clinton tar sig för mun-

#22

#51

nen i en gest som uttrycker förfäran och spänning.

_Bild #6: _Berlin #1945

_Svart-vitt foto. _Utsikt från ett tak dekorerat med många ornament och skulpturer.

_En soldat med kulsprutepistol över ryggen fäster en stor flagga med "hammaren och skäran" på takkanten.

_Nedanföer sig har han en milsvid vy över ett fullständigt sönderbombat stadslandskap där stora rökpelare stiger från flera ställen.

_På gatan nedanföer byggnaden går människor bland lastbilar och stridsvagnar.

::: #23 :::::::::::::::::::::::::::::::

#1. _Vad föreställer bilden? _Vilken person eller händelse är det som avbildas?

#2. _Från när är bilden? _Vilket kan ha varit syftet?

#3. _Analysera bildens estetiska uppbyggnad och idéinnehåll. _Vad är det som gör att den fungerar

#52

#23

bildmässigt och skapar intresse.

_ Vilka aspekter och element lyfts fram som centrala? _ Vad vill man säga med bilden?

#4. _ Diskutera och jämför bildspråket i de nyare och äldre bilderna i klassen. _ Peka på likheter och skillnader.

#5. _ Hur realistisk är den bild av historien som framträder? _ Är fotografierna mer trovärdiga än målningarna? _ Diskutera!

#6. _ Åtminstone vad gäller de tre sista bilderna finns historiska kontroverser rörande just autenticiteten. _ Sök information på Internet och försök reda ut vad man diskuterat.

#7. _ Hur skulle en mer verklighetstrogen skildring sett ut? _ Varför är det inte en sådan som gått till historien? _ Diskutera!

_Konsthistoriens epoker

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Förundran och nyfikenhet inför konstens storhet. _På _Alte _Pinakothek i _München, som är en av _Europas viktigaste konstgallerier, står en liten flicka framför en dramatisk barocktavla. _Konst kan för många upplevas som konstig, men det handlar oftast om att ge bilderna tid, samt att läsa på lite. _I epököversikten kommer du att få en introduktion till konstens utveckling, från antiken för över tvåtusen år sedan, till dagens "moderna" konst.

_Bildbeskrivning

_Foto. _En liten flicka står och betraktar en väldig målning i guldrum.

_Målningen omfattar ett vimmel

av mänskliga (ofta nakna) gestalter.

    Längst upp tronar en ljusomstrålad Kristus omgiven av lärjungar och änglar.

    Ned till till vänster (Kristus högra sida) skildras uppståndelse från de döda och hur de uppståndna strävar upp mot ljuset och frälsningen.

    Ned till till höger skildras däremot hur de förtappade störtas i avgrunden där de plågas av behornade djävulsfigurer.

=====

::: #25 ::::::::::::::::::::::::::::::

    För att göra historien begriplig delar vi in den i epoker. Konsthistorien tecknas av tradition utifrån epoker som antiken, medeltiden, renessansen, romantiken och modernismen. Indelningen innebär naturligtvis en grov förenkling och har ofta gjorts långt i efterhand i den lärda världen. "Renessansen" blev exempelvis en konstepok först 500 år

#25

#55

efter att den, så att säga, "började" i #1300-talets Italien.

"Medeltiden" däremot myntades som begrepp redan när den höll på att "ta slut", just av de norditalienska tänkare och konstnärer som senare kom att betraktas som företrädare för renässansen. Enligt dem utgjorde de tusen år som skiljde dem från den antika civilisationen som en dyster "mellanperiod" där grekerna och romarnas lysande ideal hade försumrats och glömts bort.

På de följande fyrtio sidorna ska vi följa den traditionella kulturhistorien genom tio epoker. Vi tar vårt avstamp i antiken, som ända sedan renässansen setts som den västerländska kulturens vagga, och avslutar med den postmoderna värld som vi idag lever i. De kulturella uttryck som presenteras är i första hand bild, skulptur, arkitektur och i viss mån litteratur och musik -- de klassiska konstarter som kulturhistorien i den mer snäva och traditionella bemärkelsen uppehåller sig vid. Det bör understrykas att det

är den västerländska kulturen som står i fokus, liksom att det rör sig om den officiella konstens historia -- den kultur som kyrka, kungar, adel och andra makthavare stöttat och intresserat sig för.

Under lång tid har man skiljt mellan finkultur och populärkultur.

Finkultur kallas sådan kultur som brukats inom eliten, medan "folklig" kultur eller populärkultur varit den breda allmänhetens kultur. Dessa båda kulturella uttryck har alltid existerat parallellt, men länge var det bara finkulturen som intresserade forskare och experter. Utifrån finkulturens historia har det växt fram en så kallad @kanon som kort innebär ett urval av de bästa och mest betydelsefulla verken ur kulturhistorien.

Många av dessa verk nämns och visas i denna epoköversikt. Vanligtvis är det en kulturelit som lyft fram dem som viktiga, och den kronologi som på detta sätt tagit form har på senare tid ofta kritiserats och ansetts just elitistisk och

"finkulturell". _Samtidigt har utan tvivel denna kanon blivit till en gemensam referensram -- en högkulturens grundläggande historieberättelse. _Att känna till denna historieberättelse tillhör allmänbildningen -- den kunskapsbas vi alla behöver för att orientera oss i världen omkring oss. _Utan insikter om renässansen, romantiken, modernismen eller postmodernismen blir det betydligt svårare att ta del av kulturdebatten i samhället, att förstå arkitekturen i våra städer, eller att få ut något av ett besök på en konstatställning. _Därför är den en viktig kunskap att ha med sig, både som individ och samhällsmedborgare.

_Härutöver finns också en annan grundläggande poäng med konstkronologin: nämligen att den så tydligt visar hur människans kultur vuxit fram i en

::: #26 :::::::::::::::::::::::::::::::

dialog över århundradena, genom lån, återbruk och referenser epokerna emellan. _Centralt för renässansen var exempelvis viljan att väcka

#58

#26

antikens konst- och människoideal till liv igen. Under romantiken på #1800-talet sökte man sig på motsvarande sätt tillbaka till medeltiden. Detta har hela tiden varit en motsägelsefull utveckling, där det som presenterats som nytt har funnit sin form genom att knyta an till äldre stilideal, ideal som samtidigt ofta blivit till något helt annat när det brutits loss från sitt ursprungliga sammanhang.

I detta ständigt pågående historiebruk ingår samtidigt också en vilja att distansera sig från tidigare epoker. Ett tydligt exempel är just renässansen, då man som vi sett sökte bryta sig loss från vad man uppfattade som medeltidens kulturella mörker. Längst i detta avseende gick man under #1900-talet, under den konstepok som brukar kallas för "modernismen". I sin iver att ligga i fas med sin egen industriella samtid ville man skapa en helt ny konst, fri från referenser till den tidigare konsthistorien. När i nästa skede "postmodernisterna" (det

vill efter-modernisterna) i sin tur ville distansera sig från modernismen, var ett viktigt grepp att vända åter till stilhistoriens skattkammare.

På detta sätt har dialogen mellan de olika epokerna faktiskt också bidragit till att skapa den konsthistoriska kronologi som vi på de följande sidorna ska bekanta oss närmare med!

=== Bildbeskrivning =====

Tidslinje som omfattar perioden från #700 f. Kr. till #2000 e. Kr.

Tidslinjen är uppdelad i följande epoker:

é Antiken: Från ca #700-talet f. Kr. till och med #600-talet e. Kr.

é Medeltiden: Från ca #700-talet e. Kr. till och med #1400-talet.

é Renässans: Från #1500-talets början till dess slut.

é Barock: #1600-talet och #1700-talets början.

é Rokoko: #1700-talets mitt.

é Romantik: #1800-talets första
hälft.

é Realism och impressionism:
#1800-talets andra hälft.

é Modernism: #1900-talets första
hälft.

é Popkonst och abstraktion:
#1900-talets andra hälft.

é Postmodernism: #1900-talets
slut.

=====

_Frågor och uppgifter

- #1. _Hur tycker du att den kulturhistoriska epokindelningen förhåller sig till den "vanliga" historiska epokindelningen? _Varför tror du att det är så?
- #2. _Vad är en epok? _Försök att formulera ett eget svar med hjälp av inledningstexten!
- #3. _Identifiera de tekniska framstegen i konstarternas utveckling. _Vad lärde man sig som man inte kunnat tidigare?
- #4. _Ge exempel på historiebruk under de olika epokerna. _Vad lånade man från historien och på vilket sätt?
- #5. _Välj ut en konsthistorisk milstolpe (person, verk, händelse) som du tycker varit särskilt viktig. _Argumentera för ditt val.

#6. Studera vinjettbilderna till varje kapitel och besvara sedan nedanstående frågor:

a) Vilken tycker du bäst om?

Motivera ditt svar! Känner du igen någon bild?

b) Vilka motiv har de olika bilderna? Gör någon anteckning till varje bild och försök dra någon slutsats. Motivet är själva bildens innehåll. Det vill säga: vad som är avbildat.

c) Hur är de olika bilderna komponerade? Ser du något mönster? Kan du dra någon slutsats? Komposition handlar om hur innehållet är avbildat.

_Antiken

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Karyatiderna på _Akropolis,
_Athen, #405 f._Kr.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Ett tak av ljus marmor
bärs upp av fem pelare utformade
som höga kvinnogestalter iförda
fotsida dräkter.

=====

_Den epok som vi kallar antiken,
varade från ca #700 f._Kr. till
#400 e._Kr. _Under denna tid skapa-
des viktiga ideal och konstformer
som sedan skulle komma att integre-
ras i den framväxande europeiska
kulturen, framförallt inom områden
som litteratur, konst och arkitektur
(se mer om detta i medeltids- och
renässansavsnitten). _Dessutom lades
en grund för det filosofiska,

vetenskapliga och politiska tänkan-
det i väst. Karyatiderna på
Akropolis i Athen illustrerar på
flera vis dessa ideal, som framför-
allt skapades under den klassiska
perioden (480--323 f. Kr.) i
Grekland (karyatider = flickor från
Karyai -- en grekisk stad). De
representerar en realistisk och
verklighetstrogen konst med harmoni
och balans där människokroppen med
naturtrogna proportioner står i fo-
kus. Människan var ett viktigt mo-
tiv och skulpturen det mest framträ-
dande konstuttrycket. Grekerna blev
mästare i att framställa fullkomliga
och förskönade skulpturer, ofta i
svårarbetade material som marmor och
brons. Karyatiderna fungerar också
som kolonner vilket är ett typiskt
byggnadselement i den antika arki-
tekturen. Kolonnerna håller upp ar-
kitraven som markerar de horisontel-
la linjerna i byggnaden, även den är
karakteristisk för antik byggnads-
konst. Härmed fångar bilden in kär-
nan i den antika konstepoken som på-
verkat den västerländska kulturen

mycket.

Medelhavsområdet har en lång historia med olika högkulturers uppgång och fall och den grekiska kulturkretsen växte fram genom täta förbindelser med dessa äldre civilisationer. Det gäller samhällen som fanns i Egypten och Mesopotamien samt längs Medelhavets östra kust.

Vid 800-talet f. Kr. hade det skapats en gemensam grekisk identitet med gemensamma myter, ritualer, språk och konstideal. På 700-talet f. Kr. föddes den grekiska litteraturen genom Iliaden och Odysseen och under perioden 600--300 f. Kr. blomstrade kulturen inom skulptur, måleri och alla litterära genrer.

Under 400-talet blev Athen den grekiska världens kulturcentrum och här levde och arbetade de stora filosoferna Sokrates, Platon och Aristoteles som var och en kom att sätta sin prägel på den europeiska idéhistorien. Nu ändrade de filosofiska

::: #29 :::::::::::::::::::::::::::::::

frågorna karaktär och människan kom

#66

#29

i fokus. De tidigaste grekiska tänkarna hade främst varit naturforskare, som spekulerat om universums uppkomst och materiens grundämnen.

Dessa hade varit verksamma i Mindre Asiens städer, i det nuvarande Turkiet. Men nu blev man mer intresserad av människan och hennes plats i samhället. "Människan är alltings mått", sa man. Detta nya synsätt speglas i konsten och arkitekturen. När det gällde konsten så började proportionerna utgå från människan och de avbildade figurerna såg anatomiskt riktiga ut. Motiven hämtades ofta från den riktiga världen och inte bara från den gudomliga. Den antika bildkonsten bestod till stor del av väggmålningar, främst målade på trä, vilka under tidens gång dessvärre förstörts. Däremot finns det gott om bevarad bildkonst i det grekiska vasmåleriet och där kan man också se ett stort intresse för människan och människokroppen.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Gravrelief i Athen, #400-talet f.kr. Reliefen (relief = ett upphöjt motiv i sten) var en mycket vanlig uttrycksform i det antika Grekland och den skulle kunna ses som en tidig tredimensionell bild. Reliefen har återkommit under hela historien, och den har ofta varit ett dekorativt element i byggnader -- fast då kallas den istället fris.

Bildbeskrivning

Relief i vit sten.

Två kvinnor sedda från sidan.

Den ena av kvinnorna (återgiven i något mindre format) står framför den andra som sitter på en stol med ryggstöd.

Båda kvinnorna är barhuvade med uppsatt hår och är likadant klädda i luftiga fotsida dräkter.

=====

Grekerna introducerade det vardagliga livets motiv, som idrottsmän,

berusade ynglingar eller älskande par. Bildhuggare och konstnärer studerade människokroppen i detalj och skulpterade fram den perfekta människan; människan var ju alltings mått.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Två boxares kamp. Vasmålning från #525 f. Kr. De arkeologiska fynden från det antika Grekland består till stor del av keramik och det har varit en viktig källa för hur livet och samhället fungerade under den klassiska epoken.

_ Bildbeskrivning

_ Vasmålning med svarta figurer på bärnstensröd botten.

_ Två nakna män står mitt emot varandra och håller ut sina armar framför sig.

_ Mannen till vänster är renrakad medan hans motståndare är flintskallig och har skägg.

=====

Den efterföljande romerska konsten var också i huvudsak realistisk, men inte lika förskönande som den grekiska. På det viset var romarnas konst mer verklighetstrogen vilket framgår av väggmålningen Bagaren och hans hustru, som återfunnits i Pompejis ruiner. Ingen av personerna i bilden är idealiserade utan har rätt grova anletsdrag och ser ganska vanliga ut, vilket var typiskt för de romerska bildidealerna.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Bagaren och hans hustru. Väggmålning i Pompeji, #55--#79 e.kr.

Bildbeskrivning

Målning. En kvinna och en man står sida vid sida och möter betraktarens blick som om de stod och kikade in genom ett fönster.

Kvinnan bär ett tunt hårnät över sitt lockade hår och bär ett pärlhalsband. Hon är iförd en vinröd dräkt och håller en slags

#70

#29

liten svart hopvikbar tavla i händerna.

Mannen har kort hår och ett välansat kort skägg. Han är klädd i vitt och håller ett hoprullat vitt papyrusark mot hakan.

=====

På litteraturens område började antikens greker dela in olika typer av litteratur i så kallade genrer: Berättelser blev genren epik, teaterpjäser dramatik och dikter lyrik. Dramatik var väldigt populärt, i synnerhet i Athen, vilket till stor del hade att göra med samhällsskicket i denna stadsstat. Ett demokratiskt styrelseskick förutsätter ju debatt av samhällsfrågor och med teatern gavs det möjlighet till detta. Vissa pjäser tog upp rätt och orätt, medan andra drev med aktuella personer och förhållanden. De innehöll spänning, passion, våld och grymhet och skildrade ofta människors övermod.

Epiken var full av gudar och mytologiska väsen och huvudpersonerna var ofta kungar och krigare som utförde storslagna hjältedåd. Men i centrum stod som så ofta annars i den grekiska kulturen människan: hur man borde leva, vad som var rätt och fel och hur samhället borde vara organiserat. För att peka på människans goda och onda sidor använde sig författarna dock flitigt av mytologin med alla dess gudar och symboler, vilket skänkt en rik källa av berättelser som alla senare tiders konst och litteratur öst ur.

Även den antika arkitekturen utgick från människans kropp och dess proportioner. Grekerna upptäckte nämligen att allt i världen har samma proportioner och utgår från talet #1,61, som fick namnet "det gyllene snittet" (se utförligare förklaring i Renässans-kapitlet). Växter, djur och människor är uppbyggda efter det gyllene snittets proportioner och eftersom vi är vana vid att se dessa proportioner blir de

vackra och harmoniska för oss. Den-
na kunskap använde grekerna sig av
när de uppförde sina byggnader, så
med några enkla matematiska uträk-
ningar gick det att skapa vackra och
harmoniska byggnadsverk. Templet
var den viktigaste byggnadstypen.
Alla delar i det var uträknade ef-
ter det gyllene snittets principer,
och hela byggnadens tyngd vilade på
kolonnerna. Grekisk byggnadskonst
och arkitektoniska former har gång
på gång genom historien varit ett
förebildligt skönhetsideal.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Hefaisteiontemplet i Athen
från #400-talet f.kr. är Grek-
lands bäst bevarade antika tempel.
Här ser vi de klassiska formerna:
kolonner, arkitrav (som vilar på
kolonnerna) och tympanon (det tre-
kantiga övre gavelfältet).

Bildbeskrivning

Foto. En stor tempelbyggnad i
vit sten där det mäktiga taket med

#30

#73

arkitrav och tympanon vilat på rader av höga pelare som löper runt hela byggnaden.

=====

Den klassiska perioden i grekisk historia följdes av den hellenistiska (330--31 f Kr). De grekiska småstaternas självständighet var nu borta och istället behärskades östra medelhavsområdet av ett antal storriken. Människoavbildningarna blev mer dramatiska

:::: #31 ::::::::::::::::::::::::::::::
och rörliga i sitt uttryck och rörde sig bort ifrån den harmoni och balans som utmärkte den klassiska periodens konst.

Mot slutet av den hellenistiska perioden erövrades de grekiska områdena av Rom. Romarna uppskattade den grekiska kulturen och arkitekturen mycket och kopierade stora delar av den. För Rom var dock arkitektur ett maktredskap som markerade romarnas utbredning. Över hela

Europa och runt Medelhavet uppfördes städer med offentliga byggnader,

tempel och arenor. _Vägar och tekniskt avancerade akvedukter länkade ihop riket och kunde förse de växande städerna med färskt vatten och förnödenheter. _Romarna var duktiga ingenjörer och viktiga inslag i romersk byggnadskonst var valvet, kupolen och användningen av ett revolutionerande material -- betongen. _Dessa tekniska innovationer gjorde storslagna byggnadsverk som arenor för kapplöpning och gladiatorspel, kupolförsedda tempel och akvedukter tänkbara och överträffade allt som grekerna gjort i tekniskt avseende. _De stora arenorna byggdes upp av valvbågar vilka dels band ihop och balanserade tyngden av byggnaderna, dels gjorde det möjligt för åskådare att snabbt och enkelt ta sig till och från sin plats. _Templens och basilikornas stora rum, som tidigare byggnadsingenjörer inte kunnat skapa, blev möjliga tack vare kupolen som uppfördes av valvbågar vilka sedan täcktes av betong. _Högst upp på _Segoviaakvedukten, som bärs upp av rundbågar, höll en vattentät

betongputs det rinnande vattnet på plats i kanalen.

=== Bildtexter/beskrivningar =====

_Bildtext

_Segovia-akvedukten i Spanien uppfördes första århundradet e. Kr och är Europas bäst bevarade.

_Bildbeskrivning

_Foto. Utsikt längs en romersk akvedukt.

Akvedukten bärs upp av rader av höga stenvalv med tillhörande pelare byggda i två våningsplan.

_Bildtext

_Colosseum från #80 e. Kr. är ett tekniskt mästerverk. Rundbågar och valv bär upp den femtio meter höga byggnaden och under jorden finns ett system med tunnlar för de djur och slavar som skulle ge Roms invånare ett blodigt skådespel. Under gladiatorspelen kunde byggnaden rymma mellan #50--#75 #000 människor.

#76

#31

_Läktarsystemet är väldigt likt
vår tids idrottsarenor.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Colosseum sedd från
sidan.

_Byggnaden kan till formen lik-
nas vid en jättelik rund kakburk
där sidorna är uppbyggda av valv
uppburna av pelare i fyra vå-
ningsplan.

=====

_Den västerländska kulturen, som se-
dermera kom att vidareutvecklas un-
der medeltiden, har hämtat en stor
del av sina kulturella ideal från
antiken. _Epokens konstnärliga och
arkitektoniska stilideal, filosofi,
litteratur, vetenskap, grekisk-
romersk mytologi, politiska idéer
med mera, smälte samman med den inom
kyrkan framväxande kulturen. _Genom
den europeiska historien, främst un-
der renässansen och nyklassicismen,
men egentligen i alla efterföljande
epoker, har det antika arvet funnits
med och möjliggjort ett ständigt

#31

#77

återbruk. _Det är också därför som de antika formerna och idealen betraktas som "klassiska", det vill säga av bestående värde och värda att efterlikna av senare tidens européer. _Detta får vi stifta bekantskap med i de följande avsnitten.

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym två av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym två

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Medeltiden (#32).....	#79
_Renässansen (#36).....	#94
_Barocken (#40).....	#110
_Rokoko & nyklassicism (#44) ..	#123
_Romantiken (#48).....	#138
_Realismen och impressionismen (#52).....	#153
_Modernismen (#56).....	#167

_Iii

_IV

_Medeltiden

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Forshems kyrka. _Romansk stenrelief från #1100-talet över ingången till _Forshems kyrka i _Västergötland. _Jesus ger två av sina lärjungar en nyckel och en bok. _Den enkla estetiken är typisk för den tidiga medeltida konsten.

_Bildbeskrivning

_Relief. _Jesus, som står och blickar rakt fram, är flankerad av sina två lärjungar som från var sin sida står vända mot honom och tar emot sina gåvor ur hans händer.

_Figurerna är ytterst stiliserade med ansikten utan individuella drag och egendomliga kroppsproportioner (ytterst korta ben och mycket stora händer).

=====

Under århundradena efter #400-talet utvecklades Europa till en politiskt splittrad världsdel med många mindre riken, där statlig administration, vägar, handel, städer, skolor och bibliotek minskade i betydelse eller förföll. Den historiska epok som kallas medeltiden varar fram till renässansen på #1400-talet. Epoken utmärks av den kristna kyrkans stora inflytande över liv och samhälle. Kyrkan blev i praktiken bärare av en stor del av kulturen, vilket återspeglas bland annat i konsten. En vanlig typ av bildkonst var illustrationer i böcker utförda av munkar. I Den döde inför sin Domare (se höger) står en människa till svars för sitt liv efter döden. Gud ska döma och i händerna håller han ett riksäpple och svärd vilka symboliserar makt och visar hans ställning som högste domare. Bilden ska upplysa och varna läsaren om att alla får stå till svars för sina handlingar vid sin död, vilken kan inträffa plötsligt.

_Döds kallarna i bilden anspelar näm-
ligen på digerdöden som försatte
_Europa i ett chocktillstånd under
#1300-talet och lämnade stora av-
tryck i konsten. _I det övre vänstra
hörnet av bilden illustreras också
striden mellan det goda och onda där
en ängel och en djävul kämpar om den
döde mannens själ. _Konstnären kän-
ner vi bara under namnet " _Rohan-
mästaren". _Konstnärer betraktades
under medeltiden i första hand som
hantverkare när de trädde i tjänst
hos kyrkan. _Få är kända till namnet
från denna epok.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Den döde inför sin domare.

_Rohanmästaren, ca #1418. _Överst
till vänster driver ärkeängeln

_Mikael ut _Lucifer från himlen.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Gud, som från sin
himmel lutar sig ner över den
döde, framställs som en vitskaggig
konung med krona, svärd och

#32

#81

riksäpple i händerna.

_Den nästan nakne döde ligger på rygg omgiven av dödsfallar och benknor.

_Såväl _Gud som den döde är försedda med "pratbubblor" i form av långa slingrande "remsor" med text.

_Till vänster om dem jagar en ängel med svärd en fladdermusvingad djävul som håller i en liten naken människogestalt.

=====

_När _Västom försvann som sammanhållande statsbildning, förändrades också många förutsättningar för en högkultur. _Europa utvecklades till en politiskt splittrad världsdal med många mindre riken som hade dålig kontakt med varandra.

::: #33 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Utbildningsnivån var låg och få kunde läsa. _Men påvar och biskopar arbetade med att bygga upp den katolska kyrkan och steg för steg kom hela _Europa in i den kyrkliga organisationen som styrdes från _Rom.

#82

#33

Det feodala samhället växte samtidigt fram med lokala godsherrar som levde på överskottet från naturahushållningen i sina län. Med denna inkomst hade de ibland råd att betala för musiker, dansare och diktare. I denna miljö, med en stark kyrka och lokala feodala härskare, skapades mycket av den medeltida högkulturen. Från och med medeltiden börjar också den moderna föreställningen om Europa ta form och det går även att urskilja en särskild västerländsk kultur då det kristna Europa kom att uppfatta sig som en egen kultursfär avgränsad från arabvärlden, som från och med #600-talet hade lagt under sig Mellanöstern och Nordafrika.

Under den tidiga medeltiden var det i stort sett bara i klostren som kultur i traditionell bemärkelse skapades och bevarades. Skulpturen var en vanlig konstnärlig uttrycksform, men den var förenklad och opersonlig i jämförelse med antikens motsvarigheter. Bildkonsten möter vi främst i rikt illustrerade böcker

eller på väggmålningar i kyrkor där avsikten var att informera, upplysa eller varna, som i vinjettbilden

Den döde inför sin Domare.

I den medeltida konsten framhöll konstnärerna det viktiga i bilden genom att förstora det jämfört med det mindre viktiga. Detta uttrycks-sätt kallas för värdeperspektiv, vilket skulle kunna jämföras med trafikskyltar som ger upplysningar under färdens gång. De medeltida motiven var symboliska framställningar som skulle ingjuta religiositet och gestalta den kristna kyrkans föreställningar om liv och samhälle. En realistisk bildframställning var mindre viktig och till sin hjälp hade konstnärerna ofta en instruktionsbok för hur motiven skulle utföras.

Under hög- och senmedeltiden blev bildkonst vanligare förekommande samtidigt som värdeperspektivet efterhand övergavs. Bilderna blev mer verklighetstroga och realistiska.

Digerdöden på 1300-talet fick ett stort genomslag i all kultur. Död

och sjukdom i kombination med syndigt leverne återkom i motiv efter motiv både inom konst och litteratur, och gjorde det långt efter medeltidens slut.

Den storslagna arkitekturen var främst inriktad på kyrkor och klosteranläggningar och när kristendomen breddade ut sig över Europa startade en hektisk byggnadsverksamhet. Stora delar av medeltiden kallas därför även för katedralbyggenas tid. Under tidig medeltid uppfördes kyrkorna i den romanska stilen och de ger ett tungt, mörkt och slutet intryck. Byggnadsverken för tankarna till fästningar med grova stenmurar, små fönster och enkel utsmyckning.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Domkyrkan i Speyer. Kyrkorna var städernas viktigaste byggnader under medeltiden och i tyska

Speyer har den romanska domkyrkan, med tjocka murar, små fönster och mäktiga torn, tronat sedan

#1100-talet. All sten ger kyrkan

#33

#85

ett tungt intryck men illustrerar samtidigt den katolska kyrkans stora makt och inflytande.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Domkyrkan består av höga stenbyggnader med brutna tak av varierande höjd, en rundad absid (utbyggnad) och två höga torn med spetsiga tak.

_Fönstren är små och försedda med rundade valv.

=====

::: #34 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Under #1100-talet uppfann byggmästare en ny teknik vid kyrkobyggena vilket gav upphov till en ny stil, gotiken. _Strävsystemstekniken, som den kallades, var en slags skelettkonstruktion som bar upp tyngden av byggnaden och den gjorde att byggnaderna gav ett lättare intryck. _Nu gick det att bygga mycket högt utan att ha tjocka och massiva väggar som stöd. _Den arkitektoniska nyheten gjorde det också möjligt med stora

fönster vilka ofta målades med religiösa motiv. Utsmyckningen var betydande, i synnerhet i huvudingången som kläddes med skulpturer av personer från den bibliska historien.

Alla byggnadselement, fönster, pelargångar och stora ingångar, bands ihop av spetsbågar vilket ger gotiken sin karakteristik tillsammans med den rika fasadutsmyckningen som kunde bestå av växtmotiv och vattenkastare utformade som djur och demoner.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Katedralen i Rouen är typisk för den gotiska konsten: kyrkorummet är högt och ljust. De lodräta linjerna markeras tydligt, nästan skelettartat, i alla bärande element.

_Bildbeskrivning

_Foto. Inne i katedralen.

_Taket är mycket högt och bärs upp av höga spetsbågade valv och pelare som är uppdelade i

lodräta segment.

=====

_De stora katedralbyggena var en uppgift för flera generationer. _De hade också samband med kungliga maktkrav eftersom katedralerna fungerade som kröningsort och gravplats för kungar. _De medeltida kyrkorna speglar på så vis medeltidens politiska och religiösa världsbild, människornas kristna tro och identitet.

_Den store byggherren, katolska kyrkan, fick också en mycket stor betydelse för litteraturen och var arbetsgivare åt ett stort antal diktare utöver kompositörer, musiker, målare, skulptörer och arkitekter.

_I kloster och kyrkor byggdes stora bibliotek upp och en stor stab arbetade med att översätta och kopiera verk. _En stor del av de antika författarnas skrifter bevarades på detta vis och därmed räddades en stor del av det kulturarvet till eftervärlden. _Det var mycket vetande och kunskap som på detta sätt samlades, kommenterades, förmedlades och

#88

#34

översattes. I klostren samlades också mycket vetande som hämtats från den arabiska kulturen, som bredde ut sig i medelhavsområdet.

Den arabiska kulturen stod i många avseenden över den samtida europeiska och gav viktiga impulser på många områden (se vidare under Renässansen).

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ En skrivare arbetar i klostrets skriptorium, det rum i klostret där texter skrevs eller kopierades.

_ Bildbeskrivning

_ Medeltida illustration.

_ En man med tonsur (frisyr där håret rakas till en ring kring hjässan) sitter i en skrivpulpet och arbetar med en handskrift.

=====

Även nyproducerade skönlitterära
_texter, som till exempel religiös
dramatik, skrevs i dessa miljöer.

Händelser ur Jesus liv och helgo-
_nens underverk dramatiserades och
spelades upp på städernas torg, i
synnerhet när det samlades mycket
folk till marknaderna i städerna.

Den största delen av medeltidens
_befolkning kunde inte läsa så därför
passade just teater bra.

Vid sidan om den religiösa litte-
_raturen skapades det en så kallad
hovlitteratur vid de många storman-
nahoven. Denna litteratur var av-
_sedd för de feodala furstarna och de
sällskap de hade omkring sig. Rid-
darromanen var populär och handlade
om kamp mot hedningar, strider mot
drakar, tornerspel och lidelsefull
kärlek. Historier och berättelser,
_som ofta framfördes muntligt vid
fester av professionella berättare
skulle framställa furstar och ridda-
re som ädla och ärbara.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_I den starkt förenklade bilden kröner påven en kung. Påven, den andliga härskaren i Västeuropa, är avbildad oproportionerligt stor i jämförelse med de kungliga, världsliga härskarna.

_Bildbeskrivning

_Starkt stiliserad medeltida bild.

_Påven sitter på en tronstol med snidade odjurshuvuden.

_Han är iförd ornat och en hög spetsig mössa och bär en jättenyckel med komplicerat ax över sin vänstra axel medan han håller fram ett dokument/brev med sigill.

_På hans högra sida står en krönt kung på knä med knäppta händer.

_På hans vänstra sida står fyra biskopar i ornat och mitra (ett slags hög och spetsig huvudbonad).

—Efterhand som tiden gick började städerna, som varit så viktiga under antiken, återigen bli betydelsefulla på grund av en ökande handel. —Städerna blev nya kulturcentra, bredvid kyrkan och slotten, och i denna miljö började en ny typ av litteratur ta form. —Denna litteratur drev ofta med kyrkan och kyrkans män, men den innehöll även berättelser om skurkar och fifflare, digerdöden eller om hur män bedrogs av sina fruar. —Städerna som kulturcentra skulle komma att bli viktiga för den framtida renessansen. —Den italienske författaren —Dante kom från den framväxande borgarklassen och man skulle kunna säga att han blickar in mot nästa epok och kliver lite trevande in i den med en fot, medan den andra står kvar stabilt i medeltiden. —I hans mest kända verk, —Den gudomliga komedin, tecknar han den medeltida världsbilden med helvetet och himlen, men samtidigt finns det ett stort intresse för människan; hur vi är som människor och vad det innebär

att vara människa. Under nästa epok, Renässansen, kom fokuseringen på det mänskliga att bli ännu viktigare.

#35

#93

_Renässansen

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Nattvarden, #1495--#98.
_Refektoriet (matsalen i kloster)
i _Santa _Maria delle _Grazie,
_Milano.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Jesus sitter med utsträckta händer vid det av en vit duk täckta bordet där bröd, bägare och fat står framdukade (_Bordet återges med längdsidan vänd mot betraktaren som om det utgjorde ett podium).

_På ömse sidor om honom diskuterar lärjungarna (en skara män i olika åldrar) med varandra med yviga gester.

_Tre fönster bakom _Jesus öppnar sig ut mot en utsikt med berg och sjöar under en klarblå himmel.

=====

_Renässansen var en kulturströmning som präglade större delen av #1400- och #1500-talen i _Europa. _Begreppet _Renässans betyder pånyttfödelse och myntades inte förrän på #1800-talet av den tyske historikern

_Jacob _Burkhardt. _Han såg en förändring i det vetenskapliga och kulturella intresset i _Norditalien på #1400-talet. _I bildkonsten och litteraturen fann han till exempel ett nyväckt intresse för antiken både vad gällde motiv och komposition.

_Det såg ut som att antiken "pånyttföddes" och därför gav han epoken namnet renässans. _I _Leonardo da _Vincis _Nattvarden illustreras detta på flera sätt: motivet är religiöst då bilden avbildar _Jesus sista måltid, men bilden är komponerad och målad på ett helt nytt sätt som ger den harmoni och balans. _Den upplevs därför som realistisk och verklig, harmonisk och balanserad -- helt i linje med de antika idealen.

_Många har diskuterat huruvida renässansen verkligen var en

pånyttfödelse av antiken. Faktum är att stora delar av samhället omvandlades både politiskt, socialt och ekonomiskt. Intresset för antiken var bara en del i denna omvandling och det var inte heller någon total pånyttfödelse av hela den antika kulturen, utan snarare en pånyttfödelse av vissa konstnärliga ideal. I den antika kulturen fann man en tidigare blomstrande kultur med andra, lockande ideal och värden än de som dominerade samtiden. Via arabvärlden, där det under lång tid funnits ett mycket stort intresse för antiken, letade sig också gamla texter fram till Västeuropa och när dessa översattes och snabbt spreds genom tryckteknik, växte vurmen för antiken ytterligare.

I norra Italien drev en mycket livlig och vinstgivande handel på utvecklingen under #1400-talet och många personer blev rika och mäktiga då varor och pengar strömmade in.

Genom den ökade handeln kom flera av de framgångsrika norditalienska städerna att utvecklas till

självständiga republiker. I ledningen för dessa rika städer framträdde förmögna adels- och köpmannafamiljer som närde en öppen och tolerant inställning till vetenskap och ny kultur. Inte nog med det, familjerna blev även viktiga uppdragsgivare för konstnärerna och från och med renässansen började allt fler privatpersoner beställa konst. Härigenom växte det fram andra kulturcentra bredvid kyrkan och furstehoven. Renässansen var dock en blandning av antika ideal och former i ett

::: #37 :::::::::::::::::::::::
kristet sammanhang. Allt detta möts exempelvis i Nattvården.

Den för eftervärlden kanske mest framträdande personligheten under renässansen är Leonardo da Vinci. På flera olika sätt personifierar han renässansen med sin intensiva nyfikenhet att förstå världen. Han skapade både religiösa och världsliga verk och han hade flera olika arbetsgivare under sitt liv; kyrkan, furstar, kungar och städer. Vidare

var han en mångsidig begåvning och kunde bland annat titulera sig som vetenskapsman, konstnär och ingenjör. Da Vinci ansåg att vetenskap skulle bygga på experiment och att det var viktigt med noggranna observationer. I konsten strävade da Vinci, liksom andra renässanskonstnärer, efter realism och på så sätt var konsten förenad med vetenskapen. Verkligheten kunde endast återges efter grundlig observation, menade da Vinci och sa att "teckningar är bättre sätt att beskriva verkligheten på än skrift".

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_I bilder som Mona Lisa framträder det nya intresset för den helt vanliga människan och en ny genre, porträttet, uppstår.

_Mona Lisas leende har lockat betraktare ända fram till vår tid.

_Bildbeskrivning

_Målning. En ung kvinna sitter vänd mot betraktaren med händerna

framför sig.

Hon har mittbenat mörkt hår som faller ned över axlarna och bär ett tunt flor över hjässan.

Hennes klädsel utgörs av en mörk urringad klänning med långa ärmor och en sjal som ligger över ena axeln.

Ett lätt antytt leende spelar över hennes stängda läppar.

Bortom henne utbreder sig ett dramatiskt landskap där höga och spetsiga berg tornar upp sig kring slingrande vägar och stora vattenytor.

=====

Vanliga motiv i renässansens måleri var kristen symbolik, grekisk-romersk mytologi och norditalienskt stadsliv från de välmående och framgångsrika städerna. Om grundmotiven inte var helt nya, så förändrades tekniken desto mer. Måleriet blev, som sagts ovan, "vetenskapligt" genom att konstnärer komponerade sina verk utifrån matematiskt uträknade proportioner och genom noggranna

iakttagelser av verkligheten. _Detta gav bilderna mer verklighetsanknytning och liv. _Vidare utvecklades centralperspektivet och det gav bilderna ett tredimensionellt djup -- precis så som ögat uppfattar världen. _Vi människor upplever världen i ett centralperspektiv på så vis att ju längre bort ett föremål är, desto mindre blir det.

_Det gyllene snittet, som var känt redan under antiken, återupptäcktes och skrevs ner och fick en matematisk grund att stå på. _Bilderna blev verklighetstrogna, harmoniska och vackra med

::: #38 :::::::::::::::::::::::::::::::

vetenskapens hjälp. _Det gyllene snittet är egentligen ett begrepp inom geometrin, men det har varit väldigt betydelsefullt inom konsten då det kan utnyttjas vid bildkompositionen. _De antika grekerna hade sagt att "allt utgick från människan" och under renässansen blev denna uppfattning allmänt känd. (se vidare bildtext till _Den vitruvianska människan)

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Den vitruvianska människan av Leonardo, är ett exempel på gyllene snittets princip. Om man mäter figuren från fotsulan till hjässan och sedan delar detta mått med avståndet från fotsulan till naveln får man talet #1,61. Vid fortsatta mätningar visar det sig att hela den mänskliga kroppen är indelad i proportionerna #1,61: armens hela längd delat med sträckan till armbågen, fingerlederna, ögonens placering i förhållandet till huvudet och så vidare. Utöver detta har hela naturen -- växter och djur -- det gyllene snittets proportioner i sig.

_Bildbeskrivning

_Teckning. En naken mansgestalt står vänd mot betraktaren med armar och ben utsträckta i två lägen: Dels med armarna rakt utsträckta åt sidorna och benen nedåt, dels med armarna sträckta utåt och något uppåt och benen

#38

#101

utsträckta åt sidorna.

—Mannen omges av en stående rektangel så att hans fingerspetsar når rektangelns kanter antingen ovanför dess övre hörn eller nedanför desamma.

—Han är även omgiven av en cirkel mot vars insida fötterna i båda kroppsställningarna vilar/tar stöd.

=====

—Under medeltiden hade det inte varit vanligt att hantverkaren eller målaren utfört uppdrag utifrån sin egen fantasi, eftersom bilderna i första hand hade en symbolisk karaktär med koppling till kristen tro.

—Under renässansen förändrades detta vilket fick till följd att bilderna blev mångtydiga och framförallt naturtrogna. —Allt i bilden, människa, rum, stad och landskap, var lika mycket värda och smälte samman med varandra. —Det viktiga i bilderna började också riktas allt mer mot den värld som människorna levde i, även om motiven ofta var händelser

från den kristna historien eller den antika mytologin. Nu visades miljöer upp, befolkade med realistiska människor.

=== Bildtexter/beskrivningar =====

_Bildtext

_I Venus födelse av Boticelli (#1445--#1510) avbildas den antika kärleksgudinnan framsvävande på en snäcka. De antika idealen framträder genom motivet (antik myt) och i sättet att avbilda (realismen -- nakenheten).

_Bildbeskrivning

_Målning. Venus framställs som en slank ung kvinna med mycket långt rödblont hår.

_Hon är helt naken och står på ett jättelikt snäckskal som i sin tur vilar på en lugn vattenyta.

_Hon försöker skyla sina bröst med höger hand och håller en lock av sitt långa hår för skötet med vänster hand.

_Från vänster försöker en vind gestaltad som en bister ung man

#38

#103

som flyger halvt omsvept av en mantel att blåsa på henne.

Han hålls dock tillbaka av en ängel med långa vingar som slingrar sina armar och ben kring honom (lös slitna blommor yr kring det kämpande paret).

Till höger om Venus står en ung kvinna klädd i mönstrad klänning och håller fram en stor rosa mantel som för att lägga den om gudinnans axlar.

Bakgrunden utgörs av en öppen havshorisont och gröna stränder med lövträd.

Bildtext

Venus från Urbino av Tizian, #1538. Den antika kärleksgudinnan är här avbildad i en miljö som liknar ett renässanspalats. Under renässansen beställde rika handelsfamiljer och påvar verk som skapade skönhets- och stilideal för århundraden framåt.

_Bildbeskrivning

_Målning. _I förgrunden ligger en naken ung kvinna utsträckt på en lakanstäckt bädd med en stor kudde under huvudet och ansiktet vänt mot betraktaren.

_Hon har långt hår som faller fritt över hennes ena axel och bär en lagerkans kring hjässan.

_I sin högra hand håller hon en bukett med röda rosor -- varav en har fallit på bäddens röda tyg vid lakanskanten (hennes vänstra hand skyler hennes sköte).

_Vid hennes fötter ligger en liten hund hoprullad och sover.

_I bakgrunden står en vitklädd kvinna på knä med ryggen mot betraktaren och letar i en kista medan en annan kvinna står bredvid henne och ser på.

_Genom ett fönster skymtar en pelare och silhuetten av ett pinjetråd mot en mörknande himmel.

=====

_Den mest betydelsefulla konsten och kulturen under renässansen skapades

i norra Italien, men de nya idealen och idéerna kom att spridas över hela Europa och den största renässansförfattaren kom från England.

William Shakespeare var känd redan under sin samtid och han författade både pjäser och agerade som skådespelare. Hans produktion inom dramatiken inrymde de stora genrerna: tragedier, komedier och krönikespel (historiska dramer), men utöver detta skrev han även poesi. Så precis som en renässansmänniska var

Shakespeare mångsidig. Även om hans dramer oftast utspelade sig bland kungar och furstar i

::: #39 :::::::::::::::::::::::
en medeltida eller antik värld känns personerna verkliga och trovärdiga genom att de visar de olika sidor vi har inom oss som individer; vi kan på samma gång både vara onda och goda, dystra och festliga. Att vara, eller inte vara -- det är ju frågan.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Liksom da _Vinci var även
_Michelangelo en mångsysslare fast
då främst inom de sköna konsterna:
arkitektur, måleri och skulptur.

_Han såg sig dock främst som
skulptör och hans mest kända
skulptur, _David, placerades fram-
för _Florens rådhus som ett ut-
tryck för frihet och oberoende --
viktiga egenskaper för de nordita-
lienska stadsstaterna. _För efter-
världen har _David däremot blivit
en symbol för renässansen: en per-
son hämtad från den bibliska his-
torien med en fulländad människo-
kropp enligt de antika idealen.

_Bildbeskrivning

_Nakenskulptur föreställande en
smärt yngling som står och håller
en slunga över sin vänstra axel.

=====

_Inom arkitekturen kom de antika
proportionerna som utgick från det
gyllene snittet också tillbaka igen.

#39

#107

Under medeltiden hade man till stor del strävat mot himlen med spiror och torn och markerat de lodräta linjerna i byggnadsverken, men under renässansen eftersträvade arkitekterna mjuka kupoler och vågräta linjer. Byggnaderna smyckades med antika dekorationer som kolonner och tunnvalv. Fönster inramades av socklar, små kolonner och tympanon (en överliggande triangelform) medan ingångarna ofta utformades som rundbågar med en tydligt markerad slutsten. De antika formerna var pånyttfödda och de skulle leva vidare i barocken.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Il Redentore i Venedig (#1577--#1592) har alla karaktäristiska drag för renässansarkitekturen. Ingången är formad av en rundbåge med en markerad slutsten i toppen. Den ramas därefter in av kolonner vid sidorna och ovanför vilar tympanon på en arkitrav. Slutligen är de

#108

#39

horisontella linjerna markerade i byggnaden och en kupol fungerar som tak.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Vit stenbyggnad som ligger vid vattnet.

_Byggnaden har en hög port omgiven av kolonner och en stor takkupol flankerad av två spetsiga spiror krönta med kors.

_Ett tak framför kupolen är dekorerat med tre statyer varav två föreställer änglar.

=====

_Barocken

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Allegori över _Jesuiternas
missionsgärning, _Andrea _Pozzo,
#1661--#94. _Takfresk i _San
_Ignazio i _Rom.

_Bildbeskrivning

_Takfresk fotograferad rakt
underifrån.

_Målningen föreställer/skapar
illusionen av en "takkupol" omgi-
ven av praktfulla valv och pelare
som öppnar sig upp/ut mot själva
himlen.

_Runt dessa fiktiva byggnadsverk
svävar massor av heliga män och
kvinnor tillsammans med änglar och
putti (små nakna barnänglar).

_Högst upp i himlen (i freskens
mitt) möter en svartklädd

_Ignatius av _Loyola (_Jesuit-
ordens grundare) en ljusomstrålad

Kristus som fritt svävande håller
i sitt kors.

=====

Barocken intar #1600-talet med
prakt och fart och den monumentalt
bombastiska takmålningen Jesuiter-
nas missionsgärning är ett utmärkt
exempel på barockkonsten. Det är en
actionladdad scen som möter kyrko-
besökaren då denne tittar upp mot
taket. Bilden överflödar av figurer
och är full av rörelse där allt rör
sig mot mitten och ser ut att sväva
uppåt. Konstnären har dessutom må-
lat dit byggnadselement, så att mål-
ningen smälter samman med den rikti-
ga byggnaden. Kyrkan tycks därför
växa upp i himlen och vidare ut mot
himmelriket eftersom det inte finns
någon skarp gräns mellan bild och
byggnad. Vidare är verket kompone-
rat i vridna linjer vilket skapar
dramatik och fart.

Renässanskonsten hade varit kom-
ponerad med raka linjer vilket gav
bilderna harmoni och balans. I
barocken eftersträvade man däremot

#40

#111

rörelse och dynamik. _Illusioner och perspektivtricks var vanligt förekommande och dessutom hade konstnärerna lärt sig centralperspektivet till fulländning i början av #1600-talet och kunde nu skapa tavlor med rymd och djup. _Takmålningen ska skildra jesuitordens energiska arbete under den katolska motreformationen. _Jesuiternas uppgift var att rädda mänskligheten från otro och kätteri och bilden skulle förmedla en religiös glöd och ta kyrkobesökaren med storm och häpnad.

::: #41 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Termen barock kommer från franskan och betecknar något som "vidunderligt" och "oregelbundet". _Barocken hade sin höjdpunkt under #1600-talet men fanns kvar en bit in på #1700-talet. _När begreppet barock myntades på #1800-talet var det nedsättande då man tyckte att konsten var överdriven och svulstig.

_Detta var en tid av stora förändringar. _Naturvetenskapliga upptäckter bidrog till att en ny världsbild började ta form och man

började förstå naturlagarna bättre.
_Fler och fler nyfikna och kunskaps-
törstande människor började utföra
experiment och göra observationer.
_Under #1500-talet hade den tyske
prästen _Martin _Luther kritiserat
den katolska kyrkan och ett brinnan-
de missnöje mot påvekyrkan flammade
upp. _Protesten ledde till reforma-
tionen och en religiös uppdelning i
_Europa. _En stark statsmakt började
byggas upp alltmer med hjälp av
större arméer, höjda skatter

::: #42 ::::::::::::::::::::::::::::::
och effektiv byråkrati. _En stark
kungamakt ersatte de gamla feodal-
väldena. _För att stärka kontrollen
över undersåtarna utvecklades inom
både katolska och de protestantiska
kyrkorna en växande intolerans och
krav på religiös renlärighet. _Detta
brukar beskrivas som #1600-talets
ortodoxi.

_I denna situation tog sig konsten
olika uttryck och olika riktningar
och den utmärktes starkt av na-
tionell tillhörighet och framförallt
av religionstillhörighet. _En

barockstil utvecklades i de katolska länderna, medan en annan utvecklades i de protestantiska. I det katolska Italien startade kyrkan en så kallad motreformation i syfte att ta igen det förlorade anseendet efter den protestantiska reformationen.

Till sin hjälp tog man barockkonsten som skulle förhärliga katholicismen: Skönheten skulle övertala individerna och locka dem till religionen. Rom utvecklades till en riktig konstmetropol och drog till sig konstnärer från hela världen.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Kökspigan av Jan Vermeer (#1658) visar ett högst vardagligt motiv där en kökspiga håller upp mjölk.

_Bildbeskrivning

_Målning. En kvinna står och håller upp mjölk ur en tillbringare i en glaserad lerskål.

_Kvinnan bär en vit hätta på huvudet och är klädd en brun kjol

#114

#42

med bred vit krage och förkläde.

— Ett milt dagsljus faller in i det vitmålade rummet från ett blyinfattat fönster ovanför bordet där, förutom lerskålen med mjölk, står korgar och bräden med bröd.

— På väggen bredvid fönstret hänger en korg med lock och en silverbehållare med handtag.

— Hela scenen ger ett intryck av vardagligt lugn och harmoni.

=====

— Det protestantiska — Nederländerna hade däremot blivit ett av världens rikaste länder på grund av en vinstgivande sjöfartshandel och där spenderade köpmän sina rikedomar på konst. — De nyrika handelsmännen var främst intresserade av landskapsmotiv och vardagsskildringar.

— Porträttmåleriet blev mycket populärt, då de förmögna borgarna gärna ville avbildas. — En annan populär genre var "— Stilleben" där motivet bestod av arrangerade föremål, mestadels dyrbara ting. — Borgarnas materiella rikedom skulle avbildas,

#42

#115

men samtidigt påminna om att allting hade ett slut, även livet. _Därför innehöll ofta en stilleben dödsskallar, timglas, utbrända ljus eller brustna strängar för att just föra tankarna till att livet inte varade för evigt. _En tredje genre var beställda gruppbilder av olika sällskap och sammanslutningar.

_Rembrandts _Nattvakten är ett exempel. _Konst blev en lönsam bransch så konstnärer startade verkstäder där de specialiserade sig på favoritmotiv och målade på uppdrag. _De religiösa motiven försvann nästan helt i _Nederländerna.

=== _Bildtexter/beskrivningar =====

_Bildtext

_Stilleben med flera "vanitasmotiv" (symboler som skulle föra tankarna till döden), till exempel dödskalle, timglas och utbränt ljus. _Jan _Claesz #1653

_Bildbeskrivning

_Målning. _Bord belamrat med alla möjliga föremål som en fiol,

#116

#42

en jordglob, en flöjt, smycken,
metallkärl, stenar, dokument med
vidhängande sigill och böcker m.m.

"_Huvudrollsinnnehavarna" på bor-
det utgörs dock av en dödskalle
och en benknota som ligger på en
uppslagen bok och ett intilliggan-
de kullstjälpt timglas.

_Bildtext

_Nattvakten av _Rembrandt måla-
des #1642 på uppdrag av ett vakt-
kompani i _Amsterdam.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Ett sällskap beväpna-
de män poserar stolt i ett stort,
svagt upplyst och kallt rum.

_I förgrunden -- och mitt i bil-
den -- står två med bredbrättade
hattar.

_Den ene är svartklädd och bär
vit, veckad spetskrage och rött
ordensband över bröstet. _Han
stödjer sig på en käpp av bambu.

_Den andre är vitklädd med gula
krågstövlar och ljus jacka med
guldbroderier som hålls ihop av

ett vitt tygstycke över bröstet.

— Han bär dessutom en halskrage av stål och håller i en kort lans med brett huvud.

— Båda har långt hår och prydligt ansade skägg.

— De andra i sällskapet är klädda och utrustade på liknande sätt.

— Flera av dem håller i musköter (mynningsladdade gevär). — Några bär hjälmar av varierande utseende.

— En man spelar på en stor trumma som han bär över bröstet medan en hund skäller på honom.

— Mitt i detta krigiska sällskap sitter en ensam vitklädd flicka med långt blont hår.

::: #43 ::::::::::::::::::::::::::::

— Bildtext

— Petersplatsen är den katolska maktens centrala skapelse där världens katoliker fortfarande mottar påvens välsignelse. — Arkitekten — Bernini utformade torget som en utomhusteater där påven kunde iscensätta det kristna

#118

#43

skådespelet. Platsen fick en oval form och ramades in av kolonngångar som verkade likt en omfamnande gest för åhörarna. Samtidigt fick marken en lätt lutning uppåt mot den stora kyrkobyggnaden, vilket åstadkom illusionen av en ännu större kyrka.

Bildbeskrivning

Foto. Utsikt över Peters-platsen sedd från Peterskyrkans tak.

Breda pelargångar ramar in det ovala torget på ömse sidor.

Mitt på torget står en hög obelisk (en fristående avsmalnande pelare med pyramidformad topp).

Mitt emot Peterskyrkan leder en bred gata ned till floden Tibern från torget.

=====

På många andra håll i Europa ägnade sig överklassen åt skrytsamt slösaktiga fester och satsade extra hårt på yttre glans. Modet var uppförstorat och dramatiserat med stora

håruppsättningar och bylsiga kläder. Möblerna var formlösa, stora och tunga, och sättet att tala och skriva på var pampigt och monumentalt. Allt skulle vara stort och pråligt och därmed byggdes även byggnadsverken skrytsamt praktfulla. Makthavare som kungen, katolska kyrkan och rika handelsmän skulle uttrycka sin makt i stora slott, kyrkor och palats. Därför var perspektivtricks och synvillor vanliga för att ge intrycket av att konstruktionerna var högre och större än vad de egentligen var. Kupolerna byggdes högre och elegantare än någonsin och extra stora kolonner syntes bära upp hela konstruktionen. Byggnaden skulle upplevas som rörlig och dynamisk och fasader och väggar fick rörliga runda former och pryddes med massor av dekorationer. Arkitekturen skulle kort sagt förvirra, imponera och överväldiga. Makten skulle kläs i en fin och stor dräkt. Stilarsenalen hämtade man från den klassiska antiken.

=== Bildtext/beskrivning =====
_ Bildtext
_ Dioskurerna _ Castor och _ Pollux
rövar bort kung _ Leukippos dötter.
_ Konstnären _ Peter _ Paul
_ Rubens gjorde många målningar
till _ Europas kungahov och han
blev mycket eftertraktad. _ Drama-
tiken och de helt eller delvis
nakna kropparna är tidstypiska.

_ Bildbeskrivning

_ Målning. _ Två ryttare försöker
släpa med sig två nakna kvinnor
som förtvivlat stretar emot.

_ Den ene av ryttarna bär rustning
och mantel, den andre är barhuvad.

_ En liten putti tittar fram
bakom en av hästarna.

_ Bakgrunden utgörs av ett grönt
landskap med lövträd och låga kul-
lar.

=====

_ Under #1600-talet tog musikutvecklingen ett stort kliv framåt. _ Instrumentalmusiken (musik med endast

instrument, ej sång) hamnade i centrum och konserten som företeelse skapades, samtidigt som olika typer av ensemblekonstellationer började växa fram. En ensemble består av en grupp musiker som uppträder tillsammans. Den mesta musiken framfördes dock fortfarande vid furstehoven och inom kyrkan.

År #1607 kombinerade den italienska kompositören Monteverdi teater och musik som blev till något helt nytt, operan. Operan spred sig genom hela Europa där den blev knuten till de kungliga hoven, där operorna uppfördes i samband med stora fester. Operan skulle vara festens höjdpunkt och texten hamnade i bakgrund till förmån för musiken.

_Rokoko & nyklassicism

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Gungan av _Jean- _Honoré
_Fragonard, #1767.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En park eller träd-
gård med stora lummiga lövträd och
skulpturer som bland annat före-
ställer putti.

_I förgrunden sitter en ung
kvinna i en gunga som sätts i
rörelse av en man som står bakom
henne och drar i snören fästa vid
gungans rep.

_Kvinnan är iförd en liten
halmhatt och lång rosa kjol som
fladdrar upp kring hennes ben.

_En ung man klädd i peruk och
jacka med spetskrås ligger på mar-
ken nedanför och framför henne och
kikar in under hennes kjolar.

_Kvinnans ena sko lossnar just

från hennes fot och flyger upp i luften.

=====

Under det tidiga #1700-talet utvecklades först den lättsamma och lekfulla rokokon ur barocken, men efterhand trängdes den undan av den strama nyklassicismen. Gungan av Fragonard var ett beställningsverk av en baron som ville få sin älskarinna avbildad i en gunga och den är typisk för rokokon på så vis att den framställer ett sorglöst och lekfullt liv med erotiska anspelningar. Kompositionen är elegant och lätt samtidigt som bilden är relativt liten för att kunna passa in i baronens privata salong. Ordet rokoko kommer ursprungligen från franskans rocaille som ordagrant betyder klippformation, men som vanligtvis betecknar ett dekorelement som efterliknar snäckans form. Stilen existerade samtidigt som den konkurrerande nyklassicismen mellan #1750--#1780 men den kom alltmer att överskuggas av nyklassicismen.

#124

#44

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_ Olika typer av flyttbara småbord var vanliga inventarier i salongerna. _ Det kunde vara spelbord då spel var ett uppskattat nöje, eller ett speciellt bord för te och kaffe -- drycker som tilltog starkt i popularitet under #1700-talet. _ Modemöbeln var annars den eleganta byrån som blev en konkurrent till den tidigare barockens stora salsskåp. _ Karakteristiskt för rokokomöbler är de kurviga formerna med mjuka övergångar. _ Vanliga dekorationer är rosor, musslor och kinainspirerad dekor.

_Bildbeskrivning

_ Foto. _ Salong möblerad med en liten "soffgrupp" bestående av ett litet bord, två karmstolar och en liten soffa.

_ Alla möblerna har kurviga former med böjda ben och rundade arm- och ryggstöd.

_ Väggarna är vinröda och täckta med bilder eller speglar med

#44

#125

oregelbundna kanter inramade av guldornament.

Ett skåp är infällt i en nisch i väggen.

Bakom soffan står en vit marmorbyst.

=====

Under #1600-talet hade det skett stora framsteg inom vetenskaperna samtidigt som moderna statsapparater växt fram. De flesta människorna levde dock fortfarande på många vis i en gammal värld i inledningen av #1700-talet: Kyrkan och religionen hade en stark ställning. Individens friheter och rättigheter var begränsade samtidigt som adelsklassen hade sina privilegier. Under den första halvan av århundradet började dock detta samhälle att spricka upp.

Jordbruket effektiviserades, författare och tänkare började kritisera den gamla samhällsordningen och förmögna köpmän

::: #45 :::::::::::::::::::::::::::::::

investerade sina pengar i nya ekonomiska verksamheter, där industriell

#126

#45

produktion börjat växa fram, och inte i markegendomar och onödiga lyxvaror som den gamla adelsklassen alltid gjort.

De så kallade upplysningsidéerna spreds i press och litteratur. Idéerna handlade om frihet, jämlikhet, förnufts- och framstegstro. Kritik riktades mot kyrkan och nya tankar om hur staten och samhället borde styras formulerades. I denna utveckling var borgarklassen på väg framåt. När #1700-talet gick mot sitt slut hade kyrkan förlorat en del anseende och flera av de gamla makthavarna hade förlorat sina privilegier och sin maktställning -- en del hade till och med avrättats.

Människorna i Europa levde inte längre i samma värld.

Rokokon skapades främst för adeln och i den fick den gamla elitens tillbakagång sitt uttryck, även om konstnärerna säkerligen inte var medvetna om att de tecknade en samhällsklass undergång. Rokokons målningar var personliga och små för att passa i sällskapssalonger.

_De skulle ge uttryck åt livets små
glädjeämnen och kunde handla om
lantliga utflykter och angenämt
sällskapsliv, i den än så länge be-
kymmersfria och motsättningsfria
tillvaron.

_Den nyklassiska stilen var en
motreaktion mot rokokon och den
skulle handla om hjältemod, ansvar
och om att göra det rätta. _Davids
_Horatiernas ed skildrar ett avsnitt
ur den romerska historien där tre
romerska män tar vapnen i egna

::: #46 :::::::::::::::::::::::
händer och svär en ed för att avslu-
ta det krig som _Rom befinner sig i.
_Det är ingen kung eller drottning
som fattar detta beslut, utan det är
vanliga människor som tar sitt an-
svar och satsar sitt liv för sitt
land och för sin frihet. _Jacques
_Louis _Davids målade tavlan #1784
då det låg revolution i luften, fem
år före den franska revolutionen,
och den är en medveten anspelning på
den romerska republikens styrelse-
skick. _Bredvid männen ger de oroli-
ga kvinnorna bilden en ödesmättad

#128

#46

stämning, men bakom dem skymtar nästa generation som ska skörda frukterna av de äldres kamp. I nyklassicismens bildkonst fick upplysningens idéer färg och form och Horatiernas ed var avsedd att bli en propagandabild. Konstnären önskade själv en ny politisk ordning och stödde den franska revolutionen aktivt, samtidigt som han föraktade den förfinade rokokon intensivt.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Horatiernas ed, Jacques Louis David, #1784. Här en stram nyklassicism: notera de raka linjerna i bildkompositionen; utsträckta armar, stadigt nedsatta ben i den hårda stenläggningen och stela kolonner i bakgrunden. Jämför med hur Gungan på föregående sida är komponerad; mjuka armar håller gungans rep, lekfullt fladdrande ben under den och organiskt böljande natur i bakgrunden. Rokokons lätthet och elegans möter nyklassicismens allvar och beslutsamhet.

#46

#129

_Bildbeskrivning

_Målning. _En stenlagd gård framför några valv uppburna av pelare.

_En man iförd tunika, röd mantel och sandaler håller fram tre svärd.

_Tre hjälmklädda män som står på rad framför honom sträcker ut händerna mot svärden "som en man" samtidigt som de håller om varandra.

_Bakom mannen med svärden sitter tre förtvivlade kvinnor.

_En av dessa kvinnor försöker trösta två små barn.

_Människorna på bilden är enkelt klädda och utstrålar allvar.

_Deras omgivning saknar utsmyckningar.

=====

_Vid mitten av #1700-talet hade man börjat med arkeologiska utgrävningar i den gamla romerska staden

_Pompeji. _Detta väckte stor uppmärksamhet runtom i _Europa och den grekiska och romerska konsten fick

#130

#46

återigen en central plats inom kulturen. Konstnärerna ville ha en klar och begriplig konst i sann upplysningsanda. Motiven till den fann man i antiken och därför kallas stilriktningen för nyklassicism.

Kompositionen var enkel och framställningen skulle vara realistisk, bära på ett budskap och åstadkomma social medvetenhet. Bildmaterialet hittade man i de antika berättelserna och i den borgerliga världen.

Antikens klassiska former blev även vägledande för den nyklassiska arkitekturen. Renässansens och barockens arkitektur hade också haft rötterna i antiken, men i nyklassicismen blev byggnaderna "tyngre" än vad renässansens varit och "stramare" än vad barockens varit. Byggnadskropparna var geometriska, kompakta och enkla vilket var en reaktion mot barockens överdådiga formspråk som skulle uttrycka makt.

Istället för prakt och representation ville man nu istället ge uttryck åt moral och upplysning och en ny typ av byggnader med

arkitektonisk betydelse uppfördes.

_I den nya stilen byggdes museer, bibliotek, banker, börsbyggnader, nygrundade universitet och skolor.

_Bildningstempel, finanshus och regerings- och förvaltningsbyggnader ersatte alltså den gamla samhällsordningens präliga slott, kyrkor och kloster.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Die Staatlichen Antikensammlungen (#1838--#1848),

_München. Museets strama och tunga stil är typisk för den nyklassicistiska arkitekturen.

_Bildbeskrivning

_Foto. Byggnad i ljus sten vars centrala del utgör en imitation av ett antikt tempel med en bred trappa som leder upp till en hög fasad där kolonner bär upp en arkitrav under en tympanon smyckad med reliefer och statyer.

_Två flyglar på ömse sidor är dekorerade med "pelare" i relief

#132

#46

och fyra antikinspirerade bilder i gult på svart botten.

=====

_Även inom musiken strävade kompositörerna efter maximal struktur och regelbundenhet i sina verk, men det melodiska tänkandet var centralt.

_Det var lättlyssnad musik, vilket den som hört

::: #47 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Mozart säkert känner igen. _Denna musikaliska era kallas ofta för symfoniernas epok eftersom stora symfoniorkestrar utvecklades, vilka består fram till idag. _Wienklassicism är den genrebeteckning som vi använder för denna typ av musik.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Nyklassicismen fick mot slutet av #1700-talet även ett genomslag i möbeldesignen. _Formspråket var i första hand romerskt med bland annat lagerkransar och lejon-tassar, men efter _Napoleons fälttåg till _Egypten fick möblerna också

#47

#133

ornament och detaljer som förde tankarna till faraonernas tid med sfinx-huvud och gripar. _Sittgruppen med soffa, bord och stolar föddes, och man började även möb- lera ute på golvet jämfört med hur man tidigare radat upp inventari- erna längs med väggarna. _Empiren (i _Sverige _Karl- _Johan- stil) var en fransk möbelstil och syftade på _Napoleons kejsardöme.

_Bildbeskrivning

_Bred soffa i mörkt trä med kantiga former, mintgrönt randig stoppning och intarsia (inlägg- ningar gjorda med ett annat trä- slag) i nederkanten av framdelen och i ryggstödet överdel.

=====

_Precis som boktryckarkonsten en gång medverkade till att sprida renässansens idéer, bidrog nu dags- pressens framväxt till att upplys- ningens idéer spreds över _Europa. _Läskunnigheten ökade starkt och därmed skapades det en marknad för

läsning. Tidningarna riktade sig främst till borgarklassen som gärna läste satiriska och samhällskritiska artiklar. Hand i hand med pressens expansion växte också bokmarknaden ordentligt under #1700-talet, då bokaffärerna blev fler och offentliga lånebibliotek började inrättas. Borgerskapet var, liksom när det gällde tidningar, de flitigaste bokläsarna då det var hos dem läskunnigheten ökade mest. Denna samhällsgrupp lockades dock inte av att läsa om antika hjältar och gudar utan ville ha spänning, underhållning och framförallt verklighets- skildring. Särskilt kvinnorna började vid denna tid bli aktiva bokläsare och en typ av romaner som fokuserade särskilt på hemmets värld och betydelsen av äktenskapliga relationer växte fram. Mest känd inom genren blev Jane Austen som skrev en lång rad framgångsrika romaner med början i slutet av #1700-talet. Under #1700-talet kartlades allt större delar av världen. Berättelser om främmande länder väckte

nyfikenhet i Europa. Därför var många böcker rese- och äventyrs-skildringar. Romanen fick nu sitt genombrott och den fiktive Robinson Crusoe är kanske den som främst speglar #1700-talet; människan som gör sig till herre över naturen med hjälp av sin livsvilja och sitt förnuft.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Robinson Crusoe personifierar upplysningsmänniskan med sin handlingskraft och sitt förnuft.

_Daniel Defoe, #1719.

_Bildbeskrivning

_Illustration. Robinson Crusoe står framför sitt hus med havet i bakgrunden.

_Han går barfota och har långt hår och helskägg.

_Hans kläder i form av byxor och jacka av päls är "hemmagjorda".

_På huvudet har han en stor top-pig mössa.

_Han skyddar sig från solen med

#136

#47

ett brett parasoll och bär en musköt över axeln, en korg på ryggen och en såg i bältet.

=====

#47

#137

_Romantiken

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Kyrka i ekskog, _Caspar _David
_Friedrich, #1809--#10.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Ett vintligt och
snöklätt skymningslandskap.

_Omgivna av kala och knotiga
ekar avtecknar sig ruinerna efter
en kyrka i form av en ensam gavel
med ett kvarblivet blyinfattat
kyrkfönster mot den bleka vinter-
himlen.

_En procession som omfattar ett
fåtal mörklädda gestalter närmar
sig ruinen mellan förfallna gravar
och lutande kors.

=====

_Mot slutet av #1700-talet tog ro-
mantiken form och dominerade sedan
den första halvan av #1800-talet.

_Romantiken var en reaktion på upp-
_lysningens och klassicismens förnuf-
_tiga och strama syn på världen och
_konsten. _Istället för förnuftet
_sökte romantikerna efter känslan.

_Medan upplysningsmännen sett sig
_som herrar över naturen och blickat
_mot framtiden, så sökte sig romanti-
_kerna tillbaka till det förflutna
_eller försjönk i betraktelser av
_naturens storhet och mystik. _Allt
_detta speglas i _Caspar _David

_Friedrichs _Kyrka i ekskog. _I
_centrum av bilden tronar en ruïn av
_en gammal förfallen medeltida kyrka.

_Naturen har tagit över och som små
_prickar tar sig ett följe människor
_fram genom dess starka och oändliga
_krafter. _Bilden är mörk och oro-
_väckande och frammanar en känsla av
_att människorna i den går en osäker
_framtid till mötes. _Motivet är var-
_ken kristet eller religiöst, men

_bilden förmedlar ändå en andlig
_känsla. _Konstnären _Caspar _David

_Friedrich representerade en ny
_generation av målare. _Under #1800-
_talet började en fri marknad för

konst uppstå, och Friedrich kunde sälja sin verk där istället för att, som tidigare epokers konstnärer, vara tvungen att ta anställning.

Många konstnärer var dock fortfarande beroende av mecenater, det vill säga konstälskare med resurser att stödja eller ibland till och med försörja en konstnär.

Mot slutet av #1700-talet började samhället förändras i grunden. Den industriella revolutionen omvandlade ekonomin och de sociala förhållandena, medan den franska revolutionen öppnade vägen för en ny politisk ordning. Det gamla samhället höll på att upplösas. I #1800-talet inledning rasade de våldsamma napoleonkrigen vilka fick ett slut #1815. De mellanstatliga konflikterna i Europa var därefter ganska få under #1800-talet, medan konflikterna inom länderna mellan samhällsklasserna ledde till en rad mer eller mindre våldsamma revolutioner.

::: #49 :::::::::::::::::::::::::::::::

Industrialiseringen tog ett nytt språng mot mer tekniskt avancerade

nivåer. _Ur denna oroliga samhälls-
omvandling trädde den romantiska
konsten och de romantiska idéerna
fram. _De var främst en reaktion på
samhällets utveckling då de både
rymde långtansfyllda tillbakablickar
mot förflutna samhällsordningar och
en stark naturdyrkan. _I romantiken
prisas inga nymodigheter eller tek-
niska landvinningar, snarare tvärtom
då flera motiv gestaltar naturens
överlägsenhet gentemot modern teknik
och nya mänskliga innovationer.

_De romantiska tankarna hade sina
idéhistoriska rötter i den grekiske
filosofen _Platons idélära som
handlade om idé- och sinnevärlden.

_Sinnevärlden var den värld som alla
kunde uppfatta med sina sinnen, till
exempel synen och hörseln. _Idé-
världen kunde människan däremot en-
dast uppfatta glimtvis i drömmar och
i fantasin, men den kunde ta en kla-
rare form då man handlade sant och
rätt eller när man skapade något
vackert, menade romantikerna. _Före-
ställningar om idévärlden brukar
kallas för idealism. _Tänkare,

konstnärer och författare ansågs kunna se idévärlden klarare än andra människor och de fick genistatus med uppgiften att förmedla idéernas värld till människorna.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_I _Vandraren betonas istället naturens oändlighet och frihet.

_Caspar _David _Friedrich, #1817.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En ensam mörkklädd man står uppe på en klippa med ryggen vänd mot betraktaren.

_Han är barhuvad och håller i en vandringsstav.

_Framför, och nedanför, honom utbreder sig en storslagen utsikt över branta bergstoppar och bergsryggar omgivna av moln.

=====

_Den nyklassicistiska konsten under #1700-talet hade varit stram och komponerad utifrån klara och rena linjer. _De romantiska konstnärerna

#142

#49

strävade däremot efter känsla och upplevelse genom att framställa den oregelbundna och vilda naturen. I Medusas flotte är den olyckliga spillran av människor helt utlämnad åt naturens våldsamma krafter, men i Vandraren betonas istället frihetskänslan i naturens oändlighet. I Turners Snöstorm försöker besättningen på ett modernt ångfartyg övervinna stormens furiösa krafter. Målningarna framställer människan som ensam och liten i naturen (de syns inte ens i snöstormens yra), men det var inte rädsla som romantikerna ville illustrera, utan vördnad och respekt för naturens mystik och styrka.

=== Bildtexter/beskrivningar =====

— Bildtext

— På tavlan Medusas flotte är den olyckliga spillran av människor helt utlämnad till naturens våldsamma krafter. — Théodore Géricault, #1819.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En skara skeppsbrutna män ombord på en flotte driver omkring i grov sjö.

_Flotten de trängs på består av nödtorftigt hopsurrad av vrakdelar (en lutande bit av en mast bär ett litet råsegel).

_Många av männen som trängs ombord är svårt sjuka eller medvetslösa -- _I förgrunden ligger en man vars huvud och överkropp är övertäckta med ett tygstycke.

_Två ur besättningen har klättrat upp på var sin tunna medan de vinkar med tygstycken mot en liten upphöjd punkt (kanske ett skepp?) på den i övrigt tomma havshorison-ten.

_Bildtext

_I _Turners _Snöstorm försöker besättningen på ett modernt ångfartyg övervinna stormens furiösa krafter. _William _Turner, #1844.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En hjulångare och röken som stiger ur dess skorsten är knappt urskiljbar i en virvlande värld av olika grå, svarta och vita nyanser som saknar tydlig gräns mellan hav och himmel.

=====

_Andra romantiska konstnärer reagerade på de snabba samhällsförändringarna genom att dra sig tillbaka, in i sig själva och tillbaka i historien. _Många längtade sentimentalt till medeltiden då människan, menade man, levt i harmoni både med sig själv och med naturen. _Ett annat viktigt drag i den romantiska konsten var längtan till en annan värld, eller till en bättre tillvaro på jorden. _Därför är människor i naturen, med blicken riktad mot fjärran, vanliga motiv i den romantiska konsten. _Ett annat uttryck för denna längtan var

::: #50 :::::::::::::::::::::::::::::::

exotismen där romantikerna drömde sig iväg till främmande länder och

motiven kunde bestå av häftiga lejonjakter i Afrika eller av nordamerikanska indianer som ett uttryck för oförstörda naturliga människor, omärkta av den framskenande moderna civilisationen.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Ett uttryck för exotism: vild lejonjakt i Afrika. Horace Vernet, The Lion hunt, #1836.

_ Bildbeskrivning

_ Målning. En skara beridna beduiner utkämpar en ursinnig strid mot två lejon.

_ Ryttarna kämpar från hästryggen med spjut, musköter och pistoler.

_ En nästan naken mörkhyad man som sitter på ryggen av en kamel håller i två lejonungar.

_ En lejonhane ligger på rygg med ett sår i sidan medan en lejoninna rusar fram mot en man som har kastats av hästryggen och som siktar mot hennes huvud med en pistol.

#146

#50

_I bakgrunden skymtar kala
ökenberg.

=====

_Romantikerna menade att känslorna
var viktigare än förnuftet och de
var säkra på att allting inte gick
att förklara på ett rationellt vis.

_Världen var inte lik ett urverk,
utan _Guds skapelse var full av mys-
tik och hemligheter. _Man hade en
panteistisk syn på världen vilket
innebär att man såg hela naturen som
besjälad. _Det natursvärmeri som
uttrycktes i bildkonsten fick därmed
också sin motsvarighet i litteratu-
ren där naturen användes som en
metafor i berättandet och beskrivan-
det. _Flyttfåglar kunde exempelvis
ses som människans sökande efter en
andligare värld och havets vågor som
längtan efter befrielse. _Verklig-
hetsflykten tog sig även uttryck i
de populära böcker som handlade om
resor till fjärran länder, gångna
tider eller till det egendomliga och
fasansfulla. _Ett flertal historiska
romaner och rysare tillkom under

#50

#147

romantiken och den så kallade
skräckromantiken var ett hopkok av
skräck, fantasi, mystik och exotism.

I musiken kom också det känslö-
fulla i fokus. Musikaliskt innebar
det att kompositörerna varierade
tempo och frasering på ett sätt som
gjorde musiken mer dramatisk än un-
der den föregående perioden. Redan
Ludwig van Beethoven representerar
vissa aspekter på den romantiska mu-
siken.

::: #51 :::::::::::::::::::::::::::::::

Han försökte inte ställa sig in hos
välgörare utan utgick från sina egna
idéer och sin egen kreativitet och
var på så vis en typisk romantisk
konstnär. I och med romantiken så
förändras nämligen uppfattningen av
konstnären från en regel- och kon-
ventionsstyrd hantverkare, till en
fri kreatör, ett "geni" som såg och
uppfattade vad vanliga människor
inte kunde se. Den fria marknaden
gör detta ideal möjligt att förverk-
liga under 1800-talet. Det tidiga-
re regelstyrda konstnärskapet kunde
ge upphov till en enorm

#148

#51

produktivitet, då varje enskilt verk egentligen bara varierade ett givet formspråk. För den romantiska konstnären -- och detta konstnärsideal gäller ännu -- handlade det om att skapa något unikt i varje verk.

Förändringen märks exempelvis på musikens område, där Mozarts verkförteckning består av över #700 nummer, medan den romantiske Beethoven "bara" producerade ca #100 verk. En romantiker skulle helt enkelt gå sin egen väg och uttrycka sina egna idéer, inte följa givna regler.

En populär aktivitet i allt fler hem var att spela själv för sitt eget nöjes skull. Det var vanligt att man träffades i mindre sällskap och i enklare sammanhang och då blev pianot ett centralt instrument.

Inom musiken har också den romantiska epoken kallats för pianoepoken.

Diktaren Johann Wolfgang von Goethe var, slutligen, kanske romantikens främste centralgestalt då han via sin diktning inspirerade flera författare och kompositörer

och knöt kontakter med många samtida betydande personer. _Inte minst fick hans roman _Den unge _Werthers lidanden, som handlar om trängande kärlek och starka känslor, en kraftfull inverkan på den unga tyska generationen. _Werther ger inte bara uttryck för sin passionerade kärlek till _Lotte, han protesterar också mot det sätt som borgerskapet förväntas uppföra sig på. _För _Werther är det etablerade samhällsskiktet, med dess betoning på yta och anpassning, falskt och förljuget. _Werther är för eftervärlden en tidig, ung "konstnårsbohem" som gör uppror mot meningslösa regler. _Idealet lever i hög grad kvar ända in i vår tid.

_Goethe var i övrigt mest framgångsrik som poet. _Poesin fick ett starkt uppsving under romantiken med genombrottet för en mer personlig och känsloladdad diktning.

_Flera författare nådde en mycket stor publik och historiska romaner sålde i stora upplagor och översattes till många språk. _Tack vare tekniska framsteg inom

tryckeritekniken och den ökade läskunnigheten ökade bokproduktionen.

_Frankensteins monster, _Ringaren i _Notre _Dame och _Ivanhoe är exempel på böcker från romantiken som vi läser än idag. _Faktum är att mycket av de romantiska idéerna lever kvar till #1900-talet och ända in i vår tid, både inom musiken, måleriet och litteraturen. _Vår tids populärkultur har hämtat mycket från romantikens tankegods och det finns fortfarande en spänning mellan upplysningstidens rationalitet och romantikens fascination för det okända.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Den geniale författaren/
konstnären som har nära och direkt kontakt med den andliga världen.

_Bildbeskrivning

_En ensam man sitter vid ett skrivbord i ett källarrum med bläckhorn (behållare för bläck) och ett tomt pappersark framför sig och en gåspenna i handen.

#51

#151

_Bakom honom brinner en brasa i
en stor öppen spis.

_Framför honom svävar en moln-
omgiven ängel som håller fram en
uppslagen bok och pekar ut ett
ställe i texten.

=====

_Realismen och impressionismen

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Valsverket, _Adolph von
_Menzel, #1872--#75.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En väldig hall med
högt tak försett med traverser (en
sorts transportbanor).

_Hallen är full av maskiner och
arbetare. _Här och var flammor det
av eld och glöd.

_I förgrunden hanterar flera ar-
betare en stor vitglödgd stålbit
i en vals med hjälp av stora
tänger.

_Intill dem sitter några andra
arbetare och äter sin medhavda
matsäck.

=====

_Ett nytt sätt att se på konsten ut-
vecklades runt #1850. _Den snabba

industrialiseringen förde med sig en snabb urbanisering och hårda livs- och arbetsvillkor i de smutsiga och farliga fabrikena. Detta ville en del konstnärer återge på ett realistiskt vis. Till dessa nya motivvärldar kan fogas natur- och samhällsvetenskapens frammarsch, samt demokratiska och liberala ideal som växte i styrka. Alltsammans bidrog till att ge konsten en ny inriktning och ett nytt namn -- realismen. I vinjettbilden Valsverket skildrar den tyske konstnären Adolf Menzel dessa tuffa förhållanden och försöker avbilda dem så klart som möjligt utan försköningar. Arbetarna är förvisade från dagsljuset och bilden är helt mörk på grund av sot och illa upplysta lokaler. Den enda ljuskällan i bilden kommer från det glödande järnet som arbetarna bearbetar. Den industriella människan hade funnit sig arbeta med metaller istället för grödor och i Valsverket är de helt omgivna av maskiner och eld inne i en ogästvänlig fabriksmiljö. Motivet var skrämmande

även för samtidens människor. Det tunga slitgörat skulle illustreras på målarduken, som i sin tur var väldigt stor och inte avsedd för någon privat salong. Målarna fick en ny inställning till konsten. Vardagslivet blev intressant, till skillnad från romantikernas intresse för känsla, fantasi och förändligande. Adolf Menzel var en uppskattad konstnär i Tyskland då han skildrade hela det tyska samhället i sina målningar: från överklassens fina salonger till de stora fabrikshallarna, från storslagna historiebilder med motiv ur den tyska historien till enkla motiv i vardagens

Berlin. Denna mångfald av bilder ur det samtida Tyskland speglade tidens stora sociala och ekonomiska förändringar.

Antalet industriarbetare hade vuxit i Europa under hela 1800-talet och den nya arbetarklassen började ta form. Arbetarna levde under svåra förhållanden, men började ställa krav på förbättrade villkor och de realistiska konstnärerna

gav dem hjälp med sin färg och sina penslar. På samma gång erbjöd också det nya samhället många nya

::: #53 ::::::::::::::::::::::::::::::

motiv, till exempel järnvägar, ångmaskiner och fabriksmiljöer. I

Stenknackarna får vi till exempel en inblick i stenarbetarens dammiga grovgöra. Konsten blev, liksom under klassicismen, återigen politisk. Konstnärerna strävade både efter en realistisk avbildning av verkligheten och en realistisk syn på världen med alla dess orättvisor och lyfte fram detta på stora dukar.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Stenknackarna, _Gustave
_Courbet #1851

_ Bildbeskrivning

_ Målning. Två män som arbetar vid ett stenbrott.

_ Till vänster lyfter en barhuvad man ett stort stenblock genom att ta stöd mot sitt knä. Bredvid honom ligger hans verktyg: en slags

#156

#53

kombinerat hacka och slägga med långt skaft.

_Till höger står en man med bredbrättad hatt på knä och knackar sten med en likadan hacka.

_Han har lagt en bunt med halm under knäet han som vilar sin tyngd på.

_Båda männen bär slitna, lappade och delvis trasiga kläder och grova skor.

_I bakgrunden skymtar en skuggig bergssida under av flik av blå himmel.

=====

_Paris utvecklades till en modern industristad under den andra halvan av #1800-talet. _De centrala delarna rustades upp och förvandlades till den fashionabla borgarklassens, konstnärernas och nöjenas stad, medan arbetarklassen fick följa med fabrikena till stadens ytterkanter.

_Från alla jordens hörn sökte sig författare och konstnärer hit. _De så kallade impressionisterna gav sig ut i staden och skildrade

nöjesmetropolens ljuva liv i sina målningar. _Paris sorgfria och glada liv fastnade på bild och till skillnad mot realisternas verk så var knappast impressionisternas bilder politisk konst, även om det fanns en realistisk ambition. _Kameran hade uppfunnits på #1830-talet och impressionisterna inspirerades av hur fotografiet

::: #54 :::::::::::::::::::::::::::::::

kunde fånga livet mitt i en rörelse. _Ett hastigt taget foto kunde dessutom bli suddigt eller klippa av människor. _På samma vis ville konstnärerna fånga det exakta ögonblicket och ge sina bilder en känsla av spontanitet och omedelbarhet.

_Starten för den impressionistiska rörelsen kan sägas ha skett i _Paris #1874 då en samling likasinnade konstnärer ordnade en egen utställning eftersom ingen ville ställa ut deras konst. _Utställningen blev utskrattad och en journalist hittade på namnet impressionism som ett nedsettande ord för konsten som "simpler återgivning av intryck".

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Målaren mitt i Paris fest.

_ Impressionism av Pierre-Auguste

_ Renoir, Le Moulin de la

_ Galette, #1876.

_ Bildbeskrivning

_ Målning. Uteservering och dansbana.

_ Ett vimmel av välklädda människor under gröna träd och rader av lyktor.

_ I förgrunden sitter några unga kvinnor och män vid ett kafébord med flaskor och glas.

_ Bortom dem dansar flera par som ömt håller om varandra.

_ Kvinnorna är klädda i långa kjolar och är antingen barhuvade eller har små hattar av varierande utseende. Männen är iförda mörka kostymer till halm- eller cylinderhattar.

_ Hela scenen ger ett intryck av fest och livsglädje.

=====

Impressionisterna lockades inte bara av staden, utan även av naturen. De impressionistiska friluftsmålarna upptäckte att ett föremåls utseende förändrades med ljusets växlingar under dagens lopp. De insåg också att själva ljuset hade egna färgskalor och att starkt solsken kunde göra objekt form- och konturlösa. Det visade sig också att föremål blev oklara och upplösta på avstånd, men efter att ögat fångat upp intrycken rekonstruerade hjärnan snabbt föremålen. Ambitionen var dock att återge verkligheten så som den uppfattades av ögat innan medvetandet hunnit ordna ihop den. Därmed gällde det att blanda färgerna direkt på paletten och snabbt överföra dem till duken.

Från och med nu blev också själva tekniken vid målandet ett nytt tema då impressionisterna, med grova penseldrag över stora ytor, strävade efter att ge åskådaren en inblick i själva hantverket.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Impressionistiskt friluftsmåleri. _Dam med parasoll från #1866 av _Claude _Monet. _Notera bland annat hur oklart och suddigt damens ansikte i bilden är, något som var eftersträvansvärt för de impressionistiska konstnärerna, men som den samtida kritikerkåren dömde ut som dåligt konstnärskap.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En kvinna står på krönet av en grässlänt en blåsig sommardag och håller ett uppspänt paraply över ryggen.

_Hon är iförd vit kjol och kortärmad jacka och bär en liten hatt och en scarf som fladdrar rakt ut när hon vänder ryggen mot vinden.

_Bakom och ovanför henne jagar vita moln varandra över en blå himmel.

_Eftersom målningen inte är detaljerad i utförandet går det inte att urskilja några anletsdrag hos kvinnan. _Däremot framträder

#54

#161

skuggan hon kastar framför sig på
marken tydligt -- konstnären har i
första hand intresserat sig för
spelet mellan ljus, skugga och
rörelse.

=====

_Från mitten av #1800-talet och
framåt började också författarna
skriva mer om här och nu än om his-
toriska och exotiska miljöer. _Be-
rättelserna befolkades av vanliga
människor. _Konflikterna som verken
byggdes kring var mer verklighets-
nära och mindre konstruerade och
idémissiga, och man behandlade gärna
ämnen som tidigare ansetts opassande
eller brutala, till exempel krig,
fattigdom, kroppsarbete och sexuali-
tet. _Litteraturstilen kom att, pre-
cis som bildkonsten, kallas för re-
alism och de främsta grunddragen för
den var samtiden. _I en realistisk
framställning, med vanliga människor
i fullt igenkännbara miljöer debat-
terades tidens samhällsfrågor.

_De tekniska framstegen under
#1800-talet togs tillvara i

#162

#54

arkitekturen, till exempel kom man på att det gick att armera betong med järn, vilket gjorde byggnads- materialet otroligt starkt. Den nya tiden ställde också nya krav på stora byggnader som järnvägssta- tioner och fabriker och då kom inno- vationerna väl till pass. Men, det nya förpackades i ett välkänt yttre hölje. Därför kunde det nya elektricitetsverket i staden anta formen av ett gammalt medeltida kloster, det nya rådhuset och vat- tentornet av en gammal borg och den nya järnvägsstationen av en kyrka.

Därmed försvann

::: #55 :::::::::::::::::::::::::::::::

tidens tekniska framsteg bakom väl- kända fasader med stilelement ur arkitekturhistorien, främst från medeltidens gotik och romanik, och renässansens klassiska former. I vissa fall kunde flera stilar blan- das ihop i en och samma byggnad.

Denna stilblandade arkitekturstil fick ibland namnet eklekticism (betyder stilblandning).

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Vattenverkets gamla högreservo-
ar i Helsingborg. Den borglik-
nande byggnaden, som för tankarna
till medeltiden, uppfördes #1905.

_Bildbeskrivning

_Foto. "Slottsliknande" byggnad
som ligger upp på en kulle.

_En bred trappa leder upp till
byggnaden som har höga och tjocka
murar med få och små fönster och
två stora torn med spetsiga tak på
var sida.

_Runtomkring byggnaden växer
lövskog.

=====

_Om eklekticismen var en reaktion på
den snabba samhällsutvecklingen så
var ingenjörssarkitekturen ett utslag
av den. Denna typ av arkitektur var
främst nyttoinriktad och återfinns i
till exempel broar, järnvägshallar,
utställningshallar och fabriker, men
även Eiffeltornet är byggt i denna
stil. Konstruktionerna har ett

#164

#55

karaktäristiskt industriellt utseende då det effektiva stålet fick en framträdande roll. Järnet och stål blev dessutom billigt, då nya metoder i produktionen möjliggjorde en storskalig tillverkning. Arkitekturen blev i större utsträckning industriell.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Ingenjörarkitektur i en av världens mest berömda byggnader.

_Eiffeltornet uppfördes till världsutställningen i Paris #1889.

_Bildbeskrivning

_Foto. Eiffeltornet består av en "fackverkskonstruktion" av hopfogade stålbalkar där ett väldigt valv bär upp en mycket hög avsmalnande spira.

_En bred gräsmatta som på båda sidor kantas av lövträd klippta som "kuber" leder fram till tornet.

=====

#55

#165

#1800-talet skulle dock sluta på samma sätt som det börjat: med en inriktning mot fantasi och skönhet.

__Mot slutet av #1880-talet kom det nämligen en reaktion på realismens verklighetsundersökning inom litteraturen vilken snart även kom att riktas mot den impressionistiska konstens avsaknad av andlighet.

__Denna nya rörelse kom att kallas för symbolism och den hade flera beröringspunkter med romantikens inåtvändhet och andlighet. __Rörelsen utvecklades dock aldrig till någon likartad stil utan bestod mest av en samling konstnärer som försökte gestalta känslor, sinnestillstånd, fantasier och drömmar i konstnärliga verk. __Symbolismen kom däremot att fungera som en brygga in i det nästa århundradet då konsten skulle komma att bryta helt mot det förgångna och visa upp något helt nytt. __Konsten skulle bli modern.

_Modernismen

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Jag och staden, _-Ludwig
_Meidner, #1913j.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Grubblande mansansik-
te mot en fond bestående av ett
kaotiskt stadslandskap där de ry-
kande fabrikskorstenarna är fler
är tornspirorna.

=====

_I början av #1900-talet förändrade
_modernismen konsten och kulturen
på ett radikalt och genomgripande
sätt. _Den tyske konstnären _Ludwig
_Meidners _Jag och staden är ett
exempel på denna konströrelse. _Vi
ser en helt deformerad och förvriden
värld där centralperspektivet är
helt upplöst och inget ser naturligt
ut. _Motivet är en till synes

ångestladdad man med en stad i bakgrunden. Allt är framställt med grova och breda penseldrag och hela bilden ger ett påträngande intryck. Bilden målades #1913, ett år innan första världskriget bröt ut och den kan illustrera den ångest som då låg i luften. Men den kan även belysa den oro och rotlöshet som det moderna samhället nu hade frambringat: högt tempo, anonymitet i de enorma städerna och monoton i fabrikerna.

Modernismen omfattar en rad inriktningar och stilar, som ibland avlöste varandra och ibland levde sida vid sida. Meidners målning brukar ses som ett exempel på .expressionismen. Det var en urban konststil och staden utnyttjades ofta som motiv, men genom ett filter av ångest. Det handlade inte om att avbilda omgivningen så som den såg ut, utan hur det kändes att leva i den och hur den upplevdes av den enskilde konstnären. Det var svårt att skapa denna känsla genom ett realistiskt avbildande och därför sökte expressionister nå den genom

domineras av hudfärg. _Detta var typiska kännetecken för _Picasso som ofta hade reducerade färger i sina bilder och vid den här tiden inspirerades mycket av afrikansk konst.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Fem mer eller mindre nakna kvinnor står eller sitter vid ett litet bord dukat med frukt.

_Perspektiv och färger skiljer sig markant från "konventionellt" måleri.

_Anletsdragen hos en av kvinnorna påminner om de skulpterade huvudena på _Påskön i _Stilla havet.

=====

_En tredje betydelsefull modernistisk konstriktning var _surrealismen. _Den inspirerades av psykologen _Sigmund _Freud, som visat att en stor del av människans känsloliv doldes i det undermedvetna. _Individens handlingar styrdes av krafter som var omöjliga att kontrollera.

#170

#57

_Detta ville de surrealistiska
konstnärerna framställa i konsten:
drömvärlden skulle fångas på målar-
duken innan medvetandet censurerat
den och sedan visas upp. _De båda
spanska konstnärerna _Salvador
_Dal^i och _Juan _Mir^o är två kända
förelrädare för denna inriktning.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Salvador _Dali var en av de
mest kända surrealistiska konstnä-
rerna. _De "smälta" klockorna var
ett återkommande föremål i hans
bilder och de blev något av ett
kännetecken för honom. _Minnets
fortbestånd, #1931.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En ödslig havskust
med sandstränder kantade av klip-
por som vetter ut mot ett vind-
stilla hav.

_I förgrunden sticker kanten av
en något slags rektangulär
"sockel" ut.

_Ett dött och avbrutet träd står

#57

#171

på sockelns överdel. Från trädets enda gren hänger en mjuk klocka som om den vore ett klädesplagg.

En annan likadan mjuk klocka (med visare och allt) hänger över/följer sockelns kant som ett blött tygstycke intill en tredje klocka som bär ett egendomligt "mönster" i urtavlans ställe.

En fjärde mjuk klocka ligger över något slags "hudfärgat" stycke som till vänster är försett med ett slutet ögonlock med långa ögonfransar bakom en näsa ur vilken en tunga sticker fram, medan det till höger "tonar ut" i den omgivande släta och konturlösa marken.

En infogad blåmålad "brädlist" till vänster skapar ett egendomligt perspektiv som får till konsekvens att det bakomliggande landskapet framstår som en kuliss.

=====

Den modernistiska konsten bröt med den realistiska traditionen som präglat konsten ända sedan

renässansen. _Samtidigt fanns vissa likheter med symbolismen och romantiken från det föregående århundradet. _Precis som dessa konstriktingar utgick modernismen från individualitet, känslor, sinnestillstånd, fantasier och drömmar.

_Skillnaden var att man gick betydligt längre. _Konstnärerna ville utmana, påverka och förändra den rådande samhällsordningen, och för att kunna göra det så behövdes ett nytt bildspråk och ett totalt brott med det gamla, menade de. _Man sökte efter en "ny konst för den nya människan" i det nya och moderna samhället. _Känslan av uppbrott var stark hos många modernister, en känsla som sedan förstärktes ytterligare efter det katastrofala sammanbrott för det gamla samhället som första världskriget innebar.

::: #58 :::::::::::::::::::::::::::::::

#1900-talet är det århundrade då demokratin slog igenom och den tekniska utvecklingen var enorm. _Alla vetenskaper firade triumfer vilket även bidrog till att religionens

roll i samhället förändrades. Män-
niskorna kände sig ibland vilslna i
denna alltmer individualistiska och
rationella värld. Samhället blev
"modernt" -- bättre på många sätt
men samtidigt fruktansvärt destruk-
tivt, vilket de två världskrigen med
all tydlighet visade.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext: En sönderslagen värld
som sätts ihop på nytt. Det
första världskriget fick inte bara
efterverkningar på ekonomin och
politiken utan även på konsten.

Collage av Kurt Schwitters,
Merzbild #32_A, #1921.

Bildbeskrivning

Collage. Bilden är sammansatt
av till synes disparata element så
som lappar med text, små skyltar
och teckningar (t.ex. en kvist med
bär) som kombineras med olika må-
lade fält i mörkblå, gråaktiga och
gröna nyanser tillsammans med
mindre klarröda former/fält.

=====

#174

#58

_Denna utveckling speglas i konsten.
_Under det första världskriget flydde
_många konstnärer och författare
_till _Schweiz där de protesterade
_mot krigets meningslöshet och för-
_störelse. _De kallade sin konst för
_dadaism och satte samman sina
_konstföremål av precis vad som
_helst, till exempel tidningsurklipp,
_träbitar, biobiljetter eller mutt-
_rar. _Dadaisten _Kurt _Schwitters
_gjorde sina _collage av sådant som
_han slumpvis hittade i soptunnor.
_Dadaismen fick ett stort inflytande
_på #1900-talets konst, i synnerhet
_då det gäller konst som samhällspro-
_test och i synen på själva konst-
_begreppet. _Dadaisternas slagord
_"_Allt är konst" blev ett ideal för
_flera konstnärer. _Detta illustreras
_kanske bäst av _Marcel _Duchamps
_bidrag till en utställning i _New
_York #1917: _En signerad urinoar
_som han gav namnet "_Fontän".

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Marcel _Duchamps _Fontän från #1917 är en så kallad ready made.

_Dessa konstverk bestod ofta av vardagsföremål vilka konstnären förklarade vara konst. "_Allt är konst".

_Bildbeskrivning

_Lösmonterad emaljrad urinoar signerad med "_R. _MUTT" och årtalet #1917.

=====

_Inom arkitekturen var den viktigaste stilen under #1900-talet _funktionalismen, som syftade till att bygga det moderna samhället rent konkret och bokstavligen. _Arkitekturen skulle ge alla möjlighet till ljusa, rymliga och rena bostäder.

_Det som inte kunde motiveras funktionellt togs bort, husen blev avskalade och enkla i sitt formspråk och sin utsmyckning. _Standardiserade byggnadselement

#176

#58

enligt funktionalisterna en "falsk" arkitektur, som inte speglade den moderna tiden. Istället för att blicka bakåt i historien blickade man framåt, en inställning som också återspeglade en djup tro på att man med vetenskapens, demokratis och industrins hjälp höll på att skapa ett samhälle som var mycket bättre än det gamla. Stilhistoriskt representerar därför funktionalismen ett slags "år noll", där man från scratch försökte definiera den nya tidens form.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Bauhaus-skolan (på bilden) i tyska Dessau har haft ett stort inflytande på den moderna konsten och arkitekturen, men även på formgivning och design. Skolhusets långsida är som ett enda stort fönster som ger ett maximalt ljusinsläpp till salarna som ryms innanför. Där utbildades konstnärer av den tidens främsta utövare:

_Vasilij _Kandinsky, _Paul _Klee

#178

#59

och Mies van der Rohe. Bauhaus var en föregångare inom funktionalismen, men tvingades stänga #1933 efter att Hitler tagit makten.

Många av skolans lärare lämnade då Tyskland och flyttade framförallt till USA. Efter kriget slog däremot funktionalismen igenom på bred front, inte minst i Sverige.

Bildbeskrivning

Foto. Långsträckt byggnad med platt tak där framsidan/fasaden är helt inglasad.

På gaveln står namnet "BAUHAUS" skrivet med vertikal text.

=====

#180

#59

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym tre av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym tre

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_	Abstraktion och popkonst	
_	(#60)	#181
_	Postmodernism (#64)	#192
_	Klockans historia (#69)	#204
_	Tiden före klockan (#69)	#206
_	Tidiga ur (#71)	#211
_	Det mekaniska uret (#72)	#215
_	Från klocka till klocktid	
_	(#73)	#218
_	Klockan och världsalltet	
_	(#74)	#222
_	Klockan och globaliseringen	
_	(#76)	#227
_	Järnvägstid och samtid (#78)	#233
_	Skoltid och fabrikstid (#79)	#236
_	En tudelad tid (#81)	#242
_	Åter mot en uppgiftsstyrd	
_	tid? (#84)	#249
_	Klockan, moderniseringen och	
_	samhället (#85)	#252

_Iii

_Frågor och uppgifter (#85)...#255
_Övningar: _Upplevelsen av
_tid (#86).....#257
_Övningar: _Tid är pengar
_ (#88).....#265

_Iv

_Abstraktion och popkonst

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Jackson Pollock, Autumn
rhyth, (number #30), #1950.

_Bildbeskrivning

_Målning. Ett rektangulärt
beigefärgat fält är täckt med ett
"virrvarr" av svarta linjer och
fläckar av varierande form och
tjocklek över större diffusa vita
områden.

=====

_Jackson Pollocks Nr #32 illustre-
rar ur flera aspekter synen på konst
under efterkrigstiden. Bildens mo-
tiv är abstrakt, det avbildar ingen-
ting. Istället har själva tekniken
blivit en del av verket. Pollock
har helt slumpartat kastat ut färgen
på duken. Hans syfte var att befria
konsten från allt innehåll och all

uppenbar betydelse och lämna över till den enskilde betraktaren att sätta ihop färgmönstren till något, att skapa mening i det vid första anblicken helt meningslösa. Pollock sa själv en gång: "Ni ska försöka ta emot det som målningen har att erbjuda och inte tvinga på den ett innehåll och en förutfattad mening som ni vill ha bekräftad".

Den abstrakta konsten blev framför allt västvärldens konst och den hade sitt centrum i USA -- det land dit en stor del av Europas konstnärer flytt under andra världskriget. Det var en individualistisk och demokratiskt inriktad konst, i den meningen att den skulle stå för öppenhet och befria det egna jaget, utan regler, konventioner eller traditioner. Men paradoxalt nog skulle man kunna hävda att den i vissa avseenden i praktiken utvecklades åt motsatt håll. Den abstrakta konsten blev i första hand "konstelitens", i den meningen att den frodades helt och hållet bortom den breda allmänhetens föreställningssfär. Ofta

upplevdes den som helt obegriplig för vanliga människor. Samtidigt blev den "kapitalistisk" då priserna på konst började stiga och marknaden i allt högre grad dominerades av människor med mycket pengar.

En tydlig hållning bland de abstrakta konstnärerna var att komma bort från nazistiska, fascistiska och kommunistiska konstideal. De totalitära staterna hade uppmuntrat en idealistisk och

::: #61 :::::::::::::::::::::::::::::::

föreställande konst som förskönade verkligheten på ett överdrivet sätt och framställde den som mycket bättre än vad den egentligen var.

Motiven hade bestått av starka och friska bönder och arbetare som bärgade stora skördar eller producerade mängder av industrivaror. Alla var glada eller ädla och modiga och det rådde en total frånvaro av samhällskritik. De katastrofer som de totalitära staterna hade lett till, gjorde det "omöjligt att fortsätta att måla blommor, människor och föremål", som den abstrakte

konstnären _Barnet _Newman uttryckte sig.

_Inom den abstrakta konsten uppstod det en mängd vitt skilda stilar och trender. _Under #1960-talet började en grupp konstnärer att på ett allt mer systematiskt sätt att experimentera med färgerna. _I den "optiska konsten" intresserade man sig för hur färgerna samverkade med varandra och försökte skapa olika effekter med hjälp av dem och formen. _Bilderna kunde till exempel se ut att röra på sig eller växa ut ur tavlan. _I hard-edge-stilen fick färgen däremot en lite annan funktion på så sätt att där färgen slutade, där slutade också bilden.

_Genom hela konsthistorien hade tavlorna ramats in, men hard-edge-målningarna bröt mot denna långa tradition med sina spetsiga kanter. _Färgen var det centrala i bilderna men innanför de hårda kanterna avbildades ofta geometriska figurer.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Hårda och oregelbundna kanter
istället för klassisk inramning.

_ Hard edge-stilen bröt mot en lång
"fyrkantig" tradition. _ Frank

_ Stella, _ Empress of _ India,
#1965.

_ Bildbeskrivning

_ Konstverk som består av fyra
hopfogade "pilspetsar" som var och
en är uppbyggd av nio parallella
"pilformade" fält där varje hel
"pilspets" skiftar (eller är mo-
nokrom) i olika bruna och röda
nyanser.

=====

_ En annan grupp konstnärer som kal-
lade sig för neorealister ville gå
ännu längre i sin konstutövning.

_ Yves _ Klein anordnade till exempel
föreställningar där nakna kvinnor
insmetade i färg fick rulla runt
och kasta varandra på stora utlagda
dukar, till ackompanjering av en
orkester. _ Med denna metod menade

#61

#185

_Klein att han målade med verklig-
heten istället för med pensel.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Två nakna kvinnor kastar runt
varandra på stora dukar och skapar
(dyr) konst. _I bakgrunden av bil-
den går det att skönja formerna av
kvinnokroppar på väggen. _Happen-
ing i _Paris, iscensatt av _Yves
_Klein #1960.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Svart-vitt foto. _Två
nakna kvinnor som båda har bröst,
mage och lår insmetade med färg.

_Den ena kvinnan släpas av den
andra över en stor duk medan hon
ligger på mage.

=====

::: #62 :::::::::::::::::::::::::::::::

@_Popkonsten innebar en ny inrikt-
ning från slutet av #1950-talet.

_Det stora genombrottet kom i ___USA
under #1960-talet. _Popkonst utgick

#186

#62

från massamhällets populärkultur och syftade delvis till att luckra upp gränsen mellan finkultur och populärkultur. Stilen blev i viss mån mer "begriplig" då konsten åter blev föreställande och realistisk. Samtidigt fanns i popkonsten en utstuderad ironi, som det är tveksamt om gemene man förstod sig på. Motiven hämtades från välkända varumärken och ur serietidningsmagasin, eller så porträtterades filmstjärnor och kändisar. Ett annat utmärkande drag var att konstnärerna vanligen inte skapade unika verk utan massproducerade en och samma avbildning i stora upplagor, precis så som skedde i den övriga industriella masskulturen. Popkonsten blev därför också en tydlig spegelbild av efterkrigstidens överflödssamhälle.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ En bild av en bild. _ Roy

_ Lichtenstein använde diabildsprojektor och projicerade bilder

på en målarduk och målade sedan av

#62

#187

dem. _Därefter gjorde han van-
ligtvis multipler, det vill säga
tryckte dem i stora serier, med
hjälp av silkscreentryck (en
tryckteknik där färg pressas genom
en duk som är fastspänd i en ram),
som var en enkel metod för att
mångfaldiga dem. _Tillsammans med
_Andy _Warhol var _Roy
_Lichtenstein popkonstens främste
företrädare. _Blam, #1962

_Bildbeskrivning

_Teckning. _Bild som använder
sig av ett formspråk hämtat från
serietidningsvärlden.

_Ett jetjaktplan av #50-talstyp
som har vänt sig uppochned träffas
av en projektil med ett eldspru-
tande " _BLAM" som resultat.

_En svart hjälmklädd figur kas-
tar sig ur cockpit (planets säte)
medan den lösslitna plexiglashuven
faller mot marken.

=====

_Inom arkitekturen reagerade man i
likhet med den tidiga modernismen

#188

#62

med motvilja på alla gamla klassiska stilideal som dessutom ansågs vara befläckade av nazism och kommunism.

Funktionalismen fick nu sitt genombrott på bred front i det omfattande byggandet efter kriget och under den följande högkonjunktursens

::: #63 ::::::::::::::::::::::::::::::

strukturomvandling. Formerna och färgerna var begränsade, utformningen helt underordnad funktion och byggteknik. Inom stadsbyggandet bröt man upp den gamla strukturen av gator och slutna kvarter i tydliga rutmönster. Istället byggdes husen friliggande, inbäddade i ett komplicerat system av trafiklösningar där bilister, gång- och cykeltrafikanter samt spårburen kollektivtrafik skiljdes från varandra. Med tiden blev skalan i byggandet allt mer industriell, så som i det svenska miljonprogrammet #1965--#1975. Funktionalismens ursprungliga målsättning, att skapa ett människovärdigt och modernt boende för de stora massorna, bröts nu mot en växande kritik som hävdade att vad man i själva

#63

#189

verket skapade var storskaliga och omänskliga miljöer av höghus och betong.

=== Bildtexter/beskrivningar =====

_Bildtext

_Stadsdelen _Närlunda i _Helsingborg var en del i miljonprogrammet, som bostadspolitiken kallades för i _Sverige under åren #1965--#75. _Det rådde akut bostadsbrist och tanken var att man skulle bygga en miljon bostäder på tio år för att klara av situationen. _Byggnadselementen av obehandlad betong, producerades på fabrik och sattes sedan ihop på plats. _I bilden går det att se hur dessa prefabricerade element skarvats ihop. _Med detta industriella bostadsbyggande gick det snabbt att uppföra nya bostäder och målsättningen för miljonprogrammet uppnåddes.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Höghus med platt tak och loftgångar.

#190

#63

_Längs en del av väggen framträ-
der skarvar i fasaden mellan de
olika våningsplanen.

_Bildtext

_Ett runt föremål förefaller
växa ut ur tavlan. _Ett optiskt
trick som är skapat genom färger-
nas samspel med varandra och
formen. _Optisk konst av _Victor
_Vasarely, _Vega-_Nor, #1969.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Ett rutmönster som
skiftar i färgerna rött, gult och
mörkblått "täcker" en bakgrund som
skiftar mellan ljusblått och
azurgrönt.

_Nätet är målat så att det tycks
"bukta" ut kring en stor kula i
sin mitt.

=====

_Postmodernism

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Tara _Donovan, utställning på
_Louisiana, _Danmark #2013

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Vita plast-
muggar hopfogade till ett slags
kuperat "landskap".

=====

_I och med den postmoderna eran, som
perioden från #1970-talet kallas,
närmar vi oss vår egen tid. _Det gör
det svårare att tydligt se vad som
är utmärkande och vad som kommer att
visa sig betydelsefullt på längre
sikt. _Samtidigt har också begreppet
som fångar in epoken, _."post-
modernism", varit omtvistat, och
någon kortfattad definition som
flertalet ställer upp på står inte
att finna. _Användningen begränsar

sig inte bara till konstens värld.

Postmodernismen är också en bredare filosofisk strömning som vuxit fram ur en kritik av modernismens tankevärld, som man menade överskattade våra möjligheter att med hjälp av förnuft och vetenskapliga metoder ge en objektivt sann bild av verkligheten. Istället menar postmodernisterna att vår bild av världen formas och utvecklas inom ramen för en språklig värld av begrepp och tolkningar -- en diskurs -- som utgör den "förförståelse" med vilken vi närmar oss verkligheten.

Gemensamt för konstnärerna, arkitekterna och författarna som ser sig som "postmodernister" är att de betraktar modernismen som en passerad epok. Samtidigt finns något av en motsättning i detta, då mycket av den postmoderna konsten kan ses som en direkt fortsättning och vidareutveckling av den moderna konsten.

I vinjettbilden ser vi Tara Donovans installation bestående av tusentals plastmuggar som får formen av ett böljande landskap. I sina

konstverk använder _Donovan vanligtvis massproducerade vardagsföremål, såsom sugrör, tandpetare, tejp, eller som i bilden plastmuggar. _Med hjälp av dem formar hon stora installationer eller skulpturer som intar hela rum. _Konstverken kan tolkas på flera olika sätt. _Tankarna förs dock lätt till naturen och i installationerna uppstår därmed ett spännande möte mellan denna natur och de massproducerade tingen, som ju faktiskt bidrar till miljöförstörelsen.

_Donovans konst visar hur materialanvändningen inom konsten har utvecklats. _Traditionella konstformer som måleri och skulptur har också kompletterats

::: #65 :::::::::::::::::::::::::::::::
med ett intensivt experimenterande med nya medier som video, ljud, installationer med mera. _En samling konstnärer gick redan mot slutet av #1960-talet så långt (eller kort) att de ställde ut ett papper med en idé om ett konstverk, inget mer.

_Det viktiga skulle vara tanken,

själva konceptet. Därmed hade begreppet .konceptkonst fötts.

Under hela #1900-talet ser vi hur konsten tagit form i ett ständigt sökande efter nya uttryck. Inom modernismen innebar detta oftast ett avståndstagande från såväl den klassiska avbildande bildkonsten som överhuvudtaget hela den gamla konsthistorien med alla dessa stilgrepp, motiv och referenser -- istället skulle man som vi sett skapa en konst för den nya människan. I detta avseende innebar postmodernismen en viktig brytpunkt. Delvis som ett sätt att distansera sig från modernismen började nu en del konstnärer att intressera sig för den gamla konsthistorien igen. De hämtade former och innehåll ur kulturhistorien, som till exempel mytologiska ämnen, gamla stilgrepp och historiska motiv. I Tara Donavans verk ovan kan vi exempelvis se referenser till det landskapsmåleri som alltsedan renässansen utgjort en genre inom den västerländska konsten.

Allt blandades sedan med samtiden

på olika sätt. Denna stilblandning är också typisk för det postmoderna: historiska former blandas med samtida, vardagsföremål med finkultur (som i Tara Donovans verk) och politiska budskap med reklam. Utöver detta använder sig de postmoderna konstutövarna gärna av sådana kulturella uttryck som vanligtvis ansetts vara skräpkultur som exempelvis pornografi och kitsch, det vill sådant som finsmakarna vanligen inte tagit i ens med handskar.

::: #66 :::::::::::::::::::::::::::::::

Den postmoderna konsten tar ofta till provocativa medel då den vill kasta ljus över saker och ting i vår värld som upplevs som felaktiga. På så sätt vill den få folk att reagera och börja fundera. Andres Serranos vågade fotoutställning "History of sex", som avbildade avklädda människor i utmanande sexuella poser, utlöste en debatt om vad som betraktas som normalt, men det blev även en frän dispyt i media om vilken konst som ska skattefinansieras.

Zbigniew Liberas "LEGO

#196

#66

_Concentration _Camp _Set", som föreställde ett koncentrationsläger i lego, kritiserades för att trivialisera förintelsen. _Försvararna menade däremot att utställningen speglade den ondskefulla påhittighet som behövts för att kunna konstruera koncentrationsläger som ett instrument för terror.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Ett bisarrt möte mellan leksaker och världshistoriens kanske värsta illdåd, i _Zbigniew

_Liberas _Lego _Concentration

_Camp _Set (#1996). _Företaget

__LEGO försåg _Libera med klossarna till bygget utan att veta vad de skulle användas till. _När det gick upp för dem vad resultatet blivit tog företaget däremot kraftigt avstånd från projektet och försökte övertala konstnären att inte ställa ut "leksaker" offentligt. _De backade dock och la till slut ner sina krav.

_Libera sa själv att han ville

#66

#197

inspirera till diskussion och
_Lego-setet ingick bland annat i
utställningen _Spegling av ondskan
på det judiska museet i _New _York
#2002. _Ett sätt att problematisera
och försöka greppa det obegrip-
liga. _Eller bara smaklöst?

_Bildbeskrivning

_Foto. _Askar med omslagsbilder
till ett legobyggsätt för ett
nazistiskt koncentrationsläger.

_I sättet ingår en ask för kre-
matorieugnarna, ett annat för
lägerporten med vakttornen o.s.v..

=====

_Inom arkitekturen var postmodernis-
men än tydligare än inom konsten en
reaktion mot modernismen. _Arkitek-
terna började återigen leka med for-
mer och innehåll från tidigare epo-
ker. _Fönstren blev ofta små igen,
tinnar och torn kunde skjuta upp på
hustaken och kolonner placerades
framför husen, helt utan funktion.

_Den postmoderna arkitekturen har
ibland setts som "_Las-_Vegas-aktig"

#198

#66

och bristfällig -- den blev heller inte långvarig, utan på senare år har en form av funktionalism åter blivit vanlig.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Postmodernt hus i _ Berlin. _ På husets fasad syns kolonner och pilastrar, det vill säga halvkolonner som har endast dekorativ funktion. _ Formelementen är hämtade från antiken. _ Tankarna går snarast till en romersk triumfbåge. _ De horisontella linjerna i byggnaden är samtidigt betonade vilket gör att den vid en flyktig anblick liknar en renässansvilla. _ I den postmoderna arkitekturen imiterade man gärna gamla arkitekturstilar, men ofta fungerade de historiska tillbakablickarna bara som kosmetika.

_ Bildbeskrivning

_ Foto. _ Trevåningshus där fasaden är försedd med moderna versioner av de i bildtexten nämnda

#66

#199

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Allianz_Arena, _München,
#2005. _Likt en uppblåsbar båt
glider arenan fram över de
bayerska fälten norr om _München i
_Tyskland. _Härinne spelas fotboll
inför upp mot #70 #000 åskådare,
ungefär samma antal som den antika
arenan _Colosseum (se _Antiken,
sid #31).

_Bildbeskrivning

_Foto. _Sportarena sedd från
sidan. _Arenan liknar till formen
en jättelik vit gummiflotte.

_På dess sida står det
"_Allianz-Arena" med stora blå
bokstäver.

=====

_Samtidigt har också själva gatan
alltmer använts som ett konstnärligt
rum. _Under #1970-talet spred sig en
uttrycksfull konstform över världen,
_graffitin, ursprungligen genom
illegala målningar i amerikansk
storstadsmiljö. _Ur graffitin föddes
#67 #201

i nästa steg den urbana gatukonsten.
_Till skillnad mot graffiti kan gatukonsten dock bestå av nästan vad som helst. _Det kan vara utbytta gatstenar i trottoaren som formar ett motiv eller budskap, broderier på bussäten, utklädda statyer eller förvanskade reklambilder. _Ett vanligt grepp är också utnyttja befintliga föremål i staden såsom brunnslock eller rör, men genom en liten konstnärlig modifiering ge dem ett nytt perspektiv eller uttryck, ofta ett komiskt sådant. _Gatukonsten är ofta samhällskritisk och har udden riktad mot kommersialiseringen av samhället, som "gatuartisterna" menar har tagit en allt större plats i städernas gaturum.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_På _Royal exchange square i _Glasgow står en staty, _Wellington statue, som blivit något av en symbol för staden. _Den har stått på sin plats sedan #1844, men i början på #1980-talet klättrade

#202

#67

någon upp på statyn och satte en trafikkon på huvudet, likt en hatt. _Därefter utvecklades det en kamp mellan myndigheter och humoristiska _Glasgow-bor. _Myndigheterna har nu nästan gett upp då _Wellington, med konen på huvudet, har blivit så känd att den till och med letat sig in i guideböckerna.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Ryttarstaty. _Någon har satt en orange och vitrandig trafikkon över ryttarens huvud.

=====

_Klockans historia

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Det astronomiska uret i _Prag ska illustrera fullkomligheten i _Guds skapelse och samtidigt ge stadens invånare en tillförlitlig tidmätare. _De äldsta delarna är från #1410. _Den nedre cirkeln är en kalender, _ovan kan vi följa solens och månens rörelser över himlavalvet liksom en rad andra astronomiska fenomen. _Notera att det tar #24 timmar för visaren att röra sig över urtavlan. _Varje hel timme spelas musik. _Då utför figurerna till höger och vänster en liten dans -- skelettet ska påminna om döden och understryka vikten av att ta vara på tiden.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Två stora urtavlor om-
givna av olika färglagda skulptu-
rer.

_Den ena urtavlan har #24 timmar
och innehåller en andra mindre ur-
tavla.

_Den andra urtavlan är ytterst
försedd med ett antal bilder med
olika scener.

_Innanför de sistnämnda sitter
bilder av zodiakens olika tecken.

_De målade skulpturerna runt ur-
tavlorna föreställer bl.a. döden i
form av ett skelett, en man som
spelar luta och en ängel.

=====

::: #69 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Vad är klockan? _Frågade man en
kamrat under mellanstadiet fick man
allt som oftast svaret "en uppfin-
ning". _Och egentligen är svaret
inte så dumt. _Tillsammans med exem-
pelvis skriv- och tryckkonsten är
uret en av de uppfinningar som haft
störst betydelse för människans sätt

#69

#205

att uppleva och förstå sin tillvaro.

_Hela det moderna samhället är i själva verket otänkbart utan klockor som delar upp flödet av tid i timmar, minuter och sekunder.

_I detta kapitel ska vi följa klockans historia från de allra första uren fram till idag. _Fokus ligger på föremålets historia, men också på vad klocktiden gjort med oss som människor -- och på de konflikter som följt i dess släptåg.

_Men vi ska börja med att titta närmare på hur vi förhåll oss till tiden innan det fanns ur som kunde ange dess värde.

_Tiden före klockan

_För även om klockan må vara en uppfinning har tiden alltid haft betydelse i människans tillvaro. _I avsaknad av timmar och minuter använde man sig av andra riktmärken: tuppen som gal på morgonen eller hungerkänslan i magen när det börjar bli dags att ge sig hemåt för att äta.

_Kortare tidsintervall kunde mätas i nu bortglömda termer som ett "orka" (ett lagom långt arbetspass) eller ett "pusthåll" (den vägsträcka man kunde köra utan vila). _Från bondebefolkningen på _Madagaskar berättas om hur tid mättes i riskokningar (ca en halvtimme) eller gräshoppsstekningar (ett ögonblick).

_Bakom dessa och liknande termer låg dels arbetet och dess faser, dels naturens växlingar och himlakropparnas rörelser. _Särskilt bland jordbrukarna -- som ju in på #1900-talet omfattade större delen av mänskligheten -- var dessa aspekter intimt sammankopplade.

::: #70 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Det gällde att göra rätt sak vid rätt tid och då fungerade naturen som både klocka och kalender. _Från slätterna i _Skåne berättas om hur sommarhalvårets arbete stämde av mot olika naturmärken: _När boken började grönska var det dags att så havren, när kabbelekan slog ut och eklöven växt sig "stora som råttöron" skulle kornet i jorden, medan

höet skulle slås när hästfiblan blommade som bäst. Denna typ av kunskaper utgjorde en väsentlig del av den lärdom som de unga tog med sig på sin väg ut i livet.

Men även om tiden också före uret genomsyrade tillvaron var det i viktiga avseenden en annan tid än idag.

Medan vi i det moderna samhället har en mekanisk eller klockstyrd tid hade man i bondesamhället en uppgiftsstyrd tid, där de sysslor som måste utföras utgjorde grunden.

Och medan vi idag har en linjär tidsuppfattning, där tiden framstår som ett mätbart flöde längs en horisontell tidsaxel, präglades det äldre samhället av en cyklisk tidsuppfattning, där tiden så att säga ständigt upprepade sig över dygns- och årsvarvet.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

I bondesamhället hade var sak sin tid. I oktober ska det både plöjas och tröskas samtidigt som höstsådden ska i jorden.

#208

#70

_Illustration ur almanacka från
sent #1400-tal.

_Bildbeskrivning

_Illustration. _Till vänster
återges hur bönder sår, plöjer med
oxar och harvar med hästar. _I en
lada pågår samtidigt tröskning med
slagor (ett slags ledade käppar).

_Till vänster återges två av
stjärntecknen i zodiaken: vågen
och skorpionen.

=====

_Samtidigt ska dessa kontraster inte
dras för långt. _Även i vår tid
finns cykliska inslag med arbets-
dagar, veckovarv, lov och semestrar.
_På motsvarande sätt fanns också i
bondesamhället inslag av en moderna-
re tidsuppfattning.

_Först ut att standardiseras var
kalendern. _Vad gäller helger,
marknader och fester fanns tidigt
ett behov att samordna människor i
tid och rum. _Våra veckodagar (med
namn av asagudar) är ju åtminstone
från vikingatiden, och även helger

som jul och midsommar firades av allt att döma i en eller annan form redan under hednatiden. Med kristendomen blev kalendern mer systematiskt: dagarna blev datum och ordnades i en linjär räckta av månader och år.

Men i det bredare tidsmedvetandet dröjde det innan detta sätt att tänka slog rot. Ännu på #1700-talet visste få människor vilket datum de var födda, istället kunde det heta att de var födda under

::: #71 :::::::::::::::::::::::::::::::

påskan eller när rågen gick i kärna.

Också årtal förblev länge abstrakta begrepp: oftare talade man om hur en händelse inträffat det år ett visst fält låg i träda eller då den stora stormen drog fram.

=== Bildtext/beskrivning =====

— Bildtext

— Runstavar var den vanligaste kalendern bland bönder in på #1600-talet, då det började komma ut billiga tryckta almanackor.

— Med runstavarnas hjälp kunde man

#210

#71

hålla reda på veckodagar, datum,
nymånar och helger. Dessutom an-
sågs de besitta magiska krafter.

_ Bildbeskrivning

_ Foto. Trästav med handtag som
till formen påminnande om ett
svärd.

_ Rader med runor är inristade
längs stavens "klinga".

=====

_ Tidiga ur

_ Att mäta tiden i dagar eller veckor
är i inte särskilt komplicerat.

_ Svårare är det att komma åt timmar
och minuter. Då krävs särskilda
mätinstrument, ur.

_ Den allra äldsta klockan är sol-
uret. Bara genom att studera skug-
gan från ett träd fick man en tid-
mätare som i ett lokalt sammanhang
kunde fungera alldeles utmärkt.

_ Härifrån var steget inte långt till
att hjälpa naturen på traven. Från

_ Island under medeltiden berättas om

#71

#211

hur bönderna placerade ut stenar på gårdsplanen efter ett bestämt mönster för att med hjälp av dessa bestämma tiden. _Då hade de i praktiken byggt ett ur.

_Ett problem med soluren var dock att de ofta fallerade: det räckte att det regnade eller var mulet, och efter solnedgången fungerade de förstås inte alls. _Mer väderbeständiga ur fick man med hjälp av tyngdlagen. _Ännu i vår tid finns timglas där sand rinner genom en flaskhals från en behållare till en annan. _Men inte heller dessa var problemfria. _Det var svårt att hitta sand av förutsägbar dimension och dessutom påverkades tidmätningen om kornen klumpade sig.

_Mer tillförlitliga var ur där man använde sig av vatten efter samma principer. _Längst nådde denna konst i arabvärlden och i _Kina. _Bygget av det allra mest utsökta exemplaret påbörjades på uppdrag av den kinesiske kejsaren år #1086 och sysselsatte en hel armé av hantverkare och vetenskapsmän. _Resultatet blev ett

jättelikt maskineri av vatten och
hjul som utöver tiden på dagen
(efter ett dygn med #25 timmar)
också visade månens faser och några
av stjärnornas läge på himlavalvet.
_Syftet var inte bara att mäta ti-
den, uret var också ett verktyg för
astronomiska och astrologiska beräk-
ningar. _Samtidigt rörde det sig
förstås om ett gigantiskt skrytbygge
-- ett sätt att visa vem som var den
mäktigaste personen i världen.

_Kejsarens vattenur är intressant
som exempel på hur _Kina vid denna
tid var överlägset _Europa inom så-
väl teknik som politik. _Precisionen
var troligen bättre än vad europe-
iska urmakare skulle åstadkomma på
#500 år! _Samtidigt är det påfallan-
de hur liten betydelse uret fick i
ett längre tidsperspektiv: det på-
verkade knappast tidsuppfattningen
bland bönder och hantverkare i det
vidsträckta riket och ledde inte
heller till fortsatt teknisk ut-
veckling. _År #1126

::: #72 :::::::::::::::::::::::
fördes det bort av tatariska

inkräktare från norr. Därefter lyckades man aldrig åstadkomma något liknande. Om inte beskrivningar bevarats till eftervärlden hade troligen uret helt fallit i glömska.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Den kinesiska vetenskapsmannen

Su Songs berömda vattenur byggdes på uppdrag av kejsaren och förblev under flera hundra år det mest fulländade ur världen skådat.

Här ser vi det på en avbildning från #1092. Längst upp till höger återfinns vattentanken. Härifrån släpptes vatten på för att driva det komplicerade maskineriet.

Bildbeskrivning

Teckning. Komplicerad maskin där vatten som leds från en tank via ett smalt rör driver ett stort vattenhjul som i sin tur driver ett komplicerat maskineri med olika sorters kugghjul.

Till vänster löper en vertikal veckad remsa längs maskinens sida.

#214

#72

_På ett platt "tak" upptill på maskinen står något slags litet klot på ett stativ.

_Kinesiska skrivtecken är infogade på flera ställen på teckningen.

=====

_Det mekaniska uret

_Istället var det i Europa "tidsrevolutionen" tog sin början. _Utgångspunkten var en helt ny uppfinning: det mekaniska uret. _Precis som vattenuret byggde det på tyngd-lagen. _Grundidén bestod i att bromsa en fallande kraft med hjälp av en särskilt konstruktion som gjorde att tyngden föll i en förutbestämd takt. _Lägesenergin kunde sedan överföras till rörelseenergi med hjälp av kugghjul som rörde sig i en bestämd hastighet. _Därmed hade man skapat en tidsmaskin.

_Det mekaniska uret är intressant som uppfinning inte minst som det är en av det moderna samhällets tidiga

"urinnovationer" med ursprung i
_Västeuropa -- både krutet och kom-
passen kom ju från _Asien. _De
äldsta beläggen är från början av
#1300-talet, men då hade det troli-
gen funnits i ett par decennier.

_Inom forskningen finns två skol-
bildningar om hur det mekaniska uret
uppkom. _Enligt den ena berodde det
på behoven inom astronomin. _Redan
på #1300-talet ser vi hur det i
_Europa konstrueras komplicerade mo-
numentalur, vilka precis som kejsa-
rens ur i _Kina några hundra år
tidigare inte bara visade tiden på
dygnet utan också himlakropparnas
lägen på himlavalvet. _De äldsta be-
varade klockorna är just sådana
astronomiska ur, något som använts
som argument för tesen.

_Men kan verkligen dessa komplice-
rade konstruktioner varit först?

_Borde man inte ha börjat med enkla-
re ur för att först i nästa skede
utveckla uppfinningen? _De som reso-
nerar på detta sätt har istället
fört fram en annan teori: att det
mekaniska uret uppkom som svar på

katolska munkars behov att planera sina bönestunder.

Till skillnad från andra religioner levde munkar och nunnor inom flera medeltida kristna klosterordnar under en strikt tidsdisciplin,

::: #73 :::::::::::::::::::::::::::::::

där bestämda delar av dygnet avsattes för arbete, vila och bön. För att reglera detta behövdes någon form av tidmätning -- och det var enligt forskarna här uret kom in i bilden. Ursprungligen rörde det sig om enkla väckarklockor som ringde in bönestunderna. Dylika finns bevarade först från #1400-talet, men det är rimligt att anta att de i mindre utsträckning än de dyrare monumentaluren sparats till eftervärlden.

Ett senare avtryck av munkarnas tidskultur ser vi annars i den kända barnvisan: "broder Jakob, broder Jakob, sover du, sover du, hör du inte klockan, hör du inte klockan, ding, ding, dång, ding, ding, dång".

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Urmakeriets framväxt var på flera sätt kopplat till kyrkan.

_Denna bild från #1380 är en av de tidigaste kända avbildningarna av ett mekaniskt ur. _Till vänster står urmakaren: den engelske astronomen, matematikern och munken _Richard av _Wallingford.

_Bildbeskrivning

_Illustration. _Richard av _Wallington står och pekar på ett stort golvvur med urtavla.

_Wallington bär mitra (ett slags hög, spetsig huvudbonad) och håller i en kräkla (utsmyckad herdestav).

=====

_Från klocka till kloktid

_De första uren var inte särskilt exakta. _Ofta gick de en timme fel per dygn vilket begränsade nyttan med dem. _Otaliga är vittnesmålen om #218 #73

hur man använde sig av solen för att ställa sina klockor. _ Trots detta fick de redan under medeltiden stor spridning. _ Delvis handlade det nog om att uren -- precis som i kejsarens _ Kina -- gav prestige åt sin ägare. _ Bortsett från inom klostren fann man klockor på kungens eller stormannens slott, eller på rådhuset i de viktigare handelsstäderna.

_ Trots att jämförelsevis få människor kunde höra slagen vid jämn timme började de redan påverka tidsuppfattningen i samhället.

_ Ett tidigt exempel gäller hur man rent konkret delade in tiden över dygnet. _ Ursprungligen använde man sig i _ Europa av så kallad _ .temporaltid. _ Dygnet delades då in i lika delar dag och natt, vilka vardera delades in i tolv timmar. _ Vid vår- och höstdagjämningen var dessa båda hälfter lika långa, men alla årets övriga dagar blev dagtimmarna längre än nattimmarna eller tvärtom. _ En dagtimme i juni var betydligt längre än en dagtimme i december, ju längre norrut desto större skillnad. _ Att

beräkna tiden på detta sätt föll sig naturligt när man använde sig av solur, men skulle man istället använda sig av ett mekaniskt ur blev det genast ytterst komplicerat.

_Uppfinningen tvingade därför fram en övergång till ett nytt sätt att beräkna tiden, där alla timmar var lika långa.

::: #74 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Härigenom kan man också säga att klocktiden fick en ny funktion.

_Utöver att fungera som gemensam referenspunkt förvandlades den nu till en fast kvantitet som kunde relateras till annan mänsklig verksamhet: hur lång tid det tog att gå en viss sträcka, hur många varv man kunde väva på vävstolen mellan ett klockslag och nästa. _Detta var i sin tur en förutsättning för en annan viktig förändring: nämligen hur tid blev pengar.

_Redan på #1300- och #1400-talen möter vi en ny medvetenhet om tidens värde. _Särskilt gäller det bland städernas borgerskap som också var den samhällsklass som skulle sätta

sin prägel på den nya kapitalistiska samhällsordning som nu stod för dörren. _År #1437 skrev den unge arkitekten och handelsagenten _Leon _Battista _Alberti från _Spanien till sin kompanjon hemma i _Italien:

_Det första jag tänker på när jag stiger upp på morgonen är vad jag ska göra idag. _Så många saker. _Jag räknar dem, funderar över dem och avsätter tid för var och en av dem. _Viktigast av allt är att alltid ha koll på tiden och aldrig förlora en timme. _Den som vet hur man bäst utnyttjar tiden, han kan bli herre över vad han önskar!

_Här handlade det i första hand om egen tidsdisciplin. _Än mer sprängkraft fick klocktiden när den användes för att styra över andra personer och deras tid -- mer om detta senare i framställningen.

_Klockan och världsalltet

_På detta sätt kom slagen från rådhusets klocka att markera rytmen i stadslivet i _Europa. _Detta fick i sin tur följdverkningar på andra områden -- så var de enligt vissa forskare viktiga för att lära vanliga människor att räkna. _För att ha koll på tiden måste man också ha koll på slagen, vilket innebar en ständig övning: ett, två tre, fyra ... _Men nog måste de flesta människor redan tidigare kunnat räkna till tolv? _Kanske var det snarare så att svårigheterna att räkna bidrog till att man övergick från klockor med ett #24 timmarsvarv per dygn till klockor med två varv om tolv: _Tal över tjugo var abstrakta storheter för betydande grupper och dessutom var så många slag svåra att hålla reda på.

_Samtidigt fyllde uret också viktiga religiösa och ideologiska funktioner. _Tidigare i

_Bildbeskrivning

_Målning. _Hamn där många båtar och segelfartyg ligger förtöjda.

_Ett högt klocktorn med stor urtavla tornar upp sig över båtarna och de kringliggande husen.

_I förgrunden passerar en liten roddbåt med tre personer över den lugna vattenytan.

=====

_För kyrkan hade emellertid dessa klockor också ett djupare syfte: att åskådliggöra storslagenheten i _Guds skapelse. _Uret kunde göras till föremål för andaktsfulla reflexioner om världsalltets gudomliga innebörd.

_Men samtidigt låg en motsatt och närmast hädisk tanke och lurade runt hörnet. _Om människan med sitt snille själv kunde framställa en maskin som reproducerade världsalltets principer, gjorde man inte då också världsalltet och skapelsen till något världsligt?

_Steget var inte långt till nästa tankeled, där _Gud plockades ut ur ekvationen, eller åtminstone gavs en

mer perifer roll. När man under den vetenskapliga revolutionen under #1500- och #1600-talen sökte förnuftsmässiga vägar att förstå världen blev uret snart en älsklingsmetafor. Precis som uret kunde förstås logiskt kunde universum

::: #76 :::::::::::::::::::::::::::::::

förstås logiskt. Gud kunde i detta sammanhang liknas med en urmakare som en gång konstruerat sitt sinnrika maskineri, men sedan lämnat det att ticka vidare. Denna hållning brukar kallas .deism och som var vanlig bland #1700-talets upplysningsmän, som visserligen inte ville förneka Guds existens, men som ändå ville studera samhället och naturen utan att ta med Gud i beräkningen.

Samtidigt kunde uret som metafor också göra den vetenskapliga världsbilden mer begriplig. Att sätta sig in i Newtons tankevärld var omöjligt för de flesta. Men om man översatte och förklarade att universum fungerade som ett urverk kunde de flesta skapa sig en bild. Därmed hade leden i liknelsen mellan uret

och världsalltet i praktiken bytt plats. _Från början var tanken att urverket skulle efterlikna världsalltet och dess rörelser. _Senare kom istället världsalltet och dess rörelser att liknas vid ett urverk!

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_John _Harrisson var den mest kända urmakaren i _England under #1700-talet. _Porträttet från #1767 ger bilden av en upplysningsman som med förnuftets hjälp gjort sig till herre över tiden. _Harrisson blev mest berömd för sina skeppsur som användes för att bestämma fartygens position på haven (se nedan).

_Intressant nog var han av enkelt ursprung och byggde sina första klockor i trä i en verkstad på landsbygden. _Till vänster ser vi skisser över klockverken till ett par av hans ur. _Man förstår att tidens människor drog paralleller till världsalltets uppbyggnad -- varvid även _Gud kunde

#226

#76

liknas med en urmakare.

_Bildbeskrivning

_Ritningar och målning.

_Till vänster: _Två ritningar över urverk med många kugghjul av olika storlek.

_Till höger: _Porträtt av _John _Harrison. _Han är slätrakad, bär axellång vit peruk och är klädd i lång brun rock, bruna byxor och vit kravatt.

_Han sitter vid ett litet bord med en ritning och håller i en liten klocka medan han möter betraktarens blick med ett stolt och självmedvetet ansiktsuttryck.

=====

_Klockan och globaliseringen

_En bakgrund till klockornas ökade betydelse var att de successivt blev allt bättre. _Från en felmarginal på runt en timme per dygn var de bästa uren redan på #1700-talet nere i några sekunder. _Bakom låg

#77

#227

sig i östvästlig riktning.

Det var här klockan kom in i bilden. Grundläggande är att solen går upp i öst och ned i väst. Mellan varje longitud förskjuts dygnet en timme. Hade man då en klocka som mätte tiden i hemmahamnen kunde man genom att jämföra med tiden då solen stod som högst bestämma fartygets position. Men detta fungerade förstås mindre bra om uret drog sig eller påverkades av skillnader i fuktighet och lufttryck. På detta sätt blev skeppsuren spjutspetsteknologin i urets utveckling.

När klockorna blev bättre och billigare spred de sig också till fler samhällsgrupper. Tillsammans med masstillverkade kläder i ylle och bomull tillhör klockorna de första stora konsumtionsvarorna, och de var som sådana ett sätt för individen att uttrycka sin identitet och imponera på sin omgivning. I Sverige fanns redan på #1700-talet urmakare inte bara i städerna utan också på landsbygden. I trakterna runt Mora norr om Siljan växte

tillverkningen till en regelrätt "protoindustri" där bönderna och deras familjemedlemmar satt hemma i stugorna på vinterhalvåret och tillverkade olika smådelar som sedan sattes samman av urmakare till de berömda Moraklockorna.

Internationellt blev dock Schweiz allt mer dominerande: i de otillgängliga bergsområdena i gränslandet mot Frankrike producerades vid mitten av #1700-talet över hälften av världens ur. Eftersom det rörde sig om en produkt med stort värde i förhållande till sin vikt och som var jämförelsevis lätt att transportera blev uret en av de första varorna att utsättas för en internationell konkurrens. På bondgårdarna i Schweiz var arbetskraften billigare än i London och Paris. Samtidigt kunde man genom ansamlingen av aktörer som

::: #78 :::::::::::::::::::::::::::::::
specialiserade sig på olika moment och nischer utveckla en kompetens utan motstycke på andra håll i världen.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Klockmakeriet i _Schweiz hade till en början sitt centrum i _Geneve, dit många kalvinistiska urmakare från _Frankrike flytt undan religiös förföljelse under #1500- och #1600-talet. _Härifrån spreds det sedan ut över landsbygden i de regioner där invånarna var fransktalande kalvinister. _Intressant nog brukar också de ideal av flit, arbete och företagsamhet som bar fram klocktiden kopplas till just kalvinismen.

_Bildbeskrivning

_Karta. _Gränsområdet mellan _Schweiz och _Frankrike (och i viss mån _Tyskland i norr).

_Ett antal områden är utmärkta på kartan på följande sätt:

é _I norr (sydväst om _Basel) omfattar flera mindre områden med samhällen som _Beaucourt (_Frankrike), _Porrentruy, _Delémont och _Moutier.

#78

#231

é _Tre större områden som ligger
_nordväst och väster om _Bern
_och som omfattar samhällena
_Tramelan, _Tavannes,
_Cortébert, _Courtelary, _St
_Imier, _La _Chax de _Fonds, _Le
_Locle, _La _Sagne _Solothurn,
_Grenchen, _Bienne, _Fleurier,
_Couvét, _Motiers.

é _Område söder om _Genevesjön som
_omfattar _Geneve, _Ferney (i
_Frankrike) _Annemasse, samt
_Cluses.

=====

_Tidigt letade sig också uren utan-
_för _Europas gränser. _Faktum är att
_just klockor var en av ytterst få
_varor som européerna lyckades sälja
_på de viktiga kinesiska och japanska
_marknaderna. _I princip allt annat
_kunde asiaterna producera både bil-
_ligare och bättre själva -- därför
_måste européerna betala sin handel
_med klingande amerikanskt silver.

_Men vad gäller klockorna hade man
_ingen motsvarighet. _I kejsar- och
_mandarinpalatsen dignade det snart

#232

#78

av dyrbara importpjäser -- och i urmakarbygderna i Schweiz fanns hela distrikt som specialiserade sig på den kinesiska marknaden.

Ändå fick aldrig klockorna samma djupgående betydelse i Kina som i Europa. Försöken att starta egen tillverkning misslyckades och uren spred sig heller aldrig utanför de fina salongerna. Här tycks de mest fungerat som leksak eller statussymbol. Någon enkel förklaring till varför uret fick så stor effekt i Europa men ej i Kina är svår att hitta. Av allt att döma hänger det samman med en ännu större fråga, nämligen varför Kina, trots en på flera sätt gynnsam utgångsposition, aldrig utvecklade den marknadsdynamik och "kapitalistiska anda" som gjorde att hjulen i Europa nu snurrade allt snabbare.

Järnvägstid och samtid

Därmed är vi framme vid industrialismens tidevarv. Om klocktiden

#78

#233

tidigare långsamt men säkert trängt in i det hav av landsbygds-lunk som omgav det urbana Europa vällde den nu fram likt en störtflod och blev snart till ett grundfundament för hela den moderna samhällsordningen.

::: #79 ::::::::::::::::::::::::::::::

Ta bara detta med tidens standardisering. Ännu i mitten av #1800-talet hade varje by eller stad sin egen tid. Man ställde helt enkelt klockan efter solen så att timvisaren visade #12 när solen stod som högst på himmelen. Rörde man sig till fot eller häst var detta ett mindre problem: även om man färdades en hel dag försköts den lokala tiden som mest några minuter.

Med järnvägarna kom saken genast i ett annat läge. Hur skulle man kunna konstruera fungerande tidtabeller om tiden skilde sig från en station till en annan? I Sverige låg exempelvis Stockholm en halvtimme före Göteborg. Lösningen blev att efter brittiskt mönster inrätta en särskild järnvägstid som standard för alla banor i riket.

#234

#79

I tidtabellen angavs då också den lokala tiden.

Men inte heller detta var smärtfritt. Bland resenärerna rådde en ständig förvirring eftersom de allt som oftast blandade ihop järnvägstid och lokaltid när de skulle passa tågen. Till sist beslöt man att helt slopa de lokala tiderna och inrätta en gemensam rikstid, varvid man valde en plats mitt emellan Stockholm och Göteborg som utgångspunkt. Som av en händelse sammanfall den valda tiden på bara #14 sekunder när med den tid Sverige fick när systemet sedermera internationaliserades.

Utgångspunkten var Greenwich-meridianen som sedan tidigare fungerat som likare för den brittiska järnvägstiden.

Med tidens standardisering och kommunikationernas utveckling fick begreppet samtidighet en ny innebörd. Även tidigare hade förstås olika händelser kunnat inträffa samtidigt på flera olika platser, men detta hade inte samma betydelse som idag eftersom man inte kunde ha

vetskap om det förrän efteråt: post-
gången från en plats till en annan
tog ofta flera dar. Tiden var
alltså också i detta avseende lokal.
Med järnvägen, telegrafen, telefo-
nen och så småningom radio, TV och
Internet knöts världen tidsmässigt
samman så att man i allt större om-
råden deltog i samma samtid.

Skoltid och fabrikstid

En annan faktor som bidrog till
tidsdisciplineringen var skolan som
blev obligatorisk i de flesta euro-
peiska länder under #1800-talet.

Här fick barnen inte bara lära sig
att läsa, skriva och räkna. Nej
skolan innebar också en träning i
att komma i tid på morgonen, sitta
still på sin plats och gå ut på rast
när klockan ringde -- allt efter ett
noga inrutat schema uppdelat i tim-
mar och minuter. Parallellerna är
slående mellan hur skollivet och
arbetslivet inrättades efter den
nya tiden.

:::: #80 ::::::::::::::::::::::::::::::

Ty var det någonstans tidsdisciplin var central så var det i fabriker. När du som industrikapitalist satsat ett kapital i byggnader och maskiner måste du också göra noggranna kalkyler över hur investeringen ska förräntas. Hur mycket kan vi producera per månad, vecka, dag och timme?

Från hela Europa finns vittnesmål om den kulturkrock som inträffade i mötet med fabrikstiden. Även om klockor på intet sätt var okända bland bönder eller hantverkare levde de flesta alltjämt i en uppgiftsstyrd tid, där perioder med hårt och intensivt arbete varvades med perioder då man kunde ta det lite lugnare. Visserligen var man ofta tvungen att arbeta långa dagar för att få det att gå ihop. Men både på bondgården, torpet eller inom hemindustrin var det ändå familjen som kontrollerade tiden. Från hantverkar- och hemvävarfamiljer i England berättas om en veckorytm där söndagen ägnades åt vila och kyrkobesök,

#80

#237

medan måndagen (för mannen) tillbringades på krogen -- en sedvana som brukar kallas för "heliga måndagar". Först på tisdagen kom arbetet igång, men i maklig takt. Därefter skruvades tempot successivt upp och torsdag-lördag kunde man arbeta både #16 och #18 timmar för att hinna få ihop ett tillräckligt beting under arbetsveckan.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ På #1800-talet flyttade barnarbetet, som varit en självklarhet i bondesamhället, in i fabriker.

_ Därmed underkastades även barnen dess inrutade tidsdisciplin. Här tycks det dock funnits tid för en paus. Målning från Hjula väveri-er i Oslo från #1880-talet.

_ Bildbeskrivning

_ Målning. En fabrikslokal där ett stort antal kvinnor och flickor i olika åldrar arbetar vid maskinerna.

_ I förgrunden sitter en kvinna

#238

#80

som håller en metallglänsande kanna i knäet.

En liten flicka står bredvid henne med händerna på ryggen och tittar på kannan.

Såväl flickan som kvinnan bär stora förkläden.

Bredvid dem står små pallar med trådspolar i olika färger.

Över taket löper rader med traverser.

=====

Allt detta ställdes på kant i fabriken. Ofta sökte arbetarna, särskilt de yrkeskunniga, att streta emot: de fortsatte med sina frimåndagar och med sin oregelbundna arbetstakt. Arbetsgivarna svarade med repressalier och avskedanden, men lyckades bara efter en segdragen kamp tvinga in arbetarna i den nya arbetsrytmen. Från fabriksägarna möts vi av en strid ström av uttalanden om lata arbetare

::: #81 :::::::::::::::::::::::
som ej förstått tidens värde. Också klagomål över bristande disciplin är
#81 #239

ett återkommande tema, som här i en rapport från _Sjuhäradsbygdens textilfabriker:

_De är inte vana vid sånt här intensivt arbete. _Hemma har de alltid pratat och snattrat med varandra även när de arbetat. _Jag har mycket svårt att hålla dem uppmärksamma och aktsamma. _Varför kan inte två kvinnor mötas utan att ta sig en svängom tillsammans? _Det kommer att ta tid ... men de kommer att lära sig.

_Vänder vi perspektivet möts vi av en motsvarande motvilja från arbetarna, där fabriken med dess inrutade tidsrytm uppfattades som ett fängelse. _Så här uttryckte sig en arbetare från _Dundee i _Skottland vid mitten av #1800-talet:

_Våra chefer gjorde som de ville med oss. _Klockorna på fabriken ställdes ofta fram på morgonen och tillbaka på kvällen. _Istället för att vara ett instrument som mätte

#240

#81

tiden användes de för att dölja bedrägeri och förtryck. _Fast alla arbetarna visste detta var det ingen som vågade säga det, och ingen tordes ha en klocka på sig, eftersom det inte var ovanligt att den man trodde visste för mycket om urmakarkonsten blev avskedad.

_Men redan här ser vi samtidigt ett frö till en annan ordning: också arbetarna kunde ju skaffa sig klockor och använda dessa som vapen i kampen om tiden! _Eller som den kände brittiske socialhistorikern __EP _Thompson uttryckt det:

_Den första generationen fabriksarbetare fick lära sig av sina herrar hur viktig tiden var. _Den andra generationen bildade sina kommittéer för kortare arbetstid i tiotimmarsrörelsen. _Den tredje generationen krävde övertidsersättning. _De hade accepterat företagarnas kategorier och lärt sig att slå tillbaka inom den. _De hade lärt sig sin läxa, att tid är

pengar, och de hade lärt sig den bara allt för väl.

_En tudelad tid

_Resultatet av dessa processer blev en tudelning av tiden, i å ena sidan arbetstid, å andra sidan fritid.

_Under arbetstiden gällde rationalitetens striktaste lagar: att producera allt mer på allt kortare tid.

_Men vid ett visst klockslag tog arbetstiden slut, varvid tiden blev arbetarens egendom. _Övergången markerades av stämpeluret som snart blev en självklarhet på alla större arbetsplatser.

::: #82 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Sin höjdpunkt nådde denna tudelade tidsregim under efterkrigstiden, vilken i _Sverige sammanföll med de så kallade rekordåren då svensk industri producerade som aldrig förr.

_Å ena sidan höjdes takten i produktionen -- å andra sidan fick arbetarna mer egen tid att röra sig med: ledig lördag (början av

#242

#82

#1960-talet), tre veckors semester (#1951), fyra veckors semester (#1963), fem veckors semester (#1978).

Vid sidan om stämpelklockan var stoppuret ett viktigt verktyg i denna tidsdisciplinering. Tidigare var man hänvisad till sekundvisaren på ett vanligt armbandsur för att mäta mindre tidsenheter. När stoppuret lanserades under #1860-talet blev mätningen enklare och mer exakt. Uppfinningen fick stor betydelse på exempelvis sportens område. Med ens kunde man jämföra resultaten vid olika tävlingar och upprätta listor över lands- och världsrekord -- ett exempel på hur den exakta tidmätningen smugit sig in i allt fler aspekter av den moderna kulturen. Höjdpunkten nåddes vid OS i München #1972 då man tog till #1000-delar för att skilja atleterna åt under tävlingarna.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Tidtagare vid _Olympiska spelen
i _Stockholm #1912. _Det gäller
att ha koll på sin löpare och
trycka till exakt när denne passe-
rar mållinjen!

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Sex likadant
klädda män står på rad på en slags
fristående trappa av trä.

_De är alla iförda kostym med
vita byxor och -- i flera fall --
halmhatt.

_Ovanför dem -- och högst upp på
ställningen -- står en fotograf på
en särskild plattform som nås via
en stege från ställningens andra
sida.

_En ung man iförd keps, kavaj
och shorts står lutad mot ställ-
ningens sida.

_I bakgrunden skimtar läktare
med publik.

=====

_Inom arbetslivet var föregångsman-
nen inom tidmätningen den ameri-
kanske ingenjören _Frederick _Ta-
ylor, vars metoder gett namn till en
hel managementfilosofi, den så kal-
lade taylorismen. _Grundtanken var
att företagen utifrån klockan skulle
ta över den "tysta kunskap" som
fanns bland arbetarna om hur produk-
tionen skulle utföras. _Med stopp-
uret dolt i fickan började _Taylor
studera hur arbetarna i praktiken
utförde sitt arbete, bröt ned varje
moment och handgrepp och klockade
tiden. _Utifrån detta kunde han se-
dan beräkna hur arbetet kunde bedri-
vas på effektivast möjliga sätt och
hur mycket tid som då behövde avsät-
tas för varje uppgift. _Detta para-
des samtidigt med en ökad arbetsdel-
ning där varje arbetares insats ofta
reducerades till några få grepp.

_I typfallet innebar detta att
arbetaren inte längre behövde någon
kunskap eller djupare förståelse för
sitt jobb -- detta hade överförts
till fabriksledningen. _Därmed inne-
bar tudelningen av tiden i praktiken

också en tudelning av arbetaren.

Under arbetstiden reducerades hon närmast till en maskin -- först under fritiden kunde hon förverkliga sig som människa med egna idéer, tankar och önskemål.

Taylorismen uppkom i USA på #1880-talet och spred sig sedan till Europa och Sverige, där den slog igenom på bred front efter andra världskriget. Bland arbetarna möttes de nya idéerna med stor motvilja. "Folket var förfärligt missnöjda med dessa tidsstudier" konstaterar en facklig ombudsman inom textilindustrin i Sjuhäradsbygden i en intervju och fortsätter:

Det var ju ett jagande efter varje minut, varje sekund. Dom blev antecknade hur länge dom var borta på toaletten, hur länge dom var borta för att dricka lite vatten.

Det gick ju inte att stå och prata för det var "onödig spilltid" och antecknades i fina tabeller.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Tidsstudieman vid _Volvo
_Torslandaverken i _Göteborg,
#1970-tal. _En skarp granskande
blick faller över arbetaren.

_Bildbeskrivning

_Foto. _En man med antecknings-
block och tidtagningsur för an-
teckningar medan han iakttar arbe-
tet på fabriksgolvet.

Framför honom står en arbetare
i blåställ och monterar något på
en personbil.

=====

_Ändå ställde sig oftast facket ba-
_kom tidsstudierna. _Detta var en del
i en större kompromiss mellan arbete
och kapital där fackföreningarna
gick med på rationaliseringarna mot
att arbetarna också fick del i dess
frukter genom högre lön och kortare
arbetstid. _Högre löner innebar
bättre köpkraft, mer fritid gav
utrymme för nya produkter som segel-
båtar, slalomskidor eller

#83

#247

charterresor. På så vis snurrade hjulen allt snabbare -- samtidigt som både tidens och arbetarnas tudelning accelererade. Först mot slutet av #1960-talet välldde ett bredare missnöje fram, både mot klockans makt över människan och över det konsumtionssamhälle som följt i den tudelade tidens kölvatten. Vid denna tidpunkt var emellertid arbetslivet redan på väg mot ett nytt förhållande till tiden.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Efter ett helt yrkesliv under klockornas herravälde har man vid många industrier valt att skänka arbetaren ett guldur vid pensioneringen -- en tidens ironi och uttryck för klockkultens djupgående betydelse i industrisamhället.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Klassisk "guldrova" med romerska siffror på urtavlan.

_Åter mot en uppgiftsstyrd tid?

_De senaste decennierna har nämligen den tudelade tidsregimen successivt luckrats upp. _Delvis rör det sig om en självgenererande process som legat inbakad i efterkrigstidens tillväxtmodell: _Arbetet har effektiviserats, vilket skapat utrymme för löneökningar, vilket gjort arbetstiden än dyrare, vilket skapat ett behov av ytterligare rationaliseringar. _Till sist har man nått den punkt där det mesta av det enkla tempobetonade industriarbetet antingen mekaniserats bort eller flyttat till länder med billigare arbetskraft. _Samtidigt har man från arbetsgivarna kommit till insikt om att det blir allt för dyrt att betala svenska löner om man i praktiken bara använder sig av halva arbetaren: hans händer men inte hans hjärna. _Av de industrijobb som finns kvar i landet är många rätt

kvalificerade: ofta handlar det om att hantera komplicerade processer och maskiner.

Parallellt har utbildningsnivån höjts i samhället. Allt fler arbetar idag med självständiga uppgifter som exempelvis produktutvecklare, marknadsförare, utredare, kommunikatör eller projektsamordnare. Också dessa arbeten utförs vanligen under en stark tidspress. Men det rör sig om helt annan typ av press än den som markerades av stämpelur och tidsstudiemän. I viss mån är man tillbaka i den uppgiftsstyrda tiden: Man har stor frihet att själv planera och lägga upp sitt arbete -- så länge man håller deadline. Ofta finner vi en arbetsrytm som påminner om bondens eller hantverkarens: intensiva arbetsperioder då man tvingas arbeta både kvällar och helger varvas med lugnare perioder då man kan unna sig en långlunch eller gå tidigare på fredagen utan att fråga chefen.

Men denna beskrivning gäller förstås inte alla. Både inom delar av

#250

#84

industrin samt inom lågkvalificerade tjänstjobb vid exempelvis snabbmatsrestauranger jobbar många under en strikt tidsdisciplin med kontroll över både minuter och sekunder.

_Samtidigt är arbetsförhållandena ofta osäkra med tidsbegränsade anställningar och timvikariat -- något som bryter mot den jämna och cykliska arbetsrytm som kännetecknade efterkrigstiden. _På nästa steg nedåt i hierarkin återfinns de arbetslösa, med ett ofrivilligt överskott av tid. _Om vi tidigare talade om en tudelning av tiden och en tudelning av människan kan vi dag lika mycket tala om en tudelning av samhället i förhållande till tiden.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Åter mot en uppgiftsstyrd tid?

_Deadlinen med kalkylen vilar tungt över veckoplaneringen och ledigheter får utgå. _Samtidigt ska mäklarkontakter och tandläkarbesök in i planeringen. _Arbete och fritid flyter samman på ett

#84

#251

sätt som bryter mot #1900-talets tudelade tidsdisciplin. Men blir det något utrymme över för "kvalitetstid" med familjen -- kanske under helgen nu när tennisen utgått?

_Bildbeskrivning

_Foto. _En uppslagen fickkalender som är fylld av anteckningar.

_I kolumnen för ett datum står det " _Bli klar med kalkylen!" med stora svarta bokstäver.

=====

::: #85 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Klockan, moderniseringen och samhället

_I detta kapitel har vi studerat klockan och tidens historia. Framträder en utveckling med nära band till det moderna samhällets framväxt. _Kapitalismen, den vetenskapliga revolutionen, globaliseringen och konsumtionssamhället, alla är de

på olika sätt kopplade till uret och klocktiden -- _Ja faktum är att hela den moderna framstegstanken vore otänkbar utan den linjära tidsuppfattning som klockan bidragit till att forma.

En avslutande fråga är vilken roll själva föremålet spelat i denna process. _Var det uret som drev fram moderniseringen? eller tvärtom moderniseringen som gjort uret så framgångsrikt? _Svaret är förstås både och. _Uret skapade historia först när det samverkade med andra krafter i samhället, som kapitalismen eller den vetenskapliga revolutionen. _Detta framgår också om vi jämför med exempelvis _Kina där uren inte alls fick lika genomgripande konsekvenser. _Samtidigt ska man nog inte bortse från att också föremålet i sig bar på en stark förändringskraft: den gjorde det möjligt att tänka och förhålla sig till tiden på sätt som tidigare inte varit möjliga och implanterade på detta sätt nya kategorier i människornas sinnen.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_I digitaluret, som slog igenom under #1980-talet, har kopplingen mellan klockan och världssalltets cirkelformer lösts upp. _Men idag kanske de flesta väljer att använda smartphonen istället?

_Bildbeskrivning

_Foto. _Ett litet digitalur visar tidpunkten #12:#34.

=====

_Frågor och uppgifter

- #1. _Förklara följande begrepp:
- a) _mekanisk eller klockstyrd tid,
  - b) uppgiftsstyrd tid
  - c) cyklisk tidsuppfattning
  - d) linjär tidsuppfattning.
- #2. _Utöver att mäta tiden har klockan fyllt en rad andra funktioner för individerna och samhället. _Ge exempel!
- #3. _Inom forskningen finns två dominerande tolkningar om det mekaniska urets uppkomst. _Vilka? _Vilka är de viktigaste argumenten för respektive skola.
- #4. _Oavsett tolkning är forskarna överens om i vilken sektor av samhället det mekaniska uret uppkom. _Vad kan detta säga om _Medeltidens _Europa? _Vilka grupper eller intressen har drivit på klocktidens fortsatta frammarsch? _Hur hänger detta samman med samhällets förändringar?

- #5. Vad innebär begreppet temporal-tid. På vilket sätt var det revolutionerande när man övergav detta sätt att räkna timmar?
- #6. Uret kunde användas för att illustrera fullkomligheten i Guds skapelse. Men senare kom också Guds skapelse att liknas vid ett ur. Förklara! Varför var den andra liknelsen revolutionerande?
- #7. Klockans utveckling är på flera sätt sammanbunden med globaliseringens och kapitalismens. Ge exempel!
- #8. I de nya fabrikena konfronterades olika sätt att uppfatta tiden. Använd begrepp från texten (exempelvis från fråga #1) för att beskriva skillnaderna. Vilka olika strategier använde sig arbetarna av för att få kontroll över tiden?
- #9. Vad avses när texten talar om #1900-talets "tudelade" tid. På vad sätt var denna också en tudelning av människan? Vilka eller vad drev fram denna tidsregim? Vilken aktualitet har den idag?

#10. Fundera över ditt eget förhållningssätt till tiden. Använd dig av de begrepp och idéer som diskuteras i kapitlet.

:::: #86 ::::::::::::::::::::::::::::::

Övningar: Upplevelsen av tid

Före gymnasiereformen i mitten av #1960-talet kunde man studera vid statliga eller privata läroverk och där ta studentexamen. Ända fram till #1928 var de statliga läroverken enbart öppna för pojkar, flickor kunde dock läsa på privata läroverk. Man hade examensskrivningar på samma sätt som våra dagars nationella prov, det vill säga att alla elever i Sverige skrev samma prov under en utvald dag. Ett av uppsatsämnen i svenska #1911 var Varpå beror det drag av rastlöshet som vilar över vår tid? Nedan finns en uppsats som eleven Ester Jundell skrev detta år. Hon var elev på ett privat läroverk i Malmö, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor.

#86

#257

=== Bildbeskrivning =====

Svart-vitt foto. Skolhus av sten med tre våningar.

Framför skolan ligger en staketomgärdad skolgård där flera höga och kala lövträd växer.

=====

Varpå beror det drag av rastlöshet som vilar över vår tid?

Säkert har mången ställt den frågan till sig själv: "Varpå beror detta ständiga jäktande i vår tid? Varför går ej allt så stillsamt och lugnt som i våra farmödrars och mormödrars tid? Varför kan man ej nu som förr få se alla familjemedlemmarna i lugn samlade inom hemmet, då arbetet för dagen är slut, ock man skulle njuta av varandras sällskap.

Vi, som just nu leva mitt uppe i all denna rastlöshet och brådska, kanske ha svårt att klargöra orsaken därtill. Den har så gått in i vårt medvetande, att det skulle förefalla oss besynnerligt, om allt omkring oss skulle bli

lugnare, än det är. _Vem har ej på en av de större helgdagarna tyckt, att det är som om man ej riktigt kände igen sig, när man kommer ut och ser den ovanliga stillheten.

_Om det skulle finnas en möjlighet till, att en människa, som levat för omkring två århundraden sedan, skulle uppstå ock se in i ock leva med i det liv vi leva, så skulle han säkerligen kunna omtala för oss den stora skillnaden mellan förr och nu. -- _Vad är det då, som gör vår tid så rastlös?

_För att få svar på denna fråga behöver man blott gå ut på en av stadens större gator. _För är det blott ej, som om allt passerade förbi en.

_Nej, det är, som om allt vore stätt o den vildaste kapplöpningen. _Se blott på alla automobiler, spårvagnar, cyklar m.m. som susa förbi med en sådan oerhörd hastighet.

_Rastlösheten kan man säga beror på de uppfinningar som på de senaste åren gjorts, för att all

verksamhet skall gå fort. _Förr tillverkades varor genom hemindustrin. _Nu, då maskinerna uppfunnits till att förfärdiga allehanda artiklar, lönar det ej att i lugn sitta hemma och arbeta. _Det går för långsamt. _Massproduktionen har i våra dagar så gott som "undanträngt" allt hantverk. _Arbetarna ha därför dragits till fabriker, där åsynen av den brådskande maskinverksamheten och slamret som hörs från de hundrade olika maskinerna inverka på deras nervsystem. _I denna omgivning kunna människorna ej behålla det forna lugnet. _Deras nervverksamhet blir även det som en maskin, som blivit satt i gång, och som under ringa omständigheter får slappas.

_Vad som mest bidragit till att giva hemmet, som ju bör vara den trygga hamnen efter allt arbete utanför detsamma, en sådan rastlös prägel är det, att även kvinnorna dragas från hemmen till någon annan verksamhetsplats. _Det är ej

blott de kvinnor som av ekonomiska skäl äro tvungna därtill, som på så sätt lämna hemmen. _Nej, även kvinnor

::: #87 :::::::::::::::::::::::::::::::

ur de högre samhällsklasserna dragas mycket från hemmen till olika föreningar och sammankomster.

_Mannen och hustrun får därigenom ofta olika intressen, något som bildar splittring och hemlöshet.

_Då det ännu inte fanns så många föreningar, intresserade sig människorna mestadels blott för det arbete de tagit som sin livsuppgift. _Nu ha både föreningsverksamheten och enskilda personer upptäckt så många frågor av allmänt intresse, att en människa, som följer med sin tid ej kan gå förbi dem utan att beröras av dem och utan att önska att verka för de höga mål de uppställt. _Detta tager dock tid från det övriga arbetet, och tiden för vila knappas in till den kortaste möjliga.

_Genom inverkan av så många olika intressen och verksamhetsfält får

människorna lätt en viss rastlös prägel.

Således beror huvudsakligen vår tids rastlöshet på, att all verksamhet måste utföras så fort som möjligt och i så stor skala som möjligt och på att människorna ha så många olika intressen. -- Genom storindustrin har ju snabbheten vid tillverkandet av varor allt mer och mer ökats. Genom att varorna kunna tillverkas i så stora mängder, har även konkurrensen stigit, ty i ju större mängder varorna produceras, dess billigare blir priset, och därigenom har denna stora tävlan inom affärlivet uppstått.

Under de senaste #20--#30 åren har många stora uppfinningar gjorts. Man behöver blott tänka på telefonen och automobilerna.

Båda dessa uppfinningar har ju varit alldeles utmärkta, men likväl ha de i sin tur mycket medverkat till höjandet av vår tids jäktiga liv. Ofta har nog också mången önskat, att man skulle

slippa telefoner och automobiler m.m., emedan de åstadkommer så mycken nervositet.

Järnvägen spela i vår tid en ofantlig roll. Genom dessa kan man på några timmar förflytta sig många #10-tal mil. Dessa medverkar ej så litet till det jäktande liv, som nu finnes. Man gör ju också allt för att öka kommunikationernas hastighet. Genom alla dessa strävanden, att få samfärdsmedlen och all slags verksamhet att drivas med sådan hastighet, har även människorna drivits, att även de jäkta framåt och framåt.

Den ena människan söker omedvetet att hinna framför den andra. Det är också nödvändigt att i vår tid kämpa för att komma fram, ty arbetsmarknaden är på alla håll överfylld, så att det är blott de, som äro bäst, som komma fram.

Ofta hör man de gamla säga, att det nervösa och jäktande i vår tid till stor del har att tacka den allt mer och mer framträngande nöjeslystnaden. -- Säkerligen

ligger nog också en stor sanning däruti. Ty i våra dagar tager arbetet så pass mycken tid i anspråk, att den ej kan räcka till för mycket nöje.

_Källa: _Studentskrivningar/_Svenska uppsatser från _Tekla Åbergs högre allmänna läroverk för flickor

_FIA:#3, _Malmö Stadsarkiv.

_Bild: _Åke Jörleby's samling,
_Malmö stadsarkiv

#1. _Vad verkar _Ester ha för bakgrund och vem skriver hon för?

#2. _Hur påverkar det innehållet i uppsatsen?

#3. _Hur beskriver _Ester tiden i det gamla bondesamhället kontra det nya industrisamhället?

#4. _Vad kan det bero på att tidsuppfattningen har förändrats?

#5. _Fundera över hur vi upplever tid. _Är det skillnad i olika kulturer, tidsåldrar och för olika individer?

_Övningar: _Tid är pengar

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Porträtt av _B _Franklin på
amerikansk dollärsedel.

_Bildbeskrivning

_#100-dollarssedel. _Benjamin
_Franklin är slätrakad och har
_långt hår kring en hög och kal
_hjässa.

=====

_Uttrycket "tid är pengar" brukar
_tillskrivas _Benjamin _Franklin.
_Franklin var något av en central-
_figur i #1700-talets _Nordamerika.
_Han var bland annat med och skrev
_den amerikanska självständighets-
_förklaringen, experimenterade med
_elektricitet och uppfann åskledaren.
_Uttrycket om tiden är från _Kort
_skrift med goda råd till unga män på
_väg ut i livet. _I denna övning ska
_vi titta på ett utdrag ur _Franklins
#88 #265

text och jämföra med ett citat som visar på ett helt annat förhållningssätt till tiden. _Läs utdragen och diskutera frågorna.

_Kom ihåg, att tid är pengar. _Den som kunde tjäna tio shillings om dagen genom sitt arbete och går ut och går, eller sitter sysslolös halva dagen, även om han gör av med endast sex pence under sin sysslolöshet, bör inte räkna endast dessa som utgift. _Han har i själva verket gjort av med, eller snarare kastat bort ytterligare fem shilling ...

_Kom ihåg, att pengar till sin natur är fruktsamma och förökar sig. _Pengar kan alstra pengar, och deras avkomma kan frambringa mer, osv ...

_Ju mer pengar man har, desto mer producerar de vid varje omsättning, så att vinsterna stiger snabbare och snabbare. _Den som dödar en modersugga, förstör all hennes avkomma intill tusende generationen. _Den som dödar en

fem-shilling, tar livet av allt den kunde ha producerat, även tjugotals pund.

Kom ihåg ordspråket: En god betalare är herre över en annans börs. Den som är känd för att betala punktligt vid utlovad tidpunkt, kan alltid få låna av de pengar hans vänner kan undvara ...

Även de mest obetydliga handlingar, som påverkar ens kredit, måste beaktas. Ljudet från din hammare klockan fem på morgonen eller klockan åtta på kvällen gör din fordringsägare nöjd sex månader framåt, men om han ser dig vid ett biljardbord eller hör din röst i ett värdshus, då du borde varit i arbete, så begär han nästa morgon tillbaka sina pengar och kräver alltsammans, innan du har dem tillgängliga ...

för sex pund om året kan du få utnyttja hundra pund, förutsatt att du är känd för klokhet och ärlighet.

Den som gör av med fyra pence dagligen till ingen nytta, gör av

med sex pund om året till ingen nytta, vilket är priset för bruket av hundra pund.

Den som dag för dag förspiller sin tid till ett värde av fyra pence (och det kan vara några minuter), går mist om privilegiet att använda hundra pund om året

...

Den som genom sysslolöshet förlösar tid till ett värde av fem shilling, förlorar fem shilling, och kunde lika så gott kastat fem shilling i sjön.

Den som förlorar fem shilling, förlorar inte endast den summan, utan allt vad som kunnat förtjänats med den genom att använda den i affärer, vilket belöper sig till en ganska betydande summa, vid den tidpunkt då en ung man blivit äldre.

::: #89 :::::::::::::::::::::::::::::::

Franklins text användes av den kände tyske sociologen Max Webers i boken Den protestantiska etiken och kapitalismens anda (se s. #14) för

#268

#89

att illustrera den kapitalistiska andan. _Som kontrast använder han det förhållningssätt till tid som han fann bland lantarbetare i _Tyskland.

_Ett av de medel, som den moderne företagaren använder för att få ut mesta möjliga arbete från sina arbetare, för att öka arbetstakten, är ackordslönen. _I lantbruket, t ex, är skördearbetet ett exempel där högsta möjliga arbetstakt fordras eftersom, beroende på att vädret är osäkert, skillnaden mellan hög vinst och svår förlust kan bero på den hastighet med vilken skörden kan bärgas. _Följaktligen brukar man här använda sig av ackordssystemet. _Och eftersom företagarens intresse av att påskynda skörden i allmänhet blir större med ökad avkastning och ökad verksamhets intensitet, så har man naturligtvis upprepade gånger försökt att intressera arbetare för att öka sin effektivitet genom att höja deras ackord

och därmed ge dem möjlighet att på kort tid göra en ovanligt stor förtjänst. Men nu har man stött på konstiga svårigheter: en höjning av ackordet har ofta haft som resultat, att inte mer utan i stället mindre har åstadkommit på samma tid, eftersom arbetarna svarat på höjningen, inte med att prestera mer utan i stället mindre per dag. En man som t ex för #1 mark per tunnland dittills mejat #2,5 tunnland säd per dag och alltså tjänat #2,5 mark, mejade efter en höjning till #1,25 mark per tunnland inte #3 tunnland, som man hoppats, och som han mycket väl kunnat göra och därmed tjäna #3,75 mark, utan endast #2 tunnland, så att han fortfarande tjänade #2,5 mark som han var van.

Möjligheten att tjäna mer var mindre lockande än möjligheten att arbeta mindre. Han frågade sig inte hur mycket han kunde tjäna per dag, om han arbetade så mycket som möjligt, utan hur mycket han måste arbeta för att tjäna de #2,5

mark, som han tjänat förut, och som svarade mot hans traditionella behov.

Källa: Båda citaten är hämtade ur Max Weber, Den protestantiska etiken och kapitalismens anda.

Argos förlag #1978 åförst utgiven på tyska #1934.

#1. Tid är pengar på två sätt, enligt Franklin. Vilka? Förklara hur han resonerar.

#2. Till vilken samhällsklass riktar sig Franklins text? Hur framgår detta? På vilket sätt är det "kapitalismens anda" som kommer till uttryck.

#3. Vilken aktualitet har hans råd om arbetsamhet och kredit för vanliga arbetstagare i Sverige idag? Visa på likheter och skillnader!

#4. Centralt i Webers skildring från det tyska lantbruket är ackordssystemet. Vad innebär detta? Sök eventuellt information via Internet. Varför använde sig arbetsgivarna av detta system?

#89

#271

- #5. _Varför misslyckades ackordsystemet? _Vilken var enligt _Weber de tyska lantarbetarnas inställning till tiden? _Kan man säga att också detta på sitt sätt var logiskt och rationellt?
- #6. _Vad skulle hända med den kapitalistiska utvecklingen om alla resonerade som _Webers lantarbeta-re? _Vad kunde arbetsgivarna göra för att hantera det dilemma som beskrivs?
- #7. _De båda citaten representerar två extremer i synen på tid och arbete. _Diskutera utifrån lärobokstexten hur dessa kommit till uttryck inom arbetslivet och samhället under #1800- och #1900-talet.
- #8. _Hur ser vi idag på tid och pengar? _Vad är viktigast i livet? _Hur tänker vi när vi ska förhålla oss till vår tid?

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym fyra av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym fyra

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Vad ska man tro på? -- tro, magi och vetande från medel- tid till idag (#91).....	#273
_Att leva granne med död och olycka (#92).....	#279
_Att kontrollera det okontrollerbara (#94).....	#281
_Mellan tro och magi (#95)....	#284
_Reformation och gärnings- lära (#96).....	#290
_Kampen mot folkmagin (#97)...	#294
_Mellan teori och praxis (#100).....	#304
_Böner eller trollformler? (#101).....	#305
_Mellan tro, magi och vetande (#102).....	#311
_Eliten slutar att tro på magi (#104).....	#317

_Iii

_	Vad hände med folkmagin?	
_	(#105)	#319
_	Sekularisering, avförtroll-	
_	ning och nyandlighet --	
_	avslutande perspektiv på	
_	världsbildernas omvandling	
_	(#107)	#325
_	Frågor och uppgifter (#109) ..	#331
_	Övningar: _Vår tids magi	
_	(#110)	#333
_	Övningar: _Att bota ryggvärk	
_	med magi (#112)	#337
_	Känslornas kulturhistoria	
_	(#115)	#343
_	Gråt och sorg i forna tider	
_	(# aag)	#349
_	Renässansen till modern tid	
_	(#119)	#357
_	Tårarna torkar och själv-	
_	kontrollen skärps (#120)	#361

_Vad ska man tro på? -- tro, magi
och vetande från medeltid till idag

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Ingen komet, men med samma
ödesmättade innebörd. _Målningen
över _Stockholm morgonen den #20
april #1535 visar ett så kallat
halofenomen. _Cirkelar av det här
slaget kan uppträda när ljuset
bryts genom iskristaller på hög
höjd. _På #1500-talet tolkades det
istället som ett järtecken, en
varning från _Gud att människorna
hade ett straff att vänta för sina
synder. _Några år tidigare hade
_Gustav _Vasa inlett reforma-
tionen: jord, silver och andra
rikedomar som ägts av kyrkor och
kloster konfiskerades av kronan,
samtidigt som hela kyrkan lades
under kungamaktens kontroll. _Att
det var detta som gjort _Gud så

vred framstod för många som en rimlig förklaring. Vädersolstavlan, som målningen kallas, är också intressant som en av de äldsta avbildningarna av Stockholm.

Bildbeskrivning

Målning. Utsikt över #1500-talets Stockholm med angränsande mindre samhällen.

Husen ligger tätt tillsammans och liksom trycker sig mot Storkyrkan och slottet Tre kronor med vatten och skogklädda öar i bakgrunden.

Över himlen (som upptar större delen av målningen) utbreder sig flera väldiga cirklar av olika storlek som delvis överlappar varandra som om någon lekte med en jättelik passare.

=====

::: #91 ::::::::::::::::::::::::::::::

Hösten #1682 syntes en komet mot himlen över stora delar av Sverige. Synen väckte mer rädsla och

förskräckelse än nyfikenhet inom be-
folkningen. Kometen tolkades nämli-
gen som ett järtecken, en varning
från Gud om att människorna hade
ett straff att vänta för sina syn-
der: krig, missväxt eller pest. I
ett meddelande som lästes upp i lan-
dets alla kyrkor uttalade sig också
myndigheterna om kometen:

De tecken vilka man för kort tid
sedan har sett på himlen ... är
inget annat än budbärare och för-
kunnare att den allsmåktiga har
tagit riset i handen, vässat sitt
svärd, spänt sin båge och berett
sina pilar till att fördärva.

På motsvarande sätt tolkades i
andra skrivelser från #1500- och
#1600-talen stormar och oväder som
varningar från Gud för människornas
synder. Det kunde röra sig om att
man arbetat på vilodagen, eller att
man inte fullgjort sina förpliktel-
ser mot sin nästa -- dit även för-
syndelser mot kyrkan eller överheten
räknades. Nu krävdes bättring --

annars väntade _Guds straff. _Men intressant nog ser vi i annat källmaterial att det inom folket fanns alternativa tolkningar av järtecknen. _Kanske var orsaken till _Guds vrede själva verket de förändringar i gudstjänstlivet som genomdrivits av statsmakten efter reformationen? _Eller var roten till det onda rent av att fel regent satt vid makten?

_Exemplet leder oss rakt in i en föreställningsvärld som är annorlunda än vår egen tids. _Där vi idag talar om natur talade både kung och bönder på #1600-talet om _Gud.

_Dessutom var även djävulen närvarande i människornas sinnen, liksom en rad andra väsen med inverkan på natur och människa: skogsrået, näcken, de små under

::: #92 :::::::::::::::::::::::::::::::

jorden, vittror och älvor. _Genom ett helt språk av handlingar, formler och ritualer -- vad vi idag skulle kalla för vidskepelse eller magi -- sökte människor upprätta kontakt med _Gud eller andra makter för att få hjälp med problem de

mötte i sin vardag. _ Detta var emellertid inte något myndigheterna såg på med blida ögon. _ Just vidskepselsen kunde enligt kyrkan särskilt väcka _ Guds vrede.

Detta kapitel ska utforska förhållandet mellan tro, magi och vetande från medeltiden och fram till vår egen tid. _ Som vi kommer att se har gränserna mellan dessa sätt att hantera och förstå världen långtifrån alltid varit entydiga och är det kanske inte heller idag. _ Men ju längre bak i tiden vi kommer desto större har betydelsen varit för vad vi idag skulle kalla övernaturliga föreställningar. _ Mot denna bakgrund framstår framväxten av den moderna naturvetenskapliga världsbilden, där en komet förklaras av förhållanden inom naturen och inget annat, som en av de mest grundläggande processerna i det moderna samhällets framväxt.

_ Vad var orsaken till att magi och övernaturliga föreställningar så länge hade ett grepp om människornas sinnen? _ Hur förstod överhet respektive vanliga bönder världen? _ Hur

gick det till när den magiska världsbilden gav vika?

Allra först ska dock begreppet världsbilder kort kommenteras. I skolböckerna används det ofta i en konkret, snäv bemärkelse. Så brukar man följa hur människan steg för steg kom till insikt att det är jorden som snurrar runt solen och inte solen runt jorden. Senare i boken ska vi studera en annan aspekt av världsbildernas historia, nämligen hur vi sett på "vi" och "dem" över kontinenterna i en värld som alltsedan Columbus knutits samman genom handel och erövringar.

I detta kapitel används begreppet i en mer vidsträckt betydelse: mer än om hur människorna förstått universum handlar det om hur de förstått sjukdom och död, regn och sol, lycka och olycka. Därmed står inte heller stora tänkare som Galilei, Copernicus eller Newton i centrum, utan de vanliga människorna och deras föreställningar. Låt oss börja med att närma oss historien utifrån deras erfarenhetshorisont.

_Att leva granne med död och olycka

_Grundläggande i människornas liv i äldre tider var hur man bodde granne med döden. _Ta bara detta med spädbarnsdödligheten. _Idag är det något oerhört om ett barn dör under första levnadsåret. _Under medeltiden drabbade detta öde en tredjedel av

::: #93 ::::::::::::::::::::::::::::::
alla spädbarn och siffran förblev skräckinjagande hög in på #1800-talet. _För den som lyckades överleva till fem års ålder var sannolikheten att leva ytterligare några decennier rätt god. _Men jämfört med idag rörde sig människorna hela tiden på ett hälsans minfält där livet hastigt riskerade att ta slut. _Ofta handlade det om enkla infektioner som vi idag botar med antibiotika, men som då ledde till döden. _I samband med krig och missväxt, när immunförsvaret var nedsatt av bristen på föda, spred sig större farsoter som på lokal nivå kunde rycka med sig en

#93

#279

fjärdedel eller mer av befolkningen:
pest, rödsot, smittkoppor.

Närheten till döden förenade alla
stånd och samhällsklasser. De rika
hade visserligen bättre tillgång
till mat, men bodde samtidigt i
större hushåll med pigor, tjänare
och tillresta gäster vilket gjorde
dem mer utsatta för smittsamma sjuk-
domar. Allra värst var det i

::: #94 :::::::::::::::::::::::
städerna där befolkningen bodde tätt
sammanpressad med ett minimum av
sanitära bekvämligheter. Samtidigt
hotade andra olyckor ständigt runt
hörnet. Vid olyckliga vindar kunde
en eldsvåda på ett ögonblick bränna
ner en hel stad eller by. Genom
krig kunde hela landsändar skövlas.

Och som om inte detta var nog
måste människorna dessutom förhålla
sig till livet efter detta: skulle
man frälsas till evigt liv eller
pinas i helvetets eldar? Med döden
ständigt runt hörnet utgjorde detta
en avgörande livsfråga.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Både före och efter döden hotade olycka och lidande människorna.

_ På denna kyrkmålning från

_ Bottnaryd i Småland från slutet av #1600-talet ser vi den yttersta domen, då Gud slutgiltigt dömer levande och döda.

_ Bildbeskrivning

_ Målning. En folkmassa som består av nakna män och kvinnor plågas av eldsflammor och stora vilddjursliknande pälsklädda djävlar.

_ I förgrunden sträcker en ängel fram en hjälpande hand till en kvinna som antastas av en av demonerna.

=====

_ Att kontrollera det okontrollerbara

_ Samtidigt som livet var osäkert i det äldre samhället saknades verktyg att kontrollera denna osäkerhet.

#94

#281

_När vi idag hotas av sjukdom vänder vi oss till en läkare för att få hjälp. _Men långt in på #1800-talet var denna möjlighet bara förunnad en privilegierad elit. _Detta utgjorde emellertid i praktiken en mindre skillnad: läkarna kunde nämligen inte bota.

_Ännu under #1600-talet byggde läkarutbildningarna på _Hippokrates och _Aristoteles texter från antiken. _Här fick studenterna lära sig att sjukdomar berodde på obalans mellan kroppsvätskor: blod, slem, svart och vit galla. _Sjukdomar som ansågs bero på överskott av blod botades genom åderlåtning, alltså att man tappade av blod för att uppnå en bättre vätskebalans. _Bristen på hygien vid dessa och liknande behandlingar innebar att chansen att överleva snarast minskade. _Först under #1700-talet började en modern läkarvetenskap ta form, men det dröjde innan detta resulterade i framgångsrika behandlingar som kunde hjälpa ett flertal.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Åderlåtning i högre stånds miljö på en gravyr från sent #1600-tal.

_Tanken på att man skulle kunna bota genom tappa av blod gick tillbaka till antiken. _Den levde vidare inom läkarvetenskapen in på #1800-talet.

_Bildbeskrivning

_Illustration. _En läkare åderlåter en förnäm kvinnlig patient.

_Patienten (som bär en hög huvudbonad av vit spets och ett långt urringat linne under en fotsid blå rock) sitter i en länstol med högt sidenklätt ryggstöd medan hon räcker fram sin bara arm.

_Läkaren (som bär lång, yvig peruk, röd jacka och vit kravatt) lindar en rem kring hennes arm ovanför armbågen.

_På andra sidan står en yngre kvinna klädd på liknande sätt som patienten och håller i en skål.

_På en stoppad fotpall ligger några klädesplagg och en svart

#94

#283

bredbrättad hatt.

=====

_ På motsvarande sätt var människorna på ett helt annat sätt än idag utsatta vid en eldsvåda. _ Brandkåren bestod i bästa fall av uppbåd av män som langade hinkar,

::: #95 :::::::::::::::::::::::::::::::

och när röken lagt sig fanns inga försäkringsbolag som kunde ersätta skadorna. _ Också den rike kunde genom en eldsvåda hamna utan egendom på bar backe.

_ Mellan tro och magi

_ Sammantaget var alltså människorna i äldre tider utelämnade åt krafter som i grund och botten var obegripliga för dem, som hade avgörande inverkan på deras liv, men som de saknade möjligheter att kontrollera.

_ Enligt antropologiska forskare är det just en sådan situation som skapar en grogrund för övernaturliga föreställningar. _ Dessa fyller då

#284

#95

syftet att göra det obegripliga greppbart för människorna och samtidigt ge dem en möjlighet att ta tillbaka kontrollen över sina liv.

I det medeltida Europa fylldes detta behov delvis genom religionen. Den katolska kyrkan erbjöd en mängd sätt att hantera osäkerheten vad gäller livet både före och efter döden. För den sjuke var en vanlig utväg att vända sig till Gud med löfte om en gåva: några silverslantar, ett stycke jord i testamentet eller en pilgrimsresa till Trondheim, Rom, eller Jerusalem. Genom den så kallade avlatshandeln som fick sin största utbredning strax före reformationen hanterades osäkerheten om livet efter detta på ett liknande sätt: köpte man ett avlatsbrev från kyrkan fick man förlåtelse för sina synder, även om det i slutändan ändå var Gud som beslutade vilka som kom in i himlen. Dessutom fanns en hel flora av helgon att vända sig till, allt efter behov och lokala traditioner. Till Sankta Lucia på Sicilien vände

sig människor från stora delar av
_Europa som fått problemen med sy-
nen. När ingen annan hjälp fanns
att få kunde berättelserna om alla
som mirakulöst fått synen åter eller
blivit åtminstone lite bättre hålla
såväl hopp som helgonkult vid liv.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Prästerna säljer avlatsbrev på
en tysk marknadsplats. Påvekri-
tisk bild från tidigt #1500-tal.

_Bildbeskrivning

_Illustration. En man som är
elegant klädd i bred baret (ens
sorts platt mössa) och pälsbrämad
jacka tar betalt av "kunderna" vid
en disk där det står flera väl-
fyllda säckar med mynt (en stor
låst skattkista står under dis-
ken).

_Ett par meter bort sitter en
man vid en tunna och bearbetar
något med en hammare vid ett litet
städ.

_Bredvid honom står två präster

#286

#95

vid ett "standar" i form av en sigillbehängd duk som hänger på ett stort kors.

Den ene av prästerna läser från ett dokument.

En hög kyrklig dignitär i bredbrättad hatt som sitter på en mulåsna övervakar proceduren.

Mulans betsel, tömmar och seldon är dekorerade med stora ornamenterade metallplattor.

Intill honom sitter en annan enkelt klädd ryttare som håller i ett högt kors.

I bakgrunden flanerar välklädda kvinnor och män.

=====

Parallellt och delvis sammanvävt med kyrkans ritualer fanns i hela Europa en bred folklig tradition av vidskepelse och magi. Om korna sinade (det vill säga mjölkade dåligt) var en rimlig förklaring att man utsatts för häxkraft. Då gällde det att skydda sig genom motåtgärder, ofta ordinerade av en "klok gubbe" De riter och besvärjelser

som användes i dessa och liknande fall hade ofta nära

::: #96 :::::::::::::::::::::::::::::::
referenser till religionen, med böner, föremål som välsignats av den lokala prästen eller symboler för olika helgon. Men också djävulen kunde ha ett finger med i spelet, liksom andra typer av övernaturliga väsen. Den som sökte jaktlycka kunde i Norden vända sig till skogsrådet. Med henne kunde jägaren ingå ett förbund, vilket helst skulle bekräftas genom ett samlag. Detta utgjorde ett alternativ till de helgon som fungerade som jägarnas beskyddare.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ En kvinna har ingått en pakt med djävulen för att komma åt grannens mjölk. Senmedeltida kyrkmålning från Dannemora i norra Uppland.

_Bildbeskrivning

_Medeltida kyrkmålning. _En djävul kärnar smör tillsammans med en bondkvinna.

_Djävulen har långa horn och en vass pik som sticker rakt upp från en kal hjässa, långa spetsiga öron, lång näsa, ett extra skäggigt ansikte på magen, lång svans och fågelklor som fötter.

_Kvinnan bär ett långt vitt dok över hjässan och är iförd en fotsid mörk klänning med vitt förkläde.

_Smörkärnan består av en hög och smal tunna som upptill är försedd med en lång stång.

=====

_Av denna beskrivning kan man kanske ledas att tro att kristendomen och den folkliga magin i grund och botten var variationer på ett och samma tema. _Detta vore emellertid att underskatta religionens betydelse i det medeltida Europa. _Som den brittiske historikern _Keith _Thomas uttryckt det var den medeltida

#96

#289

kristendomen en komplex företeelse, där vad vi skulle kalla magiska inslag bara kan förstås som en del i en större helhet. Genom sina ritualer och symboler förhöll sig kyrkan på ett djupare plan till vad det innebar att vara människa, något som gick långt utöver vad som kunde åstadkommas med hjälp av kloka gubbar. Medan magin erbjöd ett sätt att hantera konkreta problem och svårigheter fungerade den kristna tron som ett rättesnöre och vägledning som berörde alla olika sidor och skeenden i livet. Inför tillvaron allra mest avgörande fråga -- vad som skulle ske efter döden -- stod magin helt maktlös. Detta var och förblev Guds och kyrkans territorium.

_Reformation och gärningslära

_Hela detta sammansatta förhållande mellan tro och magi påverkades emellertid på ett dramatiskt sätt av den lutherska reformationen i början av

ett större utrymme för slumpen och ödets nycker. _Detta var enligt _Luther en förörlämpning mot _Guds suveränitet. _Särskilt i _Sverige utvecklades protestantismen under #1600-talet i en renlärig och dogmatisk riktning, med gammaltestamentlig vred, nyckfull och bestraffande _Gud -- långtifrån den kärleksfulla och förlåtande kristusgestalt vi möter i det nya testamentet.

_Sammantaget ställde detta den enskilde inför vad som ofta måste ha uppfattats som en svår situation.

_Att tro, be, arbeta och lita på _Guds nåd gick väl an så länge skördarna var goda och människorna friska. _Men vad skulle man göra när krig, missväxt eller pest stod för dörren?

_Forskare som berört detta protestantismens grundläggande dilemma har pekat på flera möjliga konsekvenser.

_En tolkning är att lärosatsen om "tron allena" verkligen sjönk in i folkdjupet, varvid människorna successivt övergav sin magiska förståelse. _Detta kan i så fall ha

öppna upp för en mer "realistisk" världsbild, där man i första hand sökte praktiska och handfasta lösningar på problem i vardagen. Men forskarna har också laborerat med en närmast motsatt hypotes: Genom reformationen lämnade kyrkan "det magiska fältet" fritt. Härigenom skapades ett ökat utrymme för andra aktörer och krafter att träda in i dess ställe. Reformationen skulle enligt denna tolkning snarare leda till ett uppsving för olika former av folklig magi.

De båda tolkningarna utesluter inte varandra. Luthers lära kan mycket väl skapat ett ökat utrymme för vidskepelse och trolldom på kort sikt, samtidigt som den på längre sikt ändå bidrog till att det magiska tänkandet trängdes undan. Klart är att gränserna mellan tro, magi och vetande nu på ett helt annat sätt än tidigare blivit nödvändiga att utstaka.

_Kampen mot folkmagin

_Rent konkret yttrade sig detta i en rättskampanj mot folkmagin. _Den nådde i _Sverige sin största omfattning under #1600-talet och kulminerade genom de stora häxprocesserna på #1670-talet.

::: #98 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Detta var i en tid när staten växte i makt och styrka vilket innebar att den på ett annat sätt än under medeltiden kunde gå ner i lokalsamhället och påverka människorna och deras liv. _Medan eliterna tidigare ofta själva deltagit i den folkliga kulturen, med dess bullriga fester och uppträdanden, ser vi nu hur de styrande väljer att distansera sig från bönder och hantverkare.

_Samtidigt försökte man på olika sätt förvandla de breda massorna till disciplinerade och rättroende undersåtar. _Både i det katolska och protestantiska _Europa ingick rättsprocesserna mot vidskepelse och

trolldom i detta större reformar-
te.

För historikerna innebär dessa
rättegångar att det finns ett fan-
tastiskt källmaterial att arbeta
med. I domstolsarkiven finner vi
protokoll, vittnesmål, expertutlå-
tanden och domslut. Härigenom kan
tidens tankevärld belysas utifrån en
rad infallsvinklar. Samtidigt finns
källkritiska problem. Hur ska man
exempelvis som historiker tolka
högst allvarligt menade vittnesmål
om färder till Blåkulla eller sam-
lag med skogsrået?

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Häxbränning i Mora på #1670-
talet enligt en samtida tysk av-
bildning. Häxprocesserna var det
mest spektakulära inslaget i kam-
pen mot folkmagin. Ofta vann de
starkt lokalt gensvar eftersom de
riktade sig mot skadlig magi och
djävulspakter, vilka hela befolk-
ningen såg som ett samhälls-
problem. Mindre gehör vann

#98

#295

myndigheterna när de vände sig mot "god" magi, så som bruket att bota sjuka med hjälp av riter och religiösa formler.

_Bildbeskrivning

_Illustration. _Ett berg med en stad i bakgrunden.

_Överst på bilden:

_Häxor och trollkarlar flyger omkring på kvastar, grepar och eldsprutande drakar.

_Häxor tar med sig barn på kvastarna eller låter dem rida efter sig på getabockar.

_En kvinna som bär krona slår ut med armarna och ler mot en djävul.

_Några häxor som är bundna vid en påle bränns på bål.

_Mitt på bilden:

_En man med en käpp driver några bakbundna män och kvinnor framför sig.

_En skara kvinnor och barn möter präster och andra män från de övre klasserna i samhället. _En av

männen (en präst) håller fram en skrift till två kvinnor som har fallit på knä.

_Nederst på bilden:

_Flera olika djävlar med djurhuvuden, fladdermus- och flugvingar rider på djävulshästar med fågelnäbb.

_En djävul med långa horn dansar kind mot kind med en kvinna. _En man med stora rovfågelsklor i stället för händer kommer upp ur en lucka i marken och vänder sig till två kvinnor.

=====

::: #99 ::::::::::::::::::::::::::::::

_En grundläggande skiljelinje i tidens rättspraxis gick mellan oskadlig (vit) respektive skadlig (svart) magi. _För den skadliga magin användes oftast brottsbeteckningen _förgörning. _Det handlade om trolldom som vållade exempelvis sjukdom, eldsvåda, förstörd gröda eller missämja mellan makar. _Intressant

#99

#297

nog ingick ännu under #1600-talet även förgiftning under denna brottskategori. För tidens jurister fanns således ingen skillnad mellan att framkalla sjukdom och död med hjälp av hemliga besvärjelser, pulver från ormskinn, jord från galgbacken, eller andra föremål eller tekniker som verkade magiskt -- jämfört med att göra det genom substanser som verkade kemiskt.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Dåligt skörd ... _Trollkarlar förstör årets gröda på detta medeltida träsnitt.

_Bildbeskrivning

_Två trollkarlar angriper sädesfält från luften.

_Den ene, som håller i en stor lie, rider på en drake som framkallar torka genom att spruta eld över fälten.

_Den andre, som rider på en stor fisk framkallar giftigt regn med hjälp av en orm som slingrar sig

kring en stav.

Där nere på marken dör kvinnor
och män av svält bland kala fält.

=====

Vad gäller den skadliga magin var både allmänhet och myndigheter eniga i fördömandet. Desto mer skiljde synen på den oskadliga magin. Här rörde det sig om bruk som av allt att döma var mycket spridda inom befolkningen. De verkliga experterna var "de kloka" för vilka magin fungerade som ett yrke. Men också vanliga män och kvinnor brukade magi genom olika "huskurer" som ofta var så vanliga att man inte ense reflekterade över dem. I domstolarna användes beteckningen .vidskepelse för denna typ av brott.

När vi idag talar om vidskepelse är det underförstått att det rör sig om föreställningar som helt saknar verklighetsförankring. Men så var det inte under #1600-talet. Oftast tycks domstolarna tvärtom utgått från att magin kunde fungera. Alldeles oavsett var vidskepliga

#99

#299

handlingar brottslig, eftersom de hotade samhällets förbund med Gud. Här kom de gammaltestamentliga budorden in i argumenteringen, framförallt "Du skall inte missbruka Guds namn" (vilket kunde bli aktuellt då man som en del i de magiska ritualerna använde sig av besvärjelser som åberopade Gud eller jungfru Maria) och "Du skall inga andra gudar hava jämte mig" (vilket kunde bli aktuellt då man åberopade andra krafter och väsen)". Bröts förbundet med Gud riskerade samhället att utsättas för Guds vrede.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

... eller god? Ända in på #1800-talet bar bönderna i Norra Vånga by i Västergötland denna medeltida träfigur över åkrarna på våren för att försäkra sig om en god årsväxt. Förfarandet är ett exempel på vad myndigheterna såg som "vidskepelse" men synes ej ha förts till tinget. Enligt vad som berättas smugglades varje vår

#300

#99

"kornguden" ut ur kyrkan. _Att använda sig av religiösa föremål och formler var typiskt för folkmagin.

_Bildbeskrivning

_Statyett som föreställer en smal ung man med kort skägg, välfriserat hår och lång fotsid dräkt över bara fötter.

_Figurens högra hand är avslagen.

=====

_De kloka gubbar eller gummor som släpades inför rätta ställde sig emellertid ofta helt oförstående till anklagelserna. _I sina försvar följde de två huvudlinjer. _De hade för det första bara utfört goda gärningar -- hjälpa sjuka att bli friska eller bestulna att återfå sin egendom. _För det andra hade detta skett i ett nära samarbete med _Gud. _Ibland berättar de om hur de etablerat en särskild kontakt med den allsmäktige, exempelvis i samband med en sjukdom eller olycka. _Då hade _Gud uppenbarat sig och gett

den kloke särskilda kunskaper att hjälpa sina medmänniskor.

::: #100 :::::::::::::::::::::::

De källkritiska bekymren är ofta svårbemästrade för historikern i dessa rättsprocesser. En hypotes som förts fram av forskarna är att de åtalade ibland använde sig av rättegångarna som ett slags marknadsföring. Vid tinget var en stor del av den lokala befolkningen samlad. Det var svårt att hitta ett bättre tillfälle att bygga upp en mytbild av sig själv som en person med alldeles särskilda gåvor. Samtidigt måste skrytet om hur man exempelvis botat sjuka förstås vägas mot risken att bli straffad. Av allt att döma återspeglar försvarstalen ofta en genuin tro på att man handlat efter Guds vilja. Men ibland kröp det fram under rättegången att den kloke i själva verket fått sin kunskap från exempelvis näcken, skogsrået eller de små under jorden.

Men även i de fall man enbart vänt sig till Gud så bröt detta med

#302

#100

kyrkans och de styrandes förståelse av religionen. Något sätt att genom särskilda handlingar påverka Gud fanns ju inte enligt den lutherska läran, så om magin verkligen fungerade måste det enligt kyrkan vara genom djävulen. Också exempelvis skogsrået och näcken tolkades i linje med detta synsätt som djävulens uppenbarelse. "Inte från Gud utan från satan har du fått dina konster" utbröt en präst i samband med en rättegång mot en "klok" under #1600-talet.

Bland bönderna tycks emellertid få uppfattat den oskadliga magin som ett brott. Ofta var det prästen som tog dessa fall till tinget, eller så kröp anklagelserna fram i samband med helt andra rättegångar. I ett fall hade en bonde som fått egendom stulen vänt sig till en klok gubbe som efter vissa magiska riter ansåg sig ha lokaliserat tjuven. Kanske rörde det sig om fel person -- hur som helst blev den anklagade personen rasande och stämde den kloke till tinget för ärekränkning.

#100

#303

_Att den klokes magi betraktades som ett brott i sig tycks däremot inte föresvävat honom.

_Mellan teori och praxis

_Slående i rättegångarna från #1500- och #1600-talet är avsaknaden av vetenskaplig kritik av magin. _Utgångspunkten var att trollkonsten nog kunde fungera och att väsen som skogsrået, vittror eller de små under jorden i någon mening verkligen existerade. _Detta gjorde det bara än mer angeläget att bekämpa folkmagin, eftersom den utgjorde en kraft som låg utanför myndigheternas kontroll och som hotade dess makt över människornas sinnen, liksom hela samhällets relation till _Gud. _Ju mer man trodde på magin desto hårdare måste man alltså bekämpa den, vilket naturligtvis riskerade att sända ut ett dubbelt budskap till befolkningen.

_Böner eller trollformler?

_Vidskepelse var en samlingsbeteckning för olika magiska ritualer för att bota sjukdomar, avvärja faror eller nå lycka och framgång. _I regel skiljde domstolarna på lövjeri och signeri. _Lövjeri utmärktes av att man använde sig av tillbehör som örter, oblater, hår och djurdelar.

_Signeri var renodlad verbal magi.

_På #1720-talet ägde en stor rättegång rum i _Grums, _Värmland. _Ett tiotal personer anklagades för att ha använt otillåtna metoder i sin vardag för att bota sjukdomar, få jaktlycka och skydda sig mot häxor, troll och skogsrån. _Ingrid

_Andersson var en av de som erkände.

_Inför rätten berättade _Ingrid hur hon brukade göra när djur blev ormbitna. _Orden nedan lästes tre gånger över ett saltkorn. _Mellan varje läsning spottade hon för att till sist ge saltkornet till djuret som blivit bitet.

_Christus och _Sancte _Pär gingo
_sig fram åt en väg
fingo de se en illa wulen man,
sade _Sancte _Pär åt vår herre
_Christus,
se der sitter en illa wulen man,
jag ser det sade vår herre
_Christus,
ringer snärt har huggit honom,
jag skall sielf bota honom med
alla mina tie fingrar
och med tolf änglar
i namn _Faders, _Sons och den
_Helige _Andes

_En annan som bekände var torparen
_Elias _Andersson. _För rätten be-
rättade han hur man botade boskap
som drabbats av inälvsmask. _Först
brukade _Elias _Andersson ta tre
knivsuddaraska ur spisen. _Askan
blandade han sedan med tre knivs-
uddar tjära som skrapats av från
sådana kors som grumsborna brukade
måla över sina dörrar vid jul och
påsk för att skydda sig mot onda
makter. _Askan och tjäran blandas

sedan med salt och socker. Innan
det gavs till djuret lästes följande
ord över blandningen.

Gud välsigne och beware dig,
Fader vår i Jesu Christi trij
namn
tryggas och trifwas
I namn Faders och Sons och den
Helige Andes.

Även änkan Maria Toresdotter er-
kände. Hon kunde bland annat bota
torsk, en svampinfektion i munnen
som ofta drabbar barn. Inför rätten
berättade hon att det fanns nio
olika slags torsk, vilka kunde botas
genom att man läste över en droppe
vatten som gavs till den sjuka.

Jag botar dig för tungetorsk
och för brösttorsk,
och magetorsk,
ledetorsk,
wädertorsk,
stentorsk,
källetorsk,
elfwetorsk,

#101

#307

tarmtorsk,
jag sätter dig under en jordfast
sten,
du skal aldrig giöra detta barn
hwarken mot eller mehn
_I namn _Gud _Faders, _Sons och
_den _Helige _Andes.

_Formler som de ovan är typiska för
vidskepelseprocesser. _Kristna refe-
renser var mycket vanliga och ofta
finns direkta paralleller till äldre
eller samtida kyrkliga ritualer.

_Många av de som anklagades betrak-
tade läsningarna som böner och kunde
inte förstå vad det var för något
fel att använda sig av _Guds ord i
goda syften. _Myndigheterna stämpla-
de dock ritualerna som vidskepelse.

_Läsningarna sågs inte bara som en
form av avgudadyrkan utan också som
ett missbruk av _Guds namn och heli-
ga ord. _Oavsett om de fungerade el-
ler inte gällde det att bekämpa dem
-- vidskepelse sågs som ett hot mot
den officiella religionen och riske-
rade dessutom att väcka _Guds vrede.

Detta underströks också av att det inte var helt ovanligt att myndighetspersoner själva använde sig av magi. Samma präst som ena dagen fördömde vidskepelsen från predikstolen kunde i nästa läge -- när exempelvis hans hustru eller barn blivit svårt sjuk -- själv vända sig till en klok gubbe eller gumma för att i sin desperation hitta en utväg.

Vad detta i grunden illustrerar är hur hela samhället satt fast i en gärningsläras rävsax. Enligt den officiella religiositeten fanns inget annat sätt att påverka Gud än genom tro och bön. Samtidigt fanns det både hos hög och låg en tro på att man genom olika magiska handlingar faktiskt kunde påverka sakens tillstånd.

Mot denna bakgrund kan det vara intressant att titta på de ventiler som trots allt stod öppna på glänt för tidens människor. Ett exempel är den så kallade offerkyrkoseden.

#102

#309

_Runt om på landsbygden fanns ett antal kyrkor som ansågs besitta en särskild kraft. _Hit vände sig människor i sjukdom och nöd med gåvor för att få hjälp från _Gud. _Denna sed bröt på två sätt mot den lutherska läran: dels genom tanken att vissa kyrkor skulle vara heligare än andra, dels då den innebar en form av gärningskristendom. _Likheten är slående med exempelvis pilgrimsfärder och helgonkult inom katolicismen.

_Trots detta accepterades offerkyrkoseden i praktiken av prästerna -- som noga bokförde gåvorna från de nödställda. _Lite förvånande finns heller inga dokument i de kyrkliga arkiven där man diskuterar hur man skulle hantera denna villfarelse.

_Historiker som tittat närmare på problematiken har kommit till slutsatsen att man valde att tyst acceptera. _Delvis kan detta förklaras av att offrandet gav goda inkomster åt kyrkan. _Men frågan är om man inte också gjorde en rationell bedömning av de alternativ som stod till buds:

Även om offerkyrkoseden var en folklig företeelse låg den åtminstone inte någon mån inom kyrkans kontroll. Den var i alla händelser att föredra jämfört med att de sjuka vände sig till kloka gubbar och gummor.

Mellan tro, magi och vetande

Sammanfattningsvis var försvarslinjerna mot de folkliga föreställningar som florerade svåra att upprätthålla, något som i grund och botten hade att göra med att den officiella religiositeten dåligt svarade upp mot de behov människorna mötte i sin vardag. Hur skulle man mot denna bakgrund bryta magins makt?

På längre sikt blev svaret den moderna naturvetenskapen, som inte bara skulle göra slut på det mesta av vidskepelsen utan också ge religionen en annan och mindre dominerande plats i samhällslivet. #1600-talet var den vetenskapliga

#102

#311

revolutionens århundrade med viktiga genombrott på en rad områden -- med Newtons gravitationslära som kronan på verket. Detta följdes av #1700-talets upplysningstänkande

::: #103 :::::::::::::::::::::::
som innebar ett brett genombrott för en förnuftsbaserad förståelse av världen.

Samtidigt var vetenskap under #1600- och #1700-talet en mindre väldefinierad kategori än i dag. Precis som gränserna mellan tro och magi var flytande förblev skiljelinjen mellan vetenskap och övernaturliga föreställningar långt fram i tiden tämligen diffus.

Ett exempel är det stora intresse som i bildade kretsar ägnades åt astrologi och alkemi. Astrologi handlar om att utforska sambandet mellan händelser på himlavalvet och händelser i jordalivet såsom liv, död, framgång och olycka. Alkemisterna är mest kända för sina försök att blanda olika metaller för att framställa guld. Denna verksamhet bottnade samtidigt i en komplicerad

och symbolladdad föreställningsvärld där metallerna också ansågs ha andliga krafter som utnyttjades i olika ritualer. I båda fallen klädde man sina läror i ett vetenskapligt språkbruk, varvid man anknöt till landvinningarna inom astronomi och kemi. Men i praktiken rörde det sig ofta om en "finare" magi. Medan bönderna vände sig till kloka gubbar och gummor vände man sig inom adeln och borgerskapet istället till astrologer och alkemister.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Alkemist söker efter _De vises sten, tyskt kopparstick från #1600-talet. _De vises sten var ett fiktivt ämne med mirakulösa egenskaper. _Med dess hjälp skulle man kunna ta fram både guld och livselixir -- en vätska som botade sjuka och gav evig ungdom. _Bilderna är fulla av magiska symboler. _Lejonet som äter ormen illustrerar till exempel idén om att sämre metaller kan omvandlas till ädlare

#103

#313

-- precis som ormkött till lejonkött.

_Bildbeskrivning

_ Alkemisten i sin verkstad.

_ På en bred sockel framför honom står en tunna som har flera hål nedtill och ur vars överdel en eld som utvecklar rök brinner.

_ På en bord bredvid honom står bland annat en vas med stora blommor och en balansvåg under en stor bild med en solsymbol i form av ett ansikte och en månskära.

_ Bredvid honom står ett lejon som är i färd med att sluka en stor orm.

=====

_ Samtidigt som det vetenskapliga tänkandet började tränga sig på förblev kristendomen samhällets överideologi. _ Mot denna bakgrund är det intressant hur myndigheterna i det sena #1600-talets och tidiga #1700-talets trolldomsprocesser försöker lirka samman tro, magi och vetande.

_ Hur skulle man exempelvis förklara

#314

#103

skogsrådet som vi bekantat oss med tidigare? _Som eget självständigt väsen

::: #104 :::::::::::::::::::::::

kunde hon enligt den religiösa doktrinen inte existera -- istället sågs hon av kyrkan som en av djävulens uppenbarelser. _Här tog man samtidigt spjörn mot den framväxande kemin. _Enligt ett vanligt synsätt runt sekelskiftet #1700 kunde djävulen förvandla sig till gas för att utifrån detta omforma sig till en rad gestalter. _Samtidigt saknades inte alternativa tolkningar. _En expert framförde under en rättegång tanken att skogsrådet var en korsning mellan häst och människa. _Ett argument var då att hon enligt ett vittnesmål var varmblodig -- detta borde inte vara möjligt om det rörde sig om djävulsgas.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Denna bild av skogsrådet togs fram som ett slags "fantombild" under en rättegång #1707--#1708.

#104

#315

_Utifrån vittnenas berättelser
_sökte man göra en så verklighets-
trogen avbildning som möjligt.

_Planer fanns till och med på att
_söka av skogarna i trakten och
_fånga in det!

_Bildbeskrivning

_Illustration. _Skogsrået
framställs som en kvinna med klut
knuten över hjässan och trasiga
kläder som lämnar hennes bröst och
håriga ben bara.

_Hon har lång yvig svans och går
_barfota.

=====

_Över tid är det dock tydligt hur
_det vetenskapliga tänkandet blir
allt klarare, samtidigt som det hela
tiden vinner terräng. _Att tolka
kometer som järtecken från _Gud var
fortfarande gängse i bildade kretsar
i slutet på #1600-talet. _Ett halv-
sekel senare sökte man istället na-
turliga förklaringar till väder- och
himlafenomen, även om man i propa-
gandan mot bönderna ibland föll

tillbaka i den äldre retoriken.

_Tiden präglades av en praktisk och utforskande anda, där ett nyfiket vetenskapligt experimenterande gick hand i hand med en fortsatt tro på _Gud som alltings skapare.

_Eliten slutar att tro på magi

_Konsekvensen av denna utveckling var att överheten slutade tro på att magi fungerade. _Ur ett längre perspektiv rör det sig om ett hastigt brott: _Ännu runt år #1700 ifrågasattes inte dess potentiella kraft av domstolarna, bara några decennier senare sattes likhetstecken mellan vidskepelse och villfarelse.

_Den första ansatsen till tvekan gällde den skadliga magin. _En bonde anklagade grannen för att genom trolldom fått hans kor att sina. _Då gällde det för domstolen att slå fast sambandet mellan de magiska handlingarna och den sinande mjölken. _Även om man bevisat att grannen verkligen utövat magiska handlingar

#104

#317

var det ju fullt möjligt att konmjölkat sämre av helt andra orsaker. Successivt ser vi en ökad motvilja mot att döma för "förgörning" i fall av det här slaget, istället lyfte man fram vad vi idag skulle kalla för naturliga förklaringar.

Men samtidigt var ju vidskepelse i sig ett brott -- alldeles oavsett om den fungerade eller inte. Även om domstolarna en bit in på #1700-talet inte längre trodde på magin fortsatte man således att ställa kloka gubbar och gummar för tinget.

Vad som till sist gjorde att kampen mot folkmagin klingade av var förändringar inom religionen. Under #1700-talet började den

::: #105 :::::::::::::::::::::::
stränga gammaltestamentliga kristendom vi bekantat oss med ovan ge vika för en varmare religiositet där nya testamentets kärleksbudskap fick mer utrymme. Detta innebar också att vidskepelse framstod som ett mindre samhällsproblem än tidigare eftersom den inte längre på samma sätt ansågs kunna väcka Guds vrede.

_Bland prästerna fortsatte man visserligen att bekämpa kloka gubbar och gummor. _Men bland jurister och andra myndighetspersoner hade man mot slutet av #1700-talet tappat intresse för vidskepelse som brott. _Varför ställa någon inför rätta för att genom trolldom försökt bota en annan människa om det ändå bara rörde sig om inbillning? _I den mån man fortfarande tog fallen till domstol var det snarare utifrån anklagelser om kvacksalveri: att det var bedrägeri att ta betalt för verkningslösa botekurer.

_Vad hände med folkmagin?

_Som en följd av dessa förändringar minskade antalet mål om magi kraftigt i domstolarna. _För historikerna innebär detta en förlust av den inblick i vanligt folks tankevärldar som rättegångshandlingarna gav.

_Därefter dröjer det till slutet av #1800-talet innan folkliga föreställningar om magi åter kan

#105

#319

belysas, nu genom insamling av folkminnen där gamla människor ute på landsbygden berättat om exempelvis skrock och vidskepelse under sin uppväxt. Vad händer under denna tidslucka?

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

"_Smöjning". _Ett barn dras genom ett träd för att tillfriskna, här ifrån engelska sjukan. _Fotot utgör en del av _Nordiska museets dokumentation av folktro och togs i _Uppland #1918.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _En kvinna och en man drar en liten flicka genom ett hål i en knotig trädstam.

_Flickans strumpklädda fötter och ben sticker ut på ena sidan av trädstammen medan hennes huvud sticker ut på andra sidan.

_Runtomkring växer skog.

#320

#105

_Mycket talar för att det magiska tänkandet stod sig starkt en bra bit in på #1800-talet. _Ofta är likheterna mellan berättelserna i #1600-talets rättegångar och det sena #1800-talets folkminnen slående, vilket skulle kunna tas som intäkt för en kontinuitet i det folkliga tänkandet. _Men sett över en längre tidsrymd är det ändå tydligt hur magin marginaliserades. _Vad folkminnesforskarna fångade in var till största delen ett "efter": _I grund och botten handlade ju hela insamlingsverksamheten om att dokumentera företeelser som höll på att upplösas i mötet med det moderna samhället.

_Sett ur ett längre tidsperspektiv framträder myndigheternas förhållande till magin som en av historiens många ironier. _Så länge man bekämpade den levde den vidare, först när man tappade intresset för den började den dö ut -- och då ville man dokumentera den innan det var för sent!

_Bakom magins tillbakagång på landsbygden låg en rad sammanvävda processer: sjunkande dödlighet till följd av fred och bättre tillgång till mat, läkarvetenskapens utveckling, att landsbygdsbefolkningen började få tillgång till läkare och lasarett, förbättrade

::: #107 :::::::::::::::::::::::
kommunikationer, att alla barn från år #1842 gick i folkskola och fick lära sig läsa och skriva. _Ytterligare en faktor var skiftet av byarna och överhuvudtaget den snabba tekniska utvecklingen inom jordbruket -- som på ett helt annat sätt än tidigare gjorde bonden till herre över naturen.

_Härutöver spelade även religionen en viktig roll. _Under #1800-talet spreds en rad väckelsevågor över landet, till en början inom statskyrkans ram, senare även utanför.

_Till de mest kända exemplen hör schartauanismen, en sträng form av lutheranism som under århundradet vann många anhängare på landsbygden i _Västra _Sverige. _En samtida

samlingsbeteckning på dessa tidiga väckelser var läseri. Med detta markerades att det rörde sig om en ny form av folklig religiositet, som på ett helt annat sätt än tidigare utgick från Guds ord och Bibeln. Enligt vissa historiker var det först i detta skede som större grupper inom befolkningen tog till sig religionen på ett intellektuellt snarare än magiskt plan.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Fiskarkvinnor på väg hem från kyrkan. Denna målning av Carl Wilhelmson från #1899 fångar den allvarsamma religiositet som spred sig på landsbygden över stora delar av västra Sverige under #1800-talet.

Bildbeskrivning

Målning. En medelålders kvinna och tre flickor i #20- till tonårsåldern går i sällskap genom ett bohuslänskt fiskeläge.

De är alla likadant klädda med
#107 #323

sjaletter över hjässan som är knutna under hakan, långa sjalar över axlarna och fotsida kjolar i dämpade mörka färger.

Deras miner är allvarsamma, bistra eller sorgsna.

I bakgrunden skymtar en liten hamn omgiven av tät bebyggelse med små trähus.

=====

Samtidigt är utvecklingen långt ifrån enhetlig. #1800-talet präglades av religiös förnyelse, men också av en ökad religiös likgiltighet. I stora delar av landet inleddes den process under vilken Gud successivt tappade allt mer av sin makt över människors sinnen.

Parallellt levde ända in på #1900-talet rester av den gamla folkmagin kvar i fickor på landsbygden, framförallt bland exempelvis daglönare, backstugusittare och andra marginaliserade grupper i bondesamhällets utkant. För välbeställda hemmansägare var det i detta skede otänkbart att befatta

sig med magin. Men de kunde fortfarande känna en ilning av obehag när gamla kärringar och gubbar hotade att sätta svartkonst på dem om de inte lät deras svältfödda ko fortsätta att beta på den forna allmänningen.

Sekularisering, avförtrollning och nyandlighet -- avslutande perspektiv på världsbildernas omvandling

I detta kapitel har vi utifrån exemplet Sverige diskuterat förhållandet mellan tro, magi och vetande från medeltiden och fram mot vårt moderna samhälle. Ett ord som sammanfattar flera aspekter i utvecklingen är sekularisering.

Begreppet sekularisering används i flera överlappande betydelser.

Den kanske vanligaste är hur religions- och livsåskådningsfrågor gått från att vara hela samhällets angelägenhet till mer av en privatsak. Härigenom har sambandet mellan tro och stat successivt lösts upp,

en process som i Sverige nådde sin slutpunkt först vid millennieskiftet #2000 då Svenska kyrkan skiljdes från staten. När

:::: #108 ::::::::::::::::::::::::::::::
religionen förvandlas till privatsak innebär detta också att den förlorar mycket av sin roll som grund för det offentliga samtalet. Att hänvisa till Bibeln eller Guds vilja i exempelvis riksdagen eller inom skolundervisningen är knappast gångbart i dagens Sverige. Istället är det värden förknippade med upplysningens tankepaket som förs fram i debatten, framförallt rationella nyttoargument. Detta tangerar samtidigt ytterligare en betydelse av begreppet, nämligen hur hela vår förståelse av världen förändrats. Krig, sjukdom, jordbävningar eller kometer förklaras inte längre i religiösa eller magiska termer. Istället söker vi vetenskapliga förklaringar till fenomen i samhället, naturen och vardagen, något som inte förhindrar att många människor samtidigt också har en religiös tro.

#326

#108

En fråga som diskuterats mycket inom forskningen är vad denna moderna världsbild gjort med oss som människor. I ett inflytelserikt resonemang talade den berömde tyske sociologen Max Weber om utvecklingen som "avförtrollning" av världen och tillvaron. På alla områden, inom ekonomi, administration, arbete och hälsa, har samhället blivit allt mer rationellt och kalkylerbart. Denna ständigt pågående rationalisering riskerar dock enligt Weber att leda till en brist på djupare mening och samhörighet i människornas liv. I takt med att vi blivit allt bättre på att planera och styra över natur och samhälle har den existentiella grunden för vad det innebär att vara människa urholkats -- nämligen just de värden som ligger bortom det kalkylerbara. Vi har som Weber uttryckte det fastnat i en "civilisationens järnbur".

Mot denna bakgrund framstår också de tendenser till nyandlighet som präglar vår egen samtid som intressanta. Hit hör inte minst den breda

flora av kulturyttringar som brukar samlas under beteckningen "New age": astrologi, zenbudism, healing, :::: #109 ::::::::::::::::::::::: nyhedendom, auraskådning och yoga -- det rör sig om en hel uppsjö av åskådningar och praktiker i gränslandet mellan tro, magi och pseudo-vetenskap. Ur ett längre historiskt perspektiv finns paralleller till det breda utbud av magiska och religiösa idéer som frodades bortom den officiella religiositeten i det medeltida och tidigmoderna Europa.

Samtidigt är utvecklingen paradoxalt nog också ett uttryck för sekulariseringen, och då i bemärkelsen att den bidrar till att förvandla tron till en privatsak, ja rent utav till en konsumentprodukt på marknaden för livsåskådningstjänster.

I anslutning till Webers avförtrollningstes kan man också fråga sig om inte nyandligheten på ett existentiellt plan drivs av motsatta behov jämfört med vidskepelsen i det äldre Europa: då var det bristen på rationella svar som skapade ett

behov av magi, idag är det snarare överflödet. _Bakom det nygamla intresset för magi döljer sig samtidigt en djup misstro mot dagens rationella världsbild. _Tidigare har vi sett hur #1600-talets lutherska troslära var otillräcklig för att hantera de problem människor mötte i vardagen. _På motsvarande sätt synes vår tids dominerande åskådning, vetenskapen, lämna viktiga frågor obesvarade -- luckor som människorna på olika sätt försöker fylla med mening och innehåll.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Målningen _Freeing the spirit visar på flera företeelser som brukar förknippas med _New age: auror, astrologi, kristen mystik (korsen), personlig utveckling, meditation.

_Bildbeskrivning

_Målning. _En människogestalt som står med uppåtvänt ansikte och slutna ögon höjer sig över/upp ur

#109

#329

ett nattligt molntäcke.

— Gestaltens huvud och axlar be-
finner sig innanför periferin på
en cirkel vars centrum (en mindre
cirkel) befinner sig rakt ovanför
gestaltens huvud.

— En övre lika stor cirkel över-
lappar delvis den tidigare nämnda
stora cirkeln.

— Inne i det överlappande området
står något slags avlägsen byggnad
med kolonner under en regnbåge.

=====

_Frågor och uppgifter

- #1. _Vad var ett järtecken? _Hur kunde det förklaras?
- #2. _Vilka risker utsattes människorna för i det äldre samhället? _Hur kunde de hantera dessa? _Jämför med idag!
- #3. _Vad var avlatsbrev, pilgrimsresor, helgonkult och kloka gubbar. _På vad sätt kunde dessa företeelser hjälpa människorna i vardagen?
- #4. _Både kyrkan och den folkliga magin erbjöd människorna vägar att genom olika handlingar påverka sitt öde. _Vad var skillnaden?
- #5. _Förklarar den lutherska gärningsläran och uttrycket "tron allena". _Hur kunde den skapa problem för människorna?
- #6. _Vad tror forskarna att gärningsläran fick för konsekvenser? _Hur påverkades folkmagin och människornas vardagliga förståelse av världen?
- #7. _Vad innebar förgörning? _Är det ett brott idag?

#109

#331

#8. _Vad menar vi idag med vidskepelse? _Vad menade man på #1600-talet? _Varför var vidskepelsen farlig enligt kyrkan? _Med vilka argument försvarades den av utövarna?

#9. _Vad var offerkyrkoseden? _Varför bröt den mot luthersk tro?
_Hur kunde den fortleva?

#10. _Vad är astrologi och alkemi.
_Vad är skillnaden jämfört med astronomi och kemi.

#11. _Varför minskade rättegångarna om magi efter ca #1750? _Blev margin ovanligare? _Vad betyder utvecklingen för historikernas möjligheter att få kunskap om människornas tankevärldar?

#12. _Samtidigt som världen blivit allt mer rationell och "avförtrol-lad" ser vi idag en omfattande nyandlighet i samhället. _Hur hänger detta ihop? _Vad tror du kommer att ske på sikt vad gäller människors sätt att förstå världen och tillvaron. _Går andlighet och vetenskaplighet att förena?

_Diskutera!

#332

#110

_Övningar: _Vår tids magi

_Få tror numera på skogsrån, troll eller att man bota sjuka barn genom att dra dem genom träd. _Mycket av allmogesamhällets folktrö är idag i princip borta. _Samtidigt finns också idag många föreställningar som strider mot vad etablerad vetenskap och religion förkunnar. _Enligt en SIFO-UNDERSÖKNING år #2012 menar till exempel var femte svensk att människor kan gå igen efter döden. _Lika många svarade ja på frågan om de hade "sett eller känt att du varit i kontakt med, eller haft en förnimmelse av, en person som är död". _Även olika former av magiska vardagsritualer är vanliga. _Ofta rör de ämnen som avund, kärlek, lycka eller tur och befinner sig någonstans i gränslandet mellan lek och allvar. _A- och _K-brunnar är ett exempel.

=== Bildbeskrivning =====
Foton. Två cirkelrunda gatu-
brunnslock av metall. Locket till
vänster har ett stort "A" i mit-
ten medan locket till höger istäl-
let bär ett stort "K".
=====

Jag tror att jag gick i sjuan i
högstadiet när en kompis berättade
att man inte ska gå på A-brunnar
för A står för avundsjuka och går
man på A-brunnar så kan det hända
tråkiga saker i ens liv på grund
av att man då "öppnar" eller banar
vägen för folks mörka tankar och
avundsjuka i ens liv. Jag slutade
då att gå på dessa brunnar. Sena-
re fick man höra att K-brunnar
var bra för K stod för kärlek.
Man skulle gå på dessa och säga
sin älskades namn. Nu är jag #33
år snart och har undvikit A-brun-
nar sen den dagen och de senaste
#14 åren säger jag min älskade
(numera makes) namn tyst för mig
själv när jag går på K-brunnar
(kvinna, f. #1981).

#334

#111

_K-brunnslocket är det goda
locket. _K står för _KÄRLEK. _Ser
jag en _K-brunn tar jag gärna ett
par steg extra för att kliva på
det och ta med mig en dos kärlek.

_A-brunnslocket är ont och skall
undvikas. _A står i sammanhanget
för "_Avbruten kärlek". _Ve å
fasa! _Den som gått på en s.k.

_A-brunn ska se till att få axeln
klappad tre gånger av någon med-
människa. _I värsta fall får den
som trampat på a-brunnen klappa
sig själv på axeln tre gånger
(man, f. #1976).

_A-brunnar är farligast. _Som barn
gick jag aldrig på _A-brunnar.

_Enda undantaget var när klassen
skulle gå på led efter fröken och
det inte gick att undvika. _Om man
går på en sådan får man otur eller
blir till en apa. _Det är lite
oklart vilket ... _Men om man ändå
råkar gå på en _A-brunn måste nå-
gon knacka tre gånger på ens rygg.

_I nödfall får man göra det själv
... _K-brunnar betyder lycklig
kärlek. _Det är trevligt, jag går
gärna på dem om det faller sig så.
_Som tonåring gick jag gärna över
gatan för att gå på en _K-brunn.
_När jag var liten (#6--#7 år?)
betydde _K-brunn att man blev
kung. _Då avgjorde dagsformen om
jag gick på dem eller inte (kvin-
na, f. #1978).

- #1. _Undviker du att gå på _A-brun-
nar? _Varför eller varför inte?
_Har du hört talas om att också
andra brunnar än _A- och _K-brun-
nar ges särskilda betydelser?
- #2. _Vardagsmagi kan förstås som me-
toder för att hantera och kontrol-
lera sådant som känns ohanterligt
och oförklarligt i våra liv och
vår omgivning. _I många återspeg-
lar ritualerna också utövarnas
förhoppningar och rädslor. _Kan
man tolka föreställningarna om
brunnslocken på detta sätt? _Säger
ritualen något om önskningar och
farhågor i vår tid?

#336

#111

#3. Att inte lägga nycklar på bordet eller att man inte ska gå under en stege är andra exempel.

Känner du till andra former av "skrock"? Vilka områden i våra liv rör de? Vilken funktion tror du att de kan ha?

#4. Tror du att vi är mindre "vidskepliga" idag än vad man var i allmogesamhället? Tror du att vardagsmagi kommer att försvinna i framtiden? Varför eller varför inte?

::: #112 ::::::::::::::::::::::::::::::

Övningar: Att bota ryggvärk med magi

I #1570-talets Malmö bodde Jeppe Persen och han hade ont i ryggen. Inger Hyrens erbjöd sig att hjälpa honom. I nedanstående text kan du läsa om hur hon botade honom genom att göra en brygd. Efter ett tag blev han emellertid sjuk igen och anklagade Inger för att ha använt trolldom. Det blev rättegång och Jeppe samt flera andra personer

#112

#337

vittnade om hur Inger både botat och satt sjukdom på dem. Inger erkände att allt som sagts var sant och berättade hur hon hade lärt sig av en annan kvinna att bota folk med hjälp av magi. Inger blev dömd till "eld och bål" av bytinget som bestod av femton män från staden.

Här är ett förenklat utdrag från Jeppes vittnesmål ur rättegångsprotokollet.

"Så tog Inger lite salt, vitlök och rågbröd, och vax från Jeppes öron, och naglar både från händerna och fötterna, och skrapade slem från hans tunga, och klippte hår från hela hans kropp. Hon ställde det på elden och kokade det i

Fans namn. Hon sa till Jeppe:
Vill du ge henne som gjorde dig sjuk ett tecken så kan jag bränna henne så att hela hennes ansikte blir fullt av blåsor. Nej, sa Jeppe, inte i ansiktet, men hon kan gott få en påminnelse någon annanstans på sig. Så tog Inger Hyrens grytan med det som var

däri, och kastade ut det genom
_Jeppes dörr i _Fans namn och sa:
_Åk nu på _Mette _Matz _Judis från
hennes bröst och till hennes nag-
lar. _Så blev _Jeppe bra igen i
ett och ett halvt år."

(_Läser man sedan vidare i protokol-
let står det att _Inger fick en tun-
na kol som betalning för att hon
botat _Jeppe. _Men så en dag börjar
_Inger gräla med _Jeppes hustru och
_Jeppe blir arg.)

"_Och _Jeppe sa till _Inger
_Hyrens: _Håll er mun, för gör ni
mer så ska jag se till att ni får
ett varmt bad på _Kirseberg. _Då
gick _Inger _Hyrens ut från
_Jeppes hus och sa till honom:
_Jag ska lova dig, du ska inte må
bra utan du ska få betala för des-
sa ord. _Och _Jeppe blev någon tid
därefter mycket sjuk igen."

::: #113 :::::::::::::::::::::::

_Här följer ytterligare ett vittnes-
mål från en kvinna vid namn _Karine
#113 #339

_Hans _Snedkers. _Karine var gift med _Hans _Snedkers som övergav henne och flyttade ihop med _Inger _Hyrens dotter. _Efter ett tag flyttade han dock tillbaka till sin hustru men han blev strax sjuk och dog. _Karine blev änka och vittnar under rättegången för tinget om vad hennes man hade sagt om _Inger:

"'_Jag skyller ingen utom _Er för den sjukdom jag nu har, för _Ni har förgjort mig för _Er dotters skull. _Jag ber _Er för _Guds skull att göra mig bra igen, eller _Ni ska få otack'

_Och fast han var sjuk så ville han gå till _Fosie och kräva någon på pengar, men han kom inte längre än till en av möllegårdarna utanför _Södervärn och blev liggandes där i två nätter med stor pina och oro. _På tredje dagen gick han med stor möda till _Fosie och blev där liggandes i #3 eller #4 nätter och dagar och pinades ynkligen och dog så i _Fosie. _Han svor då på sin själs salighet inför prästen herr

_Lauritz, att allt det onda han hade och som han nu skulle dö av, det hade ingen annan än _Inger Hyrens och hennes dotter gjort honom /.../

Allt detta bekände _Karine _Hans _Snedkers åhustruù och _Jeppe _Persen inför tinget själva personligen, att så hade det gått till. _Så som det stod i protokollet, stycke för stycke, bekände de på sin själs salighet."

_Källa: _Bytinget i _Malmö #1578,
_A#1:#1 _Malmö stadsarkiv

#1. _Varför tror du att man var rädd för _Ingers förmåga att bota sjuka? _Borde inte det ha varit en bra kunskap?

#2. _Var det vit eller svart magi _Inger praktiserade? _Vad är det i hennes agerande som bedöms vara ett brott? _Anknyt gärna till de brottskategorier som diskuterats ovan på sid #99 i kapitlet (vidskepelse, förgörning etc).

#113

#341

- #3. Vad säger rättegången och domen om tidens syn på magi och trolldom? Varför tror du domen blev så hård?
- #4. Vad tror du Jeppe syftar på när han hotar med att Inger ska få ett varmt bad?
- #5. Av vilken anledning tror du att Hans Snedkers hustru Karines vittnesmål räknas som bevis mot Inger?
- #6. På #1500- och #1600-talet var det främst prästerna som försökte stoppa folkets vidskepelse. Varför? Jämför prästernas förhållande till vidskepelse med dagens läkarvetenskap kontra alternativ medicin. Vilka likheter respektive skillnader ser du?

_Känslornas kulturhistoria

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_El entierro de la sardina, sardinsens begravning, oljemålning av Francisco de Goya cirka #1810.

_Bilden föreställer en procession under karnevalen i Madrid. I enlighet med den folkliga karnevalstraditionen vänder man upp och ner på, och driver med, dominerande religiösa och politiska värden -- här genom att paradera med och sedan begrava en död fisk, som samtidigt symboliserar förnygring och återfödelse.

_Bildbeskrivning

_Målning. En stor folkmassa där många är maskerade på olika fantasifulla sätt virvlar runt i dans under en blå himmel med vita moln.

_Någon håller upp en banderoll

med ett stort flinande ansikte
ovanför allas huvuden.

I förgrunden dansar två vit-
klädda kvinnor med vita masker
tillsammans med en man iförd vit
kjol.

Intill dem dansar en man iförd
dödskallemask och stora horn.

Några åskådare som sitter på
marken och en person utklädd till
björn ser på.

=====

::: #115 ::::::::::::::::::::::::::::

"_Vi tror kanske på känslors
oföränderlighet? _Men de har alla,
och framför allt de som tycks oss
ädlast och minst intressebundna,
en historia." (_Michel _Foucault)

_Den franske idéhistorikern _Michel
_Foucault framhåller att alla
känslor har en historia, trots en
vanlig uppfattning om att denna den
kanske mest personliga delen av våra
liv är något medfött och oföränder-
ligt. _En växande forskning om

#344

#115

känslornas historia har gett stöd för Foucaults tanke. Från att tidigare ha varit ett ämne som lockat få historiker har det på senare år börjat komma studier om bland annat vredens, gråtens, rädslans, sexualitetens och skrattets historia.

Men också inom andra ämnen har känslolivet väckt forskarnas intresse. Från att tidigare ha setts som något alltför vagt och subjektivt för att kunna studeras vetenskapligt, har man börjat vidga vår kunskap om detta område. Särskilt den moderna hjärnforskningens påvisande av känslornas centrala roll för den mänskliga organismens biologiska reglering -- liksom det nära samspelet mellan tänkande, minne och känslor -- har varit betydelsefullt.

Förnuftet är inte så oberoende av känslor och kroppsliga funktioner som man tidigare trott. Inte heller är förnuftet en så överlägsen mänsklig funktion, att instinkter och emotioner låter sig underordnas tanke och moral. Tvärtom. Den mänskliga organismen är en helhet

där olika funktioner påverkar varandra, men där inte minst känslor har en tydlig påverkan på andra aspekter av våra liv.

I detta kapitel ska känslolivets historia i Västerlandet behandlas. Fokus läggs särskilt på två specifika känslouttryck: gråt och skratt. Men även några tankar om den allmänna utvecklingen ska diskuteras.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Illustration av skratt och leenden ur Charles Darwins bok om känslouttryck, *The expression of Emotions* (#1872), där han utifrån sina teser om evolutionen och det naturliga urvalet studerade känslouttryck hos djur och människor. Boken var en av de allra första med tryckta fotografier.

Bildbeskrivning

Två vertikala numrerade rader av svart-vita foton om tre foton vardera.

Fotona #1--#3 visar olika

#346

#115

ansiktsuttryck hos en och samma flicka i tonårsåldern medan fotona #4--#6 på samma sätt visar olika ansiktsuttryck hos en man i medelåldern.

=====

::: #116 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Det finns olika slags teorier om känslorna, som bland annat handlar om hur mycket som är medfött och hur mycket som beror på uppfostran och social påverkan. _Författaren till detta kapitel ansluter sig till ett perspektiv, enligt vilket människan har ett antal medfödda grundkänslor. _Uttrycken för exempelvis glädje, sorg, vrede, rädsla, sexuell lust och kärlek är så vanligt förekommande i alla kända samhällen, att de måste ses som en del av vårt genetiska arv. _Som människor har vi därför förmågan att uppleva vissa emotioner, delvis oberoende av vilken kultur vi föds in i. _Men hur mycket vi kan eller vågar visa av dessa känslor, när och var detta kan

ske och kanske också hur vi uppfattar och förstår dem, är till stor del beroende av uppfostran och det samhälle vi lever i. Samhället kan främja vissa känslouttryck, men även negligera eller undertrycka dem.

Känslor kan förvrängas eller främjas, de kan skam- och skuldbeläggas. Denna påverkan ser ut på olika sätt i skilda samhällen.

Kulturens påverkan på våra känslor gäller därmed hur vi uttrycker dem, i vilket sammanhang detta kan ske och med vilken intensitet. Individens förmåga att känna och uttrycka sina känslor influeras alltså av uppväxt och fostran.

Atmosfären och regelsystemet i en familj, på dagis och skola eller andra sammanhang där våra liv utspelar sig, har avgörande betydelse.

Uppfostringsidéer, media, politiska och religiösa föreställningar, liksom större samhällsförändringar påverkar också känslolivet. Med den komplexitet som utmärker det mänskliga psyket kan resultatet av sådan påverkan variera och ge olika

individuella resultat, men ändå uppvisa vissa mönster som är typiska för en viss tid.

Emotionernas utrymme och uttryck blir därför högst varierande i olika epoker. Skillnaderna kan även vara betydande mellan olika grupper i samma samhälle. Tyvärr är det vi vet om äldre perioder ofta begränsat till de män som skrivit lärda böcker eller

::: #117 :::::::::::::::::::::::
andra texter om saken. Detta gäller även känslorna. Vi ska därför nu se hur man tänkt och skrivit om några emotioner, vilket inte innebär att alla i en viss tid delat denna syn eller känt eller uttryckt sig på exakt samma sätt. Det vi kan fånga är det dominerande mönstret för en viss epok och visa på skillnader gentemot andra perioder.

_Gråt och sorg i forna tider

_Gråt är en känsla som ofta förknippas med sorg och psykisk smärta,

#117

#349

även om man också kan fälla tårar för att uttrycka andra sinnes-tillstånd, som frustration, vrede eller rädsla. Till och med en stark rörelse av glädje kan som bekant framkalla glädjetårar. Fortsättningsvis handlar det främst om gråt som uttryck för sorg. Det tycks som om människor förr i tiden haft närmare till gråten än vad de flesta har idag. Under exempelvis antiken och medeltiden verkar både män och kvinnor ha haft lätt att gråta och oftast gjort det utan större blygsel eller skam.

Det beskrivs i Homeros nära #3000 år gamla versepos Illiaden, som handlar om ett krig vid staden Troja i nuvarande Turkiet, om hur berättelsens store hjälte Akilles vid upprepade tillfällen faller i våldsam gråt. När budbäraren Antilokos, själv med "brännande tårar", berättar för Akilles att vännen Patroklos stupat i strid, beskrivs hur Akilles faller ner på marken och sliter sitt hår, samtidigt som han överväldigad av smärta #350 #117

skriker och gråter. Antilokos
tvingas hålla fast Akilles händer
för att denne inte ska göra sig
själv illa. De ohämmade sorgereak-
tioner som beskrivs i Illiaden kan
ur ett nutida perspektiv verka märk-
liga, inte minst med tanke på att
Akilles hör till sin tids överklass
och dessutom är befälhavare för en
armé. Men det är inte bara Akilles
som uttrycker stark sorg.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Antik vasmålning som förestäl-
ler hur Akilles, hjälten i
Homeros Illiaden, förbinder
Patroklos skador.

Bildbeskrivning

Röda figurer på svart botten.
Patroklos sitter på marken med
bortvänt ansikte medan en knästå-
ende Akilles förbinder hans ska-
dade arm.

Båda männen är klädda i rust-
ningar som lämnar ben och armar
bara.

#117

#351

_Patroklos bär en slags kalott
medan _Akilles bär hjälm med hög
hjälmkam.

=====

_Det berättas också hur _Akilles
tillsammans med sina krigare gråter
över den stupade kamraten. _Tillsam-
mans klagar de högljutt och gråter
så mycket, att deras stridsrust-
ningar liksom sanden under dem blir
våt av tårar. _Trots att _Akilles
och hans soldater beskrivs som modi-
ga och stridbara krigare uppfattas
således inte deras känsloreaktioner
som konstiga eller omanliga. _Tvärt-
om tycks denna typ av känsloutbrott
vara vad som _Homeros och andra då-
tida författare såg som naturliga
och rimliga. _Den grekiske filosofen

::: #118 ::::::::::::::::::::::::::::

_Aristoteles (#387--#322 f _Kr)
menade att det var rätt att sörja
en död vän eftersom det innebar att
erkänna personens och vänskaps-
bandens betydelse.

_Också i _Bibeln kan man hitta
många exempel på gråt. _I _Psaltaren
#352 #118

berättas att David varje natt fuktade och vätte sin säng med tårar. Av sorg ska hans öga ha förmörkats. I Matteus-evangeliets skildring av Bergspredikan sägs de vara saliga som sörjer, för de ska bli tröstade. Flera gånger berättas även i Bibeln hur Jesus faller i gråt. Denna positiva attityd till gråt lever därefter länge kvar i kristendomen, och kommer till livfulla uttryck under medeltiden, som ju var en epok starkt präglad av den kristna kyrkan och tron. Man finner enligt en historiker gott om beskrivningar från denna tid av hur folk faller till marken av rörelse, hur de suckar, snyftar och högljutt gråter. En annan historiker menar att folk på medeltiden sörjde vilt och våldsamt. Kyrkofäderna kunde emellanåt höja ett varningens finger mot alltför överdrivna känsloutlevelser, men oftast sågs tårarna som uppbyggliga och vackra. Förmågan att gråta var en gåva, medan motsatsen sågs som en brist. Gråten antogs rena själen från syndens inflytande.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Gråtande munkar på en bysantinsk miniatyrmålning från cirka #1200.

_Bildbeskrivning

_En skara munkar står vid en vägg och gråter med förtvivlade miner.

_Alla är barhuvade. _Flera har långt hår och skägg.

_En liten kvinnofigur vars huvud är omgivet av en gloria sträcker ut en hand mot dem från ett fönster i bildens övre högra hörn.

=====

_Den inflytelserika filosofen och teologen _Thomas av _Aquino (#1225--#1274) framhöll att smärtsamma saker blev värre om vi höll det

::: #119 :::::::::::::::::::::::::::::::

inom oss. _Grät vi minskade vi den invändiga sorgen och mådde bättre, eftersom de negativa känslorna då skingrades. _Hans föregångare kyrkofadern _Augustinus (#354--#430) var #354 #119

mer ambivalent. I sin självbiografi påstår Augustinus att människor njuter av att gråta och sörja. Som uttryck för medlidande kan gråt vara godtagbar, men bara om inte gråten förknippas med njutning, vilket han ofta menar vara fallet. När sorgen "rinner ut i denna flod av kokande lava, i dessa de skamliga lustarnas hemska virvlar", då är den förkastlig.

Man kan redan i den till gråt an- nars så toleranta grekiska antiken hitta negativa attityder hos vissa filosofer. Platon (#429--#347 f Kr) menade att diktare som Homeros tyvärr inte vände sig till själens förnuftiga del, utan anpassade sig till den upprörda passionen, det vill säga känslorna, som Platon även kallar själens sämre del. Om det, enligt honom, är naturligt för barn och kvinnor att klaga och gråta bör en man sätta en ära i att behålla sitt lugn. En riktig man måste hålla uppsikt över den gråtsjuka delen av själen, han ska kunna behärska sig själv.

#119

#355

_Redan hos _Platon finns således föreställningen att förnuftet är värdefullare än känslorna, och att män är (eller åtminstone bör vara) förnuftigare än kvinnor. _Självbehärskning är en värdefull egenskap som genom uppfostran ska tränas.

_Känslor ska inte styra männens beteende, utan förnuft och vilja.

_Detta ideal om självkontroll hänger samman med maktutövning. _Det antika grekiska samhället var ett manssamhälle, där endast de fria männen hade rösträtt och verklig makt. _Kvinnor, barn, men också slavar var underordnade de fria männen.

_För att kunna styra över andra måste männen därför också kunna kontrollera sina egna känslor, ansåg exempelvis de stoiska filosoferna.

_Självbehärskning blir på detta sätt ett medel för den privilegierade manliga elitens utövande av makt över kvinnor, barn och slavar.

_Genom att behärska sina känslor, ansågs dessa män lättare kunna få kontroll både över sig själva och över andra.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Seneca (#4 f. _Kr.--#65 e. _Kr.),
en av de stoiska filosofer som
pläderade för självbehärskning och
känslokontroll.

_Bildbeskrivning

_Bronsbyst som framställer
_Seneca som en medelålders man med
hår som faller ned över pannan,
fårat ansikte och ansat helskägg.

=====

_Renässansen till modern tid

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Adam och _Evas utdrivande ur
paradiset enligt renässansmålaren
_Massacio (#1401--#1428).

_Bildbeskrivning

_Målning. _Det hejdlöst gråtande
paret utvisas från paradiset av en
rödklädd ängel som svävar ovanför
dem.

=====

#119

#357

Även om vi finner både negativa och positiva attityder till gråt i den äldre västerländska idéhistorien, verkar bejakandet länge dominera.

Under renässansen (ca #1300--#1500), det vill säga den epok som brukar förknippas med en intensiv kulturutveckling och pånyttfödelse av antika ideal, kan man se många exempel på både positiva värderingar och kritiska synpunkter. Kanske att de senare nu börjar få en

::: #120 :::::::::::::::::::::::::::::::

viss övervikt i lärda diskussioner om saken. Filosofen Michel de Montaigne (#1533--#1592) gillade exempelvis inte sorg, utan såg den som en skadlig, galen och feg lidelse. Martin Luther (#1483--#1546) och andra reformatorer kunde nedsättande tala om sorg som en fruntimmersaktig känsla och en barnslig svaghet.

Men det fanns fortfarande de som värdesatte gråten och framhöll dess positiva roll. Många såg den som ett uttryck för det djupast mänskliga hos individen, det var ett

förväntat och rimligt svar på svåra allmänmänskliga situationer. Detta gjorde den engelske poeten John Donne (#1573--#1631) som beskrev gråten som ett manligt uttryck för att vara människa. Donne oroades över de män som inte grät, eftersom han ansåg det farligt att vara utan naturliga affekter. Vi borde gråta i stället för att skämmas över sådana känslor.

Vilka synpunkter tidens lärde än förespråkade och vilka restriktioner man än ville lägga på känslouttrycken, pekar mycket på att gråten både under renässansen och ett par århundraden därefter förblev en relativt accepterad känsla. Fortfarande på #1700-talet hittar man gott om exempel på män och kvinnor som gråter i salongerna, när de läser dikter, när kungen är sjuk eller de själva drabbas av hjärtesorger eller måste ta avsked från sina vänner. #1700-talets litteratur, brev och dagböcker flödar nästan över av tårar, som ibland i och för sig kan framstå som något konstlade och

demonstrativa. _Men gråter gör man hur som helst och verkar inte skämmas för det. _Känslor sägs förlösa smärta, ge lättnad och antas vara förutsättningen för medkänsla och empati. _Emotioner uttryckta i grupp, exempelvis på teatern, får människor att beröras och uppleva själslig gemenskap. _Känslomässiga uttryck var det som band människor samman.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Den gråtande _Carl _Michael
_Bellman (#1740--#1795) porträtterad av den samtida konstnären
_Pehr _Hilleström.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Bellman sitter lutad över ett litet bord och torkar sina ögon med en näsduk.

_Han bär kort peruk och har lagt ett pälsverk över axlarna.

_Under pälsen bär han röd jacka, broderad väst och skjorta med spetskrås.

#360

#120

_På bordet framför honom står ett bläckhorn med gåspenna bredvid några papper.

_Där ligger också en svart bredbrättad hatt bredvid en spatserkäpp som står lutad mot bordskivan.

=====

_Tårarna torkar och självkontrollen skärps

_Det är först mot #1700-talets slut och än mer under #1800-talet som mer tydliga restriktioner mot gråt tycks få spridning i den västerländska
::: #121 :::::::::::::::::::::::
kulturen. _Man kan nu på många håll se en växande misstänksamhet mot känslorna och sinnligheten. _Den inflytelserika filosofen _Immanuel _Kant (#1724--#1804) menade att en god, moralisk livsföring krävde att människan separerade sig från sinnligheten. _I stället skulle hon identifiera sig med sina handlingar och sin rationalitet. _Förnuftet
#121 #361

måste vara ständigt vaksamt och misstänksamt mot alla driftsimpulser och känslor, som enligt Kant skulle bemötas som lömska fiender. I en känd etikettsbok från denna tid sägs att alla känslor måste döljas och att ansiktet ska vara orörligt.

Föraktfullt skriver författaren, engelsmannen lord Chesterfield, att den man som inte klarar av att behärska sig "har ett sladdrande ansikte". En riktig karl ska kunna höra obehagliga saker utan att på något sätt visa vad det väcker för känslor i honom.

Om vi tidigare då och då kunnat stöta på kritiska värderingar och ambivalens gentemot gråten, blir avståndstagandet nu mer entydigt.

Från och med denna tid är det endast undantagsröster som ännu talar om känslornas positiva betydelse och tårarnas gåva. Intressant nog är denna mer restriktiva attityd till känslor i allmänhet, och gråt i synnerhet, förknippad med nya föreställningar om manlighet och kvinnlighet. Den mer strikta syn på

självkontroll, som nu sprider sig i stora delar av västvärlden, är framför allt associerad med ett nytt mansideal. En man skulle vara tap- per, modig, uthållig och måttfull. Han skulle idealt sett också vara rättrådig, ärlig och kunna behärska sina känslöimpulser. Manliga egen- skaper ställs i motsats till kvinn- lig passion och svaghet, en skillnad som tidigare var mindre tydlig.

Den ökade betoningen på manlig självkontroll skapade en entydigt negativ attityd till tårar, som associerades med kvinnlighet. Hos en man blev de ett säkert tecken på omanlighet. Att gråta inför andra, som på #1700-talet fortfarande varit så vanligt, blev en förödmjukande upplevelse för en man. När det ändå sker, exempelvis i #1800-talets romaner, låter författarna männen vända sig bort eller göra det i en- samhet.

Denna mentalitetsförändring sker senare i Sverige, än i många andra europeiska länder. Under #1800-ta- lets första decennier kan man ännu

få se en känd författare och kulturpersonlighet som Erik Gustaf Geijer (#1783--#1847) gråta offentligt när han föreläser vid Uppsala universitet, vilket hans åhörare också ofta gör. Detsamma gör kung Gustav IV när han talar inför riksdagen år #1800. Svenskar, som i slutet av #1700-talet och under #1800-talets första del, skrev brev hem från Paris och London, beklagade sig över att man inte

::: #122 :::::::::::::::::::::::
grät där. Poeten och senare biskopen Frans Michael Franzen (#1772--#1847) skrev till en vän att denne kanske trodde att han var "en faslig gråtare; nej, det är sällan jag under min resa haft den njutningen; det tar ingen fart om man icke har sällskap."

Att gråta var enligt Franzen positivt och dessutom något som med fördel gjordes i sällskap med andra. Men utomlands var det enligt den blivande biskopen svårt att släppa fram tårarna eftersom människor var mer tillknäppta där. Ännu på

#1840-talet uttalar sig utländska gäster på besök i vårt land om de lättrörda svenskarna, som så lätt överlämnar sig åt sina känslor.

Samtidigt stöter man nu på allt fler exempel på att den kontinentala oviljan mot tårar och allmän känslsamhet börjar få anhängare i Sverige. Självbehärskning blir ett mer förordat ideal. Man kan till och med hitta exempel från #1900-talets början där svenska myndighetspersoner antyder att män som gråter inför andra måste ses som psykiskt störda och obalanserade.

#366

#122

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym fem av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym fem

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Skrattets kulturhistoria	
(#123).....	#367
_Humorns nyanser (#125).....	#375
_Allvarets kultur (#127).....	#380
_De stora känslolinjerna	
(#129).....	#383
_Mot ett post-emotionellt	
samhälle? (#132).....	#391
_Frågor och uppgifter (#133).....	#396
_Övningar: _Barnavård (#134).....	#397
_Övningar: _Att visa känslor?	
(#136).....	#403
_Världsbildernas kulturhistoria	
(#138).....	#409
_Bilderna av _Europa växer fram	
(#140).....	#414
_Upplysningstidens nya	
Europa (#142).....	#419
_Orientalismen (#143).....	#422

_Iii

_	Från orientalism till	
_	occidentalism (#147).....	#429
_	Occidentalismens historia	
_	(#147).....	#432
_	Den gamla och nya världen	
_	(#151).....	#443
_	USA-BILDER (#153).....	#450

_Skrattets kulturhistoria

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Ur Leonardo da Vincis (#1452--#1519) bevarade skissblock. Vid sidan av sina mer kända verk ritade den berömde renässanskonstnären genom hela sin karriär groteska ansikten och huvuden som detta. Att personen skrattar råder det inget tvivel om.

_Bildbeskrivning

_Teckning. En man med yvigt och mycket lockigt långt hår gapskrattar med vidöppen mun.

_Mannen på bilden har låg panna, stor näsa och mycket lång och smal haka.

=====

_Historikern Olle Ferm menar att skratt och leenden är syskon. Båda kan vara uttryck för skämt och humor

men också för annat. _Till exempel kan man skratta av nervositet och blygsel, men också av förakt eller glädje. _Nedan är det främst skratt som uttryck för glädje som avses.

_Den viktigaste skillnaden mellan skratt och leenden handlar om olika emotionell intensitet. _Skrattet hörs tydligt, avbryter andningen och höjer hjärtfrekvensen, medan det mer kontrollerade leendets varken hörs eller påverkar den mänskliga fysiologin. _Skrattet får oss att tappa fattningen, att för ett tag släppa på kontrollen, något som de flesta upplever som befriande. _När vi skrattar högt blir vi ett med vår kropp och vår känsla, precis som när vi faller i gråt.

_Det finns få studier av skratt i historien, men litteraturforskaren _Michael _Bachtin berör ämnet i en studie av författaren _Fran[^]cois _Rabelais och medeltidens och renässansens karnevalskultur. _Bachtin menar att det uppsluppna skrattet var ett av dess mest utmärkande drag. _Karnevalskulturen var som en

stor och viktig kulturform i opposition till officiella kyrkligt feodala kulturen. Denna skratt- och karnevalskultur utgjorde under en lång period en sammanhängande kulturyttring, även om den tog sig skiftande uttrycksformer som riter, skådespel och karnevalsfester. Den utspelade sig på gator, marknader och torg, men finns även i dåtidens litterära, komiska verk, sådana som Rabelais skrev. Till karnevalskulturen kan även kopplas ett familjärt och rått umgängesspråk, genomsyrat av svordomar och smädelser.

Denna kulturyttring fanns runt om i det dåtida Europa, men var särskilt stark i de romanska länderna. Bachtin hävdar att karnevalskulturen visade på en annan värld än den officiella kultur, som präglades av ett tungt allvar. Medeltiden blir så beskrivet en slags dubbelvärld. Jämsides med den seriösa, allvarliga och av makt genomsyrade kulturen, existerade en mer uppsluppen skrattkultur, där man förlöjligade gudomen och överheten.

_ Bilder som skapades av författare som _ Rabelais var fientliga mot allt avslutat och stabilt, mot det gravallvarliga och dogmatiska. _ Karnevalens skratt var glatt och triumferande, ett skratt som bejakade livet och samtidigt skrattade ut allt som fördystrade livet, som rädslan för makten och döden. _ Karnevalsskrattet var därför en befriande och pånyttfödande kraft, ett uttryck för folkets livskraft. _ Karnevals- och skrattkulturen hade även en utpräglad kollektiv karaktär och var en fest för alla. _ Kroppar beblandar sig med varandra och

::: #124 :::::::::::::::::::::::::::::::

världen, till ljudet av bullrande skratt. _ För en stund trädde man in i ett utopiskt rike av gemenskap, frihet, jämlikhet och överflöd, där alla kunde och fick vara med.

_ I motsats till den kyrkliga kulturen, som enligt _ Bachtin var andlig, återhållsam och asketisk, var karnevalskulturen konkret, fysisk och sinnlig. _ Han talar om att den var präglad av livets materiella

#370

#124

kroppsliga princip: här vimlar det av bilder och beskrivningar av människor som äter, dricker och utför naturbehov. Dessa bilder är ofta överdrivna, till och med groteska, och motsatsställda till den officiella kulturens bildspråk. I den senare tar man avstånd från det sinnliga i människan, där dominerar det avskilda och isolerade, där hyllas det upphöjt andliga. I karnevals-kulturens groteska realism däremot, tas allt som är upphöjt, idealiserat och abstrakt ned till en kroppslig nivå: här frossar man i mat och dryck, fiser, rapar och har sex.

Ofta anspelade man på den feodala kulturen och kyrkans riter, drev med dessa och kastade om dess innebörder. Syndabekännelsens mea culpa, mea maxima culpa -- "min synd, min alltför stora synd" -- ändrades i en parodisk mässa till mea crupa, mea maxima crupa -- "min rumpa, min alltför stora rumpa".

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Denna målningen av _Pieter
_Bruegel (ca #1525--#1606) visar en
så kallad "kermesse" _Det holländ-
ska ordet kermesse är en samman-
smältning av orden för kyrka och
mässa och betecknade på _Bruegels
tid en festival fylld av festlig-
heter, dans och olika slags spor-
ter.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Ett stort torg eller
öppen plats i en stad.

_I förgrunden ägnar sig män,
kvinnor och barn åt alla möjliga
lekar, danser, spel och upptåg.

_I förgrunden drar några barn i
en mans rockskört medan en hund i
sin tur drar i klänningen på det
barn som befinner sig längst bak i
skaran.

_Några unga män ägnar sig åt
gymnastiska kullerbyttor medan en
rad par dansar till tonerna av
säckpipor under en uthängd bande-
roll med en bild av en man i

#372

#124

rustning.

_Bortom dem sitter kvinnor och män runt ett stort bord utanför ett värdshus.

_Längre bort står rader av torgstånd intill en bana (framför en kyrka) där tornerospel pågår -- en riddare stormar just fram med fälld lans inför många åskådare.

=====

::: #125 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Bachtin beskriver karnevalskultu-rens skratt som något som riktar sig mot allt och alla. _Men man skrattar inte åt andra, utan med andra och åt sig själv. _Det är ändå ett ambivalent skratt som både förnekar och bekräftar, det begraver samtidigt som det pånyttföder. _Det kan beskrivas med ord som växling, död och pånyttfödelse. _Också här är kontrasten till medeltidens officiella fester stark, där man snarare hyllade den rådande ordningen, det eviga och oföränderliga. _I den senare bekräftades och hyllades makten, här

#125

#373

skrattade man inte.

Bachtins menar att medeltidens folkliga skratt skiljer sig från senare tiders satiriska skratt, som är entydigt negativt och tydligt markerar avstånd till det man driver gäck med. Där skrattar man åt andra, inte med dem och än mindre åt sig själv. Satir och ironi, liksom humor, kallas av Bachtin för reducerade former av skratt, vilka han menar med tiden kom att ersätta karnevalens ohämmade skratt. För en väsentlig poäng i denna känslohistoriska skiss är att karnevalskulturen når en slags höjdpunkt under #1500-talet, under renässansen, varefter den sakta men säkert börjar upplösas för att till slut försvinna. På #1700-talet är det svårt att finna tydliga exempel på de tidigare så vanliga glada karnevalsskratten, och när de ibland återfinns, har de degraderats till något föraktligt.

_Humorns nyanser

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Fran[^]cois Rabelais (#1496--
#1553), fransk författare och
läkare, med förflutet som munk.

_Bildbeskrivning

_Målat porträtt. _Rabelais som
ung man.

_Han har kort hår och välansat
helskägg och är iförd en brun ka-
lott och en enkel brun rock med
öppen krage.

=====

_Nu är inte _Bachtins studie av kar-
nevals- och skrattekulturer en empi-
risk studie av verkliga historiska
förhållanden, utan en kulturstudie
baserad på _Fran[^]cois _Rabelais ro-
maner, där författaren urskilt åter-
kommande bilder, metaforer och andra
kulturuttryck. _I någon mån kan dock
också litterära gestaltningar

#125

#375

fungera som ett sätt att också närma sig den verkliga kulturen; inte minst när det, som vad gäller människornas känsloliv, finns så lite traditionellt källmaterial bevarat. Rabelais romaner skrevs kring skiftet mellan medeltid och renässans och utgör på många sätt ett avtryck av den tidens synsätt, beteendemönster och värderingar.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Rabelais var karnevalens författare, där högt och lågt blandas, där humanistisk bildning samsas med en överdriven och obscen humor. Rabelais berättelse Den store Gargantuas förskräckliga leverne, publicerades #1534. På bilden ser vi huvudperson: en gigantisk jätte, som fötts genom sin mors öra och brukade festa på människor.

_ Bildbeskrivning

_ Illustration. En överviktig jätte sitter till bords med en

#376

#125

gaffel med köttbit och en väldig silverbägare i händerna.

Han är omgiven av en talrik (och, vid jämförelse, ytterst småvuxen) kökspersonal som dels släpar fram maträtter och drycker till honom över det väldiga middagsbordet, dels håller fram jätteslevar med mat från ett slags loger som sitter i höjd med hans huvud.

=====

Samtidigt har studien väckt debatt. Så har exempelvis ovan nämnde Ferm kritiserat Bachtin för att hans sätt att förstå den medeltida

::: #126 :::::::::::::::::::::::
karnevalskulturen, bland annat att skillnaden mellan den folkliga och kyrkligt-feodala kulturen skulle ha varit så stor. Visst driver man under medeltiden hejdlöst med kyrkan och prästerna, bland annat för deras dubbelmoral och brott mot celibatregeln. Men det är inte minst kyrkans eget folk som står bakom dylika skämt och förlöjliganden. Till

#126

#377

exempel den så kallade dårfesten, som var en parodisk kyrkofest i dårskapens tecken, genomfördes ofta i kyrkor anförda av präster. Allt vändes i sin motsats, kastades om och riktade sig skrattande mot den officiella kyrkan och dess hierarkier, som Bachtin beskrivit. Men snarare än att vara uttryck för en radikalt annorlunda motkultur, kan karnevals- och skrattkulturen enligt Ferm ses som en inre säkerhetsventil, ibland uppfattad som hädisk och besvärande av de mäktiga, men oftare tolererad och accepterad. Skrattet var därför inte den kyrkliga hierarkin främmande, utan kunde återfinnas även vid officiella framträdanden.

::: #127 ::::::::::::::::::::::::::::::

En förklaring till toleransen kunde vara att kravet på allvar och sträng andlig disciplin i kyrkliga miljöer, med nödvändighet behövde rymma skämt och skratt som motvikt, för att inte bli outhärdligt. Liksom kroppen behövde sömn, måste själen också ha sin vila, enligt den medeltida teologen Thomas av

_Aquino. _Och glädjen, leken och skrattet kunde ge vila och själslig återhämtning. _Goda argument för skrattets positiva betydelse kom även från läkarvetenskapen.

_Kirurgen _John _Arderne (#1307- ca #1377) rekommenderar sina kolleger att ha ett lager goda historier till hands, för får man bara patienten att skratta, så går allt mycket lättare. _Ett glatt sinne underlättar både behandling och rehabilitering, menade denne engelske läkare.

_Även _Bachtins tanke att satir, ironi och humor skulle vara moderna företeelser, som föregicks av en mer fri och naturlig glädje, och eventuellt också ett hjärtligare skratt, under medeltid och renässans, har ifrågasatts. _Man får således vara försiktig med att dra alltför stora växlar på _Bachtins kulturstudie. _Ändå finns det en del tecken som pekar på att det europeiska skrattet genomgått en del förändringar i den riktning han skisserat.

_Allvarets kultur

_Om inte annat finner man ju närmare man kommer modern tid avståndstagan- den från skratt, särskilt det slags ohämmade, glada skratt som ska ha kännetecknat karnevals-kulturen. _I etikettslitteraturen är detta drag tydligt. _I en tidigare citerad engelsk handbok från #1700-talets slut avvisar författaren inte bara gråt, utan även höga eller ihärdiga skratt, som han ser som ett tecken på dåligt förstånd. _Det är det sätt "på hvilket obelevfäde _Karlar uttrycker sin dumma glädje öfver dumma saker" _Att skratta är oanständigt och visar brist på självkontroll.

_I en uppförandeinstruktion från #1800-talets mitt hävdas att höga skratt är obehagliga för andras trumhinnor och dessutom ger andra i sällskapet "den förskräckande anblicken af en djup afgrund" (den skrattandes öppna mun). _Ett liknan- de argument, i en tredje handbok

från #1900-talets början, är att den som skrattar blottar sitt tandkött, vilket sägs vara fränstötande. Ytterligare ett argument som återfinns i en liknande källa är att den som sjunger eller gapskrattar på gatan tydligt demonstrerar sin onykterhet. Skratt bör därför överhuvudtaget undertryckas. Samme författare avråder även från leenden, medan andra beteendexpertter menar att ett leende kan vara på plats när man hört något roligt eller löjligt, men bara en gång samt fint och lugnt.

::: #128 ::::::::::::::::::::::::::::::

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Middagen, oljemålning #1868--
#69 av Claude Monet, avspeglar såväl det sena #1800-talets hyllande av familjen, som tidens behärskningsideal.

_ Bildbeskrivning

_ Målning. En liten flicka, en man och två kvinnor sitter och äter kring ett runt bord.

#128

#381

Den lilla gruppen är skarpt belyst av en fotogenlampa som hänger över bordet.

Ljuset som faller över det med vit duk täckta bordet och de bleka och slutna ansiktena kontrasterar mot det dunkla rummet omkring dem.

I bakgrunden skymtar en tjänstekvinna med vit mössa och vitt förkläde som närmar sig med tallrikar i händerna.

=====

Denna motvilja mot ohämmad glädje framträder under #1700-talet i etikettslitteraturen, för att skärpas till ytterligare i #1800-talets borgerliga kultur. Under #1900-talets senare hälft sker visserligen en viss uppmjukning i svenskspråkiga etikettsböcker jämfört med äldre föregångare, men helt fritt släpps aldrig skrattet. I etikettens regelsystem för korrekt uppförande vid fina middagsbord och annat socialt umgänge, inkluderas således alltid mer eller mindre stränga regler om vad man får visa eller måste dölja

av sina känslor.

Etiketten har oftast sitt ursprung i samhällets ledande sociala skikt: under 16- och 1700-talen adeln, på 1800-talet borgerligheten, medan 1900-talets etikettsregler främst avspeglade den välutbildade och privilegierade medelklassens beteendekriterier. Att kontrollera sina känslor är på så sätt en markering att man tillhör samhällets högre och tongivande skikt, ett sätt att distansera sig från vanligt folk.

::: #129 :::::::::::::::::::::::::::::::

De stora känslolinjerna

Man kan se flera paralleller mellan synen på gråt och skratt i vår kulturhistoria. Långt tillbaka dominerar bejakande attityder till dessa känslouttryck och de förknippas då med olika slags positiva egenskaper.

Samtidigt kan man redan under antiken och medeltiden stöta på negativa omdömen, särskilt i relation till gråten. Under renässansen finner

#129

#383

man gott om bejakande värderingar och kanske ännu fler positivt hållna vittnesbörd och litterära gestaltningar av både skratt och gråt, samtidigt som kritik och rekommendationer om återhållsamhet från filosofer, präster och andra lärda män hörs allt oftare. Troligen fortsätter människor ändå att skratta och gråta tämligen fritt i de vardagliga sammanhang där de lever sina liv, kanske med undantag för miljöer knutna till kyrka, hov och krigsväsende.

Från slutet av #1700-talet och framåt syns tydliga tecken på att attityden till känslolivet börjar förändras. Såväl de högljudda, spontana skratten som den hämningslösa gråten verkar bli mer sällsynna, särskilt i offentliga sammanhang. Sådana starka känslouttryck har då också förlorat stöd från en stark kulturtradition. Särskilt från #1800-talets senare del och under #1900-talets första hälft verkar utrymmet för människor att kunna gråta och skratta krympa i

_Västerlandet. _Pokerfacet etableras som ideal. _Trots vissa tendenser till avslappning på vissa områden står sig denna trend under #1900-talets senare del. _Vår egen tids dominerande ideal handlar ju om att vara "cool", vilket innebär att vara tuff och inte visa vad man känner, allra minst att gråta eller visa svaghet.

_Ett sätt att förstå den typ av förändringar som den västerländska människans känsloliv genomgått gjordes av den tyske sociologen _Norbert _Elias, när han #1939 publicerade sin studie av den så kallade civilisationsprocessen. _Elias ville skapa en historisk psykologi, som skulle undersöka sambanden mellan förändringar i människors psykologiska struktur och samhällets sociala relationer. _Detta gör han genom att beskriva de övergripande politiska och sociala förändringar de europeiska samhällena genomgår från senmedeltid till modern tid, och de beteendemässiga och psykologiska förskjutningar som sker parallellt.

_Elias menar att utvecklingen är ojämn mellan olika länder och sociala grupper, men ändå kan sammanfattas som en tendens mot allt starkare självkontroll och mindre emotionell spontanitet hos västerlänningen.

_Känslor och impulser som under medeltiden uttrycks ohämmat, hålls senare tillbaka. _Beteendet styrs efter hand

::: #130 :::::::::::::::::::::::::::::::

i högre grad av formaliserade uppföranderegler och moraliska omdömen.

_Beteenden och känslouttryck som under medeltiden uppfattades som okomplicerade och naturliga, hämmas senare av tabun, restriktioner och obehagskänslor.

_Det som ovan beskrivits om gråtens och skrattets historia stämmer väl överens med _Elias modell över den allmänna utvecklingen för känslolivet i vår kultur. _Trots enstaka negativa röster i förhållande till starka känslouttryck och rekommendationer om självkontroll, verkar de flesta som uttalar sig under antiken och medeltiden vara

positiva till skratt och gråt, och tala om dessa emotioners välgörande effekter. Under renässansen ökar intresset för att reglera och dämpa vissa känslor, men det är egentligen först med det västerländska samhällets begynnande modernisering vid #1700-talets

::: #131 ::::::::::::::::::::::::::::::

slut och under #1800-talet, som dessa idéer får ett större genomslag. Har industrialisering och urbanisering på ett djupgående sätt förvandlat samhället och människors levnadsomständigheter, har även känslolivet påtagligt påverkats under samma tidsperiod.

I enlighet med Elias skulle liknande tendenser som gällt gråten och skrattet även ha omfattat synen på andra känslor. Studier som gjorts senare av andra forskare, exempelvis om vredens och sexualitetens historia, pekar dock på en mindre rätlinjig utveckling. Och vad gäller förhållandet till en så central känsla som kärleken tycks utvecklingen i själva verket gått i rakt motsatt

riktning: _Kring skiftet mellan #1700- och #1800-tal växte ett allt starkare _kärleksideal fram i _Europa. _Om det tidigare ansetts som ofrånkomligt att många äktenskap främst ingicks utifrån avvägningar vad gäller exempelvis förmögenhet, sociala nätverk eller börd, blev det vid denna tid ett alltmer vittomfattande synsätt att äktenskapet och först som sist måste bygga på kärlek (se vidare sid #215 i kapitlet _Informationsteknik). _Därmed inte sagt att själva kärleken blev starkare, men det ansågs som allt viktigare att den borde få komma till uttryck -- dock bara inom äktenskapet.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_En av flera målningar på samma tema och namn (_Prelude, "förspel" #1786) av den franske konstnären _Louise _Leopold _Boilly (#1761--#1845). _I de fina salongerna var #1700-talet en era av erotisk frisläpplighet, särskilt inom adeln.

_Under #1800-talet, då

#388

#131

borgerligheten blev mer tongivande, stramades sexualmoralen åt.

Samtidigt växte sig kärleken som ideal allt starkare.

Bildbeskrivning

Målning. Ett ungt par utväxlar en passionerad kyss.

Kvinnan sitter vid en flygel och har en fiol över knäet när mannen lutar sig fram över henne.

Mannen är slätrakad och bär peruk, åtsittande knäbyxor med väst, långrock och skjorta med spetskrås.

Kvinnan är klädd i urringad och halvgenomskinlig negligé över ett rött linne.

En promenadkäpp står lutad mot en stoppad länstol bredvid dem.

Där hänger även en jacka bredvid en hatt.

På andra sidan står en gitarr bredvid ett nothäfte.

Rummet runt paret är försänkt i mörker. I ett hörn skymtar en säng med delvis frändraget förhänge.

__Ett annat intressant exempel är hanteringen av ilska. __Enligt flera studier ökade det moderna samhället ansträngningarna att avleda och undertrycka vreden under #1700-talet. __Ilska beskrevs som ett slags raseri, som reducerar människor till vilddjur. __I likhet med andra skadliga passioner bör därför vreden kvävas, påstod man. __Särskilt med det familjeideal som växte fram under denna period blev vredeskontroll ett rekommenderat ideal.

__Men med jämna mellanrum under #1800-talet uppstod diskussioner om inte samtidens män höll på att förvekligas och tappa sin manliga kraft. __Oron för omanlighet och allmän förslappning fick därför en del debattörer att ifrågasätta om det totala behärskningsidealet verkligen var det bästa. __I stället för att bara förorda ren känslokontroll skulle man i stället aktivt kultivera primitiva känslor som vrede och smärta. __En viss våldsamhet måste tillåtas hos pojkar så att de inte

utvecklades till odugliga veklingar.
_Självkontroll var fortfarande en
hörnsten i denna pedagogik, men fick
inte drivas för långt eller inpräntas
på fel sätt.

_Kanalisering blev nyckelordet.
_Vreden måste kontrolleras och sty-
ras mot rätt mål, men fick inte hel-
ler helt kvävas. _Särskilt i det ti-
diga #1900-talets _Nordamerikanska
medelklass framträder denna tendens.
_Det är vid denna tid som boxning
och andra kampsporter blir populära.

::: #132 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Mot ett post-emotionellt samhälle?

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Bruk av fysiskt våld är ett av
de områden där forskarna kunnat
påvisa den tydligaste förändringen
inom människans beteende. _På me-
deltiden var således risken att
bli mördad över hundra gånger så
hög som idag. _Ökad impuls-
kontroll, "civilisering" en

#132

#391

förändrad syn på ära och heder
samt starkare stater och rätts-
väsenden hör till de förklaringar
som diskuterats inom forskningen.

_Samtidigt har människor sökt
andra sätt att få utlopp för sina
aggressioner, inte minst inom
sporten.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Boxnings-
ringen under en match.

_En boxare står i ett hörn av
ringen med händerna mot repen
medan hans motståndare står på
alla fyra framför honom.

_Två män som står vid den fallne
verkar inte vara överens (den ene
av dem lägger sin hand över den
andres bröst som för att hindra
honom.

_Två andra män rör sig i ringen.
_Den ene av dess bär en tränings-
overall med namnet "_Joe _Louis"
på ryggen.

_Publiken nedanför ringen är
försänkt i mörker.

I detta kapitel har vi diskuterat känslornas och känslouttryckens historia, med tyngdpunkt på utvecklingen i Västerlandet fram till #1800-talet. En naturlig följdfråga är förstås vad som händer med vårt känsloliv idag?

I vissa avseenden kan man idag se en mindre strikt attityd till kroppen och känslorna, än för hundra år sedan. Men på andra områden är trycket hårdare på individen än under drottning Viktorias dagar på #1800-talet. Vi är öppnare med sexualiteten, men i stället har döden omgärdats av starkare tabun. Sedererna och reglerna för uppförande är mer informella, men kraven på systematisk känslokontroll är mer precisa. Normerna för hygien, hälsa, utseende är idag mer omfattande än någonsin tidigare. Paradoxalt har exponeringen av sexuella handlingar dramatiskt ökat, samtidigt som den genomsnittlige västerlänningen, enligt vissa undersökningar, ägnar sig allt mindre åt sexuella aktiviteter.

__Ett intressant fynd från såväl kulturhistorisk som psykoterapeutisk litteratur är att emotioner uttrycks med mindre intensitet idag, än för ett par hundra år sedan. __Människor har mer av spänningar i sina kroppar och sämre känslokontakt än förr.

__Det finns sociologer som utifrån en sådan analys beskrivit vårt samtida västerländska samhälle som __-post-emotionellt;. __Enligt detta perspektiv skulle känslolivet ha mekaniserats och rationaliserats, blivit mer konstgjort

::: #133 ::::::::::::::::::::::::::::::

och oäkta. __Känslor massproduceras i reklam och media och knyts till konsumtion, snarare än till personliga relationer och ställningstaganden.

__Tendensen är att man snarare närmar sig känslor via intellektuella konstruktioner och abstraktioner än genom verkliga emotionella erfarenheter. __Att vara trevlig är det enda eftersträvansvärda emotionella tillståndet, medan alla starkare känslotillstånd, som vrede, svartsjuka och passionerad kärlek helst bör

#394

#133

undertryckas. För att bli tagen på allvar bör man framträda som känslomässigt oengagerad ("be cool").

Nu är detta givetvis inte den enda existerande trenden i vår tid.

Inom forskningen lyfter man fram känslornas betydelse för tänkandet och minnet, för den personliga utvecklingen och relationer, liksom för hälsa och välmående. I vissa

TV-PROGRAM tycks huvudsyftet ibland vara att få deltagarnas att falla i gråt eller börja skratta.

Samtidens känslomässiga tecken är inte helt entydiga, även om vi generellt tycks behärska våra känslor starkare än vad våra antika eller medeltida förfäder gjorde.

_Frågor och uppgifter

- #1. _Enligt textens synsätt är grundkänslor som sorg och glädje medfödda -- samtidigt som de också påverkas av kulturen. _Förklara!
- #2. _Beskriv de stora dragen i gråtens historia? _Relatera ditt resonemang till begreppet självkontroll.
- #3. _Hur ser utvecklingen i _Sverige ut på detta område jämfört med andra europeiska länder?
- #4. _Hur förhåller sig skrattets historia till de förändringar som sker i synen på gråt?
- #5. _Vad innebär _Norbert _Elias teori om den så kallade civilisationsprocessen?
- #6. _Diskutera gråtens och skrattets relation till genus i historien, det vill säga synen på manligt och kvinnligt.
- #7. _Finns det olika attityder till känslor inom skilda sociala klasser och etniska grupper i dagens samhälle? _Reflektera över detta

utifrån de historiska exempel som ges i framställningen och utifrån din egen bild av dagens samhälle.

#8. _Vad menar de sociologer som beskriver dagens västerländska samhälle som post-emotionellt?

_Håller du med om denna beskrivning? _Stämmer det att vi enligt det rådande idealet helst ska vara coola och trevliga? _Eller finns det också utrymme för att visa djupare och/eller starkare känslor?

::: #134 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Övningar: _Barnavård

_Hur man sett på det lilla barnet är ett viktig mått på människors inställning till känslor under olika tider. _Hur barnen behandlats som små har samtidigt betydelse för deras egna känsloliv som vuxna. _Synen på barnuppfostran är därför en bra ingång till känslornas kulturhistoria. _I denna övning ska vi titta på rådgivningslitteratur kring små barns skötsel från #1700-talet till

#134

#397

tidigt #1900-talet. Läs textutdragen och diskutera frågorna.

Den första texten är hämtad ur David Schultz von Schultzenheims inträdestal #1763 i Kungliga Vetenskapsakademin Om barns skötsel. Här diskuterar han bland annat vad som är det lämpligaste sättet att ge barnen di -- från modern, från en anställd amma eller från ett kreatur:

Åtskilliga har påstått, att det vore otjänligt, att låta Barnen dia antingen mödrar eller ammor, eftersom de är underkastade begär, skräm- sel, sorg, förargelse, sjukdomar och varjehanda felsteg. Men även om dessa olägenheter verkli- gen är betydande så har dock erfa- renheten visat att det är ännu farligare, att avvika ifrån natu- rens ordning. Kreatursmjölk skul- le troligen bäst kunna ersätta mo- dermjölken. Men frågan är om inte också djuren kan bli kära, skräm- da, sorgsna, förargade och sjuka?

#398

#134

Och vad som är ännu viktigare, så är deras mjölk till sin sammansättning nog olik med människo-mjölk.

Senare i talet kommer Schultzenheim in på vad man ska göra om barnet skriker. Först måste man förstås undersöka om gråten beror på något konkret -- att barnet är hungrigt, fryser, är för varm osv. Men, fortsätter han:

Finner man ej den rätta orsaken, eller om den i hast ej kan hävas, så nyttjar man det andra sättet.

Man visar då barnet något, som det är ovant med, eller som har någon färg, glans eller utseende.

Man håller det vid fönstret, för spegeln, skallrar för det, ringer på en liten klocka, slår på något som ljuder, sjunger för det, vyssjar det, men aldrig strax efter det diat; bär det ut i ett annat rum; låter någon taga det, som det gärna brukar vara hos; visar det dockor, om det är en

flicka, en häst, om det är en gosse, och så vidare, samt minns väl, vad som brukar tysta det.

::: #135 ::::::::::::::::::::::::::::

_Nästa utdrag är från _Råd och anvisningar beträffande vården av särskilt späda barn författad av _Harald _Ernberg på uppdrag av medicinalstyrelsen år #1926.

_Uppfostran kan knappast börjas för tidigt. _Redan små späda barn bör vänjas vid regelbundenhet och ordning, till en början med någorlunda bestämda måltidstimmar, sedermera även i andra avseenden.

_Ta ej upp spädbarnet vid minsta skrik. _De små blir förvånande lätt vanemänniskor, som kan tillägna sig ovanor. _Lyckligtvis kan de i stället få goda vanor, om de blott uppfostras härtill. _När barnen blir litet större, är den viktigaste uppfostringsregeln att lära dem lydnad.

_Genom att man med lugn och bestämdhet lär barnen att lyda,

#400

#135

vinner de utomordentligt viktiga ting. _Dels vänjer de sig vid att, så länge de är små, rätta sig efter föräldrarnas bättre och mogna-re omdöme, dels lär de sig också en annan sak, nämligen självbe-härskning. _Genom att rätta sig efter fars eller mors tillsägel-ser, även om det ej alltid är så roligt, uppfostras barnet till att behärska sig själv eller, om man så vill uttrycka det, behärska sitt sämre jag. _Det danar med andra ord barnets karaktär.

#1. _Enligt von _Schulzenheim menade många på #1700-talet att det var olämpligt att barnen fick di av mödrar eller ammor. _Varför?

_Vilken syn på känslor och över-föringen av känslor mellan vuxna och barn visar detta på?

#2. _Han håller med om att detta kan leda till "olägenheter", men menar ändå att alternativet, att utnytt-ja mjölk från kor eller andra kreatur, var sämre. _Varför?

#135

#401

- #3. _Jämför vad #1700-talets "expert" tycker om vad man ska göra med barnet om det skriker med vad medicinalstyrelsens företrädare i början av #1900-talet tycker i samma fråga!
- #4. _Regelbundenhet -- ordning -- lydnad är de centrala värdeorden i _Harald _Ernbergs råd om barnuppfostran. _Hur motiverar han detta, och vilken målsättning menar han att barnuppfostran måste ha?
- #5. _Jämför de båda texterna med hur vi idag ser på barnuppfostran. _Vilka råd eller synsätt är fortfarande aktuella? _Vad stämmer sämre överens med vår tids ideal? _Vilken av texterna, den från #1700- eller #1900-talet, tycker du ligger "närmast" vår egen tid?
- #6. _Fundera över hur dessa anvisningar i rådgivningslitteratur påverkade människorna i praktiken. _I vilken utsträckning tror du de följdes inom olika skikt av befolkningen? _Hur ser det ut idag, med de olika råd om barnuppfostran som når oss från myndigheter och media?

_Övningar: _Att visa känslor?

_Ett centralt tema i lärobokstexten är hur synen på hur man bör visa sina känslor förändrats. _Till detta ämne finns olika källor såsom dagböcker och etikettsböcker. _I denna övning ska vi titta på tre sådana källor. _Tillsammans illustrerar de hur attityderna förändrades från #1700-talets hovadel till #1800-talets borgerliga industrisamhälle.

_Först ut är den svenska adelsmannen _Johan _Gabriel _Oxenstierna som i sin dagbok år #1769 berättar om känslostormarna när hans älskade _Themire skulle resa bort:

_Jag är ledsen och förtvivlad över _Themires resa, som skall äga rum om två dagar, och har inte gjort någonting. _Jag har tillbringat en stor del av dagen tillsammans med henne. _Det var inte längre den forna _Themire, kärlekens och

glädjens gudinna, hon var dränkt i tårar, hennes ögon var fördunklade, hon talade inte om annat än sin kärlek och sin olyckliga avresa. _Jag låg i hennes armar.

_Jag blandade mina suckar med hennes och översköljde hennes kinder med mina tårar, de kinder som jag så många gånger täckt av kyssar.

_Men i den stunden hade själva min smärta något ljuvt, jag hade någon som delade den. _Snart skall jag lämnas åt mig själv, och då kommer jag att i hemsk ensamhet känna smärtans sting.

_Det andra utdraget kommer från etiketthandboken _Första _Grunder til et belevadt oppförande av den brittiske greven _Chesterfield.

_Boken tillkom under mitten av #1700-talet som en serie brev till den egne sonen, men när denne tragiskt nog avled ställdes råden samman i bokform:

_Den själens köld och ansiktets jämnhet, som förekommer en upptäckt av våra tankesätt, genom våra ord, våra gärningar, eller våra blickar, är alldeles för nödvändig att låta utan anmärkning gå förbi. _En karl, som ej kan höra obehagliga saker, utan synliga tecken till vrede eller missnöje; eller behagliga, utan ett hastigt utbrott af glädje, ett milt öga, eller ett skrattande ansikte, är alltid beroende av vars och ens narraktiga och nyckfulla välvilja /.../ _Om du finner dig vara fallen för hastiga utbrott av vrede, så överlägg med dig själv, att icke yttra ett enda ord, förrän ditt förnuft återkommit, och besluta då, att vara så orörlig, som möjligt är.

::: #137 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Den tredje texten är från #1922, också den från etikettshandboken _Umgängets vetenskap av den svenska författaren _Algot _Ruhe:

#137

#405

— På dessa femtio år ädvs sedan
#1872ù tycks mannens ansikte ha
stelnat ytterligare. — Vanorna från
skolade affärskretsar och idrotts-
platserna har genomsyrat samhäl-
lets skikt, ända ner till skolpoj-
karna, som fått en pli på sig, om
vilken deras fäder föga visste.

— Den som i våra dagar ville lägga
sitt ansikte genialt ådet vill
säga uttrycksfullù, som de älskli-
ga romantikerna, skulle riskera
att bli utpekad. — Det romerska
lugnet har blivit dagens mod.

— Till och med om ögonen kan sägas,
vad den unge — George — Brandes
iakttog hos sin lärare — Taine: han
hade blicken slocknad, som den
store kejsaren.

— Men det öppnas dock ibland,
själens fönster ...

- #1. _På vilka sätt ger _Oxenstierna uttryck för de känslor som avskedet till _Themire väcker inom honom?
- #2. _Greve _Chesterfield rekommenderar tvärtom att visa "själens köld och ansiktets jämnhet" inför omvärlden oavsett vad som händer. _Varför är detta viktigt? _Hur ska man göra för att behärska sig?
- #3. _Klassamhället handlar ju inte bara om inkomster och makt, utan också om att bete sig på rätt sätt. _Etikettsböcker som _Chesterfields hade länge en begränsad spridning till samhällets övre skikt. _Hur tror du att de allt strängare reglerna för självbehärskning inom eliten påverkade förhållandena mellan samhällsklasserna i #1800-talets samhälle?
- #4. _Hur har människors förhållningssätt till känslouttryck förändrats sedan #1800-talet enligt _Algot _Ruhe?

#5. Ibland öppnas dock ett "själens fönster" konstaterar Ruhe sist i citatet. Varför tror du han gjort detta lilla tillägg? Var saker på väg att förändras på detta område -- eller menar han kanske att den stränga känslobehärskning som varit idealet hade sina negativa sidor?

#6. Ofta sägs det att vi idag mer frimodigt bejakar våra känslor -- att vi frigjort oss från det stenansiktessideal som dominerat sedan #1800-talet. Stämmer det? Eller har de sociologer rätt som menar att vi lever i ett "post-emotionellt" samhälle (se det avslutande avsnittet i kapitlet)? Diskutera -- fundera över dina egna attityder och över de förhållningssätt du möter i din omgivning!

:::: #138 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Världsbildernas kulturhistoria

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Inför _Globen -- vad är det vi ser?

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto (taget snett uppifrån).

_En skara barn står lutade mot ett räcke och betraktar en väldig jordglob som är vänd så att _Grönland, _Europa, _Mellanöstern och _Afrika är synliga.

_En kvinna som står vid räcket riktar en pekpinne mot _Västafrika.

=====

:::: #139 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Låt oss sätta oss ned framför jordgloben, snurra några varv och

#139

#409

försöka se klotet med nya ögon! _Då syns det hur svårt det är att frigöra sig från de underliggande perspektiv och föreställningar som format vår världsbild.

_Några enkla frågor avslöjar vårt vaneseende. _Man kan exempelvis konstatera att den stora eurasiska kontinenten har två markanta utlöpare, en åt väster och en åt söder.

_Den ena -- _Europa -- är en världsdel, men inte den andra, _Indien.

_Varför räknar vi _Europa som en världsdel men inte _Indien? _Varför räknas överhuvudtaget den väldiga asiatiska kontinenten med sin mångfald av kulturer och naturformationer som en enda världsdel?

_Västerut har vi delat upp den amerikanska kontinenten i två delar,

_Nord- och _Sydamerika. _Varför inte samma uppdelning på andra sidan

_Atlanten? _Då borde _Europa få namnet _Nordafrika -- med tanke på hur litet _Europa är jämfört med _Afrika verkar det konstigt att döpa den afrikanska kontinenten till _Sydeuropa.

Varför ser vi världen som vi gör?
En ledtråd får vi om vi tittar på hur de olika världsdelarna fått sitt namn. Då visar det sig nämligen att Europa är den enda världsdel som namngivit sig själv. De övriga har döpts av européerna.

Afrika var ursprungligen romarnas namn på trakten kring Karthago, dvs ungefär nuvarande Tunisien. Ordet går tillbaka på folkslaget afer, nutidens berber. Begreppet Asien användes först av den grekiske historieskrivaren på Herodotos på #400-talet f. Kr, och avsåg ungefär nuvarande Mellanöstern. Först kring #1800 började begreppet Asien användas om hela kontinenten, inklusive Sibirien, Kina och Indonesien. En tolkning av ordet är att det går tillbaka på det semitiska ordet för "öster", vilket reser frågan: öster om vad?

::: #140 ::::::::::::::::::::::::::::::

Varför säger vi exempelvis inte "Västasien" istället för "Mellanöstern"? Australien kommer av latinets australis, som betyder

#140

#411

"sydlig". Som geografisk beteckning går det tillbaka på en romersk legend om ett okänt sagorike i söder -- Terra Australis -- som hölls levande under hela den europeiska medeltiden. De europeiska upptäckarna kallade inledningsvis hela det södra Stillahavsområdet Australien -- först kring #1800 kom det mer specifikt att beteckna själva den australiska kontinenten. Amerika är uppkallat efter en florentisk sjöfarare, Amerigo Vespucci, som var den förste att inse att Columbus stött på en ny kontinent mellan Asien och Europa.

Före européernas ankomst kallade sig varken zuluerna i Sydafrika eller tuaregerna i Sahara för afrikaner. Lika lite kallade sig kineserna eller malajerna asiater, sioux-indianerna amerikaner eller aboriginerna australier. Alla fick de sitt namn, och därmed en viktig del av sin identitet, av främlingar -- av de europeiska erövrarna. Om människorna i olika delar av de asiatiska, afrikanska eller amerikanska

kontinenterna skulle ha döpt sig själva och dragit upp gränserna mellan världsdelarna ur sin synvinkel skulle vi betrakta jordgloben med andra ögon.

Hur går det till när hela världsdelar med en mångfald naturformer, folkslag och kulturer smälter samman till en kontinent som ges ett namn och förses med en gemensam identitet? I detta kapitel kommer vi att se hur hela vår världsbild är en produkt av en geografisk kultur; med sin särskilda historia.

Närmare bestämt är den en avspeglning av framväxten av ett Europadominerat världssystem under de senaste tvåhundra åren.

Men även bilden av vår egen kontinent har sin särskilda kulturhistoria. Både som geografisk företeelse; (hur kontinentens gränser dragits) och kulturell identitet; (vilken betydelse man lagt i att vara "europé") har den skiftat genom historien.

_ Bilden av _ Europa växer fram

_ Första gången ordet _ Europa dyker upp är i antiken. _ I en grekisk myt hette en fenicisk prinsessa så, som guden _ Zeus rövade bort och förde till _ Kreta. _ Myten berättar om den antika kulturens rötter i området omedelbart öster om _ Medelhavet.

_ Ska man tala om _ Europas vagga be- finner den sig där någonstans -- dvs på andra sidan den gräns vi idag drar upp mellan _ Europa och _ Asien.

_ Under #1800-talet och en stor del av #1900-talet hade detta varit ett chockerande påstående. _ När man på den tiden talade om _ Grekland som den västerländska civilisationens vagga framställdes den grekiska

::: #141 :::::::::::::::::::::::
kulturen som ett bålverk mot öster -- mot det asiatiska barbariet. _ Att den i själva verket fått många av sina viktigaste impulser från _ Mel- lanöstern och _ Nildalen, och under lång tid levde i symbios med dess
#414 #141

civilisationer, hade avfärdats som absurditeter.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Berättelsen om hur den feniciska prinsessan Europa rövas bort av den grekiske guden Zeus förklädd till tjur gestaltar i mytisk form samhörigheten mellan den antika kulturen i Grekland och Rom och de gamla civilisationerna öster om Medelhavet. Bilden är en golvmosaik från en romersk villa i nuvarande Arles i Sydfrankrike.

_ Bildbeskrivning

_ Mosaik. En halvnaken kvinna rider sittande sidledes på ryggen av en tjur medan hon håller upp en flik av en mantel som delvis omger henne.

=====

_ För den antika kulturen var i själva verket den gränsdragning vi idag gör mellan öst och väst ganska

#141

#415

oviktig. Den centrala kulturella och geografiska barriären avgränsade mot norr -- mot områdena på andra sidan Alperna och Pyrenéerna och norr om Svarta havet. Den världsdelen man i någon mening kallade "sin" var medelhavsvärlden, inklusive dess kustområden i söder och öster.

Europa som vi känner det fanns varken som geografisk eller kulturell företeelse. Ordet nämns faktiskt mycket sällan i skriftliga källor förrän på #1300--#1400-talet.

De första stegen mot en europeisk geografisk och kulturell enhet togs i samband med det romerska rikets sönderfall. År #395 delades romarriket upp i en västlig och en östlig del, den senare med Konstantinopel som huvudstad. Härigenom såddes ett frö till den gränsdragning mellan öst och väst som skulle bli så central för uppkomsten av en europeisk identitet.

Så blev det i än högre grad i samband med nästa steg i framväxten av en europeisk identitet -- det arabiska väldets snabba

kraftutveckling från #600-talet.

Medelhavet kom under arabisk kontroll. Kristendomen försvann från Nordafrika. Europas kärnland retirerade mot nordväst, mot nuvarande Frankrike och västra Tyskland- under medeltiden omtalades vanligen européerna i den arabiska och bysantinska världen som "franker". Europas kulturella självuppfattning

::: #142 :::::::::::::::::::::::::::::::

präglades mer och mer av bilden av ett kristet bålverk mot islam, vilket inte minst kom till uttryck i samband med korstågen.

I ett tredje steg förändrades Europabilden vid ingången till den nya tiden, i skiftet mellan #14- och #1500-talet. Två händelser var avgörande. Den ena var framväxten av det osmanska väldet. Nu trängde det islamska hotet återigen kristenheten in på livet. Sulten Mehmet II:s erövring av Konstantinopel #1453 eller belägringen av Wien #1683 betraktade i väst som tecken på att världens undergång var nära. Den

#142

#417

andra händelsen var mot denna bakgrund av närmast motsatt art: upptäckten av den amerikanska kontinenten.

Ställd mellan dessa båda skeenden började Europa att betraktas ur ett dubbelt perspektiv. Samtidigt som den gamla idén om Europa som kristenhetens försvar mot det islamska Österlandet förstärktes väcktes en offensiv bild av ett Europa vars öde det var att söka sig bortom haven. Den offensiva erövrarbilden förknippades med de nya handelskapitalistiska makterna i väster, medan den defensiva belägringsbilden representerades av de centraleuropeiska kejsardömena. Fram trädde på så sätt ett kluvet Europaperspektiv där ett expansivt Västeuropa ställdes mot ett stagnerande Östeuropa -- vars gränser mot Asien samtidigt tedde sig diffusa. Vart hörde exempelvis de av osmanerna ockuperade Balkanländerna, för att inte tala om det väldiga Ryssland, nyss befriat från mongolväldet? Var gick egentligen Europas gräns mot öster?

#418

#142

_Det skulle ända in i nutiden förbli en omstridd fråga.

_Upplysningstidens nya _Europa

_När vi kommer fram till #1700-talet har det muslimska hotet från ottomaterna försvagats. _De europeiska religionskrigen har ebbat ut. _Handelskapitalismen triumferar över världshaven samtidigt som den industriella revolutionen sår sina första frön. _Bilderna av _Europa som kristenhetens hem börjar blekna och ersättas av en sekulär identitet knuten till den industriella och vetenskapliga framstegstron -- upplysningens _Europatanke. _Den nya tidens idéer om mänskliga rättigheter och med ett samhällsfördrag mellan stater och fria individer fick genomslag i visioner om att _Europas stater skulle smälta samman i en kontinental gemenskap. _I en uppsats betitlad " _Den eviga freden" presenterade den kände upplysningsfilosofen _Immanuel _Kant en vision av en

#142 #419

européisk federation av fria stater.
_Rousseau såg en tidsålder närma sig
där det "inte längre finns ett
_Frankrike, ett _Tyskland, ett
_Spanien och inte
::: #143 :::::::::::::::::::::::
heller finns det något engelskt, det
finns bara européer. _Alla har samma
smak, samma övertygelser, samma
livsstil".

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext
_ #1796, i början av _Napoleon-
tidens #20-åriga krigsperiod i
_Europa, skrev den tyske filosofen
_Immanuel _Kant sin bok "_Den
_eviga freden". _Där resonerar han
kring hur man skulle kunna åstad-
komma allmän fred i _Europa, sam-
tidigt som han ironiserar över en
politisk verklighet präglad av
makthavarnas svek och falskspel.

_Bildbeskrivning
_Illustration. _Immanuel _Kant
sittande vid sin skrivpulpet med
gåspennan i handen och ett

#420

#143

astrolabium bredvid sig (ett astronomiskt instrument som användes för att bestämma himlakroppars läge och för navigation).

=====

_Så blev det som bekant inte.

_Istället blev _Europa nationalstaternas kontinent, såsom det formades först av #1600-talets storkrig, och sedan av #1800-talets nationalism och imperialism. _På den grunden kom _Europa att präglas av en rad försök att konstruera en ömtålig maktbalans mellan dess ledande stater, som regelbundet bröt samman i fientlig konkurrens och krig. _Uppfattningen om ett _Europa som en geografisk, kulturell och politisk gemenskap förbleknade i ljuset av denna maktkamp.

_Bara på en punkt slog upplysningstidens gemenskapstanke igenom: i kontrasten mellan _Västerlandets stora "vi" och den övriga, icke-europeiska världens stora "dom" -- "the _West and the _Rest" som denna världsbild ibland lite drastiskt

#143

#421

brukar uttryckas. _England och
_Frankrike må ha konkurrerat om ko-
loniala erövringar, men en sak kunde
de vara överens om: _Europas över-
lägsenhet gentemot resten av
världen. _Från #1815 till #1914 ut-
vidgades européernas kontroll från
cirka #35% av jordens yta till cirka
#85%.

_Nu grundläggs den världsbild som
under de senaste årtiondenas kultur-
historiska diskussion fått namnet
_.orientalism.

_Orientalismen

_Från början var "orientalism" en
neutral term i #1800-talets forskar-
samhälle. _Nästan varje vetenskaps-
gren inom humaniora och samhälls-
vetenskap fick vid denna tid en
"orientalistisk" gren där forskare
i kolonialismens spår samlade och
katalogiserade utomeuropeiska skrif-
ter och föremål.

_Ett första genombrott skedde ge-
nom _Napoleons erövring av _Egypten
#422 #143

#1798, då en grupp forskare medföljde de franska trupperna. De flesta orientaliska studierna var inriktade på arabvärlden eller Persien. Men även Indien drog till sig stort intresse, inte minst
::: #144 ::::::::::::::::::::::
bland lingvister som studerade sanskrit som en slags urmoder till de indoeuropeiska språken.

Under de senaste decennierna har emellertid begreppet orientalism fått en nedsättande biton och mer och mer förknippats med kolonialismens och imperialismens onda arv i västerländsk kultur. Den som främst bidragit till detta perspektivskifte är den palestinskamerikanske litteraturvetaren Edward Said och hans år #1979 utgivna bok Orientalism. Där hävdade han att orientalistiska studier från början präglats av forskarnas hemmahörighet i kolonialismens och imperialismens Europa och genomsyrats av dess ideologiska föreställningar. Vad forskarna valde att intressera sig för och hur de tolkade det de såg på sina resor

styrdes mer eller mindre omedvetet av att de verkade i samklang med en erövrarmakt och dess politiska strategier.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Edward Said (#1935--#2003)

föddes i en palestinsk familj i

_Jerusalem, som i samband med kri-

_get #1947--#48 flydde till _Kairo

där han gick i en brittisk skola.

_Större delen av sitt vuxna liv

var han amerikansk medborgare och

undervisade och forskade vid

_Columbia _University i _New

_York.

_Bildbeskrivning

_Foto av _Edward Said med

djupblå halsduk.

=====

_På den grunden producerade orienta-
_lismen en särskild sorts kunskap som
det enligt Said idag gäller att om-
_värdera. Han verkar i en forsk-
_ningstradition med den franske

#424

#144

filosofen Michel Foucault som central inspirationskälla. Enligt Foucault produceras kunskap alltid inom ramen för en ojämlik maktrelation mellan kunskapsproducenten (den som betraktar, beskriver och värderar) och kunskapsobjektet (den som betraktas, beskrivs och bedöms).

Till denna maktrelation hör också att den betraktade parten under trycket av den forskande blicken från ovan förhindras att betrakta och beskriva sig själv med oförvillade ögon. Kunskapen inte bara produceras inom ramen för en ojämlik maktrelation. Den bidrar också till att upprätthålla och utveckla denna. Den inte bara produceras av makt, den producerar också makt.

Vem beskriver och vem beskrivs -- och hindras på så sätt att beskriva sig själv? Vad var avsikten med de orientalistiska studierna och vem var mottagaren? Hur är det överhuvudtaget möjligt att producera kunskap i en miljö som är så djupt präglad av erövring och orättvisor? Så ställer Said de avgörande

frågorna om kunskapsproduktionens villkor under de #200 år då vår moderna bild av _Västerlandet och _Orienten formades.

_ Said beskriver hur de europeiska resenärernas blick från imperialis- mens maktposition svepte likt en ra- dar ut över en underkuvad värld, re- gistrerande, sorterande, dokumente- rande och karaktäriserande. _I deras blickfång tedde sig allt -- män- niskorna, deras samhällen och kultu- rer -- fundamentalt annorlunda gent- emot _Väst. _En väldig landmassa med majoriteten av världens befolkning smälte samman och plattades ut i forskarnas blick. _De bakade samman

::: #145 :::::::::::::::::::::::::::::::
hela den mångfald av kulturer, his- toriska öden och samhällsordningar som fyller området från _Nordafrika till _Kina och _Indonesien i en och samma kategori -- "_Orienten".

_ Överallt såg de samma stillaståen- de, tidlösa samhällen, med despotis- ka statsskick och stagnerande ekono- mier. _Dess människor, "orientaler- na", var offer för en primitiv,

#426

#145

vidskeplig och grym religion. De var oföretagssamma och lata, degenererade och hemfallna åt sinnliga lustar. I denna bild finns också ett patriarkaliskt element nästan ständigt närvarande: Medan vissa folkslag (främst afrikaner) beskrevs som barn framträdde orienten som helhet som en kvinna som passivt väntar på mannens handling -- den västliga erövring som ska väcka henne till liv.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Fantasifulla interiörer från österländska haremsmiljöer var ett populärt motiv i konsten på #1800-talet -- här en målning av den franske konstnären Bertier. Imperialism och sexism flöt samman i bilden av Orienten som en kvinna som exponerade sina behag i passiv väntan på Erövraren. Gärna fick också ett barn vara med som signal om att detta var en värld som ännu inte nått civilisatorisk mognad.

#145

#427

_Bildbeskrivning

_Målning. _En leende ung kvinna som fläktar sig med en stor fjä-dervippa intar en förförisk pose.

_Hon är klädd i åtsittande fot-sida sidenkläder med djup uring-ning och bär ett pärlhalsband och tunna armringar.

_Vid hennes fötter sitter en tonårsflicka som har naken över-kropp och ett långt rött tygstycke kring hjässan.

_På ett litet bord intill står en mässingskanna och några glas.

_Bakgrunden utgörs av ett guldgult draperi.

=====

_Även om _Said's texter är fulla av exempel på nedsättande generalise-ringar av "orienten" förnekar han inte att många forskare drevs

::: #146 :::::::::::::::::::::::
av en djup kärlek till det de såg på sina resor i _Österland. _Vid sidan av de mer eller mindre rasistiska karikatyrerna fanns i populärkultu-ren även romantiska bilder av

österländsk vishet och hänfödda
skildringar av uråldriga kulturvär-
den som det var forskarens plikt att
rädda. Ett vanligt tema var att
orientens kulturer rymmer djupa in-
sikter i livets villkor som för-
skingrats i Västerlandets materi-
alistiska civilisation. Men, menar
Said, även här är det samma koloni-
ala blick som värderar och formule-
rar sina intryck. Och samma väster-
ländska publik är adressaten -- det
var på muséerna i Väst som orienta-
listernas fynd samlades och presen-
terades. Den värld de europeiska
museibesökarnas ställdes inför för-
blev reducerad till ett stumt objekt
-- utplattat och paketerat för
västerländskt bruk.

::: #147 ::::::::::::::::::::::::::::

Från orientalism till occidentalism

Saids framställning är drastisk och
skarp, och blev inte oemotsagd.

Hans kritiker menade att han var
lika generaliserande i sin

#147

#429

beskrivning av orientalisterna som orientalisterna i sin beskrivning av orienten. Hans källmaterial begränsade sig nästan enbart till brittiska och franska och senare amerikanska forskare, medan den forskning som bedrevs i länder som inte var direkt involverade i imperialistiska företag, exempelvis skandinaver eller tyskar, saknades. Kritiker har också framhållit att många av de orientalistiska forskarna var engagerade antiimperialister och befann sig i strid med de styrande i sina hemländer. Även om deras forskningsresultat oundvikligen bar prägel av den tid de levde i gjorde de ovärderliga insatser när det gäller att samla, översätta, dokumentera och sprida ett jättelikt kulturellt och historiskt material. I kraft av sin position "on the top of the world" hade de också unika möjligheter att utsätta detta material för jämförande analyser. Och är det inte så att en utifrån kommande betraktare ofta kan få syn på saker som är osynlig från insidan, bland

de människor som lever i sin kultur och är offer för dess vaneseende?

— Dessutom: är det inte så att den syn som orientens människor haft och har på Västerlandet, "occidenten", är lika schablonartad och fördomsfull? — Kort sagt: finns det inte också en .occidentalism?

— På den senare frågan skulle Said utan tvivel ha svarat ja. — Han snudade också vid frågan på flera ställen i sina skrifter där han framhöll att orientalism och occidentalism lider av samma grundläggande felsyn. — Vad man måste se, menar Said, är att varken "orienten" eller "occidenten" i grund och botten egentligen finns. — Men måste komma ifrån hela den förenklade tudelning som ligger bakom dessa begrepp, där ett Västerland ställs mot ett Österland. — Vare sig världen betraktas från det ena eller andra hållet, vare sig de utgår från erövrarens maktposition eller den underordnades vanmakt, så riskerar man att få samma fördomsfulla schablonbilder av "den andre".

#147

#431

Också occidentalismen har sin särskilda historia. Särskilt lätt att följa är den i den muslimska världen som därför står i fokus i den följande framställningen.

Occidentalismens historia

Före #1700-talet finns få muslimska källor som skildrar väst ur östligt perspektiv. De som finns uppehåller sig mest vid kuriositeter såsom västerlänningarnas bristande hygien; att de sitter på stolar istället för på golvet; att de går med skor på på de finaste mattorna; att männen

::: #148 :::::::::::::::::::::::
umgås med kvinnor vid festerna istället för med varandra; att de umgås kärleksfullt med sina hundar.

Indiska eller kinesiska källor är än mer sällsynta. Om något präglas den utomeuropeiska attityden till Europa av ointresse. Detta har en naturlig förklaring i det i västerländsk historieskrivning undanskymda faktum att Europa ända fram till

#432

#148

skiftet #1700--#1800-talet hade rätt lite att erbjuda resten av världen vad gäller exempelvis handelsvaror eller teknik.

Men detta tillstånd bröts just vid denna tid. Ledande östliga civilisationer såsom Stora Moghul i Indien, det osmanska väldet och det kinesiska kejsardömet befann sig i en nedgångsperiod. Samtidigt började Europa industrialiseras och ta kontroll över världshandeln. När vi kommer in på #1800-talet började allt fler författare och politiska ledare i Öst betrakta Väst som ett föredöme -- samtidigt som de utsatte de egna civilisationerna för en allt skarpare självkritisk blick. Inom eliterna började många rentav betrakta sig själva med västerlänningarnas ögon, och anammade flera av de orientalistiska schabloner vi stiftade bekantskap med ovan. Betydelsefullt för detta var de ofta sände sina söner till Europa för utbildning. Just västerländsk utbildning framhövdes som kungsvägen mot framtiden -- en framtid där hela

världen skulle följa i Västländer-
nas spår. Under 1800-talets andra
hälft framträdde en rad sådana
modernister i Asien och Mellan-
östern. I vissa fall, som vid
statskupperna i Japan på 1860-
talet, i Turkiet 1908 samt vid
störtandet av kejsardömet i Kina
1912, grep de makten.

Men redan tidigt var denna posi-
tiva inställning kluven. Beundran
för européernas teknologiska och
ekonomiska framsteg blandades med
avsky mot deras koloniala övergrepp,
exploateringen och rasismen. De
vackra fraserna om den västerländska
civilisationens moraliska och kultu-
rella överlägsenhet stämde dåligt
med imperialismens praxis. Kanske
också den dag närmade sig när man

::: 149 :::::::::::::::::::::::
inte längre behövde finna sig i det-
ta? Här var en viktig erfarenhet
Japans seger över Ryssland i kri-
get 1904--05, som bevisade att
västerlänningarna var möjliga att
besegra också för ett asiatiskt
land. Därtill kom att rivaliteten

mellan de olika västerländska makterna luckrade upp bilden av _Europa som homogen kulturgemenskap, särskilt när den ledde till storskaligt krig #1914. _Tanken slog rot att det skulle kunna vara möjligt att förena moderniseringens tekniska och vetenskapliga värden med självständighet och oberoende.

_Tilltron till det moderna projektet levde kvar i den koloniala världens eliter, men den ensidigt beundrande inställningen till

_Europa gav vika. _I de tidiga självständighetsrörelserna i början av förra seklet kunde man också knyta an till den socialistiska och kommunistiska oppositionen i _Europa, och tog till sig deras samhällskritik, som förenade modernism med antiimperialism. _Samtidigt fanns det andra som förespråkade nationell pånyttfödelse genom drastiska försök att utplåna de egna kulturella och religiösa traditionerna.

_Ett exempel är den regim som _Kemal _Ataturk upprättade i _Turkiet efter det osmanska väldets förödmjukande

nederlag i första världskriget. Där rensades alla religiösa företrädare ut från statliga anställningar och religionsundervisning förbjöds i skolorna. Statsanställda förbjöds bära traditionella kläder och traditionell frisyr, och de måste raka av sig skägget och bära slips och kostym. Liknande reformer infördes i Iran i samband med Riza Shah Palevis statskupp #1924. I samband med avkoloniseringen efter andra världskriget var sådana moderniserande, anti-traditionalistiska krafter -- socialistiska eller nationalistiska -- dominerande. På så vis var Västerlandet fortfarande en förebild.

Men redan under mellankrigstiden hade det börjat dyka upp rörelser som istället såg en renässans för de egna kulturella och religiösa traditionerna som vägen ur kolonial förnedring. År #1928 bildade egyptiern Hasan al-Banna Muslimska Bröderskapet vars budskap snabbt spred sig över arabvärlden. I Iran skrev #1947 en ung man vid namn Ruholla

_Khomeini -- blivande ledare för den
_iranska revolutionen #1979 -- en
vida spridd bok, _Kashf al-asrar
("_Avslöjande av mysterier"). _Här
är _Västerlandet inte längre en
förebild utan något man måste ta
avstånd från och radikalt bryta med.
_En ny fas av occidentalism ser
dagens ljus.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Det moderna _Turkiets landsfa-
der _Kemal _Ataturk (till vänster)
och _Hassan al _Banna, som bildade
_Muslimska _Brödraskapet, repre-
senterar två olika förhållnings-
sätt till den västerländska kultu-
ren. _När _Ataturk (namnet betyder
"turkarnas fader") efter det otto-
manska imperiets sammanbrott ledde
uppbyggnaden av en modern turkisk
nationalstat utgick han från väs-
terländska förebilder. _Han var
_Turkiets president från #1923
till sin död #1938. _Egyptiern
_Hassan al-_Banna bildade #1928
_Muslimska _Brödraskapet, som

#149

#437

spelade en ledande roll i den nationalistiska kampen mot den brittiska imperialismen och motsatte sig dess politik för att "modernisera" Egypten. Istället ville al-Banna bygga en oberoende arabisk nation baserad på traditionella religiösa värden och förankrad i existerande sociala gemenskaper. Al-Banna mördades av en agent från den egyptiska regeringen #1949. Brödraskapet har levt kvar och utgör fortfarande en stark kraft i flera arabländer.

Bildbeskrivning

Två fotoporträtt.

Kemal Atatürk är slätrakad och barhuvad. Han är klädd i kavaj med vit skjorta och slips.

Hassan al Banna har ansat kort helskägg och bär fez (cylinderformad hatt utan brätte).

Även han bär kostym med vit skjorta och slips.

_Modernisternas beundran för _Väst
avfärdas nu som inte bara okritisk
och okunnig utan rentav skadlig.

_Den har lett till en kulturell
urartning, där flykt från den egna
identiteten gått hand i hand med
förakt och främlingskap gentemot det
egna folket. _Mot detta

::: #150 :::::::::::::::::::::::

målas _Europa och __USA ut som bar-
bariets hemort på jorden, med blod-
törstiga krig, girighet, moralisk
dekadans och avgudadyrkan. _Väster-
landet präglas av en själlös materi-
alism, förakt för människovärdet och
likgiltighet för alla högre andliga
värden. _Istället för att hämta sin
inspiration härifrån måste statsmak-
ten i de muslimska länderna basera
sig på religionen, på islams sharia-
lagar, att utövas under överinseende
av islamska skriftlärda. _Lika av-
visande var de nya occidentalisterna
till modernisternas vurm för väster-
ländsk utbildning. _Visst var det
viktigt att dra nytta av väster-
ländsk vetenskap och teknik.

#150

#439

Men utan att ha en fast förankring i de seder som utgick från den egna kulturen och religionen, var västerländsk utbildning skadlig.

Mot slutet av #1900-talet gick denna form av occidentalism i förening

::: #151 :::::::::::::::::::::::::::::::

med en aggressiv politisk aktivism, så kallad .islamism. I sina mest extrema yttringar tog den sig uttryck i terroristiska attentat, mot Västs metropoler (exempelvis #11 september i USA), men också mot de styrande eliterna i de egna hemländerna. Islamisterna ser bara korruption och maktmissbruk i de stater som blev resultatet av avkoloniseringen, och menar att de regimer som samverkar med Västmakterna och USA -- "den store Satan" -- måste störtas. Pådrivande är också upplevelsen av fattigdom, förfall och andlig vilshenhet hos den egna befolkningen. Marknadskrafterna har utarmat traditionens trygga fästen på landsbygden och städernas slum har fyllts av rotlösa människor.

#440

#151

_Lösningen är att vända _Västerlan-
det ryggen och "återvända till sig
själv". _Samma budskap har slagit an
bland de många invandrare som sökt
ett bättre liv i _Väst. _I de euro-
peiska storstädernas förorter kon-
fronteras de med diskriminering,
social marginalisering och rotlös-
het. _Såväl i hemlandet som i exilen
fångas många unga av visioner om att
återvinna ett förskingrat och förlo-
rat islamiskt idealsamhälle.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_#2006 publicerade den danska
tidningen _Jyllandsposten en serie
karikatyrer av profeten _Muhammed
som uppfattades som oerhört provo-
cerande i stora delar av den mus-
limska världen. _Kritik av _Västs
politik, särskilt i _Israel-
_Palestinakonflikten, vävdes sam-
man med en framväxande islamistisk
fundamentalism, vilket satte igång
en kedjereaktion av protest-
aktioner. _På bilden bränner
palestinier i _Hebron på den

#151

#441

_Israel-ockuperade _Västbanken en dansk flagga.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Några unga män tänder eld på en dansk flagga under en demonstration.

=====
_Så har under #1900-talets slut formats en occidentalism som blivit något av en spegelbild av orientalismen. _Vi möter samma tudelade världsbild byggd på generaliseringar och schabloner både av det egna och det främmande. _Både i _Väst och _Öst blåser man upp sin självbild samtidigt som man målar upp en överdriven bild av en föreställd motpart.

_Samma mönster återkommer när vi nu vänder blicken från förhållandet mellan _Öst och _Väst, och istället tittar åt andra hållet -- mot mötet mellan _Väst och _Väst.

#442

#151

_Den gamla och nya världen

_I _Bibeln finns en mytisk berättelse som länge präglade européernas geografiska världsbild. _Den handlar om hur mänskligheten i gestalt av _Noaks tre söner befolkade världen: _Sem utvandrade till _Asien, _Ham till _Afrika och _Jafet till _Europa. _Någon fjärde son som emigrerade västerut fanns inte. _Mot den bakgrunden var upptäckten av den amerikanska kontinenten förvirrande. _På vad sätt härstammade indianerna från _Noak? _Inte heller hos de antika _geograferna, som i den lärda världen förestavade en mer vetenskaplig världsbild, fanns något nämnt om en kontinent i väster. _De enda bilderna man hade av en värld utanför den kända var fantasifulla sagoriken befolkade av diverse vidunder med tre huvuden eller åtta ben, blandningar mellan människor och djur osv. _Var _Amerikas urinnevånare kanske inte fullt ut

#151

#443

mänskliga varelser?

::: #152 ::::::::::::::::::::::::::::

Inför upptäckten av Amerika ställdes européernas geografiska kultur inför något annat än den urgamla kontrasten mellan öst och väst på den euroasiatiska kontinenten.

På andra sidan Atlanten upplevde européerna att de beträdde ett fundamentalt jungfruligt land, både vad gäller natur och kultur. Konfronterade med indianerna tyckte de sig blicka in i mänsklighetens barndom.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

År #1710 porträtterade den holländske konstnären John Verelet fyra sändebud från irokeserna, en indianstam i gränstrakterna mellan USA och Kanada, som förhandlade med den engelska kolonialmakten i London. Indianerna är respektfullt avmålade som om de vore brittiska ädlingar. Under #1700-talet växte en strömning fram som idealiserade den ursprungsbefolkning som de europeiska

#444

#152

kolonisationerna stötte på. En vältalig företrädare för denna vurm för "den ädle vilden" var den franske upplysningsfilosofen Rousseau, som menade att "vildarna" levde i en harmoni med naturen vilket den västerländska människan förlorat. Senare på #1800-talet gav sådana synsätt mer och mer vika för bilder av blodtörstiga hedningar med primitiva seder.

Mannen på bilden är Mahican Oh Koam, porträtterad med föremål som markerar hans status som krigare -- stridsklubban och svärdet.

Bildbeskrivning

Målat porträtt. Mahican Oh Koam är barhuvad och klädd i en vit tunika som når ned till knäna och en halslinning som är öppen ända ned till magen.

Över axlarna har han vid orangeröd mantel som når ända ned till marken.

Han bär dekorationer i form av vita blommor över öronen och har samlat sitt svarta hår i nacken

med ett orangerött band.

_I sin högra hand håller han en stor stridsklubba som består av ett böjt skaft med en stor kula i änden.

_Han bär en kroksabel i sitt gulddornerade bälte och bruna mockasiner med höga kragar som är hopknutna med orangeröda band.

_Han är omgiven av ett skogslandskap med branta sluttningar.

_Bakom honom (och intill hans fötter) kryper en sköldpadda.

_På avstånd skymtar en halvnaken man som riktar hugg mot en liggande (lika lättklädd) man.

=====

_Mötet mellan väst och väst satte igång motstridiga impulser. _Vad européerna inledningsvis såg var en värld vidöppen för plundring -- ädla metaller, jord att bruka, arbetskraft att exploatera. _Men så småningom förstärktes en annan bild där den nya kontinenten framstod som en vision av framtiden: ett ungt samhälle som fritt kunde välja sin väg

#446

#152

oberoende av de traditioner, fördomar och gamla hierarkier som präglade Europa. I Amerika fanns ingen aristokrati, inga kungar, inga biskopar, och inga stånd eller skrån -- där blev människan individ.

Särskild lyskraft fick den bilden hos alla dem som gav sig av över Atlanten för att undkomma politiskt eller religiöst förtryck eller social marginalisering i ett Europa de lämnat med bitterhet.

Redan tidigt blev Amerika på så sätt en inspirationskälla för den utopiska traditionen i Europas politiska idéhistoria. Reformationen och religionskrigen avsåndrade en rad religiösa grupperingar som under #1600- och #1700-talet försökte förverkliga sina drömmar i Amerika.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Den berömda statyn över frihetsgudinnan vid inloppet till

New York invigdes #1886 som gåva från det franska folket till #100-årsminnet av USA:s

#152

#447

självständighet. Statyns järnstomme konstruerades av den franske ingenjören Gustave Eiffel -- han som sedan ritade Eiffeltornet till den franska världsutställningen #1889, hundra år efter den franska revolutionen. En kopia av statyn ställdes upp vid tornet i Paris.

Två statyer och två #100-årsminnen -- tillsammans en manifestation av det band mellan Europa och USA som knutits kring en gemensam uppfattning om frihet och modernitet.

Bildbeskrivning

Foto. Vintligt Paris. En liten kopia av frihetsgudinnan som står med facklan i vädret med det väldiga Eiffeltornet i bakgrund.

=====

På samma sätt inspirerades upplysningsfilosoferna av Amerika som förnuftets och den fria tankens samhälle. Den amerikanska revolutionen #1774 var en förebild för ledarna

#448

#152

för den franska revolutionen femton
år senare. _Amerika var framtiden --
den nya världen i kontrast till
_Europa som var den gamla.

_Europas geografiska världsbild
omformas här genom en helt ny skala
av kontraster. _Den traditionella
bilden där _Europa jämförs med
_Asien lever kvar. _Här representerar
_Öst det gamla, medan _Europa
står för livskraft, ungdom och fram-
tid. _Samtidigt finns bilden av ett
_Asien i _Europa, i dess utveck-
lingsfientliga krafter -- kyrkan,
kungamakten, aristokratin, geogra-
fiskt kanske framförallt i konti-
nentens södra och östra utkanter.

_Men när _Amerika kommer in i
världsbilden blir det snabbt _Europa
som representerar den gamla världen,
nu i förhållande till den nya som
öppnats västerut. _Även här dubble-
ras bilden: det finns ett _Amerika
i _Europa, bland de demokrater,
liberaler, entreprenörer som före-
språkar ett uppbrott från det gamla.

_Vad vi ser här är det
idéhistorikern _Ronny _Ambjörnsson

formulerat i koncentrat: "Europa, Amerika, Asien är begrepp i en kontinuerlig debatt om frihet, rättvisa och förnuft. Dessa har bara indirekt med verkligheten att göra. Världsdelarna spelas ut mot varandra för att tydligare kunna ringa in och precisera de ideal man bekänner sig till"

::: #153 :::::::::::::::::::::::

__USA-BILDER

Bilden av __USA som ideal genomgick en svacka under mellankrigstiden, då invandringen ströps och depressionen i viss mån skingrade Amerikadrömmarna (samtidigt som rapporterna från femårsplanernas _Sovjet hos en del väckte visioner om ett nytt framtidsrike i öster). _Men det

__US-AMERIKANSKA föredömet fick ny lyskraft i slutskedet av andra världskriget och under kalla kriget. _Nu förlorade ju de gamla europeiska kolonialmakterna definitivt sin stormaktsposition och __USA klev fram som räddaren av den

#450

#153

västerländska civilisationen, både politiskt gentemot de hotande kommunistiska diktaturerna i öst, och ekonomiskt genom Marshall-hjälpen och inspiration till industriell och teknisk förnyelse av den av kriget utslagna europeiska industrin. Därtill kom ett växande US-AMERIKANSKT kulturellt inflytande genom film, musik, mode och livsstil som börjat redan på #1920-talet, men nu utvecklades i massiv skala. Västerländsk kultur hade tidigare identifierats som en inomeuropeisk företeelse med rötter i antiken, den katolska enhetskyrkan, reformationen och upplysningen. Nu framstod den som dammig och mossig gentemot de budskap som sändes ut från andra sidan Atlanten -- Hollywood, Tin Pan Alley, Disneyland, jazzmusik, jeans, tugggummi, Coca Cola och "The Marlboro Man", för att nu räkna upp ett antal schablonbilder av US-AMERIKANSK kultur som många älskade, andra älskade att hata, men ingen kunde undgå att förhålla sig till.

#153

#451

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Efter andra världskriget framstöd ___USA som bärare av befrielse och välstånd i de krigsskadade länderna i _Västeuropa. _På bilden ser vi en i _Västtyskland baserad amerikansk soldat dela ut godis till några tyska barn.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _En "svart" amerikansk soldat som sitter i en jeep delar ut godis till tre tyska barn.

=====

_Men fram på #1960-talet börjar ___USA:s strålgjans mattas. _Den mest betydelsefulla enskilda händelsen var _Vietnamkriget. _Bilden av ___USA som frihetens stamort, landet utan kolonier, flagnade. _Vad många såg var istället en rövarkapitalism med samma imperialistiska ambitioner som de gamla kolonialmakterna, där det som framställdes som en strid för frihet i själva verket handlade om

#452

#153

att säkra marknader, råvarukällor
och inflytelseområden världen över.
_Sådan politisk kritik av ___USA:s
roll i världen förstärktes av ökad
nyhetsförmedling om rasdiskrimine-
ring och klassklyftor på hemmaplan
-- detta är ju den amerikanska med-
borgarrättsrörelsens stora tid.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Affisch till en av den svenska
_Vietnamrörelsens manifestationer
mot ___USA:s krig i _Indokina
#1970.

_Bildbeskrivning

___USA:s symbol/personifikation
" _Uncle _Sam" (en vitskägig lång
och smal man som är iförd cylin-
derhatt, frack och byxor i _Fören-
ta _Staternas färger) framställs
som en grinande rovfågel eller
vampyr.

=====

_På samma gång växte motståndet mot
_USA:s kulturella inflytande i

#153

#453

världen, som förut frodats mest som en strömning i eliten men nu fick bredare förankring. Den amerikanska "coca-colakulturen" avfärdades som banal och ytlig. Paradoxalt nog kan man spåra en släktskap mellan denna nya antiamerikanism och det slag av kritik mot västerländsk kultur som vi nyss mötte i den occidentalistiska kritiken av det förtappade Västerlandet. Här ekar samma bilder av ett samhälle genomsyrat av girighet och materiell vinningslystnad; ohämmad individualism och avsaknad av andligt djup; hycklande fraser om humanitet, frihet och demokrati som döljer en aggressiv krigskultur och ett politiskt system styrt av pengamakt.

::: #154 ::::::::::::::::::::::::::::::

Samma anklagelser som vid ungefär samma tid riktas mot Europa från öst skickar samhällskritiska röster där ytterligare västerut, mot USA. För att citera idéhistorikern Ronny Ambjörnssons ord: ömsesidiga schablonbilder världsdelarna emellan "spelas ut mot varandra för att

#454

#154

tydligare kunna ringa in och precisera de ideal man bekänner sig till".

Som en slutpunkt i historien om "väst mot väst" kan man iaktta hur bilden ånyo skiftar under #1980--#90-talen. Under dessa decennier sjunker den ekonomiska tillväxten och ökar arbetslösheten i Europa jämfört med USA, och Europa blir återigen den gamla världen, förstelnande och stagnerande. Begreppet "euroskleros" myntas -- skleros är ju det medicinska begreppet för vad som vardagligt kallas åderförkalkning. Hos nyliberala ideologer framhävs återigen USA, eller mer allmänt "den anglosaxiska modellen", som förebild -- den enda vägen för "den gamla världen" att överleva i en globaliserad ekonomi.

#456

#154

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym sex av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym sex

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Kan vi förstå varandra?

_ (#155) .....#457

_Frågor och uppgifter (#157)..#461

_Övningar: _Den europeiska

_ bilden av _Afrika (#158)....#464

_Övningar: _Blicken på den

_ andre (#160).....#468

_Västerlandets fördärv --

_ _Sayyid _Qutb i __USA

_ #1950 (#161).....#471

_Modet, samhället och kroppen

_ (#164).....#481

_Kläder och synen på kön

_ (#166).....#485

_Kampen om klädesplaggen

_ (#169).....#495

_Könsöverskridare och

_ rebeller (#170).....#500

_Kläder och klass: skrivna

_ och oskrivna regler (#173)..#505

_Iii

_ Folkdräkter (#177).....	#517
_ Den vita dominansen (#178)...	#521
_ Kläder och politik (#179)....	#525
_ Från #1900-talet till idag	
(#182).....	#535
_ Frågor och uppgifter (#183)..	#539
_ Övning: _Klassamhället och	
kläderna (#184).....	#541

_Kan vi förstå varandra?

"_Åh, öst är öst och väst är väst och aldrig mötas det två" -- så lyder några rader i en dikt av den brittiska imperialismens mest kände författare, _Rudyard _Kipling. _Vi har i detta kapitel sett hur människors bilder av sig själva och varandra i olika delar av världen skiftat under historiens lopp. _Gång efter annan har de producerat olika schabloner -- positiva eller negativa alltefter avsändare och adressat. _Till slut ställs man inför frågan: _Är det överhuvudtaget möjligt att veta något om varandra tvärs över kontinents- och kulturgränser? _Hur ska det i så fall gå till?

_De forskare som kanske framförallt brottats med denna fråga är antropologerna. _Här har olika perspektiv korsats. _En tradition tenderar att betrakta olika kulturer som tydligt åtskilda. _Inom

kulturens snäva ramar formar människorna sin bild av världen och sin egen plats däri, något som begränsar deras föreställningsförmåga. Vi är så ohjälpligt fångna i de tankefigurer och begrepp som formas inom vår egen kultur att vi omöjligen kan begripa "de andra". Mot

::: #156 :::::::::::::::::::::::
ett sådant synsätt uppträder kritiska röster som istället betonar de alldagliga, gemensamma dragen hos oss människor -- alla försöker vi handskas förnuftigt med en motspänstig omvärld, alla drabbas vi av lidande och död. Vi samlas kring myter och ceremonier, vi tvivlar och tror. Och alla våra samhällen präglas av historisk förändring och av möten med det främmande.

=== Bildbeskrivning =====
Svart-vitt foto. En västerländsk man och en östasiatisk kvinna sitter bredvid varandra i ett passagerarplan och äter med "pinnar".
Kvinnan (som vant håller pinnarna så att de fungerar som en

pincett) har mycket roligt åt sin bordsgrannes fumliga försök (han håller en pinne i var hand som om de vore kniv och gaffel).

=====

_ Mellan dessa båda synsätt förs
fortlöpande diskussioner både inom
vetenskapen och i de vardagliga kul-
turmöten som blir alltmer täta och
mångfacetterade i dagens värld. _ Nå-
got enkelt svar finns inte. _ Men vi
kommer inte ifrån att ömsesidig för-
ståelse över gränserna har blivit
ofantligt mycket viktigare än förr.
_ Sedan slutet av #1900-talet sker en
genomgripande omvandling av de makt-
förhållanden som formades under ko-
lonialismen och imperialismen och av
kalla krigets uppdelning av världen
mellan den tidens stormakter. _ Idag
utmanas den västliga dominansen från
nya ekonomiska stormakter, framför-
allt i _Asien, samtidigt som det
globala ekonomiska och kulturella
utbytet växer med explosiv hastig-
het.

Som så ofta förändrar det

#156

#459

perspektiv som öppnar sig mot framtiden också vad vi ser i backspe-
geln. Två saker blir särskilt tyd-
liga. Dels att den historia vi be-
rättat hos oss -- historien om "the
West and the Rest", eller närmare
bestämt om "the Rise of the West",
måste

::: #157 ::::::::::::::::::::::::::::::

utsättas för en förnyad granskning.
Dels att det vi försökt förstå och
beskriva som "vår historia" och
"deras historia" alltid varit en del
av en gemensam globalhistoria som
den egna historien på ömse sidor av
gränserna mellan kontinenter och ci-
vilisationer varit beroende av. Den
dag en sådan gemensam globalhistoria
blivit en beståndsdel i kulturen på
alla kontinenter och hos alla länder
och folk -- den dagen har vi kommit
långt på vägen mot ömsesidig förstå-
else över alla geografiska och kul-
turella gränser.

_Frågor och uppgifter

- #1. _Hur har det faktum att européerna namngivit de olika världsdelarna påverkat vår världsbild?
- #2. _Den antika kulturen i _Grekland och _Rom brukar ju kallas den västerländska civilisationens vagga. _Men antikens folk hade en delvis annan bild av vilken världsdel och kulturkrets de tillhörde. _Hur såg deras "geografiska kultur" ut?
- #3. _Beskriv hur vår bild av _Europa vuxit fram! _Vilka händelser och skeenden var viktiga, och hur påverkade de den europeiska identiteten?
- #4. _Hur såg upplysningsförfattarnas _Europavision ut? _Verklighetens utveckling blev ju annorlunda. _På vad sätt, och varför? _På en punkt kan man dock säga att den förverkligades. _Vilken?
- #5. _Vad menar den franske filosofen _Foucault med att "kunskap inte bara produceras av makt utan också producerar makt", som det står i

#157

#461

kapitlet. Hur tar sig detta enligt Edward Said uttryck i orientalismen?

#6. Orientalismens bild av den orientaliska världen präglas enligt Said av en rad generaliserande schabloner. Ge exempel! Finns det liknande schabloner i den occidentalistiska traditionen? Ge exempel!

#7. I avsnittet "Occidentalismens historia" skildras hur inställningen till Västerlandet i utomeuropeiska samhällen förändrats sedan tiden för 1700. Beskriv förändringarna och vad som orsakade dem!

#8. Under den senare delen av 1900-talet har en traditionalistisk kritik av den västerländska moderniteten vuxit i styrka, ibland i extrema former, såsom i den muslimska fundamentalismen. Vilken kritik riktar den mot Väst? Fundera över orsaken till kritiken och diskutera dess innehåll!

- #9. I kapitlet sägs att occidenta-
lismen och orientalismen är var-
andras spegelbilder. Vad menas?
- #10. Upptäckten av Amerika för-
ändrade den europeiska världs-
bilden. På vad sätt?
- #11. Hur har den europeiska bilden
av modernt och omodernt, öst och
väst, påverkats av USA:s roll i
världspolitikens omvälvningar se-
dan andra världskriget?
- #12. Sist i kapitlet ställs frågan
i vilken grad det är möjligt för
oss att förstå varandra över kon-
tinent- och kulturgränser. Dis-
kutera frågan, utifrån boken och
utifrån egna erfarenheter och
intryck från det mångkulturella
Sverige.

Övningar: Den europeiska bilden av Afrika

Karta över Afrika med illustrationer.

Kontinentens konturer är klart igenkännbara.

De omgivande haven är fulla av europeiska segelfartyg och hiskeliga sjöodjur (en av dem utgörs av en häst med drakstjärt).

De angivna Ortsnamnen är relativt få i inlandsområdena men många längs kusterna och i kustnära områden.

Floder är i stor utsträckning utmärkta och namngivna.

Kontinentens innersta delar är försedda med ett fåtal bilder av djur så som elefanter, lejon, apor, krokodiler och strutsar.

Kontinenten är uppdelad i ett antal områden med gränslinjer i gult och grönt. Dessa "gränser" sammanfaller inte med nutida nationsgränser.

Ländernas och de omgivande havens

namn återges på latin.

_Här följer några exempel (överensstämmelsen med angivna nutida länder är ungefärlig):

é _Atlanten: _Oceanus _Aethiopicus

é _Indiska oceanen: _Oceani

_Orientalis

é _Medelhavet: _Mare _Mediterraneum

é _Algeriet: _Barbaria

é _Norra delarna av _Niger och

_Tchad: _Numidia

é _Södra _Niger: _Libya _Interior

é _Etiopien, _Sydsudan och _Kenya:

_Abissinia

_Kartor är gjorda av människor från ett visst område och tid, med specifika intentioner och med en bestämd publik. _Kartografen, publiken och kulturen bestämmer kartans utseende.

_Vad som är viktigt att sätta ut på en karta bestämmer kartografen eller kartografens arbetsgivare, detsamma gäller vad som lämnas utanför kartan.

_I vår del av världen är vi vana vid att se norr högst upp och syd

#158

#465

längst ner. Vi är också vana vid att se den europeiska kontinenten som kartans mittpunkt med den amerikanska kontinenten till vänster och Australien och Asien till höger. Men en karta där Australien är i mittpunkten, där syd är högst upp och norr är ner kan vara en lika korrekt version. Hur kartografen väljer att illustrera världen kan hjälpa oss förstå delar av dennes världsbild.

Kartan över Afrika är skapad av Willem Janszoon Blaeu, en holländsk kartograf som levde på #1600-talet. Hans kartor var väldigt eftertraktade och var för sin tid väldigt tillförlitliga. Studera kartan och besvara nedanstående frågor.

_Övningar: _Blicken på den andre

_Under senare år har innehållet i en rad äldre barn- och ungdomsböcker väckt starka reaktioner och diskuterats livligt i svensk kulturdebatt.

_Det har varit alltifrån de svenska böckerna _Pippi _Långstrump, _Barna _Hedenhös och _Ture _Sventon till det belgiska seriealbumet _Tintin i _Kongo. _Albumet gavs ut #1946, men hade föregåtts av en svartvit serieföljetong från #1931.

_Seriestripp om två rutor.

_Första rutan:

_Tintin står och skär längs brättet på en trasig halmhatt.

_Två afrikaner tittar förvånat och förfärat på.

_Tintin: _Aha, det är den här halmhatten som ni grälar om? ... _Då så, jag ska göra er nöjda båda två ... _Så där!

_Tintins hund _Milou: _Kolla,

_Tintin spelar rollen som _Salomo!

_Andra rutan:

_Afrikanerna går i väg med nöjda
miner. _Den ene bär det utskurna
brättet kring huvudet, den andre den
trasiga hattkullen som liknar en
öppnad konserverburk.

_Afrikanen med hattkullen: _Den
vite är mycket rättvis! ... _Han gav
oss var sin hatthalva!

_Under tiden tittar _Tintin och
_Milou in i en hydda där ett skynke
hänger för dörröppningen: _Och vad
sker här inne?

_Tintin bär tropikhjälm, kortärmad
skjorta och shorts

_Afrikanerna är stereotypt åter-
givna med kort krulligt hår, kol-
svart hy och oproportionerligt stora
rosa läppar som täcker hela neder-
delen av deras ansikten.

- #1. _ Hur skildras _ Tintin respektive de afrikaner han möter?
- #2. _ Hur har förhållandet mellan _ Europa och _ Afrika sett ut genom historien?
- #3. _ Vad kan vara anledningen till att _ Tintin i _ Kongo väcker så starka reaktioner?
- #4. _ Hur ska vi förhålla oss till den här typen av litteratur?
_ Diskutera!
- #5. _ Ta reda på mer om de debatter som nämns i ingressen ovan. _ Vad är det vissa har upprörts över i böckerna och hur har man argumenterat för olika ståndpunkter?
- #6. _ Ta reda på vem _ Salomo var.
_ Vad är bakgrunden till att _ Milou gör kopplingen till _ Salomo när _ Tintin delar hatten i två delar?

:::: #161 ::::::::::::::::::::::

_Västerlandets fördär -- _Sayyid
_Qutb i __USA #1950

_Sayyid _Qutb var en av #1900-talets mest inflytelserika islamistiska tänkare. _Han var son till en lärare på landsbygden i _Egypten. _Som ung pläderade han för modernisering av landet och religionen. _Men då han #1948 skickades till __USA för studier av pedagogik blev mötet med det amerikanska samhället något av en kulturchock, och efter några år återvände han till _Egypten som övertygad islamist. _Sina upplevelser i __USA skildrade han i den egyptiska tidskriften _Al- _Risala under titeln "_Det _Amerika jag sett".

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Vid återkomsten till _Egypten anslöt sig _Qutb till det muslimska brödraskapet och därmed till oppositionen mot den

#161

#471

dåvarande regimen under ledning av
_Gamal _Abdel _Nasser, som var
radikalt modernistisk och sekula-
ristisk. _Han fängslades #1954 och
avrättades #1966.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Sayyid _Qutb
_Bakom galler.

_Han är barhuvad och har trimmad
mustasch.

_Han är klädd i kostym med vit
skjorta och randig slips.

=====

_Inledningsvis målar _Qutb ut den
positiva bild av __USA som föredöme
och framtidshopp, som var för-
härskande bland den bildade ungdomen
i _Egypten vid denna tid. _Landets
rikedom hade överväldigat honom:

_Amerika -- det är outtömliga re-
surser, styrka och arbetskraft.

_Det är väldiga fabriker utan
motstycke i hela civilisationen.

_Det är formidabla, omåttliga
vinster och skördar och oräkneliga

#472

#161

institutioner, laboratorier och muséer. _Amerikas genialitet när det gäller företagsledning och organisation inger både förundran och beundran. /.../ _Skönheten i dess landskap och i människornas ansikten och fysiska gestalter är förtrollande. _Amerika lockar med njutningar som inte känner vare sig gränser eller moraliska hinder /.../.

_Men efter att ha trängt bakom denna yta har _Qutb sett något annat:

_Jag fruktar att det inte existerar någon balans mellan _Amerikas materiella storhet och kvaliteten hos dess folk. _Och jag fruktar att livets hjul kommer att vända, och när historiens dom faller kommer det visa sig att _Amerika praktiskt taget inte har bidragit med någonting till det mått av moral som skiljer människan från det materiella och viktigast av allt: mänskligheten från djurriket.

_Civilisationernas verkliga värde

ligger inte i de verktyg de har
uppfunnit eller vilken makt de
utövar. Inte heller i de skördar
man förmår bärga. Civilisationer-
nas högsta värde ligger i vilka
universella sanningar och världs-
åskådningar man uppnått. Sådana
erövringar upphöjer livskänslan,
upplyser samvetet och fördjupar
människans uppfattning av allt
livs värde, i synnerhet då det

::: #162 :::::::::::::::::::::::

mänskliga livets. /.../ Det står
klart att Amerikas genialitet är
koncentrerad till arbetets och
produktionens värld, och detta
därhän att ingen förmåga återstår
att göra framsteg vad gäller
mänskliga värden. Amerikas pro-
duktivitet saknar motstycke. Men
människorna kan inte bibehålla sin
balans med maskinen och riskerar
att själva bli maskiner.

Efter en analys av de historiska
orsakerna till den amerikanska civi-
lisationens inskränkta materialism
övergår Qutb till att mer konkret

#474

#162

berätta hur den korrumpert människa. Utgångspunkten är de intryck han fått av "det Amerika han sett" -- alltmer ensam i det främmande landet trots alla människor omkring honom, vars ytliga pladder bara handlade om "pengar, filmstjärnor och bilmodeller". Han börjar med idrotten och går på fotbolls och boxningsmatcher, som ger honom en bild av amerikanernas primitiva dyrkan av den råa styrkan.

När de tittar på spelet eller blodiga, monstruösa boxnings- eller brottningsmatcher uppvisar publiken bilden av djurisk upphetsning och kärlek till det grövsta våld. De saknar allt intresse för regler och sportmanship och förtrollas av det flytande blodet och de krossade lemmarna, och skriker högt var och en på sitt lag. Slå sönder hans huvud! Krossa hans ben! Gör mos av honom! /.../ Amerikanen är till sina natur verkligen en krigare som älskar strid. Krigets och

våldets idéer rinner starkt i hans blod.

_I detta sammanhang kommer han in på amerikanernas brist på vördnad inför sjukdom och död. _Som exempel berättar han om när han besökte ett sjukhus och människorna skrattade när någon skadat sig i en hiss, och när han på en begravning hör hur änkan vid slutet av akten, tre dagar efter mannens död, stod och pratade om hur bra hon hade det eftersom han haft både sjuk- och livförsäkring.

_Nästa ämne är religionen. _Visst har amerikanerna många kyrkor, och besöker dem regelbundet. _Men i Amerika handlar det om allt annat än andakt och gudstjänst:

_De går till kyrkan för fest och nöje eller som de säger "for fun".

_De flesta går dit av nödvändighet och social tradition, det är en plats att träffas och umgås och spendera en trevlig stund. /.../

_De flesta kyrkor har klubbar där båda könen är med, och varje präst

försöker få så många medlemmar som möjligt i konkurrens med andra.

Därför gör de reklam för sig med ljus och färgglada utsmyckningar på dörrar och väggar ... ungefär som köpmän eller personer i nöjesbranschen.

::: #163 ::::::::::::::::::::::::::::::

Här kommer Qutb in på det ämne som kanske mest av allt fyllde honom med avsky i mötet med den amerikanska kulturen, och som därför upptar störst plats i artikeln: förhållandet mellan könen. Han deltog i en gudstjänst i Colorado, och efteråt visade det sig att ungdomar av båda könen samlades i en danslokal i omedelbar anslutning till kyrkan.

Dansgolvet var upplyst med röda, gula, blå och vita lampor. Och de dansade till tonerna från en gramfon och golvet fylldes av hasande steg, lockande ben, armar omslingrande höfter, läppar pressade mot läppar och bröst tryckta mot bröst. Atmosfären var genomsyrad

#163

#477

av lust. _När prästen kom ner från sitt kontor såg han sig omkring och uppmanade de män och kvinnor som satt ner utan att delta i denna cirkus att resa sig och bli med. _När han såg att de vita ljusen störde den romantiska, drömska atmosfären tog han sig för, på detta eleganta och lättfärdiga amerikanska sätt, att tona ner dem. /.../ _Sedan gick han till grammfonen för att välja en sång som skulle befordra atmosfären och uppmuntra alla att delta. _Han valde en berömd amerikansk sång kallad " _Baby, _It's _Cold _Outside", som består av en dialog mellan en pojke och en flicka som kommer hem från en kvällsdate. _Pojken tog flickan till sitt hem och hindrade henne från att gå därifrån. _Hon vädjade till honom att låta henne gå hem för det var sent och hennes mor väntade på henne, men varje gång hon ville ursäkta sig svarade pojken: "but baby, its cold outside".

_Han chockerades, och drar slutsat-
sen: "Amerikanen är väldigt primi-
tiv i sitt sexuella liv, i sina
äktenskapliga förhållanden och i
sitt familjeliv".

_Qutb ägnar också några rader åt
amerikansk konst, musik, klädmode
och matvanor. _Allt ter sig lika
motbjudande -- särskilt då jazzmusi-
ken:

_Det är den musik som de vilda
bushmännen skapade för att till-
fredsställa sina primitiva lustar
och smak för oväsen å ena sidan
och för överflödet av djurläten å
den andra. _Amerikanens förtjus-
ning i jazz når sitt maximum när
musiken kombineras med sång som
låter som grova vrål. _Och ju hög-
re oväsendet från röster och
instrument låter, därhän att det
blir outhärdligt för örat, desto
mer förtjusta blir åhörarna.

_Översatt från den engelska över-
sättningen av den arabiska

originaltexten i "America in an Arab Mirror: Images of America in Arabic travel Literature".

- #1. Qutb är samtidigt både imponerad av och avståndstagande till vad han ser i USA. Vad är positivt och vad är negativt i hans bild? Varför blir hans helhetsintryck till sist negativt?
- #2. Vilka konkreta exempel tar han upp på vad han ser som förfallsfenomen i USA? Diskutera hans synsätt!
- #3. I sin bok "Orientalismen" kritiserar Edward Said den västerländska synen på andra folk och kulturer för att bygga på nedsättande schabloner och generaliseringar. Kan man rikta samma kritik mot Qutb? Ge exempel!
- #4. Fundera över den bild vi har av världen utanför Västerlandet! Vad grundar den sig på? Hur kan vi fördjupa och nyansera den?

_Modet, samhället och kroppen

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Kläder har använts såväl för att förändra som för att framhäva kroppens form. Under #1500-talet började adelns kvinnor bära en underkjol som sytts i vidjor eller valben så att den stod ut, en så kallad styvkjortel. På så vis ville man förstärka den kvinnliga kroppens form med breda höfter och smal midja. Men i slutet av #1500-talet fick styvkjortlarna i England en så extrem form att det såg ut som att kvinnan stod inne i en trumma. Trumkjolen förvandlar hennes kropp till något nytt, skilt från naturens former. Härigenom kom den också att understryka den sociala elitens särställning. Bilden föreställer drottningen av England, Anna av

_Danmark, och är målad någon gång
mellan #1611 och #1614.

_Bildbeskrivning

_Målat porträtt. _Drottningens
hårt snörda liv sticker upp ur
mitten av den trumformade kjolens
platta och runda överdel.

_Hennes dräkt är djupt urringad
och försedd med en hög krage av
spets som täcker hennes nacke och
bakhuvud som en skärm.

_Hon bär dekorationer i sitt
högt friserade hår och stora
genomskinliga spetsmanschetter.

_Tåspetsarna på hennes blåglän-
sande skor tittar fram under
kjolfållen.

_I sin högra hand håller hon en
stor röd och svart fjädervippa.

_Ett högt beläget fönster bakom
henne öppnar sig mot en oväders-
himmel där mörka moln drar fram.

=====

Man brukar säga att "utan kläder är vi alla lika" och att "kläderna gör mannen". Rätt klädd kan man bli vem som helst!

Men är det så? Själva ordet "män" utesluter majoriteten av världens befolkning, att födas i en kvinnas kropp är inte något som kan förändras av rätt kläder. Inte heller alla män är skapta lika under kläderna. En skräddarsydd kostym ger visserligen status, men färgen på skinnet har ändå betydelse.

Trots dessa invändningar är kläder viktiga redskap att uttrycka vår plats i samhället med, vilka vi är och vilka vi vill vara. Kläder är också nära förknippat med våra kroppar. I de flesta kulturer döljs delar av kroppen genom kläder och kläderna används också för att omforma våra kroppar så att de bättre överensstämmer med rådande ideal. Det kan vara i form av underkläder som behåar och korsetter eller genom axelvaddar i kavajer som breddar

axlarna.

I detta kapitel ska vi undersöka kläders relation till kön, klass och etnicitet. Inom alla dessa områden kan man se hur kläder och mode har haft stor betydelse för hur makt uttrycks och upprätthålls -- men också hur de har använts för att ifrågasätta makt och normer. Tidsmässigt sträcker sig framställningen från medeltiden och in i vår egen tid, med fokus på tiden fram till #1800-talet. Geografiskt håller vi oss med några undantag till västvärlden. Orsakerna är flera: dels skulle ett kapitel som försökte omfatta kläder och mode från hela världen bli för stort, dels har det västerländska modet dominerat i stora delar av världen under det senaste århundradet. Det betyder inte att modet ser likadant ut överallt, västerländska kläder kombineras med lokala och sys även om eller dekorerats för att passa in i lokalsamhället på många platser. Senare i framställningen ska vi beröra kläder i förhållande till etnicitet och det som

:::: #166 ::::::::::::::::::::::
förr kallades "ras". Men vi ska
börja med att anlägga en genusaspekt
på klädedräktens historia.

_Kläder och synen på kön

_Under alla tider har kläder använts
för att markera skillnad mellan kön-
en. Hur varierar emellertid stort
över tid och från plats till plats,
något som hänger ihop med hur man i
samhället sett på kön och kropp.

_Den europeiska synen på kön innan
slutet av #1700-talet skiljde sig
mycket från dagens. Den amerikanske
historikern Thomas Laqueur har
beskrivit detta som en skillnad mel-
lan en "enkönsmodell" och en "två-
könsmodell". Med det syftade han på
att man inom medicin och naturveten-
skap fram till upplysningstiden såg
män och kvinnor som i grunden biolo-
giskt lika. Skillnaden mellan könen
uppfattades inte som en artskillnad
utan som en gradskillnad, där mannen
representerade en högre grad av

fulländning. Vid slutet av #1700-talet slog sedan ett nytt sätt att se på könen igenom: som motsatta och biologiskt olika.

Att man såg könen som biologiskt mer lika än olika ledde under medeltiden till en klädsel som var i stort sett likadan oavsett kön. På bilden nedan ser vi hur mäns och kvinnors kläder kunde se ut i början av #1300-talet.

Bilden visar ett kärlekspar iförda kjortlar med en övre ärmlös kjortel ovanpå och varsin krans i håret. Inte bara deras kläder utan även deras ansikten är lika. Detta är helt i enlighet med den tidens skönhetsideal där både män och kvinnor skulle vara blonda och ljushyade, med rosiga kinder och en liten rosenknoppsmun. Kroppen skulle vara långsmal utan sådant som vi idag bedömer som typiskt maskulint och feminint, som breda axlar eller framträdande bröst.

Men även om de ser lika ut för oss idag så saknades inte könsmarkörer i deras klädsel. På bilden ser

vi två sådana i mannens dräkt: dels svärdet, som kanske inte är ett klädesplagg, men som hörde till den adliga mannens utrustning. Den andra är slitsen mitt fram på mannens kjortel. Den finns där för att det ska vara lättare att rida grensle, så som bara män gjorde. Inte bara svärdet utan även slitsen markerar dessutom status, förutom kön: det var adelsmän som behövde plagg slitsade för ridning, ordet riddare betyder just ryttare. Böndernas kläder slitsades istället i sidorna om det behövdes för att ge ökad rörelsefrihet. Som vi ser är inget av detta markörer som är kopplade till hur kroppen såg ut under kläderna, utan till sociala föreställningar om kön och klass.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ På denna bild från ca #1300 framträder medeltidens "könsneutrala" kroppsideal tydligt.

_ Men studerar vi teckningen närmare finner vi en rad markörer för

#166

#487

både kön och social status, som exempelvis svärdet, som bars av adliga män.

_Bildbeskrivning

_Medeltida illustration. _En man och en kvinna står mitt emot varandra och håller i varandras högerhänder framför stammen till en stor rosenbuske täckt med röda nyponrosor.

_Mannen bär en tunn guldring kring hjässan och har blont vågigt hår som är tvärklippt i halshöjd.

_Han är iförd en vinröd ärmlös kjortel som når ned till hans vrister (och som är försedd med en lång vit slits framtill) över en grön kjortel med långa ärmar.

_Kvinnan bär samma tunna guldring och har blont, vågigt hår som når långt ned på hennes rygg.

_Hon är iförd en fotsid blå ärmlös kjortel över en långärmad röd dito.

_Mannen håller sin vänstra hand på fästet till ett slagsvärd i skida som står med spetsen nedåt.

_Kvinnan bär ett naket spädbarn på sin vänstra arm.

_Ovanför paret sitter en trekantig sköld dekorerad med fyra förgyllda liljor på blå botten och en röd tunnhjälm (hjälm som täcker ansiktet) som bär en bredbrättad hatt dekorerad med påfågelsfjädrar.

=====

::: #167 :::::::::::::::::::::::

_Vid slutet av medeltiden började emellertid klädedräkten förändras: det blev större skillnad i modet i olika delar av _Europa, mellan olika sociala grupper och -- mellan könen. _Tidigare hade både män och kvinnor burit kjortel, men under #1500-talet gick männen över till att bära byxor och jacka. _Kvinnornas kjortlar skars också till så att midjan såg smalare ut och höfterna bredare medan männens dräkter byggdes ut över axlarna. _Där dräkten tidigare hade signalerat kön genom att referera till mäns och kvinnors olika sociala

#167

#489

roller började man nu i modet framhäva kroppsliga skillnader mellan könen. _Man gick till och med så långt att man dekorerade den lucka som användes för att stänga männens byxor fram och stoppade den så att den blev mer framträdande och på så vis drog blickarna till männens skrev, den så kallade blygdkapseln.

_Under de följande århundradena markerade modet inte alltid kroppslig skillnad på ett lika tydligt sätt, men den långa tid där män och kvinnor bar liknande kjortlar och framställdes som kroppsligen lika var slut. _Nya plagg, som korsetter, bidrog också till att den ideala kvinnliga kroppsformen blev annorlunda jämfört med männens.

_Det stora brottet i modets historia i relation till kön skedde under slutet av #1700-talet, tiden för upplysningen och franska revolutionen. _Det var nu förändringen i synen på könen från en gradskillnad till en artskillnad som _Thomas _Laqueur beskrev, ägde rum. _Dessa skillnader uttrycktes i klädernas

form, där män började bära långbyxor och en föregångare till fracken, medan kvinnorna bar klänning med hög midja. Det sågs också i klädernas material. Mäns kläder tillverkades i ylle i mörka färger eller i hjortskinn, kraftigare bomull och linne. Kvinnornas klänningar var istället oftast gjorda i tunna bomullstyger, eller tunt siden, i ljusa färger.

De första årtiondena av #1800-talet brukar kallas för Dandy-eran. Detta var en tid då aristokratins män förväntades lägga mycket tid och pengar på sin klädsel. Men en sådan upptagenhet av att se rätt

::: #168 :::::::::::::::::::::::
ut rimmade dåligt med den framväxande borgarklassens manlighetsideal av arbetsamhet och sparsamhet. När denna grupp under #1800-talet alltmer kom att dominera samhället började det ses som omanligt att intressera sig alltför mycket för kläder och mode. Männens kläder blev nu enklare och mindre varierade i färg och snitt. Det är nu som den moderna kostymen föds -- i ylle, i
#168 #491

diskret svart, grått och mörkblått.

Kvinnornas kläder blev å andra sidan alltmer komplicerade och garderobernas omfång växte. Ett omfattande informellt protokoll för vilka kläder som kunde bäras i vilka sociala sammanhang och vid vilka tider på dagen utformades. Från och med #1860-talet syddes mycket av kläderna på maskin vilket gjorde det ekonomiskt och praktiskt möjligt att förse kläderna med stora mängder volanger, draperingar och dekorationer.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

På denna bild från #1830-talet syns tydligt hur modet utvecklats åt helt olika håll för män och kvinnor. Mannen bär långbyxor, rock, hög hatt och käpp. Käppen spelade samma roll som tidigare svärdet och var därför ett viktigt tecken på manlighet. Kvinnan bär en klänning i ljust tyg. De stora puffärmarna och den smala midjan, som skapades med hjälp av korsett,

#492

#168

är typiska. Hatten är opraktisk och överdekorerad. Allt detta betonar kvinnans dekorativa roll inom det högre borgerskapet.

Bildbeskrivning

Teckning. Elegant par klätt i enlighet med tidens mode.

Mannen är slätrakad så när som på en liten "skäggtofs" över hakan och bär svart cylinderhatt, kravatt, svart rock med mycket breda slag över en ljus väst och vita långbyxor som är vida nedtill.

Kvinnan bär en styv hatt med stort skärmformat frambrätte dekorerat med en sidenrosett och jacka med vida puffärmar.

Hennes kjol (som är randig i ljusblått och vitt) når ned till hennes vrist.

Hon bär svarta skor med antydning till höga klackar.

=====

Kläderna formade också om kropparna så att de såg mer stereotypt manliga och kvinnliga ut: mäns kostymer

#168

#493

byggdes upp över axlarna och korset-
ter gav kvinnors kroppar en extrem
timglasform. _Precis som synen på
könen hade gått från en enkönsmodell
till en tvåkönsmodell gick kläderna
från att markera kön genom plagg som
refererade till sociala skillnader
till att göra det genom att framhäva
och överdriva kroppslig olikhet.

_Idag är mäns och kvinnors kläder
återigen mer lika, både män och
kvinnor bär till exempel byxor och
kavaj. _Till skillnad mot under me-
deltiden är emellertid inte syftet
med de likartade plaggen att få
kropparna att se lika ut, utan
kroppsliga könsskillnader framhävs
genom hur plaggen skärs till och ge-
nom hur mycket av kroppen som visas.
_Som exempel är en manskavaj rak och
uppbyggd över axlarna, medan en
kvinnokavaj är insvängd i midjan och
formad över bysten. _Den har inte
heller lika mycket axelvaddar och

::: #169 :::::::::::::::::::::::
görs gärna i stretchmaterial för att
sitta snävt runt kroppen. _Trots att
kvinnor har tagit sig rätten att

#494

#169

bära kläder som tidigare enbart bars av män konstrueras de alltså oftast för att framhäva kroppslig skillnad.

_Kampen om klädesplaggen

_Eftersom kläder definierat vad som varit manligt och kvinnligt har de också varit politiskt laddade i frågor som rör kvinnors och mäns roll i samhället. _Att överskrida gränserna mellan mäns och kvinnors dräkt har alltid väckt upprördhet.

_Det har i synnerhet varit när kvinnor försökt ta upp plagg som tidigare varit manliga som det har blivit protester. _Under medeltiden, när själva klädesplaggen var mycket lika kunde det räcka att en kvinna bar bältet på höften istället för i midjan. _Höften hade ju tidigare varit platsen för svärdsbältet och svärd var förstås något som var förbehållet män. _Ett annat exempel finner vi i #1500-talets England. #1583 skrev författaren _Phillip _Stubbs upprört om det nya,

#169

#495

oanständiga, modet att kvinnorna bar höghalsade jackor. Att han beskrev det som oanständigt kan verka märkligt; det tidigare modet hade varit mycket urringat, men det som gjorde dem oanständiga i Stubbs ögon var inte hur mycket, eller litet, de visade av kroppen, utan att kvinnor hade börjat bära ett plagg som tidigare hade uppfattats som manligt.

Fortsätter vi framåt mot vår egen tid ser vi att långbyxor länge var helt otänkbara för kvinnor. I mitten av #1800-talet försökte Amelia Bloomer, en kvinnorrättskämpa i USA, lansera en ny dräkt för kvinnor som bestod av en knäkort klänning med påsiga byxor under.

Bloomer-dräkten blev populär under en kort tid, men intresset dog sedan ut, både på grund av den kritik som den mötte och på grund av att kvinnorrättskämparna tyckte att frågan tog uppmärksamheten från vad de uppfattade som viktigare ämnen.

Istället var det cykeln som skulle bereda vägen för byxor för

kvinnor. _Det är ingen slump att det var inom sportens område detta skedde: riddräkter med dolda byxor fanns redan för kvinnor, och inom golf, skidåkning och skridsko, hade man kortat kjolarna för att göra det lättare för utövaren. _Cykeln kom dock att betyda mycket mer eftersom den inte användes på ett avgränsat område eller vid en speciell tidpunkt utan överallt.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Detta foto från #1895 illustrerar den frihet som cykeln innebar för många unga kvinnor. _Inte nog med att den geografiska rörligheten ökade, cykeln innebar också bekvämare och mer praktisk klädsel. _På bilden ser vi både knä-korta kjolar och knäbyxor, plagg som var otänkbara i andra sammanhang. _Även blus och jacka var en signal om frihet med inspiration från männens skjorta och kavaj.

#169

#497

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Två unga kvinnor stödjer från ömse sidor en tredje som sitter på en cykel.

_Kvinnan på cykeln sitter med benen utsträckta framför sig och skriker av förtjusning.

_Alla tre bär kjolar som når strax nedanför knäna utanpå mörka tättsittande benkläder och höga snörkängor.

_I bakgrunden skymtar en vårlig skogsbacke med lövträd.

=====

_Under mellankrigstiden spred sig byxor till allt fler områden.

_Fortfarande låg sport- och fritidsklädseln i framkant på utvecklingen, till exempel i form av så kallade strandpyjamas, byxor med

::: #170 :::::::::::::::::::::::::::::::

vida ben med en matchande blus som bars vid lediga promenader på

strandkanten. _Men även som arbetskläder kom byxor att användas för kvinnor och under #1950-talet kom jeansen från __USA -- ett plagg som

#498

#170

vi idag knappast kan vara utan, vare sig vi är män eller kvinnor. _Jeansen hade gylfen mitt fram, som vi är vana vid idag, och det ansågs till en början väldigt utmanande, eftersom kvinnors byxor likt kjolar hade knäppts i sidan. _Precis som den höghalsade #1500-talsjackan som nämndes ovan, är detta ett exempel på hur viktigt det har varit att hålla isär könens kläder med symboliska detaljer.

_Mindre vanligt har det varit att män har klätt sig i kvinnokläder, kanske beroende på att kvinnor har haft lägre status och mindre chans att vinna på att klä sig som kvinna. _Några grupper av män försökte dock i början av #1900-talet att införa kjolen som ett manligt plagg, utan att lyckas. _På #1970-talet försökte designern _Vivienne _Westwood, en av de ledande inom punkrörelsen, att introducera både kjolar för män och kiltar i nya material. _Kanske är det via kilten, ett plagg som liknar en kjol utan att vara det, som kjolen kan återkomma i mansdräkten;

#170

#499

idag säljs kiltar i alla möjliga
sorters tyg på Internet och de är
bland annat populära bland hård-
rockare i USA.

Könsöverskridare och rebeller

Att bära det andra könets kläder
har ibland inte bara varit socialt
oacceptabelt utan rent av förbjudet.
Trots det har det alltid funnits de
som brutit mot reglerna. Ett väl-
känt exempel är Jeanne d'Arc,
fransmännens kvinnliga härförare un-
der 100-årskriget mellan Frankrike
och England i början av 1400-
talet. År 1431 dömdes hon för kät-
teri (religiösa irrläror) eftersom
hon vägrade sluta bära manskläder.
Den verkliga orsaken till domen var
att engelsmännen

:::: #171 ::::::::::::::::::::::
ville straffa fransmännens ledare,
som hävdade att hon hade fått ett
uppdrag från Gud att återupprätta
Frankrike. Att hon bar manskläder
blev emellertid ett tungt argument i
#500 #171

rättegången och ett "bevis" för att hon inte var sänd av Gud. Bibeln innehåller nämligen förbud mot att klä sig i det andra könets kläder. Att göra det sågs som ett brott mot både Guds och naturens ordning.

Jeanne d'Arc ledde fransmännen i strid på #1400-talet och just inom det militära hittar vi många exempel på kvinnor som tog tjänst som soldater förklädda till män under #1600-talet och #1700-talet. I vissa fall var det säkert möjligheten att tjäna pengar som legosoldat som var den huvudsakliga drivkraften, men det finns också uppgifter om att kvinnliga soldater gifte sig med andra kvinnor. Att de klädde sig i manskläder skulle därför också kunna tyda på att de uppfattade sig som män eller att mansrollen passade ihop

::: #172 :::::::::::::::::::::::::::::::

med en samkönad kärlek. Om de upptäcktes dömdes dessa soldater ofta till hårda straff, både för att de klädde sig som män och för att de hade förhållanden med andra kvinnor.

#172

#501

Att klä sig som man blev under #1900-talet också en del av den långsamt framväxande lesbiska kulturen.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Foto från en polisstation i Chicago #1943. Till vänster Evelyn "Jackie" Bross, till höger Catherine Barscz. Deras "brott" var att de var klädda i manskläder, vilket var förbjudet för kvinnor. Även män arresterades för att de klätt sig som kvinnor. Denna lagstiftning var ett av många sätt som samhället diskriminerade och förföljde homosexuella vid denna tid.

Bildbeskrivning

Svart-vitt foto. Två unga kortklippta kvinnor som är likadant klädda i kortärmad skjorta och byxor med brett skärp.

De står bredvid varandra i ett slitet rum med ett emaljrat tvättfat.

#502

#172

Den ena av dem bär svarta
herrskor, den andra går i
strumplästen.

=====

Det omvända: att män klädde sig som
kvinnor, har också förekommit --
mest känd i Sverige är tjuven och
bedragaren Lars Molin som levde
på #1800-talet och kallades Lasse-
Maja eftersom han utförde sina
brott utklädd till kvinna. Vi vet
inte varför Lasse-Maja valde att
uppträda som kvinna, kanske var det
bara för att lättare förvillla lagens
långa arm. I England under #1600-
talet och #1700-talet var däremot
kvinnokläder en del av gaykulturen:
män klädda som kvinnor träffade
andra män på så kallade Molly
houses i London. Idag ser vi
oftast män i kvinnokläder i form av
drag shows, en form av underhållning
där män klädda i kvinnokläder fram-
för sånger och sketcher och som i
sin moderna form uppstod under
#1920-talet. Även annars är det
inom populärkulturen man hittar

#172

#503

exempel på män i kvinnokläder; så uppträdde till exempel både _David _Bowie under #70-talet och _Morrissey under #80-talet i klänning. _Båda dessa artister ville genom sitt klädval ifrågasätta normer om kön och sexualitet.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_#1970-talet innebar ett experimenterande med könsroller inom mode och populärkultur. _David _Bowie klädde sig ibland i klänning både på scen och privat. _Här i videon för _Boys keep swinging.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Bowie har axellångt rött lockigt hår och bär stora örhängen.

_Han har sminkat sig och har läpparna målade med mörkt läppstift.

_Han är iförd en ljus glänsande och mycket tättsittande klänning med stoppade axlar.

=====

#504

#173

_Homosexuella och andra som revolte-
rat mot de stela könsnormerna ifråga
om kläder har i sin tur påverkat mo-
det: filmstjärnan _Marlene _Dietrich
som var öppet bisexuell var också en
stilförebild och en av de första
kända kvinnorna som regelbundet upp-
trädde i långbyxor på #1930-talet.

_Kläder och klass: skrivna och
oskrivna regler

_Vi har nu ägnat oss åt klädernas
relation till kön och sexualitet,
men en viktig kategori som vi bara
berört i förbigående är klass, den
sociala skiktningen beroende på eko-
nomiska förutsättningar. _Precis som
det varit skillnad på hur man och
kvinna klätt sig har det varit
skillnad mellan rik och fattig.

_Genom historien har en stor och
kostsam garderob varit ett säkert
tecken på status och rikedom.

Under lång tid var det dock inte
#173 #505

bara ekonomin som kunde hindra de lägre klasserna från att klä sig som de högre. _ Vilka kläder man fick ha och i synnerhet vilka material de var gjorda i var nämligen också reglerat i lagstiftning. _ Denna typ av lagar brukar kallas överflödsförordningar och återfinns i _ Västvärlden från antiken till #1800-talet. _ Svenska överflödsförordningar finns från mitten av #1300-talet, men det är först i slutet av #1500-talet som vi får lagar som delar upp vad som är tillåtet i klädedräkten efter stånd, det vill säga efter uppdelningen av befolkningen i adel, präster, borgare och bönder.

_ Tanken bakom lagar om vilka kläder som olika stånd fick ha var dubbel: kläderna skulle dels vara ett hjälpmedel som gjorde det möjligt att placera människor på den sociala skalan när man mötte dem, dels skulle den vara ett erkännande av deras sociala position. _ Man ansåg nämligen att de som hade en högre samhällsposition var finare än andra och därför förtjänade att ha finare

kläder. _Genom överflödsförordningarna kan vi härigenom också indirekt se vilka grupper som ansågs värda en hög status -- och vilka grupper som genom sin konsumtion ansågs hota denna ordning.

_Under #1600-talet riktades förordningarna i hög grad mot adeln.

_Delvis handlade det då om kungamakten ville säkra sin särställning.

_Om också adelsmän började gå klädda som kungar kunde det ju i värsta fall framstå som oklart vem som

styrde riket. _Men samtidigt fanns det också ett intresse bland adelsmännen själva att lägga band på sin konsumtion. _Utmärkande för den adliga kulturen under #1500- och #1600-talen var nämligen ett enormt slöseri, framförallt vad gäller varor som användes för att visa utåt att man var rik och betydelsefull: stora fester, dyra slott och påkostade kläder. _Flera av de ledande aristokraterna i riket var i själva verket djupt skuldsatta

::: #174 :::::::::::::::::::::::::::::::

-- inte därför att de hade brist på

#174

#507

inkomster utan att det var så oerhört dyrt att demonstrera hur viktig man var. Därför fanns det ett behov av att sinsemellan sätta gränser för hur mycket det var tillåtet att konsumera.

Under #1700-talet inriktades de svenska överflödsförordningarna mer och mer på att begränsa konsumtionen av utländska varor och gynna den svenska tillverkningen, men vem som fick bära vad berodde fortfarande på vilken samhällsposition man hade. I Europas större städer hade det under #1600-talet börjat växa fram ett rikt borgerskap som i praktiken ofta hade större ekonomiska muskler än adeln. Detta uppfattades som ett hot av den gamla aristokratin som tillsammans med kungen fortfarande hade den politiska makten. Ett sätt att hindra borgerskapets frammarsch var användningen av överflödsförordningar som hindrade dem att klä sig som vore de adelsmän. Genom att vissa tyger och material förbehölls adeln kunde man således upprätthålla en skiljelinje som i praktiken var

under upplösning, så att den gamla eliten alltjämt framstod som mest betydelsefull.

Samtidigt var det långtifrån alltid självklart att städernas borgare verkligen ville klä sig som adelsmän. Redan under #1600-talet :::: #175 :::::::::::::::::::: hade det börjat växa fram ett borgerligt mode, som visserligen påminde om adelns, men som samtidigt sände ut andra signaler: medan adelns dräkt i första hand skulle uttrycka rikedom och makt, skulle den borgerliga klädseln, precis som övriga delar av den framväxande borgerliga kulturen, uttrycka att man var arbetsam, anständig och ordentlig. I Tyskland utfärdades också många förordningar i städer av borgerskapet själva. Dessa var ofta riktade mot dem som inte var borgare i staden, såsom, tjänstefolk och arbetare, men också mot den egna konsumtionen. Detta var ett sätt för borgerskapet att stärka den gemensamma identiteten av skötsamhet.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Pehr Hilleström (#1732--#1816)
målade både adel, borgerskap och
bönder och hans tavlor är idag
viktiga källor till den tidens
vardagsliv. På bilden ser vi
kvinnor och män som studerar
skulpturer från antiken. Antiken
inspirerade både arkitektur och
mode vid denna tid och påverkade
framför allt kvinnornas mode genom
en ledigare stil med ljusa lätta
tyger. Kvinnornas klädsel med
kjolar, jackor, linnemössor och
schalar hör till det borgerliga
modet, ett mode som var mer inrik-
tat på bekvämlighet och anständig-
het än på att som adeln visa upp
sig genom dyrbar och iögonfallande
klädsel.

_ Bildbeskrivning

_ Målning. Salar med höga valv.

_ I förgrunden studerar några
kvinnor lösark med bilder kring
ett bord.

_ I en angränsande sal tittar en

#510

#175

perukklädd man och en kvinna på en byst bredvid vita skulpturer föreställande nakna män och kvinnor.

Kvinnorna i förgrunden är klädda i ljusa fotsida kjolar och jackor och/eller vita schalar.

Två av dem är barhuvade medan den tredje bär en stor hatt med vita plymer.

=====

I Sverige flyttades senare delen av #1700-talet överflödsförordningarnas inriktning från städerna och ut på landsbygden. Precis som borgerskapet var bönderna en grupp som befann sig på frammarsch. Genom nyodling, ny teknik och nya grödor kunde de få allt större intäkter från sina gårdar, samtidigt som skatterna fortfarande låg kvar på samma nivå som på #1600-talet. Men om också bönderna skulle konsumera dyra klädesplagg hotades enligt de styrande hela samhällsekonomin att gå över ända! Därför måste också böndernas konsumtion kontrolleras.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Ännu en målning av _Pehr
_Hilleström, men nu är det bönder-
na som avbildas. Möblerna är
enkla och av omålat trä -- kläd-
seln å andra sidan mycket färg-
grann. Männen i svart och rött är
dock inte bönder utan troligen
tjänare till någon adelsman. Des-
sa bar ofta en slags uniformer som
kallades livrées. En av dem för-
söker tvinga till sig en kyss av
den unga kvinnan till höger i för-
grunden. Hon, liksom kvinnan till
vänster vid bordet, har bart hår
med längderna inlindade i band, en
så kallad piglock. De gifta kvin-
norna bar istället klut eller nå-
gon annan huvudbonad som täckte
håret, så som också ses på bilden.

_Bildbeskrivning

_Målning. Ett sällskap med män
och kvinnor trängs kring ett bord
där olika maträtter (däribland en
skinka) står framdukade på vit
duk.

#512

#175

_Flera av männen är likadant klädda i svarta rockar över röda väst och svart hatt.

_Tre av männen bär istället röd jacka till svarta byxor.

_De flesta av kvinnorna bär en vit klut (virat tyg) kring hjässan och har grön klänning med stort vitt förkläde.

_Två unga kvinnor är barhuvade.

_En man dricker ur en stänka (träsejdel). _En annan man spelar fiol. _En kvinna bär fram en stor skål.

_Rummet är kargt och saknar dekorationer.

_I ett hörn ligger några vedträn bredvid en metallbalja.

_Den rödklädde mannen som antas tar en flicka har tappat sin hatt på golvet.

=====

_Den sista överflödsförordningen som utfärdades av kung eller riksdag i Sverige är från #1820, men ända fram till mitten av #1800-talet

::: #176 :::::
fanns lokala förordningar. _ Dessa beslutades om i sockenstämmorna, där det i de flesta fall var de självägande bönderna som bestämde. _ Ofta kom man överens om att begränsa sin egen konsumtionstävlan, precis som inom adeln tvåhundra år tidigare.

_ Men framförallt riktades bestämmelserna mot de fattigaste på landsbygden: statare, torpare, daglönare, pigor och drängar. _ Varför ville man reglera deras sätt att klä sig?

_ Till skillnad från bönderna, som fortfarande tillverkade det mesta av sina kläder själva, köpte dessa grupper nästan allt de behövde på marknaden. _ När lönerna steg samtidigt som billiga bomullskläder efter senaste mode spred sig genom gårdfarihandlare skapades möjligheter också för de lägre skikten att uttrycka sig genom sin konsumtion, åtminstone för de ogifta som inte hade en familj att försörja. _ Plötsligt kunde den fattige lantarbetaren gå bättre klädd än den välbeställda hemmansägarsonen. _ Då gällde det

förstås att reglera så att ordningen kunde återställas!

Men vid denna tid hade överflödsförordningarna i praktiken redan spelat ut sin roll -- liksom tanken på klädedräkten som ett slags sociala uniformer som direkt återspeglade en persons status. Särskilt inom herrmodet blev istället #1800-talet inledningen på vad som skulle utvecklas till ett närmast klasslöst dräktskick där alla män, oavsett social ställning, bar kostym. Men alla kostymer var förstås inte likadana och även fortsättningsvis kunde man signalera status och rikedom genom material, snitt och färg. Inom arbetarklassen och bland småbönder var det vanligt att man bara hade råd med en finkostym och denna blev då svart, för att kunna användas vid begravningar. Vid andra festligheter, som till exempel vid bröllop, föreskrev etiketten att det var opassande med svart kostym.

::: #177 ::::::::::::::::::::::::::::

Den mörka, men inte svarta, kosty-
men som skulle bäras vid dessa

#177

#515

tillfällena var ett sätt att markera överlägsenhet när alla män bar samma typ av klädsel; en svart kostym på fest signalerade på motsvarande sätt att du inte hade råd med fler än en.

Under arbetsdagar var långt in på #1900-talet kepsen den säkraste arbetsplatsmarkören, även om arbetsledare och äldre hantverkare också kunde ha hatt. Inte så sällan bars kostym också på arbetsplatser som byggen och verkstäder, om inte annat som överdragskläder eller som gångkläder till och från arbetet.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Fyra arbetare i _Stockholm #1937, fotograferade i sina arbetskläder. _Tre av männen bär hatt, en har keps, en huvudbonad som traditionellt sett haft lägre status. _Mannen längst till höger bär väst och klockkedja, vilket signalerar en högre social ställning. _Han har å andra sidan (i likhet med mannen till vänster) ingen skjortkrage, vilket krävdes

#516

#177

för en respektabel klädsel. De flesta skjortor vid denna tid hade en lös krage som tvättades och stärktes separat för att sedan knäppas fast vid skjortan. De två männen längst till vänster har istället skjorta med fast krage, en nyhet vid den här tiden som framförallt användes i arbetskläder. Alla bär de kostym, om än i lite varierande utformning.

_ Bildbeskrivning

_ Svart-vitt foto. Fyra män i olika åldrar står bredvid varandra vända mot kameran.

=====

_ Folkdräkter

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Nils Månsson Mandelgren var en av de första som började dokumentera så kallat "vanliga" människors liv. Han var intresserad av landsbygdens historia och reste runt i landet och dokumenterade

#177

#517

byggnader, kläder och andra föremål. Mandelgrens teckningar är en av de viktigaste källorna som vi har till allmogens dräkt under #1800-talet och har haft stor betydelse för studiet av folkdräkter.

_Bildbeskrivning

_Färglagd teckning. _En kvinna sedd från sidan är klädd i en brun jacka över en vid grön kjol som når ned till vristerna och ett rödmönstrat förkläde.

_På huvudet bär hon en vit hätta med långa spetsiga snibbar.

_Hennes skor har halvhöga kläckar.

=====

_Folkdräkter brukar vi kalla speciella dräkter som används framför allt vid högtidliga tillfällen, midsommarfirande eller vid dansuppvisningar och liknande. _Från början var de alldeles vanliga kläder, de kläder som bars av folket på landsbygden under slutet av #1700-talet

och början av #1800-talet. Under andra hälften av #1800-talet ledde ökad industrialisering, som innebar billigare fabriksstillverkade kläder och ökade kontakter med städerna, till att bondebefolkningen började bära kläder av samma typ som den övriga befolkningen. Samtidigt fanns ett starkt intresse för böndernas kultur inom de högre samhällsgrupperna. Man ansåg att de dräkter som böndernas traditionella dräktskick förkroppsligade var typiskt för det egna landet. Därför gav man sig ut på landsbygden och studerade böndernas kläder i områden långt från städer, där man letade efter det mest "äkta" och "ursprungliga", det som man inte trodde hade påverkats av modet, staden och industrin.

Folkdräkterna, som vi ser dem idag är alltså en del av de nationalistiska strömningarna i Europa, men också av en konservativ medel- och överklass motstånd mot industrialiseringen, urbaniseringen och den framväxande arbetarrörelsen. I det gamla bondesamhället tyckte man sig

finna ett samhälle utan klassmot-
sättningar, där fattiga och rika
levde i harmoni. Folkdräkterna be-
traktades som ett omistligt kultur-
arv som måste bevaras även om bön-
derna inte själva förstod värdet i
dem. Samtida observatörer som inte
var lika benägna att idealisera det
gamla bondesamhället konstaterade
att världen var upp och nervänd:
"herrschaftsfolket klädde sig i bön-
dernas avlagda kläder och bönder
hade stadskläder av köpetyg".

Om nationalismen var den domine-
rande kraften bakom intresset för
folkdräkter under #1800-talet har
dessa under #1900-talet istället
blivit ett sätt att uttrycka sin
regionala eller lokala identitet.

Även för områden där inga dräkter
finns dokumenterade har det tagits
fram folkdräkter som ska vara var
typiska för just denna socken eller
härad, baserat på bevarade klädes-
plagg och bouppteckningar. Där
inget sådant material fanns att
tillgå kunde man istället komponera
en ny folkdräkt. Framför allt fick
#520 #177

klädedräkten i Dalarna utgöra förebilden för hur en "riktig folkdräkt" skulle se ut.

::: #178 :::::::::::::::::::::::

_Den vita dominansen

_Bomullstygerna nådde Europa redan under medeltiden, men fick sitt stora genombrott under #1800-talet.

_Från början importerades de från Indien. Men snart startade européerna egen tillverkning och i

_Storbritannien ledde den industriella revolutionen till en massproduktion av billiga tyger, både enfärgade och med tryckta mönster. I

_Sverige blev Sjuhäradsbygden nära Borås centrum för en hemindustriell produktion av bomullstyger som såldes över hela landet av gårdfarihandlare. Tillsammans med fabriksstyger ersatte de snart det hemvävda yllet och linnet i böndernas dräkt vilket beredde vägen för ett mer modernt sätt att klä sig även på landsbygden. Bomullen kan därför

#178

#521

sågas vara en förutsättning för ett mer demokratiskt mode, som omfattade en stor del av befolkningen.

Men samtidigt var bomullen också ett uttryck för de globala orättvisor som växte fram genom koloniseringen. Ursprungligen hade som vi sett indierna dominerat handeln för bomullstyger. Men för att skydda sin egen tillverkning av lin och ylle beslutade britererna i början av #1700-talet att förbjuda indierna att sälja färdiga bomullstyger till Europa. Det enda som fick exporteras var råbomull. När sedan britererna byggt upp egen tillverkning kunde de tack vare den industriella revolutionen slå ut den indiska produktionen. Också indierna köpte nu sina bomullstyger från England, och råbomullen kom i ökande grad från slavplantagerna i den amerikanska södern. På detta sätt utgör bomullen något av en röd tråd genom den pågående globaliseringen.

Från #1700-talet kom också europeiskt mode att spridas utanför Europa, framför allt genom

européiska kolonister i Amerika,
Afrika och Asien. Eftersom euro-
péerna hade makten i de koloniserade
områdena fick västerländsk klädsel
en hög status och kom att i vari-
erande grad bäras även av ursprungs-
befolkningen. Hur de vita kolonis-
terna såg på detta varierade från
plats till plats och också över tid.
Å ena sidan hade man en starkt ne-
gativ inställning till nakenhet och
den traditionella dräkten var vanli-
gen mindre heltäckande än den euro-
peiska, å andra sidan strävade man
efter att upprätthålla skillnaden
mellan vita och icke-vita.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Bilderna visar en banyan, en rock
som under #1600- till #1800-talen
bars av män i de högre klasserna i
hemmen. Materialet var oftast
tryckt bomull, som i den här som
är tillverkad i Nederländerna un-
der #1700-talet. Tyget trycktes
på den indiska Koromandelkusten
och importerades till Europa av

#178

#523

det holländska Ostindiska Kompaniet. Redan under medeltiden hade Indien exporterat tryckta bomullstyger till Sydostasien och Västafrika. Under #1500-talet nådde de även Europa, till en början som utpräglade lyxprodukter. Från #1700-talet sökte emellertid England stoppa importen för att skydda sin egen tillverkning. Genom den industriella revolutionen blev sedan bomull tyget för de breda massorna.

Bildbeskrivning

Lång rock i rött tyg med blom-
mönster.

=====

::: #179 :::::::::::::::::::::::

I vissa länder i Latinamerika förbjöds på #1700-talet människor av indianskt, afrikanskt eller blandat europeiskt, indianskt och afrikanskt ursprung att klä sig i europeiska plagg eller att rida på hästar.

Till skillnad mot i Nordamerika

#524

#179

var det i Latinamerika vanligt att människor från de olika folkgrupperna gifte sig med varandra och fick barn, barn som kunde vara svåra att placera in i den hierarki baserad på hudfärg och "ras" som fanns i de koloniserade områdena.

_Kläder och politik

_Kläder har hjälpt till att upprätthålla makthierarkier men de har också varit ett sätt att göra uppror mot dem. _När kvinnor började bära byxor var det ett uppror mot deras underordnade ställning och mot kläder som hindrade dem från att röra sig fritt. _Likaså var det uppror mot en "vit" överhöghet när afroamerikaner i USA började bära sitt hår naturligt och inspireras av afrikanskt mode.

_Kläder har också använts som politisk symbol, från den frygiska mössan, en slags toppluva som redan i romarriket kopplades till föreställningar om frihet och framåt.

_Den frygiska mössan blev

#179

#525

tillsammans med långbyxorna också symboler för franska revolutionen. Långbyxorna, som var hämtade från arbetarklassens kläder, ställdes mot adelns knäbyxor och motsättningen mellan de två typerna av byxor blev en så tydlig symbol att revolutionärerna till och med kom att kallas sans culottes, det vill säga "utan knäbyxor".

Kläders symboliska laddning och visuella slagkraft har också lett att de har använts medvetet av statser och ledare för att skapa en känsla av enighet och av gemensamma mål. Militära uniformer som uppträder på allvar under #1600-talet är det tidigaste exemplet på detta.

Under #1900-talet har vi också sett civila exempel på hur man med kläder vill fostra en känsla av gemensamma mål. I Sovjetunionen under #1920-talet tog konstnärer som Ljubov Popova och Varvara Stepanova på sig att designa kläder för den nya kommunistiska människan, kläder som tillhör de främsta exemplen på modernistiskt mode. Inte bara inom

socialismen utan även inom fascismen ansågs kläder ha en roll att spela i skapandet av det nya samhället, något som till exempel syns på den vikt som lades på design av uniformer i det nazistiska Tyskland.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Klädernas symboliska laddning och visuella slagkraft har också lett till att de har använts medvetet av stater och ledare för att skapa en känsla av enighet. Militära uniformer är kanske det bästa exemplet på detta, men under #1900-talet har vi också sett civila exempel på hur man med kläder vill fostra en känsla av gemensamma mål. Bilden visar en sportdräkt designad av den sovjetiska konstnären Varvara Stepanova. Stepanova var en av flera designers som på #1920-talet tog på sig uppgiften att designa kläder för den nya kommunistiska människan.

#179

#527

_Bildbeskrivning

_Tröja med svarta och vita fält i kombination med rödvitrandiga ärmar och en röd stjärna i en svart cirkel för bröstet.

_Till dräkten hör en kort kjol med rödvitt uppåtriktat "pilspetsmönster".

=====

_Politiska uniformer har dock varit ovanliga i västvärlden efter andra världskriget, i många länder, till exempel i _Sverige, är de till och med förbjudna. _Det politiska symbolvärdet hos kläder är däremot fortfarande levande och politiker tar idag hjälp av stylister för att förmedla rätt image till väljarna.

::: #180 :::::::::::::::::::::::::::::::

_I praktiken blev den avgörande faktorn när "ras" skulle avgöras i _Latinamerika ditt utseende: såg du "vit" ut så var du "vit" och kläder kunde förstås hjälpa till att skapa en bild av vithet. _Klädreglerna blev då ett sätt att försöka dra en gräns mellan dem som enbart hade

#528

#180

europiskt ursprung och dem som hade blandat. Likheter med de svenska överflödsförordningar vi diskuterat tidigare är slående, även om det handlar om en reglering efter etnicitet istället för efter stånd eller klass.

I Nordamerika där blandgifte var mindre vanligt fanns däremot inga lagar som reglerade indianer eller afro-amerikaners klädsel. Men i praktiken var hudfärg nära kopplad till vissa typer av kläder också i USA, så som exempelvis turbanen som uteslutande bars av svarta kvinnor. Detta klädesskick hade sitt ursprung i slaveriets tid och när afro-amerikanerna blev fria strävade man efter att klä sig på samma sätt som amerikaner av europeiskt ursprung. Ett "vitt" utseende sågs också som överlägset ett afrikanskt. Genom rasistisk reklam förknippades en mörk hudfärg med bristande hygien. Utseende och mode blev därför ett av de sätt som USA:s afro-amerikanska befolkning försökte hävda sin respektabilitet, ja till och med

#180 #529

sin mänsklighet på: det fanns ju långt in i efterkrigstiden de som hävdade att människor av afrikanskt ursprung var mer lika djuren än vad européer var. Att släta ut sitt naturligt lockiga hår blev normen bland människor av afrikanskt ursprung, både i Amerika och i Europa, ända fram till #1960-talet. Ser man på bilder av Martin Luther King och de flesta av hans anhängare i kampen för de svartas rättigheter, är det således fortfarande det "vita" raka håret som gäller. Men andra, mer radikala, ledare hade börjat ställa sig frågan varför rakt hår var bättre än krulligt och ljus skinn vackrare än mörkt. Under parollen "Black is beautiful" började både kvinnor och män bära sitt hår naturligt lockigt, eller inspireras av afrikanska frisyrer. Även ifråga om kläder kom man att ta intryck av afrikanskt mode.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Angela _Davis är en av #1900-talets ___USA:s mest framträdande politiska aktivister. _Hon föddes i _Alabama i den amerikanska södern och engagerade sig i frågor om svartas och kvinnors rättigheter. _På detta foto ser vi henne med naturligt krulligt hår, vid denna tid inte bara ett modeval utan också ett politiskt ställningstagande.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _En ung _Angela _Davis sitter och stödjer huvudet mot handryggen.

_Hon har håret klippt i en stor rund "afrofrisyr" och är klädd i kortärmad svart tröja och kort svart kjol.

=====

_Frisyrer och kläder med inspiration från _Afrika kom i sin tur att plockas upp även av vita ungdomar, där en hård permanent krävdes för

#180

#531

det önskade krusiga håret -- en spegelbild av det arbete som krävdes för att få lockigt hår rakt.

Trots en kortvarig flirt med det som inom

::: #181 :::::::::::::::::::::::
modet kallas "etniska influenser" under slutet av #1960- och under -- #70-talet domineras modet än idag av européer eller amerikaner av europeiskt ursprung, både som designers och som modeller. Undantagen är så få att de sticker ut, såsom supermodellerna Naomi Campbell och Tyra Banks på #1990-talet. Inom designen är det främst japanska designers som bryter den europeiska dominansen, som Kenzo Takada och Rei Kawakubo som slog igenom i väst redan på #1970- respektive #1980-talet.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

På detta foto av hippies från #1967 syns tydligt influenserna från andra kulturer. Mannen längst fram bär en skjorta med

#532

#181

asiatiskt mönster och har målat sig i ansiktet, inspirerad av amerikanska urinvånare. Etniska inslag har sedan denna tid varit ett återkommande tema inom det västerländska modet. På #1960-talet sågs de som ett sätt att hylla de kulturer som man hämtade dem ifrån. På senare tid har dock influenserna kommit att ifrågasättas. Bland amerikanska urinvånare menar man att de innebär ett sista stadium i koloniseringen, när man efter att ha lagt under sig de materiella resurserna från de underkuvade folken också stjälar deras kulturella och andliga värden.

Bildbeskrivning

Svart-vitt foto. En skara kvinnor och män i olika åldrar trängs framför kameran.

De flesta har tämligen "konventionella" frisyrer och kläder.

I förgrunden står dock två unga män som skiljer ut sig med sin "indianinspirerade" utstyrsel med ansiktsmålning, pannband, långa

skjortor och halsband.

=====

Även utanför västvärlden dominerar det västerländska utseendet. Asiatiska artister opererar till exempel regelmässigt sina ögon för att ge dem ett rundare, mer europeiskt utseende. Den maktobalans mellan Europa och övriga världen som skapades under #1700- och #1800-talen påverkar fortfarande mode och skönhetsideal. Dock har man under slutet av #2000-talet kunnat se hur Japan vuxit fram som en viktig producent av framför allt ungdomsmode. Ett exempel är de så kallade Lolita-stilarna där japanska ungdomar och designers tagit inspiration från europeiskt historiskt mode och gjort något eget av det, stilar som sedan har exporterats tillbaka till väst. Blandformer av vad man kallar etniskt mode och det västerländska kan också ses i områden med befolkning från många världsdelar. Ett exempel på detta är skinheadsstilen som uppstod

#534

#182

modeföretagen runt sin produktion från land till land på jakt efter den billigaste arbetskraften.

— Dessa globala produktionskedjor har också ett nära samband med klädernas utformning. — Längesydde de allra flesta kläder av husmödrarna i hemmen eller med hjälp av skraddare.

— Numera kommer nästan alla plagg färdiga från fabriken. — Under #1900-talet har kläderna successivt blivit allt enklare samtidigt som kraven på passform minskat, vilket underlättat denna utveckling. — Samtidigt har också distributionen rationaliserats genom stora internationella klädeskedjor som — HM eller — Zara. — Allt detta har öppnat för en masskonsumtion av billiga kläder. — Mode har blivit något som de allra flesta västerlänningar kan ta del av.

— Parallellt med denna utveckling ser vi också hur modet blivit mer och mer informellt. — Kostym, som en gång i tiden var standard inom alla samhällsskick bärs numer av en mycket liten minoritet annat än vid särskilt högtidliga tillfällen.

_Istället har sportkläder och vardagskläder tagit över. _Jeans som började som arbetskläder i ___USA är nu standard utom vid formella sammanhang, t-shirten, som från början var en undertröja används istället för skjorta. _Under #1950-talet föddes också ett speciellt ungdomsmode. _Bakgrunden var en kombination av stora ungdomskullar och ett starkt ekonomiskt välstånd där det var lätt att få jobb och fler ungdomar hade råd att konsumera. _Samtidigt var det också fler unga som studerade vidare, vilket förlängde ungdomstiden. _Tidigare hade man gått direkt ut i arbetslivet efter folkskola och konfirmation vid porton års ålder, nu uppstod en period i livet mellan barndom och vuxenhet när mode blev en viktig del i ens identitet.

::: #183 :::::::::::::::::::::::

_Klädernas roll för identiteten har också lett till ett alltmer uppdelat mode -- eller snarare till många olika moden som existerar samtidigt. _Denna utveckling tog sin början med #1960-talets

#183

#537

ungdomsrörelse; ungdomar klädde sig medvetet i opposition till vuxenvärlden och etablissemang. Men när ungdomen blev idealet ledde detta snart nog till att också de vuxna tog efter de ungas mode. Dessutom blev de unga med tiden också äldre. Nya generationer ungdomar letade efter nya stilar, nya sätt att ta avstånd från vuxenvärlden. Mest känd idag är väl punken från 1970-talet. Ett annat exempel är hip-hop-stilen, som både kan signalera ungdom och uppror mot en vit dominans.

Idag plockar designers hela tiden in influenser från gatumode. Därmed blir det svårare att uttrycka opposition i sin klädsel. Å andra sidan leder dagens mångfacetterade mode till större möjligheter att välja sin stil och ändå befinna sig inom den vida ram som definierar vad som ligger "i tiden".

_Frågor och uppgifter

- #1. _ I texten diskuteras sambandet mellan synen på kön och modet under medeltiden. _ Hur såg man på kön och hur påverkade det klädräkternas utseende?
- #2. _ När ändrades detta och vilka förändringar i dräkten visar på en ändrad syn på kön?
- #3. _ Början av #1800-talet innebar stora förändringar i modet, både vad gäller kön och klass. _ Vilka var dessa förändringar och vad berodde de på?
- #4. _ Vad är överflödsförordningar och varför utfärdades de? _ Hur ändrades detta över tid?
- #5. _ Vilka var de viktigaste skillnaderna mellan överklassens och de lägre klassernas kläder? _ Skiljer det sig åt mellan olika perioder?
- #6. _ Hur gick det till när kvinnor började använda långbyxor? _ Vilka var föregångarna? _ Vilka hinder fanns och hur slog byxorna igenom som kvinnoplagg?

#183

#539

- #7. _Varför har det funnits motstånd mot att kvinnor bär kläder som tidigare bara bars av män? _Förklara och ge exempel.
- #8. _Homo-, bi- och transsexuella har ofta hört till dem som utmanat normer för hur kvinnor och män "får" klä sig -- ge exempel och fundera på varför det har varit så.
- #9. _Västerländskt, framför allt europeiskt mode, dominerar idag i större delen av världen -- vad beror det på?
- #10. _Man talar om att modet idag är globalt -- ge exempel på olika sätt som modet kan beskrivas som globalt.
- #11. _I modet anses ofta ett europeiskt utseende vara överlägset ett afrikanskt eller asiatiskt -- varför är det så? _Vilka är de historiska förklaringarna?
- #12. _Digitalt museum (<http://www.digitaltmuseum.se>) är ett samarbete mellan många olika museer i _Sverige. _I deras samlingar finns många klädesplagg

#540

#183

från #1600-talet och framåt. _Sök
reda på ett klädesplagg och ta
reda på så mycket du kan om det:
_Vad är det för plagg? _Vilket
material är det tillverkat av?
_Varifrån kom just detta plagg?
_Under vilken period användes det?
_Av vilka användes de? _Finns det
liknande plagg idag? _Om inte,
varför? _Om de fortfarande an-
vänds, vad tror du är orsaken till
detta?

::: #184 ::::::::::::::::::::::::::::

_Övning: _Klassamhället och kläderna

_På nedanstående fotografi ser vi
ett stort antal män och kvinnor av
olika samhällsklasser. _Bilden är
tagen i _Marstrand ungefär runt se-
kelskiftet #1900. _Studera fotogra-
fiet och besvara frågorna.

_Svart-vitt foto. _En bred kuller-
stensbelagd gata känd av trähus
med två våningar (i förgrunden lig-
ger en blomsterhandel där fönstren
skyddas av små markiser).

#184

#541

_Gatan vimlar av människor från alla delar av samhället som på olika sätt deltar i något slags torghandel (även om varor och bord är dolda bland människorna).

_Till vänster står några kvinnor och män som granskar olika varor.

_Kvinnorna som hör till denna grupp har håret uppsatt under ljusa halmhattar eller bredbrättade hattar dekorerade med rosetter, blomsterarrangemang eller fjädrar. _De är klädda i jackor med breda slag eller blusar med vida ärmar och har långa kjolar. _Några av dem skyddar sig mot sommarsolen med små parasoller.

_Männen i deras sällskap bär ljusa halmhattar eller _Stetsonhattar till kavaj med vit skjorta, slips eller fluga (en man är dock klädd i vit kavaj och skärmmössa).

_Några tonårspojkar bär skärmmössor med kort skärm, väst, vit skjorta och kostym.

_En annan grupp kvinnor som står i stånden och går med korgar bär schalar knutna över hjässan, jackor eller blusar och långa kjolar med

förkläden.

_En gupp med män är iförda mörka skärmmössor med liten kulle till mörk kostym och/eller väst, eller (i vissa fall) något slags uniforms-jacka.

_De flesta av de vuxna männen står med skägg och/eller mustascher.

::: #185 ::::::::::::::::::::::::::::::

#1. _Vilka olika typer av dräkter kan du finna? _Beskriv dem.

#2. _Vilka personer tycks höra till de högre klasserna? _Hur kom du fram till den slutsatsen?

#3. _Hur skiljer sig de högre klassernas kläder från dem som tillhör arbetarklassen?

#4. _Hur skiljer sig mäns och kvinnors dräkt åt?

#544

#185

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym sju av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym sju

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Egensinne och skötsamhet -- arbetarkulturens kontraster (#186)	#545
_En gråstensarbetare i Göteborg #1885--#1907 (#187)	#547
_Den bråkige arbetaren? (#188)	#552
_Vem var "den bråkige arbetaren" -- och varför? (#193)	#565
"Skötsamhet" -- livsform, attityd och strategi (#196) ..	#575
_Skötsamhet och bildning -- och en ny elit? (#200)	#586
_Frågor och uppgifter (#203) ..	#594
_Övningar: Diskussions- klubbar (#204)	#597

_Iii

_	Övningar: Bråkiga arbetare	
_	-- lokal brottsstatistik	
	som spegel (#206).....	#603
_	Informationsteknik -- från	
	tryckkonsten till smartphones	
	(#208).....	#614
_	Tryckkonsten -- den andra	
	kommunikationsrevolutionen	
	(#210).....	#618
_	Tryckkonst, reformation och	
	läskunnighet (#211).....	#623
_	Tidningar, upplysning och	
	samhällsdebatt (#213).....	#628
_	Underhållning, romaner och	
	nya kärleksideal (#215).....	#634

_Egensinne och skötsamhet --
_arbetarkulturens kontraster

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Textilarbeterska avbildad av
_Albin _Amelin, vars konstnärskap
nästan helt ägnades åt att av-
porträttera svenska arbetarmiljö-
er.

_Bildbeskrivning

_Målning. _Kvinna som arbetar i
en _textilfabrik.

_Hon är barhuvad och klädd i en
kortärmad röd klänning.

_Hon sköter en maskin där många
trådar löper ut från vertikala
rader av stora trådrullar.

_Hon ger ett intryck av kraft
och koncentration.

_I bakgrunden skymtar en annan
kvinna vid en maskin.

=====

Året är #1885. Det är januari, ömsom kallt och snödrev, ömsom regn och blåst. I Göteborg går Johan Westberg, #21 år gammal, omkring och söker jobb, oftast som hantlangare och gråstensarbetare på olika byggen. Vi kan följa hans mödosamma tillvaro eftersom han efter hårda arbetspass på #10--#12 timmar skrev han ner vad som hänt på lösa blad. Efter ett år började han binda in sidorna till en dagbok som han försedde med ett förord där han skrev: "Och slutligen då allt är upptecknat, det är då livsverksamheten upphör, utgör denna bok ett ständigt vittne om min personlighet. Då mitt namn försvunnit i glömskans natt ibland de då levande släkterna, hänvänd eder då till denna bok". Ända till #1907, då Johan var #47 år, förde han dagboken. Efter hans död #1936 lämnade hans son över de inbundna häftena till hans fackförening, Grov- och Fabriksarbetarförbundet.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Johan _Alfred _Westberg på
äldre dagar.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Äldre man
med långa yviga mustascher som är
klädd i mörka kavaj med vit
skjorta och slips.

=====

_En gråstensarbetare i _Göteborg
#1885--#1907

_Johan var född i ett soldattorp
utanför _Herrljunga. _Han hade "läs-
huvud" men familjen hade inte pengar
till vidare studier, utan vid #15
års ålder, med #11 öre på fickan,
gav han sig iväg till _Göteborg och
tog värvning i det militära. _Där-
ifrån rymde han emellertid snart och
anlöt sig till den växande skaran
av arbetssökande som vandrade runt i
staden och dess omgivningar i en
ständig jakt på brödfödan. _Han

#187

#547

arbetade på mest på byggen, men också i hamnen, på bryggeri, på tryckeri och som fiskförsäljare.

_När han var #22 år gifte han sig med _Emma och de fick tre barn varav den ena dog i mässlingen i späda ålder.

_Det första som slår en när man läser dagboken är hur osäker hans tillvaro var. _Det ena kortvariga påhugget avlöses av det andra runtom i staden, sällan mer än några månader, ofta bara några

::: #188 :::::::::::::::::::::::
dagar. _Dessemellan var hans arbetslös. _Då blev situationen snabbt desperat. _Som en av otaliga notiser om detta lyder: " _Gick hela dagen och sökte efter arbete utan att erhålla något. _En mörk tavla tycktes nu upprulla sig för mig (utan arbete och utan mat)" _Familjens fåtaliga tillhörigheter åker ut och in på pantbanken ("fick jag utlöst mina byxor och väst så att jag kan gå genom staden på söndagarna", skriver han i maj #1888 -- ett av de svåraste arbetslöshetsåren). _I värsta

#548

#188

fall anlitar familjen fattigvården, där de inte väjer för att lura sig till extra pengar om det går. Mer skamligt är det då hustrun vid ett par tillfälle åkte fast för snatteri. Men helst förlitar man sig till ett informellt, solidariskt ömsesidigt stöd från kamrater och grannar. Vid nyåret #1891, berättar Johan exempelvis, "utkastades en stjärna i det becksvarta mörkret från A Bergsten, genom att han bjöd på brännvin och lånade mig #1.50 av det lilla han ägde, genom att han själv lånat #5 kr". Lika kringflackande är bostadssituationen, med ständiga flyttningar runt i arbetarkvarteren. Oftast var familjens redan trånga lägenhet delvis uthyrd till inneboende. Konflikterna med hyresvärdarna är lika återkommande som med arbetsgivarna, med åtföljande vräkningar eller avsked.

Det andra som slår en är det ständiga supandet -- på arbetet, utanför arbetet, i hemmen, på stadens alla krogar och ölkafeer -- något som noggrant registreras i

dagboken i närmast dagligen återkommande notiser såsom denna: "Jag, E Nordberg. A Berndtsson och August Levin gick på morronn och lossade sågspån på Eliassons skuta från Edet. Af skepparen fick vi #50 öre sedan skramlade vi till en liter brännevin på middagen var Aug. Levin hos mig hemma och vi drack två flaskor öl. När vi kom tillbaka till Pustervik fick vi åder att spånen var för våt. Då köpte vi ytterligare en liter samt gick derifrån ankomna till bygget var vi odugliga att arbeta utan vi satte oss på vin och blott söp". År #1890 avslutar Johan årets dagboksanteckningar med en uppställning över familjens ekonomi, och han är ärlig: över en fjärdedel av årsinkomsten söp han upp. Detta var samma år som han var tvungen att anlita fattigvården för dotterns begravning. På hösten hade han anmält sig som medlem i en nykterhetsorganisation, men han gick snart ur igen -- ett av många försök dessa år att räta upp sin tillvaro.

#550

#188

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Kroginteriör från Göteborg på #1890-talet. Inredningen på den tidens många krogar i städerna var som synes enkel: en disk, en hylla med flaskor och en öltunna, väggfasta bänkar och några bord, det var allt.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. Personal och kunder står och blickar in i kameran.

_Lokalen de står i ligger delvis under ett lågt valv.

_Inredningen utgörs av en bardisk framför hyllor med flaskor, en bänk med metalledisk och glas och ett stort fat (tunna) i förgrunden.

_Stolar och bord verka saknas sånär som på att ett par män närmast kameran sitter på något.

_Golv utanför bardisken är smutsigt och fläckigt.

_Bakom disken står några män och två kvinnor (de enda kvinnorna i

#188

#551

hela lokalen).

En av dess kvinnor står i förgrunden. Hon är barhuvad och klädd i blus med vida ärmor, svart väst och lång ljus kjol.

Kunderna på andra sidan disken består av idel män iförda slitna arbetskläder och skärmmössor med kort skärm.

=====

Den bråkige arbetaren?

Johans dagbok är ett unikt dokument över hur en arbetares liv gestaltade sig under industrisamhällets genombrottsår i Sverige, vad han gjorde och hur han tänkte. Skriftliga källor om arbetarnas

::: #189 :::::::::::::::::::::::
liv och leverne under denna tid kommer annars mest från representanter för överheten. Det sena #1800-talet är fullt av bekymrade rapporter om den sociala nöden i städernas arbetarkvarter. Särskilt liberalerna ansåg förhållandena upprörande och
#552 #189

engagerade sig i frågan om hur man skulle kunna förbättra arbetarnas villkor. _Dels handlade det om välgörenhet av olika slag, alltifrån utdelning av mat och kläder till mer omfattande projekt som bostadsbyggen eller inrättandet av hem för ogifta mödrar. _Men inte minst menade man att arbetarklassens seder och bruk och moral måste förbättras, och här förenades liberala och mer konservativa stämmor i kören. _Budskapet var att det var genom bildning och ett nyktert och skötsamt levnadssätt som arbetarna skulle kunna "höja" sig och bli fullgoda medborgare.

_Centralt var ett ordnat hemliv.

_Modern måste vinnlägga sig om barnens fostran, fadern om arbetsflit och skötsamhet -- tillsammans skulle de då genom sparsamhet kunna förbättra sin ställning. _Men istället såg borgerligheten bara sedeslöshet, ansvarslöshet och ett ostyrigt och kringflackande leverne breda ut sig, med supande fäder och mödrar som arbetade borta hela dagarna och lämnade barnen vind för våg. _Arbetarna

levde tanklöst dag för dag utan att bekymra sig om morgondagen, varken för egen del eller för sina närmaste. De ställde till med bråk på stadens gator och uppträdde hotfullt mot "bättre folk". De levde, för att använda ett modernt uttryck, "i utanförskap" i förhållande till samhället.

::: #190 :::::::::::::::::::::::

Lutade ned över den stora klyfta som rådde mellan fattig och rik upplevde borgerligheten en blandning av medlidande, avsky och rädsla.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Det utbredda systemet med inneboende (inackorderingar) i de redan trånga arbetarbostäderna var ett stort hinder för ett ordnat familjeliv. Teckning från satirtidningen _Strix #1901.

_Bildbeskrivning

_Teckning. _Ett sjaskigt vindsrum med delvis snedställt tak vars innevånare får besök av en kvinna

#554

#190

från samhällets mer välbeställda skikt.

I ett hörn står en kamin med några vedträn och kaffepanna upp-till. En pojke står på knä och lägger in ved i kaminen under överinseende av en skäggprydd man med rufsigt hår. Ovanför och bredvid kaminen hänger kläder på tork.

En sliten kvinna som bär ett litet barn står omgiven av fyra andra barn i olika åldrar som ägnar sig åt olika aktiviteter som att klamrar sig fast vid hennes kjol, äta från ett fat som står på stol, sitta på golvet och gråta eller stå och peta sig i näsan.

Bortom dem ligger en person och sover direkt på golvet med ansiktet mot väggen.

Det enda fönstret är belamrat med flaskor, krus, fotogenlampor och tidningar.

Under fönstret sitter ett litet porträtt utan ram uppspikat.

Följande dialog hör till bilden:

#190

#555

_Frun som gör i välgörenhet: --
_Hur många familjer bor ni i det
_här kyffet?

_Kvinnan med barnen: -- _Två.
_Östlunds å vi.

-- _Men hur kan det gå för sig?
-- _Åhjo, hittills har det gått
bra, men nu ä de nog svårt sen
_Östlunds börjat ta inackorde-
_ringar.

=====

_Vid en första anblick tycker man
_den bild som _Johan _Westbergs dag-
_bok förmedlar stämmer rätt väl med
hur de samtida borgerliga källorna
beskrev arbetarnas levnadssätt.

_Hade de träffat på _Johan _Westberg
_och hans kamrater en kväll när de
efter att ha blivit uppsagda från
sitt arbete suttit i en skogsbacke
och supit, alltmedan frun _Emma dry-
_gade ut familjekassan med att städa
och tvätta hos en bättre familj och
barnen lekte på gatan utan tillsyn
-- då hade nog de nickat för sig
själva: inte underligt att de har
det fattigt! _Men läser vi _Johan

#556

#190

_Westbergs dagbok lite mer och lite
noggrannare ser vi snart att de borgerliga socialreformatörerna inte begrep mycket av vad som krävdes för att sådana som han skulle kunna åstadkomma ett mer ordnat leverne.

_Hur skulle familjen kunna spara och planera för morgondagen när de knappt visste från den ena veckan till den andra hur de skulle kunna försörja sig? _Hur skulle de kunna skapa ett ordnat hem i överfyllda bostäder där de kunde bli vräkta närsomhelst?

_Johan hade kommit till stan med två tomma händer och drömmar om ett bättre liv, men allteftersom åren gick blev tillvaron alltmer kringskuren. _Det stod snart klart att på egen hand, genom sparsamhet och arbetsamhet, skulle han aldrig kunna förbättra sina villkor. _Däremot fann han stöd och hjälp i den egna sociala omgivningen. _Han och _Emma levde ständigt omgiven av kamrater och grannar. _Det var dit de i första hand vände sig för tips om jobb eller när de inte hade mat för

dagen. Det var i samvaron med dem som en tillfällig lättnad, tröst och glädje stod att finna när vardagens elände grinade i ansiktet, och det var genom dem som Johan lärde sig anpassa sig och ta sig fram i det nya livet i staden. Till den gemenskapen var flaskan en inträdesbiljett. Samma ömsesidiga moral styrde superiet som de sociala relationerna i övrigt: idag är det jag som bjuder, i morgon är det du. Alkoholen både hjälpte och stälpte i Johans värld.

En annan sak som komplicerar bilden av Johan Westberg som representant för en bråkig, ansvarslös och tanklös arbetarkultur är de återkommande raderna i dagboken om hur han drömmer om en annan tillvaro där han får möjlighet att utveckla sig och sina möjligheter. Alltmer medvetet allteftersom åren går söker han efter en ideologi, en levnadsstrategi som kan ge mening och struktur åt den kaotiska tillvaro han hamnat i. Han läser allt han kommer över -- när han #1890

#558

#190

värderar sina tillgångar är bokför-
rådet nästan lika

::: #191 :::::::::::::::::::::::
mycket värt som möblerna. Inte hel-
ler här var han ensam. #1888 får vi
läsa i en av alla dess beskrivningar
av ett supkalas i Lindholmsbergen
som tar en lite annorlunda vändning.
_Det "öfverenskoms att hvar och en
_skulle göra ett tal om ett visst
ämne. _Jag gjorde inledningstalet.
_Lindblom öfver kamratskap. _Hilmer
_öfver arbetsfrågan. _Johansson öfver
kärleksfrågan och _Dahlqvist öfver
ekonomi. _På kvällen gick vi där-
ifrån ganska skeva".

_Steget var inte långt från det
slaget av informella "studier" till
att _Johan började bevista föredrag
och möten med den gryende arbetar-
rörelsen. _I augusti samma år deltar
han således med #22 arbetskamrater i
bildandet av en sjuk- och begravn-
ningskassa, och _Johan blir sekreter-
rare. _Några månader senare bevistar
han en föreläsning över teman
"_Finns det ett liv efter detta?" i
den liberala _Arbetarföreningens

#191

#559

stora sal. I en överblick över det följande året, #1889, skriver han: "Detta år har för mig varit till ofantligt gagn". Vad det handlar om är inte att familjens levnadsvillkor egentligen förändrats, utan istället detta: "Inget av de år jag har genomlevat har jag inhämtat så mycket kunskap till gagn för det praktiska livet som i år". Då hade gråstensarbetarna bildat sin första fackförening, där Johan utses till sekreterare.

På den vägen fortsatte det, och gradvis blir notiserna om supkalasen och andra irrfärder i stadslivets djungel allt glesare i dagboken. Nu möts vi istället av nästan dagliga rapporter om det ena eller

::: #192 :::::::::::::::::::::::
andra fackliga eller politiska mötet som han bevistade. Samtidigt ersätts känslomässigt trots, hån och avsky mot snåla och obarmhärtiga arbetsgivare och fastighetsägare, som präglar dagbokens första #5--#6 år, av mer genomtänkta och långsiktiga tankar. Den misär som han levt i
#560 #192

alltsedan han kom till staden var inte individuella problem. Det handlade om ett helt samhällssystem som måste reformeras.

Vad Johan Westbergs livsbana berättar om är förvisso en form av "självhjälp" och en "bildningsgång", som honnörsorden bland liberalerna löd. Men utgångspunkten och drivkraften kom inte uppifrån utan växte fram inifrån ur hans eget liv och dess erfarenheter. Filantropiska eller uppfostrande insatser från överheten spelade mycket liten roll, och nämns de är det mestadels med förakt och avståndstagande. Den växande ordningsamhet och disciplin som präglar familjens liv kan se ut som ett resultat av anpassning och underordning under det etablerade samhällets normer och ideal. Men det kan också ses som ett led i en självständig strävan från arbetarnas sida efter en annan, mer jämlik samhällsordning.

Långtifrån alla i sekelskiftets arbetarkvarter följde förstås den livsbana som Johan Westberg

småningom stakade ut för sig och de sina. _Redan tidigt utmärktes han av en stark individuell självkänsla mitt i bekännelserna till kollektivet -- det framgår redan när han #21 år gammal i inledningen till sin dagbok skrev om hur den skulle för framtidens människor "vittna om min personlighet". _I den meningen är det ändå till slut så att han inte bara kan läsas som en representant för sin klass, utan också som en särpräglad individ.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Flyttlass på _Kungsportsbron i _Göteborg några år in på #1900-talet. _Täta byten av bostad var vanliga bland arbetarfamiljerna. _Knappt hade man fått det bättre ställt så att man kunde flytta till en bättre bostad, så hamnade man på obestånd och måste flytta till något billigare.

#562

#192

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Två överlastade vagnar rullar fram över en bred kullerstenbelagd plats med lövträd i bakgrunden.

_Den främre vagnen dras av en häst, den bakre av en man som går mellan skaklarna medan två andra män skjuter på.

=====

::: #193 ::::::::::::::::::::::::::::

_För att få en bredare överblick över arbetarkulturens framväxt måste vi alltså komplettera hans personliga vittnesbörd med ett bredare historiskt perspektiv. _I den kulturhistoriska forskningen om arbetarkulturen ställs ofta två bilder mot varandra: å ena sidan den stökige, bråkige och egensinnige arbetaren, å andra sidan den skötsamme och ambitiösa. _Johan Westbergs vittnesbörd visar att verkligheten inte var så enkel: han bar båda tendenserna i sitt bröst. _Men i samhällsvetenskapen använder man sig ibland på detta

#193

#563

sätt av   .idealtyper.   För att förstå en komplicerad verklighet och analysera hur den förändras generaliserar man och renodlar vissa egenskaper hos den företeelse man studerar.   På så vis konstruerar man en tydlig,   konturskarp och förenklad bild att använda i studierna av verklighetens myller.

  Med den utgångspunkten berättar forskningen om en utveckling av arbetarkulturen där "den bråkige arbetaren" till en början dominerar, men gradvis ger vika för "den skötsamme", även om egensinniga och bråkiga drag lever kvar i lite förändrade former.   Ibland har denna utveckling beskrivits som ett   .förborgerligande, dvs arbetarna har mer och mer tagit efter ideal, seder och bruk från "bättre folk" och på så sätt anpassat sig till det borgerliga samhällets krav.   Men det synsättet har också mött kritik -- som vi såg ovan stämmer det ju inte särskilt bra i den utveckling mot ökad skötsamhet vi sett hos   Johan   Westberg.

  För att fördjupa bilden är det

nödvändigt att titta lite närmare på de båda idealtyper vi ställts inför.

_Vem var "den bråkige arbetaren" -- och varför?

_Redan under #1800-talets första hälft började oroade tongångar höras från samhällets styrande kretsar om att förhållandena bland arbetarna börjat spåra ur. _Särskilt hantverkets gesäller och _lärlingar uppträdde störande. _Ibland ställde de till och med till med upplopp med stenkastning och fönsterkrossning. _Det kunde handla om protester mot höga livsmedelspriser, eller mot att någon kamrat blivit arresterad på stan på grund av fylleri eller slagsmål. _Överhetens botemedel var desamma som mötte _Johan _Westberg ett halvsekel senare: fler poliser och cellfängelser med ena handen och uppmaningar till sparsamhet, arbetsamhet och "självhjälp" med den andra. _Från de mer liberala rösterna togs de första initiativen till

#193

#565

bildningsverksamhet av olika slag.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Spontana upplopp med stenkastning och angrepp på ordningsmakten var inte ovanliga i det tidiga #1800-talet. Bland städernas gesäller och lärlingar var det rentav det gängse sättet att protestera när man tyckte orättvisor och övergrepp gått för långt.

_ Bilden är från de så kallade Crusenstolpska kravallerna #1838, då folkmassan protesterade mot fängslandet av en samhällskritisk författare.

_ Bildbeskrivning

_ Teckning. Upplopp där en skara män kastar sten mot ett stort hus vars port är dekorerad med pelare.

_ I förgrunden står tre av deltagarna.

_ En av dem är iförd bredbrättad hatt, jacka med väst, kravatt, långbyxor och lågskor.

_ Bakom honom följer en man iförd #566 #193

stukad cylinderhatt, trasig skjorta, förkläde över randiga byxor och bara fötter i något slags sandaler.

Den tredje av dem (som är yngre) håller i en korg full med sten.

En hund intill dem verkar delta i rabaldret.

=====

På den tiden var det också vanligt med uppmaningar till hantverksmästarna att förbättra sin "faderliga" övervakning över sina

::: #194 :::::::::::::::::::::::::::::::

underställda. Då vilade ännu samhällsordningen tungt på det patriarkala systemets ideal, där hantverks-hushållet betraktades som en familj.

Där hade mästaren/husfadern att se till "sitt" folk i form av omsorg och fostran av arbetarna mot att dessa arbetade flitigt efter husbondens befallning. Men denna ordning började vackla under trycket av marknadsförhållandenas utbredning, och detta är en anledning till att

#194

#567

förhållandena blev mer "bråkiga".

__Växande konkurrens gjorde att mästarna utnyttjade sina gesäller och lärlingar hårdare, samtidigt som dessas utsikter att en gång bli "sina egna" krympte. __Gesällerna var länge i princip förbjudna att gifta sig och bilda familj innan de fått egen verkstad. __Nu växte trångboddheten i hantverksgårdarna som kryllade av inneboende av olika slag.

__Gesäller och lärlingar tillbringade det mesta av sin fritid på stan.

__Utvecklingen kan spåras i tillgänglig statistik under dessa decennier kring #1800-talets mitt. __Den registrerade brottsligheten ökade, framförallt ordningsbrott, men också vålds- och fylleriförseelser. __Nya krogar öppnades i snart sagt varje gathörn. __Ett uttryck för överhetens oro var att flera städer införde utgångsförbud redan klockan #21--#22. __Polisväsendet och cellfängelsesystemet byggdes ut, och även folkskolans utbyggnad handlade delvis om samma ambition att stärka den sociala kontrollen. __I arbetslivet

växte samtidigt klagomålen över vad man såg som bristande arbetsdisciplin. Arbetarna kom och gick som de ville på arbetsplatserna och tog paus när det passade, och därtill kom seden att ta ledigt i början på veckan -- "blåmåndagen" -- för att sedan arbeta ikapp sitt beting i slutet.

Men om vi vänder på perspektivet och betraktar förhållandena ur arbetarnas synvinkel är det ett annat förhållande som kommer i förgrunden: överhetens minskande tolerans och alltmer livsingripande kontroll över arbetarnas liv. Tidigare hade förhållandena mellan hög och låg i samhället kännetecknats av en slags "leva och

::: #195 ::::::::::::::::::::::::::::::

låt leva"-mentalitet. Att den fattige betedde sig annorlunda än den rike var inget någon brydde sig om -- det var bara så det var, och till och med borde vara. Men den nya borgerliga överklassen, som på annat sätt än landsbygdens godsägare levde tätt inpå nöden och fattigdomen i de

#195

#569

svällande industristäderna, kände sig mer hotad och utsatt. Den försökte mer och mer planmässigt ta kontroll över och reformera den enkla folkets seder och bruk i enlighet med den strikta levnadsdisciplin som man menade måste gälla i ett modernt samhälle: anständighet, flit, värdighet, anspråkslöshet, förnuft, självbehärskning, måttlighet, förtänksamhet, sparsamhet, för att nu lista hela raden av levnadsmaximer som de predikade. Dessa borde alla, inte bara den egna klassen, följa. För detta fanns det också mer krassa ekonomiska motiv. Allteftersom produktionen mekaniserades och nya metoder började användas för att genom arbetsdelning effektivisera produktionen blev det allt viktigare med en strikt arbetsdisciplin.

Kort sagt: gamla levnadsvanor bland arbetarna som ingen brytt sig om tidigare blev synliga i det gryende industrisamhället. De dömdes ut som oacceptabla, stränga ordningsregler formulerades både på

stan och på arbetet, och överträdde dessa regler, blev man straffad. En opersonlig kontroll ersatte den gamla patriarkaliska ordningen från det tidiga #1800-talet, där det åtminstone som ideal fanns viss ömsesidighet och förhandlingsutrymme.

En god del av arbetarnas "bråkighet" bottnade i detta. Det handlade delvis om en protest mot vad arbetarna upplevde som att deras fria livsrum krympt. Den bråkiga kulturen var inte bara en livsstil, den var också en strategi för hur man skulle handskas med de nya krav som det framväxande moderna livet i industristäderna ställde. Det gällde att skapa och värna en kulturell frizon, ett utrymme där man kunde leva efter eget huvud utom räckhåll för överhetens ordningsregler. Behovet växte av att kunna distansera sig från dess moraliserande budskap.

"Leva efter eget huvud" -- det betydde emellertid ofta, som vi såg hos Johan Westberg, att leva för stunden. Den materiella knappheten och de osäkra levnadsvillkoren

tvingande än för männen att kämpa för ökad stabilitet i tillvaron.

_Giftermål verkade alltså för ökad skötsamhet -- men då ska man minnas att det fanns många hinder för arbetarna under denna tid att bilda familj.

_Därmed kommer vi in på "skötsamhet" som en alternativ livsstil och strategi för anpassning till det moderna samhället -- den andra polen i arbetarkulturens idealtypologi.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Innan de gifte sig och fick ansvar för hem och barn kunde också kvinnorna utveckla sina särskilda varianter av "bråkighet" i form av sabotage mot arbetsdisciplinen, sexuell frispråkighet och andra uttryck för protester mot de förhärskande kvinnoidealerna.

_Sådana protester riktade sig även mot den form av ordning och skötsamhet som präglade de patriarkaliskt styrda fackföreningarna, där kvinnorna oftast var uteslutna

#196

#573

från inflytande. Lite av den an-
dan kan man ana i denna bild av
unga fabriksarbeterskor i
Göteborg.

Bildbeskrivning

Svart-vitt foto. Fyra unga
kvinnor står bredvid varandra
utanför en stängd fabriksport.

Det är vinter och gatan där de
står är täckt med slaskig snö och
is.

De bär alla sjaletter över
hjässan som är knutna under hakan
och är prydligt klädda i mörka
svarta jackor eller västar med
dubbelknäppning, mörka kjolar som
når ned till vristerna och förklä-
den i olika färgnyanser.

De ger intryck av att vara ett
väl "sammansvetsat" gäng som möter
vår blick med ansikten som ut-
trycker stolthet, trots och livs-
glädje.

=====

"_Skötsamhet" -- livsform, attityd
och strategi

_Idéhistorikern _Ronny _Ambjörnssons
bok "_Den skötsamme arbetaren" har
blivit en klassisk skildring av hur
skötsamhetskulturens ideal och atti-
tyder formades i det tidiga #1900-
talets arbetarklass. _Den handlar
om folkrörelserna i det norrländska
industrisamhället

::: #197 ::::::::::::::::::::::::::::

_Holmsund, men i förordet bekänner
författaren hur djupt detta ämne
bottnar i hans egna barndomserfaren-
heter i en arbetarfamilj i _Göte-
borg. _Hans bistra morfader återkom
ständigt till sitt missnöje med ar-
betskamraterna på _Pellerins marga-
rinfabrik. _De skötte inte sitt jobb
och slöt upp dåligt i fackförening-
en. _Lika missnöjd var han med supi-
ga, stökiga och bullersamma grannar
i lägenheterna som skröpade ner i
hyreshuset. _Han var gårdskarlar och
skulle sopa och hålla rent i

#197

#575

bryggghus, trappuppgångar och på gårdsplanen. "Men han fattade sin uppgift också som en moralisk renhållning. Stödd på sin kvast granskade han strängt gårdsfolket, som en major sin trupp", skriver Ambjörnsson.

Föräldrarna bar skötsamhetsarvet vidare. Fadern, svarvare på SKF, irriterade sig inte bara på hur folk misskötte jobbet utan också hur de slarvade och slöade bort sin dyrbara fritid på onyttigheter. En svåger som ägnade sig åt spel på travhästar väckte hans särskilda fördömande.

Ens framtid borde inte göras beroende av slumpen. Att ägna sig åt spel och dobbel var att ge efter för den osäkra tillvaro som bjöds arbetaren. Istället gällde det att ta kontroll över sitt liv och sina villkor och göra sig till herre över sitt öde. Till detta hörde också kravet på kontroll över sin kropp och sin hälsa. Fadern var inte bara helnykterist utan följde också anvisningarna om ett hälsosamt liv från tidens förespråkare för

vegetarisk kost. Han samlade mynt och målade på fritiden. Också detta var viktigt: man borde ha en hobby, ett projekt som vidgade ens vyer och lärde en något om världen. För fadern öppnade myntsamlandet porten till historien, målandet till naturen.

Modern hade arbetat på tvätteri och strumpfabrik, men var efter giftermålet hemma. Att mannen ensam skulle klara familjens försörjning så att kvinnan kunde ta väl hand om hemmet och vårda och fostra barnen var också en del i skötsamhetsidealet. I hennes del i projektet stod att hålla en exemplarisk ordning och reda därhemma i centrum.

Precis som arbetslivets osäkerhet i industrisamhället flåsade mannen i nacken jagades kvinnorna av hemlivets hotande kaos i arbetarkvarters överbefolkade hyreskaserner.

Som Ambjörnsson skriver: Modern hade "den stora ordningen ständigt i hasorna"

Med detta barndomsarv i ekande i sinnet studerar Ambjörnsson

#197

#577

bildningsverksamheten i Holmsund från #1800-talets slut till #1940-talet. Hans utgångspunkt är att skötsamhetskulturen i arbetarklassen framförallt formades i och av folk- rörelserna. På så vis var den i hög grad en produkt av arbetarnas självverksamhet, inte som talet
::: #198 :::::::::::::::::::::::
om "förborgerligande" hävdar, dvs att arbetarna härmade seder och bruk hos de rika eller styrdes av liberala bildningsinitiativ. Visst kunde exempelvis alla de arbetarkvinnor som arbetade som pigor i "bättre hem" gripas av beundran, inspiration eller avund när de blickade in i borgerlighetens salonger. Men lika vanligt var att deras möte med den borgerliga kulturen ledde till avståndstagande.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Stuveriarbetarfamilj i lägenhetens "finhorn". Ett välordnat, välstädat och vackert pyntat hem; hela, rena kläder och andra

#578

#198

textilier; bra mat och väluppfostrade barn -- sådant stod i centrum för arbetarkvinnornas skötsamhetsprojekt. Deras kulturbygge skapade inte bara trivsel och välbefinnande därhemma, utan också självkänsla ute i samhället.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Ett ungt par sitter på var sin sida av ett litet runt bord som är täckt med en vit duk.

_En liten pojke sitter i kvinnans knä medan en några år äldre flicka står bredvid mannen.

_Alla på bilden är prydligt klädda i enlighet med tidens klädstil för vuxna och barn.

_Från stora fönster med fördragna vita gardiner faller ett milt dagsljus över rummet.

_Ovanför bordet hänger en stor ljuskrona med krans av stearinljus i hållare kring en centralt placerad fotogenlampa.

_Mitt på bordet och i fönstret står krukväxter.

_På byråer som står på ömse
sidor av fönstren står prydnads-
föremål och fler krukväxter.

_På väggarna hänger ett par in-
ramade bilder.

=====

_Vi var ovan inne på hur arbetarkul-
turen formades i en strävan att
erövra en kulturell frizon undan
överhetens vakande öga och stränga
ordningsregler -- undan hela det pa-
ket av disciplinerande insatser de
utsattes för alltifrån folkskolan
till fabriken, hemmet och stadens
gator och torg. "_Bråkigheten" var
ett sätt att förverkliga en sådan
frizon -- skötsamheten ett annat.

_Genom folkrörelserna skedde det
planmässigt och i organiserade for-
mer. _Dessa rörelser -- frikyrko-,
nykterhets och arbetarrörelsen --
samlade i början av #1900-talet
uppemot var fjärde vuxen svensk.

_Under en hel epok av industrisam-
hällets historia erbjöd de en slags
ersättning för det sociala gemen-
skaps- och kontrollnät som släkten

och byn utgjort i bondesamhället.

_Till dem sökte sig framförallt arbetare, nyligen invandrade från landsbygden, i en stark känsla av att det gällde att börja ett nytt liv, bli en ny människa och "lägga av sig" den gamla.

::: #199 :::::::::::::::::::::::

_Osäkra över vilka värden och levnadssätt som gällde i det kapitalistiska industrisamhället samhället erbjöd folkrörelsernas möten, studiecirklar, fester och ceremonier en arena för att pröva sig fram i det nya.

_I folkrörelserna främjades ett långsiktigt framtidsperspektiv, som skarpt kontrasterade mot det sätt att leva från dag till dag som utmärkte "den bråkige arbetaren".

_Långsiktigheten gällde både för egen del och för samhällets: skötsamhetskulturen växte fram ur bilden av ett nytt, bättre samhälle som för sitt förverkligande krävde en ny, bättre människa. _Mentaliteten kan illustreras av en minnesbok av _Axel _Gjöres, sedermera ordförande för

#199

#581

_Kooperativa _Förbundet. _Som ung
_järnbruksarbetare i _Smedjebacken
fick han ett stipendium från nykter-
hetsföreningen _Verdandi att studera
på folkhögskolan _Brunnsvik i
_Dalarna:

" _För den arbetarungdom som satt
på skolbänkarna i _Brunnsvik under
dessa år ... var vinterhalvåret vid
_Väsmans sjö inte bara en kurs i
vanlig mening, den var invigningen
till ett nytt liv. _För många fram-
stod detta som ett krav att lägga av
den gamla människan. _Ett par exem-
pel från det läsår där jag själv var
med säger något om detta. _Skulle
man bruka svärord, var en fråga som
elevkåren tog upp till intern debatt
strax på hösten och flera timmar
ägnades åt att dryfta detta problem.

_Svordomarnas motståndare var i
klart flertal, men jag minns inte
om vi kom fram till något formellt
beslut. _Men att svärorden låg i
misskredit rådde det ingen tvekan
om. _Till den gamla människans ova-
nor hörde också bruket av läpps nus.

_Många hängav sig åt detta. _Frågan

huruvida snusvanan vore förenlig med vår ställning som brunnsvikare togs inte upp till behandling i elevkåren och avgjordes inte heller i parlamentariska former. Under en rast förklarade någon av pojkarna att han från den stunden skulle avstå från snuset. Han bekräftade detta genom att ögonblickligen slänga ner snusdosan i en grop som låg öppen sedan skollokalen byggdes. Exemplet gav efterföljd. Varje rast under den närmaste veckan ägnades åt snusranssakan. Ska du? Ska du? Frågades det. Så slängdes ännu en dosa i gropen. Arvid Månsson ... höll räkning på de offrade dosorna och ropade ut resultaten undan för undan"

Att sluta bruka tobak och alkohol och vårda sitt språk var en del av det som i de olika föreningarnas stadgor brukade omtalas som "ett värdigt uppträdande", som medlemmarna förband sig att efterleva. Inte minst i fackföreningarna var detta viktigt, och där tillkom också andra förhållningsregler: man fick inte

fika efter egna förmåner hos arbetsgivare och förmän, och man fick inte offra långsiktiga

::: #200 :::::::::::::::::::::::
intressen för omedelbara vinster.

_Allt detta var en förutsättning för att kunna hävda sig i förhållande till arbetsgivarna. _Dessa hänvisade ofta till olika uttryck för misskötsel bland arbetarna när de vägrade sluta avtal om bättre arbetsförhållanden. _Varför höja lönen när folk inte skötte jobbet, eller använde lönen på krogen? kunde de säga.

_Varför tvättmöjligheter på fabriken när arbetarna gick i skitiga kläder söndag som vardag? _Därför fanns i många fackliga stadgor en rad om att "vi må uppträda så att vi förmår vinna våra motståndares aktning och respekt". _Skötsamhetsidealet var på så vis en strategi för att uppnå ett mer jämbördigt förhållande mellan hög och låg i samhället -- att erövra positionen som en respekterad part i samhället med rätt till inflytande.

"_Den skötsamme arbetaren" förde

#584

#200

på så sätt en kamp på två fronter:
dels mot överhet och arbetsgivare,
men lika mycket mot personer i den
egna klassen som betedde sig på ett
sätt som underminerade arbetarnas
långsiktiga intressen.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_De flesta av de tidiga _Folkets
_Hus-byggena uppfördes av frivil-
_liga krafter. _På bilden är det
lockoutade arbetare i _Smedje-
backen som håller i verktygen
under storstrejken #1909.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt gruppfoto. _En gupp
män klädda i skärmmössor, hattar
och arbetskläder poserar med spa-
dar, skyfflar och skottkärror på
ett område täckt av sten och grus
(en liten pojke sitter dessutom på
en skottkärre).

_Framför och under dem löper två
långa brädor på marken.

_Till vänster ligger något slags
paviljong.

#200

#585

_I bakgrunden skymtar låga hus-
tak mellan björkstammar.

=====

_Skötsamhet och bildning -- och en
ny elit?

_Det som står i förgrunden i
_Ambjörnssons skildring från
_Holmsund är emellertid den sida av
_skötsamhetskulturen som handlar om
_.bildning: studier, diskussioner
_och olika kulturaktiviteter i orga-
_niserade former. _Syftet med sådan
_verksamhet var, skriver _Ambjörnsson
_sammanfattande, att förverkliga "en
_individ som kan ta ställning till
_sin omgivning utifrån en genomtänkt
_och på insikt

::: #201 :::::::::::::::::::::::

grundad uppfattning" _Bildningens
mål var både individens personliga
utveckling och dennes förmåga att
uppfylla sina medborgerliga förplik-
telser -- detta var ju under demo-
kratins genombruttsskede. _Dess
motståndare hade ju alltid hävdad

#586

#201

att arbetarna var för okunniga och obildade för att få rösträtt och inflytande i samhället. I bildningsverksamheten anlades moteld: det gäller att "ta makten över ordet" och vinna respekt i samhället.

I studiecirkelarna läste man skönlitteratur, filosofi, språk och organisationskunskap, och på diskussionsmötena dryftade man allt ifrån aktuella politiska och sociala problem till frågor om livets mening, om familjelivets värden eller naturens ordning. Bildning var både en fråga om att kunna ta till sig och reflektera över skrivna texter och att förmå argumentera för dem i en respektfull dialog med andra. Delvis handlade det om att tillägna sig ett offentligt språk -- ett sätt att tala och uttrycka sig som gjorde att man blev lyssnad på i samhället.

Det handlade mindre om att predika vissa uppfattningar än att förverkliga en viss hållning, en frigörelseprocess "vilken som mål hade människor som fritt kunde argumentera

och reflektera över den tillvaro i vilken de tidigare utgjort en oreflekterad del", som Ambjörnsson skriver. Möjligen är det en smått idealiserande bild han ger, möjligen var Holmsunds nykterhets- och arbetarrörelse inte helt representativ för landet som helhet. Men som ideal var denna bildningstanke levande i hela folkrörelsesverige långt in i modern tid.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Studiecirkeldeltagare botanisera i bibliotekets bokhyllor på Arbetarrörelsens bildningsförbunds studiehem i Malmö i början av #1930-talet. I folkrörelsernas bildningsorganisationer strävade man efter en mer demokratisk och jämlik studieform som byggde på deltagarnas självverksamhet. Ofta hade föreningarna, som här, också egna bibliotek.

#588

#201

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Rum där välfyllda bokhyllor löper runt vägarna.

_Mitt i rummet står ett stort bord med en bricka med vattenkaraff och några dricksglas på en bricka.

_Ett antal unga män står vid bokhyllorna och bläddrar i böcker eller sitter vid bordet och läser tillsammans.

_Ett stort fönster vid bordets kortände med delvis fördragna gardiner visar att det är mörkt utanför.

=====

::: #202 :::::::::::::::::::::::

_På två punkter nyanserar

_Ambjörnsson emellertid bilden. _För det första ställer han frågan: var fanns kvinnorna? _Visserligen var de i nykterhetslogen på #1920--#30-talen hälften av medlemmarna, och #1921 bildades också en socialdemokratisk kvinnoklubb i _Holmsund.

#202

#589

_Men de har lämnat färre spår i protokoll och intervjusvar. _Männens dominans verkar till och med ha ökat med tiden, och kvinnorna figurerar mer och mer som objekt för männens lätt nedlåtande frågor om varför de är så ointresserade av verksamheten. _Likväl visar det sig att kvinno-klubbens möten var mer välbesökta än männens. _Dess diskussioner var mer inriktade på övergripande frågeställningar knutna till grundläggande mänskliga behov -- föda, hälsa, sexualitet, barnavård -- jämfört med de kommunalpolitiska eller organisationstekniska verksamheter som mer och mer dominerade de mer manligt dominerade församlingarna. _De lyckades också bättre integrera diskussion, samvaro och husligt arbete -- "mötena blir en kombination av kafferep, symöte och diskussionsklubb", som _Ambjörnsson skriver. _Ibland förefaller det, inte bara i männens utan ofta också i kvinnornas ögon, som om kvinnornas skötsamhetsprojekt ansågs vara annorlunda än männens. _Deras främsta uppgift

ansågs vara att skapa sådana hemförhållanden att mannen inte skulle duka under för det moderna livets frestelser, vare sig det nu handlade om alkohol, spel eller annan misskötsel.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Det är möte i _Smedjebackens
_Folkets hus, och som vanligt är
det kvinnorna som står för kaffekoket. _Skötsamhetskulturen i arbetarrörelsen hade starka patriarkala drag -- för exempel på detta, se övningen sid. #204.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto.

_Fyra kvinnor i olika åldrar arbetar med att förbereda kaffe och mat i ett kök utrustat med elugn och en stor metallskinande kaffebehållare med kran.

=====

_Några nedslag finns, där kvinnor
klagar över det krångliga offentliga
#202 #591

språk som männen erövrat, vilket leder över till den andra nyanserande reflexionen _Ambjörnsson gör om folkrörelsekulturen. _Inom de rörelser han studerar anar han en utveckling där en liten organisationselit börjar avskilja sig från den bredare medlemskåren -- för att inte tala om den breda massan av arbetare på orten. _Det var inte bara så att denna elit talade ett annat språk. "_Kruket är att de ledande personerna

::: #203 :::::::::::::::::::::::
vill så mycket att de andra helt enkelt har svårt att hänga med. _Denna vilja manifesteras därför i en ny patriarkalism, låt vara med andra förtecken än den gamla. _Kärntruppen påtar sig ansvaret för situationen".
_Övriga får en mer passiv roll.

_I mångas ögon kunde det rentav bli så att rörelseeliten framstod som en ny överhet, som styrde och ställde över vanligt folks liv och leverne. _Sådant gav ny näring till nya former av den "bråkiga" sidan av arbetarkulturen, där man värjde sig mot alla dessa regler och krav som

#592

#203

regnade över en "von oben" -- nu
från arbetarnas egna representanter.

De båda polerna i arbetarkulturen
-- "bråkighet" och "skötsamhet" --
levde vidare i nya former in i
efterkrigstidens samhälle.

#203

#593

_Frågor och uppgifter

- #1. _I forskningen kring arbetarkulturen ställs ofta en bild av "bråkighet/egensinne" mot en bild av "skötsamhet" som två idealtyper. _Förklara detta begrepp!
- #2. _Hur stämmer en sådan "idealtypologisk" beskrivning av arbetarkulturen med den bild vi får när vi tar del av _Alfred _Westberg dagbok?
- #3. _Man kan med utgångspunkt från dagboken spåra en rad historiska och sociala rötter till superi och allmän "bråkighet" i den tidiga arbetarkulturen. _Beskriv betydelsen av följande faktorer:
- _Arbets- och anställningsvillkor
  - bostads- och familjeförhållanden
  - det patriarkala hantverkets upplösning
  - beroendet av sociala nätverk

- #4. _Den "bråkiga" livsstilen var framförallt utbredd bland männen, särskilt de ogifta. _Varför såg förutsättningarna annorlunda ut bland kvinnorna, särskilt de gifta?
- #5. _En viktig faktor bakom framväxten av en "skötsamhetskultur" i arbetarklassen var att kortsiktiga perspektiv på levnadsvillkoren gav vika för ett mer långsiktigt sätt att tänka. _Vad var det som verkade för att en sådan förändring av livsperspektiven kunde växa fram?
- #6. _Bildnings- och skötsamhetsidealet hade en inriktning både på individens personliga utveckling och på arbetarkollektivets ställning i samhället. _Beskriv hur!
- #7. _Varför kan både "bråkighet" och "skötsamhet" betraktas som sätt att från arbetarnas sida anpassa sig till och hitta strategier för att svara upp mot det moderna industrisamhällets krav? _Diskutera begreppet "kulturell frizon"!
_Finns det kulturella strömningar också i dagens samhälle som kan

förklaras på samma sätt?

#8. Vilka skillnader i former och inriktning mellan männens och kvinnornas verksamhet har Ronny Ambjörnsson funnit i sin bok om arbetarorganisationerna i Holmsund? Liknande skillnader kopplade till genus fanns i den "bråkiga" arbetarkulturen. Diskutera om man skulle kunna tala om en särskild kvinnlig arbetarkultur, och vilka karaktäristiska drag en sådan i så fall skulle kunna ha!

#9. Ambjörnsson menar att det i förlängningen av skötsamhetskulturen fanns tendenser till framväxten av en folkrörelseelit i arbetarkulturen. Varför?

#10. Avslutningsvis sägs att de båda polerna i arbetarkulturen -- bråkighet och skötsamhet -- levt vidare i arbetarklassen också under senare delen av #1900-talet. Diskutera om man kan se liknande skillnader i levnadskultur och sociala attityder i dagens klasssamhälle! Hur tar det sig i så fall uttryck?

#596

#204

_Övningar: _Diskussionsklubbar

_Under andra halvan av #1800-talet växte folkrörelserna fram i

_Sverige. _Nya grupper gjorde sig på så sätt hörda i samhället. _Inom de olika folkrörelserna bildades studiecirkel, bok- och diskussionsklubbar.

_Genom att ta del av de handlingar som finns bevarade får man en inblick i dåtidens tankar och åsikter kring olika samhällsfrågor. _Här är ett förenklat utdrag ur ett protokoll från _Strömsbros godtemplares studiecirkel från #1921. _Godtemplare var ett nykterhetsförbund med amerikanska rötter, som motsvaras av dagens __IOGT-__NTO.

#1. _Vilka intryck får man av mötet utifrån protokollet?

#2. _Vilka åsikter hade de olika medlemmarna i frågan som diskuterades?

- #3. _Vad betydde det att "diskus-
sionen fick utgöra svaret på frå-
gan"?
- #4. _Vilken betydelse kan diskus-
sionsklubbar som denna ha fått i
samhället i stort?
- #5. _Finns det någon motsvarighet
till dåtidens diskussionsklubbar
idag? _Vilka likheter och skillna-
der finns i så fall?
- #6. _Läs mer om diskussionsklubbar
och arbetarrörelsen på _Folk i
rörelse -- ett digitalt läromedel
om folkrörelser och demokrati
<http://www.folkirorelse.se>

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Källa: _Arkiv _Gävleborg,
_IOGT logen #1948 _Strömsbro
_Framtids studiecirkel och
bibliotek

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto.
_En skara unga män och en kvinna
i samma ålder står i ett biblio-
tek.

#598

#204

En av männen håller en stor stapel med böcker under armen.

En medelålders kvinna ler åt deras aktiviteter.

En devis ovanför en bokhylla lyder: "Kunskap är makt".

=====

::: #205 ::::::::::::::::::::::::::::::

Protokoll fördt vid mötet
hållet med Strömsbro
Goodtemplar Studie
Cirkel den #22/#11 -#21

§.#1.

Mötet öppnades av dagens ordförande Uno Lindberg som hälsade de närvarande välkomna samt föredrog dagordning vilken godkändes.

§.#5.

Inledde Dennis Skog sin diskussionsfråga "Står kvinnan intellektuellt lägre än mannen".
Dennis Skog yttrade att Kvinnan har inte alltid stått lägre än mannen, i tidernas begynnelse var

#205

#599

det hon som stod över mannen och var den bestämmande. Men allt eftersom tiden gick sjönk hon ner och blev inte stort mer än en slavinna och under det hon sjönk i socialt hänseende sjönk hon även andligt och det har hon inte repat sig från än, så från den sidan taget står hon intellektuellt lägre än mannen. Det märker man bara man får tillfälle att tala med dem, naturligtvis finns det undantag men de äro få. T.ex. när det gäller bara en diskussion här på cirkeln, hur många kvinnor är det som yttrar sig. Diskussionerna här är så lätta, så att om dom inte kan yttra sig är dom dum. Och är det för att dom inte törs ja då är dom dum då också.

Ett tecken på att ett folkslag står lågt är att dom älskar att som kvinnor pynta ut sig. Hildur Skog anmärkte att hos fåglarna är det mannen som är grann och styr ut sig men blev upplyst "att de var väl skillnad de".

Henrietta Norman frågade vem

#600

#205

det varit som uppfostrat mannen innan han blev så klok. På vilket Dennis Skog svarade att mannen höjt sig upp över sina herrar d.v.s. kvinnorna, och har uppfostrat sig själva.

Henrietta fastslog att Kvinnorna står i sådan ställning att dom inte kunnat höja sig högre om dom velat, dom har blivit hållna nere av männen. Men det bästa männen har, har dom fått av sina mammor.

Ture Berg skulle vilja veta vad det bästa var som mannen fått av kvinnorna. Därefter yttrade han att när det gäller en sådan sak som att upprätta ett nytt samhälle däri deltar alla manliga men högst få kvinnliga /.../

Erik Hedlund yttrade att det visst inte är kvinnorna som uppfostrar mannen, det ser man bevis för i skolan. I småskolan där har dom lärarinnor men sedan då pojkarna kommer till den punkten då de börjar fatta och förstå något får manliga lärare taga hand om

dem /.../

Henrietta Norman yttrade att skilnaden mellan man och Kvinna är att Kvinnorna låter känslorna tala och mannen förståndet, och i många fall är känslornas språk bästa språket beträffande det samhälle som är och som skall störtas, som varande dåligt det har ju männen byggt upp. Det godaste som finns i människorna har kommit från kvinnorna. Förståndet som männen anses ha hand om dominerar ej alltid hos dem. Det finns toffelhjältar, och de äro sämre än kvinnorna /.../

Erik Hedlund yttrade att det skulle bli svårt att bevisa att det inte är mannens ära att han står högt. Kvinnan har aldrig och blir aldrig mäktig att höja honom. Det har han gjort själv /.../

Bevisade Uno Lindberg genom summering av inläggen i diskussionen att kvinnan i intellektuellt hänseende i förhållande till mannen står som #3 till #10.

Henrietta Norman ville att frågan skulle få vila i #10 år å vilket svarades att den kunde få vila hur länge som helst, uppfattningen skulle vara den samma.

Diskussionen fick utgöra svar på frågan.

::: #206 ::::::::::::::::::::::::::::::

Övningar: Bråkiga arbetare -- lokal brottsstatistik som spegel

Denna övning syftar till att belysa den bråkiga sidan i det tidiga industrisamhällets arbetarkultur med hjälp av källmaterial från den kommunala ordningspolisen, i vårt fall från Trollhättan. Dess rapporter ger oss en bild av hur ordningsbrotten kunde te sig i en svensk industristad strax före sekelskiftet #1900. På samma gång får vi inblick i vad män från myndighetshorisont betraktade som "oordning" -- vilket kanske inte alltid överensstämde med hur arbetarna upplevde saken.

Vårt första källmaterial är en årsrapport från #1895 med siffror

#206

#603

över antalet häktade och anhållna,
och vilket brott de anklagats för.

_ Handskriven tabell.

_ (_ Vissa delar av texten är svår-
lästa p.g.a. handstilen. _ Osäker
tolkning, text som inte här kunnat
tolkas, samt förtydliganden som är
tillagda i anpassningen anges inom
parentes).

_ Års-rapport

_ Från _ Polis-chefen för kalender-
året #1895

_ För stöld och tillgrepp

_ Häktade: #7

_ Anhållne: #3

_ Summa: #10

_ Misshandel (gröfre)

_ Häktade: #1

_ Anhållne: --

_ Summa: #1

_ Fylleri

_ Häktade: #182

_ Anhållne: #70

_ Summa: #258

#604

#206

(Fylleri) och oljud

Häktade: #7

Anhållne: #16

Summa: #23

(Fylleri) och öfvervåld

Häktade: #5

Anhållne: --

Summa: #5

(Fylleri) och annat förargelse-
väckande

Häktade: #20

Anhållne: #33

Summa: #53

(Fylleri) och bettlande

Häktade: #14

Anhållne: --

Summa: #14

Lösdrifveri och bettlande

Häktade: #13

Anhållne: #7

Summa: #20

På egen befäran (öfver natten)

Häktade: #29

Anhållne: --

Summa: #29

För förfalskning

Häktade: #1

Anhållne: --

#206

#605

Summa: #1
För slagsmål
Häktade: --
Anhållne: #28
Summa: #28
För djurplågeri
Häktade: --
Anhållne: #1
Summa: #1
För våldsam framfart med åkdon
Häktade: --
Anhållne: #2
Summa: #2
För bedrägeri
Häktade: --
Anhållne: #1
Summa: #1
För försäljning af skadliga födo-
ämnen
Häktade: --
Anhållne: #2
Summa: #2
För brännvins-salning
Häktade: --
Anhållne: #1
Summa: #1

#606

#206

_ För åverkan

_ Häktade: --

_ Anhållne: #11

_ Summa: #11

_ För lösaktighet

_ Häktade: --

_ Anhållne: #4

_ Summa: #4

_ För afvikande ur tjänst

_ Häktade: --

_ Anhållne: #1

_ Summa: #1

_ För bristfällig tillsyn (till)

hästar

_ Häktade: --

_ Anhållne: #1

_ Summa: #1

_ För våldsamhet i hemmet

_ Häktade: --

_ Anhållne: #1

_ Summa: #1

_ Summa (totalt)

_ Häktade: #279

_ Anhållne: #182

_ Summa: #461

_ Dessutom har till poliskontoret

under året ingått anmälan om #14

#206

#607

stölderna och tillgrepp, deraf #6
från annan ort.

(Undertecknat med signatur)

#1. I årsrapporten från #1895 finner vi en sammanställning av antalet häktade och anhållna, och de brott de anklagats för.

a) Börja med att tolka de benämningar som förekommer. Vad var "bettlande" för något?

"Salning"? "Lösaktighet"?

b) Gör sedan en lista över vilka förseelser som var vanligast #1895.

::: #207 :::::::::::::::::::::::::::::::

Vårt andra källmaterial är den lig-gare där polisen förde in de berörda personerna med namn. Det ger oss möjlighet att skilja mellan män och kvinnor och därmed få en glimt av brottslighetens genusaspekt. Av #1182 förtecknade personer var #4,7 procent kvinnor, vilka vi lyft fram i följande sammanställning:

#608

#207

_Tabell/uppställning med efter-
och förnamn, "omständigheter" (gift,
ogift, änka, yrke, ålder m.m.) samt
vilket brott eller vilken förseelse
som vederbörande gjort sig skyldig
till:

_Almqvist, _Cahrlotte (ogift) --
_tillgrepp av ved
_Andersson, _Anna (hemmadotter) --
_åverkan
_Andersson, _Johanna (änka) --
_misstänkt fosterfördrivning,
_barnamord
_Andreasdotter (_Josefin, prosti-
_tuerad fr _Örgryte) -- lösaktig-
_het
_Flink, _Hildur (hemmadotter #10
_år) -- åverkan
_Flink, _Maria (hemmadotter #9 år)
_-- åverkan
_Fonander, _Augusta (ogift) --
_olaga ölutskänkning vid tre
_tillfällen
_Gren, _Augusta (ogift) -- oloflig
_ölservering
_Andersson, _Hanna (madam) --
_olovlig ölförsäljning

#207

#609

_ Harling, _Anna (hustru) -- fylleri å _Störgatan
_ Helm, _Hilda (hemmadotter #10 år)
-- åverkan
_ Johansson, _Anna (ogift _Trollhättan) -- tillgrepp av potatis
_ Johansson, _Anna (hemmadotter) -- misstänkt för fickstöld
_ Johansson, _Augusta (svagsint torparhustru) -- obehörigt kringstrykande
_ Johansson, _Christina (piga fattiggården) -- brännvinssäljning
_ Johansson, _Edla (hemmadotter, prästgård) -- fylleri och oordentligt uppförande under sabbat
_ Jonsson, _Beata (slakteriidkerska hustru) -- otillåten kaffeservering, innanmätes rengörande i kanalen
_ Karlsson, _Anna (hemmadotter) -- döljande av hittat gods
_ Karlsson, _Anna (madam) -- olovlig ölutskänkning, orenlighets utkastande i kanalen
_ Karlsson, _Tekla (hemmadotter) -- åverkan

#610

#207

_Kort, _Johanna (hustru) --
_ tillgrepp i handelslokaler vin-
_ tern #1888--#1889
_Källebacka, _Sofia (änka) --
_ brott mot hälsovårdsstadgan
_Larsdotter, _Anna -- lösdriveri
_Larsson, _Anna (prostituierad från
_ Skaraborg) -- lösaktigt lev-
_ nadssätt. _Avförd till _Göteborg
_Lundqvist, _Maria (hustru) --
_ oljud å gator, oordentligt le-
_ verne i hemmet
_Andersson, _Mia (#11-årig dotter)
_ -- tillgrepp av kol vid mekanis-
_ ka verkstaden
_Olsson, _Anna _Örn (hemmadotter
_ Överby) -- fylleri och oordent-
_ ligt uppförande under sabbat
_Andersson, _Anna (piga) --
_ tillgrepp från husbonde m.fl.,
_ samt snatteri
_Palmqvist, _Louise (restaura-
_ trice, ångbåten "_Karlstad") --
_ utskänkning af spirituösa drycker
_Pehrsson, _Anna (_Ogift, _Tunhem)
_ -- fylleri å allmän väg
_Pettersson, _Lena (hustru) --
_ brännvinssäljning

#207

#611

_Ros, _Maria (hustru) -- misstänkt
_ för fickstöld
_Sahlberg, _Maja _Stina (hustru,
_ slakteriidkerska) -- otillåten
_ kaffeservering vid två tillfäl-
_ len
_Skoglund, _Amanda (kokerska) --
_ stöld och tillgrepp från husbon-
_ de
_Skoglund, _Augusta (hushållerska)
_ -- stöld och tillgrepp från hus-
_ bonde
_Smidt, _Jenny (hemmadotter _Skof-
_ tebyn) -- bedrägligt beteende
_Svensson, _Anna (_Ogift) --
_ lösaktighet
_Svensson, _Christine (restura-
_ trice, ångbåten "_Hermes") --
_ utskänkning af spirituösa
_ drycker
_Sönnergren, _Emma (_Lidköping) --
_ fylleri m.m.
_Tarnström, _Anna (hemmadotter
_ _Vänersborg) -- fylleri och
_ lösaktighet
_Tengblad, _Augusta (hustru) --
_ tillgrepp av ved vid två till-
_ fällen

- #2. Vilka slag av brottslighet är vanligast? Jämför den lista du gjort över de vanligaste förseelserna bland männen med den kvinnliga brottsligheten i sammanställningen här ovan. Vilka är skillnaderna? Hur kan de förklaras?
- #3. Vilka allmänna slutsatser om alkoholen och brottsligheten vill du dra efter att ha gjort de två uppgifterna? Vilken roll tycks till exempel de sociala förhållandena ha spelat?

_Informationsteknik -- från
tryckkonsten till smartphones

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Luftburen kommunikation. _När telefonanvändningen expanderade växte sig väven av telefontrådar över taklandskapet allt tätare.

_För varje telefon drogs en egen linje till växlingscentralen.

_Trots att uppfinningen i sig förblev obegriplig för de flesta var själva nätet oerhört konkret för människorna. _Här ser vi telefonarbete nära _Hedvig _Eleonoras kyrka på _Östermalm i _Stockholm i början av #1900-talet. _För arbetet högt över takåsarna användes sjömän som ju var vana vid att klättra i master. _Gammal kunskap används i nytt sammanhang.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Takutsikt
över stadsdelen _Östermalm i
_Stockholm.

_I förgrunden arbetar några män
med en stor "kulramsliknande"
konstruktion som är monterad på en
takås (många telefonledningar är
anslutna till konstruktionens
överdel).

_I bakgrunden tornar _Hedvig
_Eleonora kyrka upp sig över den
övriga bebyggelsen.

=====

::: #209 ::::::::::::::::::::::::::::

_Man brukar säga att språket är en
av de saker som skiljer människan
från djuren. _Visserligen har också
exempelvis fåglar läten som kan ut-
trycka enkla budskap, men de saknar
förmågan att omkombinera dessa till
system av ord och meningar som i det
mänskliga språket. _Språket är i sin
tur en förutsättning för kulturen.
_Det gör att vi kan utbyta åsikter
och erfarenheter, planera och

#209

#615

samarbeta, utveckla religiösa föreställningar och överföra kunskaper och idéer från en person eller generation till en annan.

Under större delen av historien har människan levt i en muntlig kultur. Mot denna bakgrund innebar skrivkonsten stora förändringar.

Skrivkonsten brukar därför kallas den -första kommunikationsrevolutionen; men då måste man komma ihåg att den inte på något sätt slog ut andra, äldre former av kommunikation. Att skriva och läsa var länge något som endast behärskades av ett fåtal. Under en lång tid fick människorna fortfarande merparten av sin information och underhållning på samma sätt som innan, och den muntliga och den skriftliga kulturen existerade sida vid sida under tusentals år -- och gör så än idag.

Ändå blev samhället ett annat. Det öppnades nya möjligheter att lagra och bearbeta information, vilket innebar förändringar inom så skilda sfärer som skatteuppbörd, historieskrivning och vetenskap.

#616

#209

_Genom brev och böcker kunde människor ta del av varandras tankar och idéer utan att vara närvarande (eller ens vid liv) på samma plats vid samma tidpunkt, vilket snabbade upp tankeutbytet och gav makthavare, med flera, säkrare underlag för sina beslut. _Mycket talar också för att skriften förändrat vårt sätt att tänka och fungera. _Så vet vi från studier av analfabeter i vår egen tid att dessa har en betydligt bättre minnesförmåga än läskunniga:

::: #210 :::::::::::::::::::::::
delar av hjärnans uppgifter har helt enkelt flyttats över till ett externt hjälpmedel.

_Om skriften således var den första kommunikationsrevolutionen innebär tryckkonsten den andra. _En tredje kommunikationsrevolution inträffade med industrialiseringen, då vi fick telegraf, telefon, film och radio. _Just nu befinner vi oss mitt uppe i en fjärde revolution baserad på datorer och _Internet. _I detta kapitel detta ska vi titta närmare på dessa förändringar.

_Vi ska diskutera vad de betytt för politik, vetenskap och ideologi -- men också vad de gjort med oss som människor och tänkande varelser.

_Tryckkonsten -- den andra kommunikationsrevolutionen

_Konsten att trycka både bilder och text uppfanns i _Östasien. _Från början skar man ut hela sidor i träplattor, men runt år #1000 började man i _Kina trycka med lösa typer. _Typer är små bitar med ett tecken eller en bokstav på som man sedan sätter samman i en ram. _På det sättet behöver man inte skära ut varje sida i ett stycke, utan kan kombinera ihop tecknen till vilken text man vill. _Eftersom den kinesiska skriften innehåller tusentals tecken blev det ändå en förhållandevis komplicerad process. _För alfabet som bygger på ett fåtal tecken för olika ljud, så som vårt, är metoden däremot både enkel och effektiv.

#618

#210

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Denna buddistiska skrift trycktes i _Kina år #868 och anses som den äldsta bevarade tryckta boken i världen. _Det skulle dröja #600 år innan _Gutenberg tryckte sina första böcker.

_Bildbeskrivning

_Tryckt ark där ena sidan är täckt med kinesisk skrift.

_Den andra sidan bär istället en illustration där _Buddha sitter omgiven av en stor skara munkar, ett par lejonhannar, andar eller gudomligheter med skrämmande ansikten och unga kvinnor med knäpp-ta händer och höga huvudbonader (de två sistnämnda kategorierna har, liksom _Buddha själv, sina huvuden omgivna av glerior).

_Buddha återges i betydligt större format än alla som omger honom.

=====

Även i Europa börjar tryckkonstens historia med hela sidor som skars ut i trä. Metoden användes främst för bilder, så kallade träsnitt, men också för kortare texter. Men för att boktryckarkonsten skulle kunna utvecklas behövdes även ett lämpligt material att trycka på. De medeltida handskrifterna skrevs i första hand på pergament, det vill säga djurskinn som beretts och som var mycket hållbart, men inte så lämpligt att trycka på. Pappret som fördes till Europa från Kina av araberna började användas på #1100-talet, men det var mindre hållbart och konkurrerade därför bara långsamt ut pergamentet. Under medeltiden hade behovet av böcker, som främst fanns inom kyrkan, kunnat fyllas av handskrivna manuskript.

Mot slutet av #1400-talet började böcker få en allt större spridning även utanför kyrkor och kloster och handskrifter kunde inte mätta marknadens behov. Antalet människor som

kunde läsa ökade i Europa och böcker skrevs inte bara på latin utan även på folkspråk som engelska, tyska eller franska.

Det fanns alltså både en efterfrågan, material att trycka på och en grundläggande tryckteknik. Att skära ut varje boksida tog dock för lång tid för att vara ekonomiskt och praktiskt gångbart. Det var först i och med att den tyske guldsmeden Johann Gutenberg omkring #1450 uppfann ett gjutinstrument som gjorde det möjligt att tillverka ett stort antal identiska lösa typer som tryckkonsten på allvar kunde slå igenom. Boktryckarkonsten spred sig sedan snabbt till andra länder och nådde redan på #1480-talet Sverige via Lübeck

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Hela processen med att framställa en bok, från papperstillverkning till tryck. Ur en tysk bok över olika hantverk från #1500-talet.

#211

#621

_Bildbeskrivning

_Serie om tre träsnitt med rubriker och kommentarer utformade som rimmade verser skrivna med frakturstil.

_Papperstillverkaren.

_En verkstad där en sorts stor press med vertikal träskruv skymtar i bakgrunden. _En man står och doppar ett slags grunt tråg i ett stort träfat med flytande innehåll. _I förgrunden går en pojke förbi med en trave färdiga pappersark.

_Bokbindaren.

_En verkstad där två män sitter och arbetar (den främre av dem böjd över något slags städ). _På väggen till höger om dem hänger allehanda verktyg. _Där sitter också två hyllor för tillbehör.

_Ljus kommer in genom ett stort fyrdelat fönster vars två lägre delar är uppdelade i runda prismor.

_Boktryckaren.

_I en verkstad arbetar två män med att trycka text på ark (en av dem svärtar de satta typerna med två runda svampar).

_Sidorna trycks i en press med vertikal träskruv och långt handtag på sidan.

_I bakgrunden arbetar två andra män med att sätta typer på stora snedställda bord.

=====

_Tryckkonst, reformation och läskunnighet

_Tryckkonsten fick en direkt politisk betydelse på #1500-talet då Martin Luthers skrifter spreds över hela Tyskland. Det var inte alltid reformatorn själv som låg bakom detta utan andra kopierade och tryckte upp dem; copyright var ännu ett okänt begrepp. Men protestanterna använde sig också medvetet av tryckkonsten för att sprida sina idéer. Till skillnad från den

#211

#623

katolska kyrkan, som menade att läsande av Bibeln skulle vara förbehållet kyrkans män, ansåg man att alla kristna skulle kunna läsa

Bibeln och att den därför skulle översättas till de olika ländernas språk och tryckas i billiga upplagor. Tryckkonsten kom därför i viss mån att förknippas med protestantismen, vilket bidrog till att den sågs med viss skepsis från den katolska kyrkan som på #1500-talet utfärdade en lista på förbjudna böcker. Men också i de protestantiska länderna rådde en strikt kontroll över vad som fick och inte fick tryckas.

Perioden efter reformationen var i båda lägren en ortodoxins tid, där man med

::: #212 :::::::::::::::::::::::::::::::

alla medel sökte slå vakt kring den egna varianten av den sanna tron, och där toleransen för avvikande synsätt och tolkningar var obefintlig.

Likväl grundlades under den här tiden en kulturskillnad som i vissa avseenden bestått in i vår egen tid.

__Eftersom protestanterna lade stor vikt vid att människorna tog del av Guds ord var det också viktigt att de lärde sig att läsa. __Hur många som verkligen kunde stava sig fram i de religiösa skrifterna redan under #1500-talet är okänt, men senast under #1700-talet räknar man med att de flesta vuxna män och kvinnor i Sverige kunde läsa hjälpligt -- däremot var det inte alla som också kunde skriva. __Bättre läskunskaper innebar i sin tur att befolkningen hade bättre möjligheter att exempelvis förstå köpe- eller arrendeavtal, lagar eller litteratur. __Detta ska jämföras med Sydeuropa där såväl kyrka som godsägare länge föredrog att den fattiga befolkningen .inte lärde sig att läsa. __Skeendet är ett intressant exempel på historisk växelverkan: tryckkonsten bidrog i ett första steg till att sprida protestantismen, vilken i sin tur bidrog till att sprida skriftkulturen. __Att Bibeln kom ut i officiella utgåvor på folkspråken kom att göra mycket för att skapa ett

standardiserat riksspråk. I Sverige var således Gustav Vasas Bibel från #1541 en milstolpe. Innan det skiljde inte bara den talade utan även den skrivna svenskan sig åt mellan regioner och individer, men nu fanns det en gemensam förebild att utgå

::: #213 :::::::::::::::::::::::
ifrån. "Svenska" blev ett språk som tydligt skiljde sig från andra -- och inte bara ett vagt dialektområde med flytande gränser mot norskan eller danskan. Detta var i förlängningen en avgörande faktor i framväxten av en nationell identitet, en process som sköt fart på allvar under de följande århundradena.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Tryckta bilder tillhör de första masskonsumtionsvarorna under #1500- och #1600-talen. Ofta var motiven religiösa. Bilder, som de flesta annars bara sett i kyrkan, kunde nu köpas och sättas upp i det egna hemmet. Redan på

#1500-talet trycktes också kartböcker och böcker som visade hur människor i olika delar av Europa och världen klädde sig. På så vis vidgades människornas världsbild. Detta tyska tryck från #1586 visar hur en adelsfru kunde se ut i det exotiska landet Sverige.

Bildbeskrivning

Träsnitt. En kvinna som bär en slags "skärmmössa" med bred skärm.

Hon är iförd en fotsid kjol med livstykke (åtsittande plagg som täcker bålen) och långt förkläde med broderier.

Runt halsen har hon en rund plisserad (veckad) krage.

Hennes axlar och armar är täckta av en lång mantel som nästan når ned till marken.

=====

#213

#627

_Tidningar, upplysning och samhälls-
debatt

_Ett annat viktigt inslag i den
massmediekultur som växte fram med
tryckkonsten var tidningarna. _En
föregångare var de handskrivna
officiella publikationer som gavs ut
regelbundet ibland annat i _Venedig
under #1500-talet. _Men de första
riktiga tidningarna, som var tryck-
ta, kom ut regelbundet och innehöll
ett urval av flera olika nyheter
hittar vi istället i _Tyskland, den
allra äldsta från #1605. _I _Sverige
är _Post- och _Inrikes _Tidningar,
eller som den hette då: _Ordinari
_Post _Tijdender från #1645 den
äldsta tidningen. _Ordet tidning är
det samma som tidender, det vill
säga nyheter. _Det är också den
äldsta tidningen i världen som
fortfarande ges ut, även om det idag
endast sker på _Internet.

_Samtidigt levde även de hand-
skrivna tidningarna kvar parallellt.

#628

#213

_De utnyttjade den flexibilitet som handkopiering medförde och kunde därför vara lite olika för varje prenumerant. _Dessutom var de mindre utsatta för censur och kunde därför ofta ha ett mer känsligt politiskt innehåll. _I städerna fanns ända in på #1800-talet särskilda korrespondenter som mot betalning sammanfattade det viktigaste händelserna till sina kunder, ofta rika godsägare på landsbygden som ville veta vad som hände i den stora världen.

#1700-talet brukar i historien förknippas med _upplysningen, en intellektuell strömning där författare och filosofer försökte skapa en rationell världsbild och sprida vetenskapliga idéer. _Rörelsen hade sitt centrum i _Frankrike och det mest ambitiösa av alla upplysningsprojekt, _Encyklopedin, kom också att tryckas där. _Att samla all tillgänglig kunskap i ett bokverk var inte en ny idé: tidigare exempel finns från romarriket, från _Europa under medeltiden och _Kina på #200-talet före vår tideräkningens början.

#213

#629

_Till skillnad mot tidigare encyklopedier var detta emellertid inte en sammanställning av äldre texter, utan artiklarna var nyskrivna.

_Bidragen var rikt

::: #214 :::::::::::::::::::::::

illustrerade och ordnade alfabetiskt, även det en nyhet. _Att vetenskapliga framsteg på detta och andra sätt snabbt blev tillgängliga över hela den bildade världen gjorde förstås att takten i tankeutbytet ökade. _Nu kunde man på ett helt annat sätt än tidigare bygga vidare på varandras landvinningar, kritisera svagheter, och driva det vetenskapliga tänkande framåt.

_Bättre läskunnighet, tryckteknik och ekonomi ledde till en stark ökning av antalet tryckta skrifter under #1700-talet. _Redan på #1600-talet hade småskrifter, så kallade pamfletter, publicerats i varierande ämnen, men det är först under #1700-talet som man kan tala om en massproduktion. _Många av pamfletterna hade politiskt innehåll och man kan se dem som det första exemplet på en

#630

#214

mer allmän politisk debatt. Härigenom skapades också en föreställning om samhället som något som angick (nästan) alla och inte bara som tidigare en elit.

I Sverige är pamfletterna främst kopplade till den så kallade . Frihetstiden (#1718--#1772) när det kungliga enväldet upphävdes och Sverige styrdes av riksdagen. Vid denna tid skapades de första politiska partierna i Sverige:

. Hattarna och . Mössorna och det förekom en livlig politisk debatt.

Pamfletter, karikatyrer och hemliga handskrifter spelade här en stor roll. Under större delen av frihetstiden fanns ingen tryckfrihet i Sverige. Den infördes #1766, avskaffades igen efter Gustav

III:s statskupp #1772 och återkom sedan #1809. Men skrifterna trycktes i hemlighet och spreds mellan vänner och på kaffehus, som hade blivit det främsta stället för politisk diskussion. I Frankrike utnyttjades tidens förbättrade möjlighet att återge bilder till att

#214

#631

sprida satiriska och rent obscena bilder över kungahusets medlemmar.

_ Dessa var, liksom förstås upplysningsförfattarnas

::: #215 :::::::::::::::::::::::::::::::

pamfletter, en viktig bakgrund till tidens stora politiska omvälvningar -- inte minst då den franska revolutionen.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_ Propagandabild från franska revolutionen där ett stort odjur som symboliserar den gamla regimen.

_ Trots att man hugger av huvud efter huvud dyker det ständigt upp nya.

_Bildbeskrivning

_ Illustration. _Hjältemodiga franska soldater utkämpar en ursinnig strid mot en armé av ormar och andra reptilliknande varelser som leds av ett stort monster med ormstjärt, fyrfotad rovdjurskropp med långa klor och en mängd människohuvuden som sitter på långa

#632

#215

stjälkliga halsar.

I bakgrunden skymtar en borg med höga krenelerade murar.

=====

Läsandet av tidningar fortsatte att öka under hela #1700- och #1800-talen och många tidningar som finns än idag startades under denna period.

I Sverige är den äldsta alltjämt existerande dagstidningen Aftonbladet, som startades av Lars Johan Hierta #1830. Det var en modern tidning med en tydlig liberal profil och sågs därför inte med blida ögon av dåvarande kungen Karl XIV.

Tryckfriheten gjorde det omöjligt för kungen att censurera tidningen i förhand, men man hade möjlighet att i efterhand dra in dess utgivnings-tillstånd, och detta utnyttjades flitigt. Hierta skapade varje gång en ny tidning, med namn som "det Nya Aftonbladet", det Tredje Aftonbladet" och så vidare ända fram till det Trettiofjärde Aftonbladet, då regeringen till sist gav upp.

#215

#633

Också i övrigt var den nya dagspressen i Sverige mestadels liberal: mot ståndsriksdagen och för en utvidgad rösträtt. Liksom i andra europeiska länder hade dagspressen koppling till den framväxande borgarklassen snarare än till den gamla aristokratin och bidrog till framväxten av moderna idéer om medborgarskap och samhälle. När så arbetarrörelsen under 1800-talet etablerades var det naturligt att man också startade sina egna dagstidningar. Även de konservativa såg vid denna tid behovet av att starta dagstidningar.

Underhållning, romaner och nya kärleksideal

En av de äldsta formerna av underhållning är muntliga berättelser.

I Europa skapades under antiken och medeltiden berättelser som skrevs ner och kopierades; berättelser som ännu idag återberättas och bearbetas för att passa in i sin

#634

#215

tid. Homeros berättelse om Troja från den grekiska bronsåldern är ett exempel, #1100-talsberättelsen om trollkarlen Merlin ett annat.

Med tryckkonsten kom dessa berättelser att spridas i bredare skikt och så småningom kom också ett kommersiellt inslag in i författandet.

Tidigare hade författare förlitat sig på mecenater, på egen förmögenhet eller bara skrivit som bisyssla.

Med ökad läskunnighet, en mer kommersiell boktryckarverksamhet och en stärkt upphovsrätt kunde vissa författare försörja sig på sitt skrivande. En ny uppfinning från #1800-talet var följetongen, där en roman publicerades avsnitt för avsnitt i en tidning eller tidskrift. Syftet var bland annat att öka tidningens kvinnliga läsekrets, eftersom romanläsning var något som mest förknippades med kvinnor.

::: #216 :::::~::~:

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Genom litteraturen spred sig romantiska ideal i Europa under #1700- och #1800-talen. Här läser en ung kvinna en följetong i en dagstidning på en målning från #1869.

_Bildbeskrivning

_Målning. En ung kvinna står vid ett runt bord och läser en dagstidning i ljuset från ett fönster.

_Hon är barhuvad och har sitt mörka hår uppsatt i nacken.

_Hon är klädd i en ljusgrå något smutsig och trasig "städrock" över en mörk klänning.

_På bordet framför henne ligger ett plommonstop (hatt med rund kulle) och ett hopfällt paraply.

_Bredvid henne står en stor lerkruka på en liten pall.

_Större delen av det omgivande rummet ligger i dunkel.

=====

#636

#216

Den dominerande genren i slutet av #1700-talet och början av #1800-talet bestod av romantiska berättelser med inslag som föräldralösa barn som visar sig vara adliga, godhjärtade stråtrövare, falska munkar och stor passion; allt sådant som idag i stort sett är förpassat till billiga kärleksromaner. Ett särskilt vanligt tema var den omöjliga kärleken: det förälskade paret som inte kunde förenas därför att de tillhörde olika stånd eller därför att fadern redan lovat dotterns hand till en annan -- men som i slutändan ändå lyckas få varandra.

Precis som idag sågs dessa romaner (och dess läsarinor) med ett visst mått av förakt och man oroade sig för hur läsandet av dem påverkade kvinnors och ungas moral. Frågan om den goda underhållningen, om vad som är lämpligt och inte har en lika lång historia som skrivkonsten.

Mycket talar också för att de romantiska kärleksberättelserna faktiskt fick viss betydelse för hur de

unga såg på sig själva och på
::: #217 :::::::::::::::::::::::
sina livsval. _Inom forskningen
talar man om hur ett kärleksideal
spred sig i samhället vid den här
tiden, mycket just genom den nya
litteraturen. _Också tidigare hade
förstås de unga blivit kära och
kanske vetat vem de allra helst
skulle vilja leva med. _Men när det
väl kom till giftermål måste också
faktorer som egendom och börd vägas
in i beräkningen, och dessutom kräv-
des föräldrarnas samtycke. _Med de
nya kärleksidealerna blev det svårare
att inte följa sitt hjärtas röst;
ungdomsåren blev för många ett stän-
digt sökande efter den kärlek man
lärt känna i litteraturen. _I berätt-
telserna om de unga paren som till
sist fick varandra fann man också
kraft att stå emot andra eventuella
önskemål -- och dessutom ett språk
att klä sina känslor med. _Därför
innebar #1800-talet också det stora
genombrottet för kärleksbrev och
dagböcker, ofta med en språkdräkt
med drag från tidens kärleksromaner.

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym åtta av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym åtta

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_ Den tredje kommunikations- _ revolutionen: _Telegraf och _ telefon (#217).....	#639
_ Film ... (#219).....	#645
_ ... radio ... (#220).....	#649
_ ... och __TV (#222).....	#655
_ Brytningstiden på #1980- _ talet (#224).....	#659
_ Kring den fjärde kommunika- _ tionsrevolutionen (#225)....	#663
_ Frågor och uppgifter (#227)..	#669
_ Övningar: __TV-VANOR (#228)..	#672
_ Övningar: _Reklam i __TV -- _ socialdemokrater debatterar _ på kongress (#230).....	#678
_ Populärmusikens historia _ (#232).....	#686
_ Musik, minnen och politik _ (#234).....	#689

_ Populärmusik, folkmusik och klassisk musik (#235).....	#692
_ Populärmusik och populär musik (#236).....	#696
_ Musikmedier (#238).....	#701
_ Svensk schlager under #1930- och #1940-talen (#240).....	#705
_ Jazzen: en begynnande amerikanisering (#241).....	#710
#60-talet: pop och rock från England och USA (#243)...	#716
_ Pop, rock, visa och schlager i #1960-talets Sverige (#247).....	#724

Den tredje kommunikationsrevol-
utionen: Telegraf och telefon

Med industrialiseringen inleddes
ett snabbt tekniskt skeende på in-
formationsteknologins område. Nu
uppkom fotografi, telegraf, telefon,
film, grammofon, radio och så små-
ningom TV. Tillsammans var för-
ändringarna så stora att vi kan tala
om en tredje kommunikationsrevolu-
tion.

Bland de uppfinningar som nämndes
ovan är nog telegrafen minst känd
idag. Ordet är en sammansättning av
grekiskans tele (fjärr) och grafein
(skriva) och syftar alltså på olika
tekniker att framföra information
över avstånd. Redan tidigare hade
människan använt sig av optiska
telegrafer, exempelvis de kedjor av
vårdkasor som tändes för att varna
centralmakten och invånarna om exem-
pelvis en fiende nalkades vid kus-
ten. Det nya under #1800-talet var
#217 #639

den elektriska telegrafen, det vill säga tekniken att framföra meddelanden med hjälp av signaler i en elledning. Grundtanken finns dokumenterad redan från #1700-talet, men det var först efter #1830 som det utvecklades system som också kunde användas kommersiellt. Telegrafens spridning gick sedan hand i hand med en annan av tidens uppfinningar: järnvägen. Samtidigt som man drog räls mellan städerna, drogs telegrafledningar. Ett föregångsland var USA där Samuel Morse med medhjälpare tog fram det Morsealfabet som snart blev dominerande. Redan år #1866 låg den första fungerande telegrafkabeln på Atlantens botten.

Telegrafen innebar en revolution som idag är svår att föreställa sig. I mycket påminner systemet faktiskt om dagens e-post eller

::: #218 :::::::::::::::::::::::
sms: textmeddelanden som levereras i
realtid genom digital kod (datorns
ettor och nollor respektive morse-
alfabetets korta och långa

#640

#218

signaler). Tidigare hade man varit hänvisade till fysisk postgång, som över land var begränsad till hur snabbt det gick att rida, till sjöss beroende av vindar och väder. Över Atlanten gick det sällan snabbare än tio dagar att få fram ett meddelande. Med telegrafan tog det några minuter.

Men samtidigt fanns också begränsningar. För att telegrafera var man hänvisade till särskilda stationer, man kunde alltså inte skicka ett meddelande direkt från hemmen eller kontoret. Dessutom var det dyrt, så dyrt att nästan inga privatpersoner hade råd. Mest användes telegrafan av militärer, politiker och affärsmän. Också tidningsredaktionerna kom tidigt att använda sig av telegrafan; på så vis spred sig nyheterna allt snabbare. För att hålla nere priserna skrev man i en korthuggen stil fullt med förkortningar -- inte helt olikt sms.

Nästa stora nyhet var telefonen som kom på #1870-talet. Om

#218

#641

människorna tyckte det var märkligt att man kunde skicka skriftliga meddelanden över stora avstånd var tanken på att man direkt kunde tala med någon som befann sig på en helt annan plats närmast som trolleri.

_Ursprungligen fanns dock inga sammanhängande nät. _Det var alltså ingen mening att köpa en telefon, utan istället köptes telefonerna två och två och så drog man själv koppartråd mellan de punkter som skulle förbindas: kontoret och fabriken, kunden och leverantören. _Men snart trädde telefonbolagen in på scenen, erbjöd

::: #219 :::::::::::::::::::::::
abonnemang och växlingscentraler så att fler användare kunde kopplas samman.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Apparatsalen i den stora telefonstationen på Malmskillnadsgatan i Stockholm år #1888: idel kvinnor med undantag för arbetsledaren längst bort i mitten.

#642

#219

_Att arbeta som telefonist var
lågbetalt och enahanda -- men
likväl eftertraktat då det var en
av få yrkesvägar som stod öppna
för kvinnor vid den här tiden.

_Notera också den storslagna arki-
tekturen.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Väldig avlång
sal med högt tak dekorerat med
valv och omfattande stuckatur
kring höga fönster (det hela på-
minner till utseendet om en kyrko-
byggnad).

_Längs väggarna på ömse sidor
sitter rader med kvinnor på stolar
med höga ryggstöd framför kopp-
lingstavlor.

_Ljus kommer från stora ljuskro-
nor som hänger från taket och ra-
der av små lampetter ovanför kopp-
lingstavlorna.

_Mitt i salens bortre del står
en man vid ett bord. _En kvinna
sitter mittemot honom.

_Telefonen påverkade på ett helt annat sätt än telegrafens vardagslivet, åtminstone bland de mer välbeställda i städerna. _Ta bara detta med att bestämma träff, som före telefonen var en komplicerad historia. _I

_Strindbergs _Röda rummet som kom ut alldeles innan den nya tekniken, tillbringar personerna en stor del av sin lediga tid med att vandra runt på stan för att söka upp vänner och bekanta, inte så sällan utan resultat. _Den säkraste mötesplatsen var ofta caféer och restauranger där man visste att vissa personer höll hus vid vissa tidpunkter. _Ett exempel är just "_Röda rummet" vid _Berns salonger som fyllde denna funktion för romanens huvudperson.

_Ett annat system var skriftliga meddelanden som skickades med stadsbud. _Ofta väntade budet i dörren medan mottagaren författade sitt svarsmeddelande. _I vissa fall finns dessa lappar bevarade i personarkiv vilket tillsammans med tidens omfattande brevkorrespondens utgör ett

alldeles utomordentligt källmateri-
al. För historieforskningen innebär
mot denna bakgrund telefonen ett
allvarligt avbräck.

_Film ...

_Kring år #1825 togs de första
bevarade fotografierna av _Joseph
_Nicéphore _Niepce. _Därefter dröjde
det #70 år innan två andra fransmän,
bröderna _Lumiere, utvecklade tekni-
ken att också visa rörliga bilder,
film.

_Till en början var fascinationen
för den nya tekniken väl så stor som
för filmernas innehåll. _De tidigas-
te filmerna visade saker som tåg som
anländer till en station, eller vat-
ten som slår mot en strand. _De för-
sta fiktionsinslagen var i form av
korta komiska episoder.

_Filmen var i början populär både
hos nykterhetsivrare och hos kyrkan,
vilka såg den som ett bildande och
ofarligt alternativ till supande och
dans. _Detta skulle komma att ändras
#219 #645

när tekniken under #1900-talets förta decennium utvecklades och långfilmer kunde produceras. Med långfilmens intåg drabbades filmen av liknande kritik som kiosklitteraturen, för omoraliskt och "upphetsande" innehåll. Att en stor del av publiken tillhörde arbetarklassen, som av många inte ansågs vara mogna att skilja mellan rätt och fel, gjorde problemet extra allvarligt.

De flesta europeiska länder producerade film och eftersom det var stumfilm utgjorde språket inget hinder för export, man behövde bara byta texttrutor. Danmark blev under #1910-talet en av de största

::: #220 :::::::::::::::::::::::::::::::
producenterna av spännande filmer:

deckare, cowboyfilmer, shejkromantik och kärleksdramer. Men också

Sverige var framgångsrikt: här berättade filmerna ofta historier från bondesamhället och innehöll stor-slagna naturscener.

Ljudfilmen uppfanns under #1920-talet och slog igenom med filmen

Jazzsångaren från #1927.

_Framförallt var det de amerikanska producenterna som anammade den nya tekniken. _I _Europa var man mer tveksam, eftersom man var rädd att ljudet skulle förstöra stumfilmens eget estetiska uttryck. _Dessutom gjorde den export till andra språk-områden betydligt svårare.

_Perioden från #1930 till ca #1960 brukar kallas _Hollywoods gyllene era; många amerikanska klassiker, som _Borta med vinden, _Trollkarlen från ___OZ och _Casablanca gjordes under denna period. _Över hela västvärlden skyndade sig befolkningen att se de nya filmerna som alltså blev till ett slags gemensam referensbas över nationsgränserna. _Nytt klädmode eller frisyrer som tagits upp i filmerna fick på detta sätt ett snabbt genomslag. _Också skriftkulturen inordnade sig: _Tidningar om film är nästan lika gamla som filmen självt och spelade stor roll i kulten av filmstjärnor som uppstod på #1920-talet. _De amerikanska filmerna utgjorde på detta sätt ett viktigt steg i framväxten

av den gemensamma västerländska ungdomskultur som under efterkrigstiden skulle anta nya former med rock- och popmusik.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Filmstjärnan _Loretta _Young på omslaget till _Filmjournalen #1949. _Bilder som denna spelade stor roll för tidens skönhetsideal.

_Bildbeskrivning

_Loretta _Young har axellångt vågigt brunt hår, plockade tunna ögonbryn och fylliga målade läppar.

_Hon bär en kortärmad löst sittande blus med urringning vars högra sida är dekorerad med en stor orangeröd blomma och ett halssmycke som består av ett stort antal små avlånga snäckor eller figuriner.

=====

#648

#220

_I detta skede var det emellertid
andra medier som alltmer kom i
förgrunden.

... radio ...

_De första radiosändningarna skedde
i början av #1900-talet, men det var
först på #1920-talet som man kan
tala om radion som ett massmedium,
med regelbundna program och ett
stort antal lyssnare. _Liksom vad
gäller telefon och film var hän-
förelsen till en början stor.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Hela familjen samlad kring ra-
dioapparaten. _Och naturligtvis är
det banan man ska äta när man tar
del av det nya mediet!

_Bildbeskrivning

_Tecknad reklambild. _Ett ele-
gant sällskap äter bananer som
står framdukade på ett stort fat

#220

#649

medan de lyssnar på en radiosändning från en apparat försedd med hög lur.

Texten lyder:

Traktering vid radiokalas

För traktering vid radion lämpar sig ingenting bättre än bananer. De äro lätta att hantera, men framför allt förorsakar deras skalning och förtäring inga biljud, som inverka störande på underhållningen. Vid radiokalas får man inte glömma

Jamaica-bananer.

=====

Radiomediets organisation skiljde sig tidigt mellan olika länder.

I USA var den dominerande formen reklamradio, med ett stort antal kommersiella kanaler som tävlade om lyssnare och annonsörer. I Sverige och större delen av Europa kopplade i stället staten ett fast grepp om etern. Eftersom det talade ordet uppfattades som mer

#650

#220

Ett annat viktigt inslag i radion var förstas musik. Alldeles särskilt gällde detta i USA där låtar som attraherade så stora lyssnarskaran som möjligt var A och O för att ro in reklamintäkter. I

Sverige var situationen delvis anorlunda. Den statliga styrningen innebar här en övervikt för "seriös" musik, i första hand klassiska tongångar. Ute i stugorna efterfrågades emellertid framförallt populärmusik. Under mellankrigstiden fördes ständiga diskussioner om "dragspelandets" vara eller icke vara i etern. På #1950-talet försköts fokus i diskussionen i stället till framväxande ungdomsgenrer som pop och rock.

Fram till början av #1960-talet hade populärmusiken en knapp timme i veckan till sitt förfogande och av detta var kanske bara ett par låtar av de nya amerikanska och brittiska banden. Många unga vände sig i stället till reklamkanalen Radio

Luxembourg som kunde höras via mellanband upp till Mälardalen. Under

#652

#221

en kortare tid fanns det också ett par reklamfinansierade piratkanaler, Radio Syd och Radio Nord som sände från båtar strax utanför Sveriges territorialgräns. Först när Melodiradion inrättades fick populärmusiken större utrymme, något som också innebar en breddning av public service-konceptet. De första provsändningarna ägde rum #1961 och från sommaren #1964 hade man tillgång till en helt egen kanal: P#3.

::: #222 ::::::::::::::::::::::::::::::

Genom dessa förändringar kom också själva radiolyssnandet successivt att förändras. När radion var ny satt ofta hela familjen andaktsfull tillsammans och verkligen lyssnade på radioapparaten, som ofta var strategiskt placerad som statusmöbel i finrummet. Med melodiradion och de nya små transistor-radioapparaterna som slog igenom under #1960-talet blev det allt vanligare att man bara lät radion stå på samtidigt man lagade mat, städade, samtalade och rörde sig fram och tillbaka i lägenheten. I tidningarna fördes

#222

#653

snart en debatt om "skvalradions"
konsekvenser för det framväxande
släktet.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Med den behändiga transistor-
radion som slog igenom på #1960-
talet förändrades radiovanorna.

_Nu kunde man med sig radion ut på
picknick. _Bananerna är dock
fortfarande med!

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Ett ungt par
dukar upp sin matsäck i det gröna.

_På bordet står bland annat
smörgåsar, frukt och en termoskan-
na med kaffe bredvid en transis-
torradio.

_Bakgrunden utgörs av lövskog.

=====

_I detta skede höll emellertid ra-
dion på att få allvarlig konkurrens
av ett nytt och än mer slagkraftigt
medium.

#654

#222

... och __TV

_Television uppfanns på #1920-talet, men slog igenom på allvar i __USA strax efter andra världskriget, och något decennium senare också i _Europa. _I _Sverige brukar man säga att det var genom fotbolls-__VM #1958 som __TV:n fick sitt stora genombrott.

_I _Europa fanns från början oftast bara en kanal i varje land och sändningarna pågick endast en del av dygnet. _Detta berodde bland annat på att __TV i början bara kunde sändas direkt, men man ville också begränsa eventuella negativa effekter av __TV-TITTANDE. __TV dagtid var något som först dök upp i __USA som underhållning för hemmafruar. _Eftersom __TV i __USA till skillnad mot i _Europa var reklamfinansierad

::: #223 :::::::::::::::::::::::
uppstod det som kom att kallas såpopera, av det engelska "soap opera":
#223 #655

korta avsnitt av enkla dramaserier blandat med reklam för de stora tvättmedels- och tvålföretagen.

Både inriktningen på romantik med förvecklingar och reklam för rengöring ansågs passa kvinnor.

TV:n bidrog i hög grad till att forma befolkningens referensramar.

När det som i Sverige bara fanns en kanal fick det som sändes en oerhörd genomslagskraft. På #1960-talet tittade i princip alla på

Hylands hörna på lördagskvällarna. Vad som skett i programmet var det självklara samtalsämnet på jobbet eller i skolan på måndag morgon.

Tillsammans med radion spelade televisionen också en viktig roll i uppkomsten av ett normaliserat talspråk, på samma sätt som tryckkonsten bidrog till ett normaliserat skriftspråk. I radio TV fick inga dialekter och brytningar förekomma och programledare och hallåor tränades i att tala ett korrekt "riksspråk". Detta bidrog i nästa steg till att också befolkningen närmade sig detta sätt att tala. Från

#656

#223

_Älvdalen i övre _Dalarna berättar
en folkskolelärarinna hur sjuåring-
arna ännu i början av #1950-talet
inte förstod och än mindre talade
svenska när de kom till skolan, så
stor var skillnaden mellan riks-
svenskan och det särpräglade "_Älv-
dalsmål" som talades i bygden. _Men
ett par år in på #1960-talet, strax
efter att __TV:n slagit igenom, var
det inte längre något problem för
lärarinnan att göra sig förstådd.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

"_Gubbar och käringar, huk er i
bänkarna, för nu laddar han om!"

_Statsminister _Tage _Erlander
drar värmlandshistorier för __TV-
publiken i en klassisk episod ur

_Hylands hörna #1962. _Det brukar
hävdas att det var genom detta
framträdande som statsministern
började att uppfattas som

"folklig". _Här inleddes samtidigt
en medialisering av det politiska
livet som sedan dess bara
fortsatt.

#223

#657

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Tage _Erlan-
der drar en historia för en skrat-
tande _Lennart _Hyland.

_Bakom dem i studion skymtar
några tomedockor på ett litet
bord.

=====

_Också vad gäller umgängeslivet fick
_TV:n konsekvenser. _Många vittnar
om hur man tidigare ägnat kvällarna
åt sång, musik, historier och
kortspel med familj och vänner --
och om hur mycket av

::: #224 :::::::::::::::::::::::

detta försvann när __TV:n tog över.
_En annat stor förlorare var biogra-
ferna. _Istället för att gå ut på
stan tillbringade man kvällarna i
soffan. _Undantaget utgjordes av
ungdomar, som inte tilltalades av
__TV:s inriktning mot bred familje-
underhållning, utan fortsatte att
mötas ute på biografer. _Detta på-
verkade i sin tur filmernas inrikt-
ning, så att alltfler filmer kom
att behandla ämnen som man ansåg

#658

#224

tilltalade den unga publiken.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_ "Främling, vad döljer du för mig?" _Vid melodifestivalen #1983 sjöng den då #16-åriga _Carola _Häggkvist sig rakt in i folkhjärtat och förvandlades på bara några minuter till en superkändis. _Hade ett likadant genombrott varit möjligt idag?

_Bildbeskrivning

_Foto. _Carola framträder iförd lång gulvit kolt (lång skjorta) med vitt skärp och vida gulvita byxor instuckna i höga bruna stövlar.

=====

_Brytningstiden på #1980-talet

_År #1966 startade _Sveriges television ordinarie sändningar i färg, tre år senare startades en andra

__TV-KANAL: __TV #2. _I __USA tog

#224

#659

vid just denna tid _Internet sina allra första staplande steg -- men det skulle fortfarande dröja länge innan detta var något som vanliga människor hört talas om. _När medielandskapet under de följande decennierna successivt breddades var det fortfarande den analoga tekniken som dominerade.

_I flera avseenden blev #1980-talet något av en brytningstid.

_Användningen av videobandspelare växte stadigt. _Nu var man inte längre hänvisade till de två ___TV-kanalernas tablåer utan kunde spela in programmen eller hyra en film som överhuvudtaget aldrig varit aktuell för svensk television eller bio.

_Följden blev en intensiv debatt om "videovåldet" där filmer som _Motor-sågsmassakern stod i fokus. _I riksdagen beslutades om ökad lagstiftning och kontroll för att skydda ungdomen från skadlig påverkan.

_Redan i slutet av #1970-talet hade också kassetbandspelarna fått sitt genomslag. _I en tid när en ___LP-SKIVA betingade ett värde

motsvarande flera timmars extraarbete på kvällen eller helger var det en enorm frihet att gratis kunna spela in musiken från en kompis.

Reaktionerna från skivindustrin påminner om #2000-talets fildelningsdebatt: "Hometaping is killing music" löd stridsropet: Om inte producenterna får betalt, vem ska då göra den nya musiken? Som kompensation beslöt riksdagen att införa en särskild kassettskatt

::: #225 ::::::::::::::::::::::::::::
för att ersätta bolag och artister, en skatt som sedan överförts till att även gälla tomma __CD-SKIVOR och __USB-MINNEN.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

"_Varningstext/bild" i form av en "skalliknande" kassetbandspelare över två korslagda knotor med texten:

"_Home taping is killing music"

"_And its illegal"

=====

#225

#661

Vid mitten av #1980-talet började så kabel-tv och satellit-tv vinna terräng, ofta genom investeringar från de stora bostadsbolagen. Få jublade över de sovjetiska och franska kanaler som ingick i utbudet, men bland ungdomen var man desto gladare över de stationer som spelade musikvideor. Både i villakvarteren och i invandrartäta miljonprogramsförorter, där man ville ha tillgång till hemlandets TV-program, blev det snart tätt mellan parabolerna. I riksdagen restes krav på att de nya sätten att visa television måste begränsas, för att slå vakt om TV-MONOPOLET. Men utvecklingen blev den motsatta. Den #31 december #1987 startade TV #3 sändningar av reklam-TV på skandinaviska via satellit från London och kringgick på så vis den svenska lagstiftningen. Fyra år senare fick TV #4 koncession att sända reklam-TV via marknätet; ytterligare ett år senare öppnades även radioetern för reklam.

_Vi är nu inne på #1990-talet --
decenniet när svenskarna skaffade
mobiltelefoner och hemdatorer.

_Kring åren #1996--#98 slog så
_Internet igenom. _Därmed var vi
på allvar väg in i den fjärde kommu-
nikationsrevolutionen.

_Kring den fjärde kommunikations-
revolutionen

_I detta kapitel har vi följt infor-
mationsteknologins utveckling från
skriftspråkets uppkomst fram till
vår egen tid. _Ett par teman har
varit återkommande. _Vid varje tek-
nikskifte har det funnits de som
varit skrämda över de nya mediernas
konsekvenser och velat stoppa ut-
vecklingen. _Parallellerna är tydli-
ga mellan #1500-talets diskussion om
farliga böcker, #1980-talets om
videovåldet och dagens om näthatet.
_Genomgående ser vi också hur ny in-
formationsteknik lett till censur
och propaganda, men också till nya
möjligheter för nya grupper att

#225

#663

komma till tals. I dessa avseenden visar mediehistorien på generella dragen i människans historia.

Samtidigt talar mycket för att just informationstekniken i många avseenden faktiskt förändrat oss som människor och samhällsvarelser.

Bland antropologerna talar man om det stora språng som togs för ca 100 000 -- 50 000 år sedan när människan fullt ut utvecklade sin förmåga att tala. Genetiskt rörde det sig om ytterst små förändringar, men med stor sannolikhet var de helt strategiska i förhållande till framväxten av en mänsklig kultur med redskap, konst och religiösa föreställningar. Därefter har den fortsatta utvecklingen ägt rum med tekniska hjälpmedel snarare än genetiska. Skrivkonsten

::: 226 ::::::::::::::::::::::::::::::

var en viktig komponent i uppbyggnaden av de stora högkulturerna, tryckkonsten i såväl den vetenskapliga som den industriella revolutionen. På så skilda områden som vår minnesförmåga som vår upplevelse

#664

#226

av kärleken ser vi hur nya kognitiva redskap förändrat innebörden av att vara människa. _Frågan som inställer sig är förstås: _Vad kommer _Internet göra med samhället? _Hur kommer den fjärde kommunikationsrevolutionen förändra oss som människor?

_Allt sedan tryckteknikens genombrött har boken varit standardformat för att skapa förståelse och sammanhang. _Den bygger på en tydlig struktur där det ena följer logiskt efter det andra med början, mitt och slut. _På _Internet är denna logik uppbruten i en mind-mapliknande struktur av kortare textsnuttar, bilder och filmer där man klickar sig fritt från det ena till det andra. _Längre sammanhängande texter fungerar mindre bra, bild och video betydligt bättre. _Det finns ett överflöd av information -- något som dock inte nödvändigtvis innebär att användarna når en högre grad av kunskap. _Rimligen innebär den nya tekniken också nya sätt för hur hjärnan tar till sig, bearbetar och skapar mening av sina intryck. _Hur

#226 #665

påverkas exempelvis inlärning och minne när all världens information finns tillgänglig inom ett par knapptrycks avstånd? _Vad händer med kunskapssamhället när allmänbildningen flyttar ut i det digitala "molnet"?

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Dagens barn är den första generationen som ända från början vuxit upp ned den nya informationstekniken. _Vad betyder det för deras sätt att uppfatta och förstå världen?

_Bildbeskrivning

_Foto. _En liten pojke spelar ett dataspel på en i_Pad.

=====

_Också journalistiken förändras snabbt genom _Internet. _Att det blir allt svårare att ta betalt för kvalificerat journalistiskt arbete när så mycket är tillgängligt gratis på nätet är allt mer uppenbart.

#666

#226

_Samtidigt råder det inte något tvi-
vel att våra möjligheter att söka
upp förstahandsinformation från alla
världens hörn genom nätet är bättre
än någonsin tidigare. _Internet ska-
par möjlighet för oss att "under-
ifrån" gå ut och säga vår mening,
vare sig det rör sig om förtryckta i
diktaturer som sprider mobilklipp på
_Youtube, eller om svenska medel-
klassföräldrar som försöker skapa
opinion via _Facebook. _Men det
skapar också nya möjligheter till
kontroll "uppifrån" -- vare sig det
rör om signalspaning från den
svenska, amerikanska eller kinesiska
säkerhetstjänsten, eller om jätte-
företag som _Google som utnyttjar
"big data" kring användarnas
_Internetvanor för att göra bättre
affärer.

_Allra sist kan man reflektera
över hur vi ska hantera det växande
::: #227 :::::::::::::::::::::::
flödet av information. _För bara ett
par generationer var det många som
kanske på sin höjd fick med sig
något enstaka fotografi från

#227

#667

barndomen. Bland dagens barn kommer vissa i efterhand att kunna följa sin uppväxt nästan dag för dag på föräldrarnas hårddiskar eller Facebook-konton. Det är redan nu fullt möjligt att dokumentera varje ögonblick av sitt liv genom inspelning med mobiltelefonen, bara man med jämna mellanrum sparar över på en extern hårddisk. Perspektiven vidgas när man tänker på att vi ännu så länge bara befinner oss i början av denna mänsklighetens fjärde kommunikationsrevolution.

#668

#227

_Frågor och uppgifter

- #1. _Texten talar om fyra kommunika-tionsrevolutioner. _Vad innebar de?
- #2. _Tryckkonsten fanns redan långt före _Gutenbergs uppfinning i _Kina. _Varför fick den så mycket större genomslag och betydelse i _Europa?
- #3. _Tryckkonsten spred protestan-tismen som i sin tur spred kunska-pen att läsa. _Förklara!
- #4. _Tryckkonsten påverkade också vetenskap, politik, språk och till och med känsloliv. _Förklara och ge exempel!
- #5. _Jämför telegrafan med e-post eller __SMS. _På vad sätt påminner de om varandra? _Vilka var be-gränsningarna jämfört med dagens teknik?
- #6. _Placera följande uppfinningar i rätt ordning tidsmässigt: film, dagstidning, radio, telegraf, fotografi, __TV, telefon.

#227

#669

#7. Telefon, film och TV var en del av den tredje kommunikationsrevolutionen. Fundera över vilka grupper vart och ett av dessa medier var särskilt viktiga för och vad de betydde för sammanhållningen inom familjen, nationen och över gränserna.

#8. Vad var Radio Nord, Radio Luxemburg och Melodiradion? Hur förhöll de sig till Public servicekonceptet?

#9. #1980-talet var på flera sätt en brytningstid. På vilka sätt förbådade decenniet vårt nuvarande medielandskap?

#10. På #2000-talet har fildelning varit ett sätt att nästan gratis få tillgång till musik, under #1980-talet inspelningar på kassetband. Peka på likheter och skillnader!

#11. Vad kommer den fjärde kommunikationsrevolutionen att betyda för samhället, demokratin och vårt sätt att uppfatta och förstå världen? Peka på problem, möjligheter och tänkbara konsekvenser

#670

#227

också på längre sikt. Utgå från de perspektiv som väcks i texten och för diskussionen vidare!

#12. Analysera de fyra kommunikationsrevolutionerna utifrån ett maktperspektiv. Har de nya medierna inneburit makt och i så fall åt vem? Diskutera och jämför.

#13. En viktig kommunikationskanal som inte diskuteras i texten är posten. Varför var den så betydelsefull? Hur och varför uppkom den? Jämför med andra kommunikationsformer som telegraf eller e-post. Ta reda på mer om postens historia i Sverige och/eller världen!

#14. På Internet kan du hitta ett par korta intervjuer från 1964 respektive 1974 där vetenskapsjournalisten och science fiction-författaren Arthur C. Clark förutspår utvecklingen av Internet och persondatorn. Lyssna på intervjuerna. I vilken grad lyckas han pricka in utvecklingen? Missar han något? Hur ser han på utvecklingen? Vilka farhågor

#227

#671

väcks under intervjuerna? _ Saknas
något perspektiv? _ Diskutera också
vilka möjligheter vi idag har att
på motsvarande sätt blicka #40--
#50 år framåt i tiden.

::: #228 ::::::::::::::::::::::::::::

_ Övningar: __ TV-VANOR

_ I lärobokstexten står det att
mycket förändrades när __ TV:n kom.
_ Förändringarna kan studeras utifrån
olika perspektiv beroende på vilka
källor som används. _ Man kan betrak-
ta __ TV:n som ett led i teknik-
utvecklingen. _ En annan viktig
dimension är __ TV:n som informa-
tionskanal. _ Dessutom har __ TV:n på-
verkat människors vardagsliv, vilket
bland annat blir synligt i reklam
och fotografier från tiden. _ Andra
intressanta källor är __ SVT:s arkiv,
programtablåer och nedskrivna minnen
om den nya tekniken.

_ På denna och följande sida följer
fem numrerade bilder/exempel på
__ TV:ns inverkan på vardagslivet.

#672

#228

_Exempel #1:

_Svart-vitt foto från ett vardagsrum.

_Ett stort antal vuxna och barn har "bänkat sig" med ryggen mot fotografen för att kunna titta på en liten TV-APPARAT.

_Källa: Nordiska museets bildsamling

_Exempel #2:

_Reklamannons för TV-APPARAT.

_Texten lyder:

" Kinbloms erbjuder säkerhet,
#3 års-garanti, service.

_Rondo. Klar för program #2
(Därefter följer en lista som omfattar apparatens mått, material som ingår m.m.)

_Riktpris inkl. oms #1465:-

_Med varje Dux följer trygghetsförsäkring.

_Källa: Dagens nyheter #19/#10
#1962

#228

#673

_Exempel #3:

_Skämtteckning med rubriken
"Tele-Vitsen".

_En middag med högtidsklädda
gäster.

_En man står vid bordets kortände
och läser upp ett tal medan mid-
dagsgästerna istället intresserar
sig för det som visas på en TV i
ett angränsande rum.

_Källa: Arbetet #23/#1 #1960

::: #229 ::::::::::::::::::::::::::::

_Exempel #4:

_TV-TABLÅ från #1960 med rubriken
"Svensk TV nästa vecka.

_Söndag.

#20.00 Söndagsjournalen

#20.20 TV i Tivoli. Underhåll-
ning från Tivolis konsertsal.
(Överföring från Danmark.)

#21.35--#22.00 Ubåt. Amerikansk
dokumentärfilm om ett modernt
vapenslag.

#674

#229

_Måndag.

_#9.55--#17.00 _Med ___TV i riks-
dagen.

_Remissdebattens förmiddagsple-
num.

#18.00--#18.30 _Utkik.

#19.20-ca #23.00 _Remissdebatten
fortsätter.

_Tisdag

_#15.00--#15.25 _Andy _Pandy.

#20.00 _Aktuellt.

#20.30 _Hemma. _Ett magasin med
_Ria _Wagner.

#21.15--#21.35 _Sydafrika i dag:
_Indisk minoritet.

_Onsdag.

_#20.00 _Operation _Djuphav.

#20.00-ca #21.30 _Att skiljas
#1734.

_En skilsmässorättegång.

_Torsdag.

_#18.00 _Bom -- den lille trumsla-
garpojken.

#18.10--#19.00 _Vårat plugg.

#20.00 _Aktuellt.

#20.30--#22.20 _De smygande
stegen.

_Fransk långfilm från #1952.

#229

#675

_Fredag.

_#18.00--#18.30 _Kapten _Bäckdahl.

_#19.55 _Vädret inför veckohelgen.

_#20.00-ca #22.40 _Carmen.

_Opéra-comique i #4 akter.

_Lördag

_#16.30 _Landskamp i ungdomstennis.

_#18.00--#18.30 _I skogsbrynet med
_Nils _Linnman.

_#19.30 _Lassies äventyr.

_#20.00 _Utmaningen.

_#21.00 _Aktuellt.

_#21.30--#22.00 _Filmkrönika.

_Källa: _Arbetet #23/#1 #1960

_Exempel #5:

_Reklambild i form av ett foto.

_Två unga uppklädda par tittar på

_TV tillsammans medan de äter

ostbågar från en stor skål.

_Texten lyder:

_Ha det så mysigt -- med jätteläckra _Chez _Doodles, de guldrostade majsbågarna med den finare ostsmaken.

_En infälld bild visar förpackningen med ostbågar tillsammans med uppmaningen: "_Tag hem idag!".

#676

#229

- #1. Studera bilderna och fundera över vad de säger om TV-TITTAN-det vid denna tid?
- #2. Vad säger annonsen om TV-apparaters värde vid denna tid? Ta reda på hur hög en månadslön kunde vara #1962: googla "månads-lön #1962" och titta på SCB:s uppgifter.
- #3. Vad kan man säga om TV-UTBU-det #1960?
- #4. På vilket sätt har mobiltelefo-nen och Internet förändrat våra vanor? Vilka likheter och skill-nader finns jämfört med TV:s genombrott?
- #5. Vilken samhällsroll verkar Tv-mediet ha haft jämfört med idag?
- #6. Ta reda på mer om följande program med hjälp av You Tube: Hylands hörna, Hemma med Ria Wägner, Andy Pandy. Se även inslagen: TV-HISTORIA på #1950-talet och TV-HISTORIA på #1960-talet. Vilka ytterligare slutsat-ser kan man dra om TV:s roll och människors TV-VANOR på #50-och #60-talen?

#230

#677

Övningar: Reklam i TV -- socialdemokrater debatterar på kongress

Reklamens plats i framtidens television var en het fråga i Sverige under #1980-talet. Till skillnad från i de flesta andra västerländska länder hade man i Sverige beslutat att hålla TV-MEDIET reklamfritt.

Istället skulle sändningarna bekostas genom licensavgifter i enlighet med ett public service-koncept, där Sveriges Radios bolag (dagens SVT) hade monopol. Men med tiden medförde den tekniska utvecklingen att allt fler svenskar fick tillgång till kommersiella kanaler -- det enda som behövdes var en parabolantenn. När så TV#3 började sina sändningar från London #1987 fanns dessutom reklamteve riktad direkt mot en svensk publik.

Socialdemokraterna var i grunden motståndare till reklamen, men i den nya situation som uppstått blev denna hållning allt mer problematisk.

_Det gjorde att partiet behövde diskutera mediefrågor. _Skulle reklamfinansierade kanaler få sändas i det svenska TV-NÄTET vid sidan av Sveriges radios kanaler? _Skulle till och med public service-kanalerna delvis finansieras av reklamintäkter? _Eller skulle partiet stå fast vid sitt motstånd mot all form av reklam i TV-RUTAN? _Här kommer två inlägg från debatten på socialdemokraternas partikongress #1990. _Läs texterna och diskutera frågorna.

_Maj-Britt Theorin, Stockholm:
_Byråkraterna med sina tappade sugar och de oumkullrunkerliga huvudskallerunkarna säger att det är omöjligt. _Jag säger: vänner, kamrater, kom låt oss göra det omöjliga möjligt. _Partivänner, sällan har man så ofta fått höra att loppet är kört som den senaste tiden i reklamfrågan. _Reklamen är här, och vi kan inget göra.

_Men ni är duperade, kära vänner. _Loppet är inte alls kört.

#230

#679

_Om man skulle resonera så, så skulle det mesta vara kört här i världen, både nedrustning och lösningar av konflikter.

_Pessimisten förändrar aldrig världen. _Bara optimisten kan se möjligheten och vilja göra något. _Inte går det att säga nej, säger pessimisten. _Det sade man förra gången. _Kongressen köpte inte argumenten då, och jag förstår inte varför man ska göra det nu heller.

_Det är skillnad på satelliter och markbunden __TV. _Via marknätet når man hela svenska folket med sitt säljbudskap. _Självfallet är det mumma för näringslivet att ensamma få härska i en tredje kanal.

_Frågan man ska ställa sig är naturligtvis om vi behöver reklam i __TV. _Har svenska folket begärt att få reklam i __TV? _Nej, man har begärt att få bra __TV och bättre __TV. _Man kan fråga sig hur det skulle kunna ske. _Jo, genom att man ska betala för det.

_Det finns tre sätt att betala

för det -- via licensavgifter,
skatt eller reklam. Tittarna får
alltid betala. Det är bara frågan
om på vilket sätt.

Det socialdemokratiska kvinno-
förbundet säger bestämt nej till
reklam i TV. För att förbättra
kvaliteten och öka valfriheten ska
man satsa på Sveriges Radio
genom höjda licensavgifter.

Ett argument för en tredje rek-
lamfinansierad TV-KANAL är beho-
vet av att visa stora evenemang
som Sveriges Radion inte har råd
att köpa. Vi föreslår då från
kvinnoförbundets sida att
Sveriges Radio i stället får
starta och utveckla en tredje
markbunden beställ-TV. Sedan
får de som har dessa speciella
kanaler betala för det.

Att reklam redan i dag finns
via satellitkanalerna är inget
argument att släppa in reklam i
Sveriges Radio, tvärtom. Att
det för näringslivet är angeläget
att utnyttja någon av de

::: #231 :::
markbundna kanalerna och därigenom
nå alla svenska konsumenter hemma
i vardagsrummet borde vara en var-
ningssignal.

Att öppna de nationella kana-
lerna för reklam är som att öppna
en motorväg jämför med de smala
och krokiga vägarna som satellit-
kanalerna kan liknas vid. Reklam
i Sveriges Radio TV är fel.

Reklam i en fristående närings-
livskanal är lika fel. Därför
stödjer jag inte heller motion
nummer #806.

Vi behöver inte välja mellan
pest och kolera. Vi kan säga nej
till reklam i alla former i TV.

Höj licensavgiften med några
kronor om dagen motsvarande en
kvällstidning och inför beställ-
TV. För våra barns skull, ge
oss reklamfritt i våra vardagsrum.

Jag yrkar bifall till motion
#801.

Lennart Jakobsson, Östergöt-
land: Tyvärr är det inte fråga om

#682

#231

huruvida vi ska ha reklam i vår
__TV eller inte. _Är vi realistis-
ka vet vi alla att vi kommer att
få reklam från både luften och
marken. _Jag tycker att _Sveriges
__TV måste vara med och styra på
ett ansvarsfullt och varligt sätt
genom att införa reklam i någon
kanal. _Jag tycker att vi också
bör ha en eller ett par kanaler
reklamfria.

_Jag tror inte på förmynderi.
_Jag tror att människorna har egen
vilja och själva kan välja om de
vill titta på reklam, sätta på
kaffet eller ta en öl medan den
pågår.

_Vad gäller reklamens påverkan
tror jag på folks goda omdöme.
_Jag tror nämligen att det inte
bara är politiker som kan tänka
-- det klarar folk rätt bra, fast
man kan ju tvivla när man ser på
opinionssiffrorna. _De som av rek-
lam känner sig tvingade att genast
gå ut och handla påverkas nog lika
glatt av den reklam som _Bonniers,
banker och företag kastar in i

våra brevlådor eller av det som står i tidningarna. _Jag tycker med andra ord att vi inte ska underskatta våra väljare. _I motsats till vad som gäller den reklam man möter på bussar och i tidningar om extrapriser, kan man stänga av sin TV. _Man kan använda fjärrkontrollen och behöver inte ens resa sig.

#1. _Hur ser de två socialdemokraterna på teknikens betydelse för reklamens vara eller inte vara i teven?

#2. _Medborgarna, alla vi som påverkas av politiken, finns med i båda inläggen. _Hur menar debattörerna att politiken ska förhålla sig till dem? _Lyft fram och försök att förstå de båda synsätten.

#3. _Vad menar Lennart Jakobsson med att Sveriges Television "skall vara med och styra på ansvarsfullt och varligt sätt" genom att införa reklam? _Hur hänger detta ihop med en socialdemokratisk ideologi? _Vilka var

#684

#231

alternativen till reklam i
_Sveriges radios kanaler? _Varför
förespråkade inte _Jakobsson dessa
lösningar?

#4. _För båda debattörerna var det
tekniken som hade aktualiserat
reklamfrågan. _Samtidigt kan vi
indirekt också utläsa andra argu-
ment för reklam-__TV i inläggen.
_Vilka?

#5. _År #1992 fick frågan sin upp-
lösning när kommersiella __TV#4
startade sändningar via marknätet.
_Samtidigt har satellitkanalerna
bara blivit fler. _Vad tror du
reklamen betytt för __TV-MEDIET?
_Har det blivit "bättre" respekti-
ve "sämre" om vi tittar på exem-
pelvis demokrati-, mångfalds- och
kvalitetsaspekter? _Fundera också
över vilken aktualitet diskus-
sionen från #1990 har idag.

#6. _Diskussionen om reklam i __TV
är ett exempel på hur tekniken har
påverkat politiken och kulturen.
_Fundera över om du kan hitta lik-
nande exempel i historien.

#231

#685

_Populärmusikens historia

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_The _Beatles i brittisk __TV,
#1963.

_Bildbeskrivning

_Foto. _The _Beatles uppträder i
en studio.

_Instrumentuppsättningen består
av två halvakustiska elgitarrer
(spelade av _John _Lennon och
_George _Harrison), elbas (_Paul
_Mc_Cartney), samt trummor (_Ringo
_Starr).

_Deras "långa hår" skulle knap-
past kallas långt med senare
tidens mått (täckte bara delvis
öronen).

_De är alla likadant klädda i
mörk kostym med vit skjorta -- men
-- bara en av dem (_Ringo) bär
slips.

_Väggen bakom dem pryds av en stor dekoration i form av många koncentriska cirklar av lampor på mörk botten.

=====

::: #233 ::::::::::::::::::::::::::::

_Musik, framförallt att lyssna till musik, är ett av nutidsmänniskans största intressen. _Musik är inte bara toner, ackord och rytmer; den berättar också saker för oss; annars skulle det inte finnas så många stilar och genrer, och musiken i filmer, dataspel eller reklam skulle varken fungera eller behövas. _Vi har starka föreställningar om vad olika typer av musik signalerar och vilken sorts musik som passar till vad -- avslappning, fest, begravning, vigsel, som bakgrund eller uppladdning. _Vi drar också gärna slutsatser om andra människor på basis av vilken musik de säger sig tycka om.

_Samtidigt avspeglar också musiken den tid när den är skapad eller

#233

#687

används. _Den säger något om vad människor funderar över, hur de tänker, deras drömmar, rädslor och bekymmer, vad de längtar efter och tycker är viktigt och roligt. _Populärmusikens -- begreppet ska strax definieras -- styrka är just dess aktualitet, att den är skapad i ett nu och handlar om det som känns igen och som många människor kan identifiera sig med. _Ett studium av den musik människorna lyssnar på kan därför bidra till att förklara och förstå en epok och dess anda men också ge insikter i längre förändringsmönster vad gäller värderingar, världsbilder eller ideal.

_Trots detta förekommer musik sparsamt i historieforskningen.

_Bland historikerna har man i allmänhet förbisett betydelsen av vardagens rutiner och aktiviteter, eller av sinnliga eller estetiska upplevelser -- som musik. _Visserligen har musikhistoria länge existerat som en egen disciplin på universiteten, men här har man framförallt ägnat sig åt konstmusik som

exempelvis opera och symfonier.

_Populärmusiken, den musik som flertalet människor lyssnat och lyssnar på, har först under de senaste #30 åren på allvar blivit föremål för forskarnas intresse.

::: #234 ::::::::::::::::::::::::::::

_Det här kapitlet ska handla om populärmusik och hur den kan användas som redskap för att belysa och förstå historien. _Efter ett inledande teoretiskt resonemang ska vi undersöka detta genom två exempel: svensk schlagermusik på #1930- och #40-talen och rockmusik, visor och schlagers på #1960-talet.

_Musik, minnen och politik

_Människors tankar och känslor har sin grund i vardagens lunk och upplevelser: hur det känns att göra en viss sak, hur det luktar, smakar, ser ut -- och låter. _Musik, liksom ljud i allmänhet, väcker ofta minnen, både sådana som är gemensamma och privata. _För människor som

#234

#689

varit med om dramatiska händelser -- som tsunamin i Thailand annandag jul #2004, eller attacken mot World Trade Center #11 september #2001, för att ta två drastiska exempel -- har de sinnliga intrycken, och inte minst ljuden, ristats in i minnet.

Sånger och musik förknippas även med sociala rörelser. Kampsången Internationalen för omedelbart tankarna till arbetarrörelsen och socialismen; gospelsången We shall overcome till de svartas kamp för likställighet i USA på #50- och #60-talen. Så gott som alla politiska och sociala rörelser, vare sig de letts av diktatorer eller frihetskämpar, har använt sig av musik för att uttrycka sin världssyn eller stärka sin kampmoral.

På ett privat plan talar man om "the soundtrack-of-my-life", livets ljudspår, med musik som haft betydelse i mitt liv, i min historia och som ingår i min personliga uppsättning av minnen. Det kan vara sånger som förknippas med speciella händelser, perioder i livet, platser och

personer: mammas vaggsånger, farmors radio, pappas skivsamling.

Det finns samhällsforskare som ser populärmusik eller ungdomskulturer som en seismograf som känner av strömningar och förändringar i kulturen som kanske ännu inte blivit riktigt uppenbara. Ny musik har ibland tolkats som reaktioner på eller rent av förebud av sociala och kulturella förändringar. Rockmusikens genomslag i mitten av #1950-talet med artister som Elvis Presley är ett exempel. I dåtidens USA blev rocken, genom att den kombinerade uttryck och stilelement från både svarta och vita musiktraditioner, ett ljudande hot mot rasismen, som i vissa delstater var lagfäst in på #1960-talet. Samtidigt markerade den framväxten av en ny ungdomsgeneration som på ett helt annat sätt än de föregående skulle söka sig sina egna vägar, bortom konventionerna. På liknande sätt ses Bruce Springsteens konsert för mer än #300 #000 människor

#234

#691

:::: #235 :::::::::::::::::::::::
i _Östberlin i juli #1988 av tyska
historiker som en gnista (bland fle-
ra) som tände både hopp och mot-
ståndsvilja bland ___DDR-INVÅNARNA
och som bidrog till _Berlinmurens
fall i november #1989.

_Populärmusik, folkmusik och
klassisk musik

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_På _Anders _Zorns _Midsommar-
dansen från #1897 dansar människor
till spelmansmusik på fiol på
logen och gårdstunet. _En vanlig
scen från bondesamhället, en tid
när musik inte spreds via media
och inspelningar. _Samtidigt är
målningen ett uttryck för det
framväxande industrisamhällets
romantisering av folkkulturen.
_Den färdiga tavlan hänger i dag
på _Nationalmuseum.

#692

#235

_Bildbeskrivning

_Målning. _Män och kvinnor virvlar runt i pardans mot en bakgrund av omålade timmerhus.

_Männen är klädda i svart med vit skjorta och svart bredbrättad hatt medan kvinnorna bär vit sjallett över hjässan till vit blus och lång röd kjol.

_Målningens "impressionistiska" utförande förstärker intrycket av fart och rörelse.

=====

_I den västerländska kulturen finns en stark tankemodell där man sedan ungefär #200 år delar in musik tre huvudkategorier: _-folkmusik, konstmusik; och _populärmusik.

_Begreppen definierar varandra, förutsätter varandra och står i kontrast till varandra.

_Begreppet _folkmusik uppkom i slutet av #1700-talet bland akademiskt skolade människor i _Europas storstäder. _Som den som myntade uttrycket brukar anges den tyske filosofen _Johann _Gottfried _Herder.

#235

#693

_Liksom många andra vid den här tiden funderade _Herder kring den snabba moderniseringen av samhället -- som han menade

::: #236 :::::::::::::::::::::::::::::::

hotade den gamla folkkulturen. _Därför gällde det att dokumentera och rädda så mycket som möjligt innan det var för sent. _Medan bröderna

_Grimm tecknade ner gamla folksagor (som _Törnrosa, _Rödluvan och

_Askungen) samlade musikforskare och etnologer in folkmusik och folksånger. "_Folket" var bönder,

hantverkare, soldater, egentligen alla utom adeln, borgarna i städerna, akademikerna, prästerna och ämbetsmännen -- med andra ord #95 procent av befolkningen. _Folkmusik

samlades i arkiv eller gavs ut i text- och notböcker och arrangemang för solosång, piano och körer.

_Genom folksagor, folkmusik och andra liknande kulturuttryck hoppades man kunna identifiera varje nations särart, dess "folksjäl".

_På detta sätt var verksamheten nära kopplad till nationalismen som växte

#694

#236

sig stark just vid den här tiden.

Om folkmusiken således skulle återspegla de breda folklagren och deras traditioner, ansågs konstmusiken eller den -klassiska musiken; av många vara den fina eller "riktiga" musiken; musik för bildat folk.

Tanken på att viss musik var "klassisk" uppkom runt år #1800. Ordet indikerar att den ansågs ha värden som varade och överlevde tidens tand och vara upphöjd över tid, plats och vardagens trivialiteter. Här inbegreps då exempelvis symfonier, operor, stråkkvartetter och körverk.

Under andra halvan av #1800-talet byggdes speciella konserthus i storstäder som Berlin, London, Wien, Paris och lite senare i Göteborg (#1905) och Stockholm (#1926). Dessa blev till ett slags tempel för konstmusiken och dess tonsättare, men fungerade också som viktiga sociala arenor där städernas bildade borgerskap kunde visa upp sig och knyta kontakter.

Populärmusik då? Ja, det var det som blev över, det som varken var

#236

#695

folk- eller konstmusik. Begreppet dök upp under slutet av #1800-talet, men man sa inte alltid populärmusik utan kanske trivialmusik eller schlager eller till vardags "slagdängor" eller "örhängen". Schlager är en tysk term som betecknade en låt som "slog" -- det är samma ord som vi i våra dagar med ett engelskt ord kallar för en "hit".

_Populärmusik och populär musik

Bland musikforskare skiljer man ibland på _-populär musik; och _populärmusik. Populär musik var helt enkelt musik som många tyckte om och det kunde vara vad som helst, en folkvisa lika väl som en ouvertyr (ett inledande instrumentalt stycke från en opera). Populärmusik däremot var musik som skapats speciellt för att bli omtyckt av så många som möjligt. Den skulle vara lätt att sjunga och berätta en rolig, sentimental eller spännande historia i texten.

schablonartad och moraliskt förkastlig. _Inte bara har man skjutit in sig på själva musiken utan ibland mera på texternas innehåll eller hur man dansat till den. _Kritikerna har varit moralväktare av olika slag, som företrädare för kyrkan, skolan eller politiska organisationer. _Ett exempel är den debatt som fördes i Sverige i början #1940-talet om "dansbaneeländet". _Sällskapsdans sågs då som ett tecken på moraliskt förfall och sexuell lössläppthet, därför betraktades också själva musiken som oanständig.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Typisk bild från en dansbana i Folkets Park, någonstans i Sverige, någon gång på #40-talet. _Man dansar till dansmusik eller schlagers som framförs på akustiska instrument som piano, dragspel, fiol och klarinett. _Dansbanan var en viktig social träffpunkt där man kunde höra musik, dansa, träffa vänner, söka en partner.

#698

#237

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Pardans under en paviljong som bärs upp av smäckra träpelare.

De flesta av herrarna bär Stetsonhattar och är klädda i kostym.

Damerna har långt permanentat hår och bär hatt.

Utanför paviljongens pelare härskar mörker.

=====

::: #238 :::::::::::::::::::::::::::::::

_Ett modernare exempel är den organisation, __PMRC, _Parent's _Music _Resource _Centre, som i __USA på #1980-talet bekämpade hårdrockens och hiphopens texter, och lyckades få skivbolagen att märka skivomslagen med klistermärken med varningar för textinnehållet.

_Många gånger har populärmusik förknippats med nya och moderna stilar och beteenden som har väckt anstöt. _Det finns ett mönster i detta. _Motståndet har riktat sig

#238

#699

mot nya aktiviteter och uttryck som ungdomar tyckt om och ägnat sig åt och som vanligen kom från USA eller "utlandet". Det har från tid till tid gällt så olika ting som deckare, ungdomsromaner, tecknade serier, film, video och dataspel.

Men det är vanligt att den ungdomskultur som en gång var upprörande för föräldrar och ordningens väktare #20 år senare förvandlats till ett nostalgiskt nöje för vuxna. Medan

Elvis Presley sågs som en stor samhällsfara #1956--#57 hade hans låtar blivit familjeunderhållning i folkparken i slutet av #1970-talet.

Populärmusik är alltså kommersiell och riktad mot en stor och bred publik. Målet är att så många som möjligt ska tycka om musiken och så få som möjligt tycka illa om den.

Den får därför inte vara för profilerad och kontroversiell. Idag gäller detta främst musikformer som schlagers, svensktoppen och dansband. Men många stilar inom nutidens rockmusik eller jazz strävar inte alls efter att så många som

möjligt ska tycka om musiken -- det viktiga istället är musikens konstnärliga halt och texternas innehåll, där somliga artister tar klar ställning i olika frågor. Det är en orsak till att begreppet populärmusik blivit svårt att hantera.

_Musikmedier

_En grundläggande förutsättning för populärmusikens framväxt och utveckling är mediernas och musikteknikens utveckling.

_Uppfinningen av fonografen och ljudinspelningen #1877 av _Thomas _Alva _Edison är den kanske viktigaste händelsen i hela musikhistorien eftersom den på så genomgripande sätt förändrat vårt sätt och våra möjligheter att sprida, lagra och lyssna till musik. _Innan dess var man hänvisad till att sjunga och spela själv, eller uppleva musik i kyrkan eller skolan, på krogar och restauranger eller genom musikanter på gatan. _Med grammofonskivan blev #238 #701

musiken en massprodukt, som kunde produceras och spridas i identisk form i enorma upplagor. I slutet av #1800-talet växte det fram en musikindustri med skivbolag och musikförlag för att tillgodose en starkt växande marknad för musik.

Nästa stora steg var radions insteg på #1920-talet. Nu kunde en hel nation lyssna på en och samma låt vid en och samma tidpunkt, vilket naturligtvis ökade möjligheterna för musiken att bli populär. Många såg det som närmast magiskt att man kunde lyssna på musik och tal genom en apparat som man hade i vardagsrummet.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Under #50- och #60-talen var gramfonaffären en självklar samlingspunkt för dem som sökte ny musik. Man kunde provlyssna nya skivor i speciella hörlurar innan man bestämde sig för om man ville köpa eller inte. Här ser vi

#702

#239

skivavdelningen på Domus nyöppnade varuhus i Malmö #1958. Fortfarande gömdes plattorna bakom disk och lyssna fick man göra genom det ena örat -- vilket dock var ett mindre problem då inspelningarna ännu ej var i stereo.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _En skivaffär i slutet av #50-talet sedd "inifrån".

_Mellan hyllor med skivor står den kvinnliga expediten med ryggen vänd mot betraktaren.

_Bortom henne trängs ungdomar vid en disk där de kan lyssna till skivor i lurar som påminner om dåtidens telefonlurar.

=====

_Senare har vi fått exempelvis elgitarrer, förstärkare, högtalarsystem och synthesizers, uppfinningar som revolutionerat inte bara hur musiken låter utan även hur man kan skapa musik. _Lägg till detta inspelningsteknikens utveckling.

#239

#703

_Fram till #1950-talet var en skiv-
inspelning i princip en reproduktion
av vad som spelades på scen. _Med
hjälp av klippning och redigering,
flerkanalsteknik och olika effekter
blev studion under #1960-talet på
sätt och vis ett eget instrument med
vars hjälp man kunde skapa musik som
då var omöjlig att framföra på en
scen.

_Härifrån kan vi hoppa framåt i
tiden till #2000-talet och _Internet
som på ett genomgripande sätt för-
ändrat vårt sätt att konsumera mu-
sik, med en stor del av all världens
musikskatt tillgänglig direkt i mo-
biltelefonen. _Detta är en utveck-
ling som nog var helt omöjlig att
föreställa sig i början av #1900-
talet när populärmusiken på allvar
blev en kraft att räkna med.

_Svensk schlager under #1930- och #1940-talen

_Populärmusik och schlagers hade under #1800-talet börjat spridas via scener som revyer, teatrar, danspalats. _Vid sidan om radion och grammfonen blev filmen snart också en viktig kanal att lansera populära låtar. _Den första svenska ljudfilmen kom #1929 och hette typiskt nog _Säg det i toner.

_Kända "grammofonsångare" (som tidens term löd) i _Sverige under #1930- och #40-talen var till exempel _Ernst _Rolf, _Karl _Gerhard, _Sven- _Olof _Sandberg, _Zarah _Leander, _Lasse _Dahlqvist och _Alice _Babs. _Många låtar var valser och gick i #1/#3-takt, ofta spelade på dragspel. _Melodierna var lätta att sjunga eller vissla och byggda enligt tydliga mönster med verser och refränger.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Ernst _Rolf (#1891--#1932) hade ett känsligt öra för hur folk pratade och snappade gärna upp slagkraftiga uttryck som han använde i sina texter. _En låt hette _Grabben me chokla i från #1926 och handlade om boxaren _Harry _Persson och simmaren _Arne _Borg, som då var mycket kända. _Att man var en grabb "med chokla i" betydde helt enkelt att man var en duktig och bra person, en "hedersknyffel". _Bättre och bättre dag för dag (#1923) var en slogan i en terapimetod lanserad av fransmannen _Emile _Coué, och som gick ut på att man skulle tänka att allting blev bättre. _I schlagertexten blev det en allmänt positiv syn på livet. _Idag kanske vi skulle kalla detta "positive thinking".

_Bildbeskrivning

_Affisch. _Ett foto av en smokingklädd _Ernst _Rolf framför en

#706

#240

kuliss med starkt stiliserade hus och en trappa som ingenstans leder.

Rolf står med ut och invända fickor och ett vädjande ansiktsuttryck.

Texten lyder: "Rolfs revy #1930".

=====

Schlagers kunde handla om allt möjligt. Ofta byggde de på vitsiga eller roliga uttryck eller behandlade aktuella personer eller händelser. Det överlägset vanligaste ämnet var kärlek. Låtarna kunde besjunga kärlekens positiva sidor eller handla om kärlekssorg, längtan och saknad. Många sånger skildrade exotiska platser som kontrast till det trista vardagslivet, till exempel sjömansvalser om en svensk hjältes äventyr i främmande hamnar. Vid den här tiden var ju Sverige en stor sjöfartsnation.

Generellt skildrade slagern världen i ljusa färger och utelämnade obehagliga eller kontroversiella

#240

#707

ämnen. _Man skulle bli glad av musiken och gärna dansa till den. _Precis som nu var en schlagers hakefraser eller refränger det viktigaste och dessa sammanföll ofta med sångens titel: "det är kvinnan bakom allt", "dans på _Brännö brygga", "engelska flottan har siktats vid _Vinga, oh boy, oh boy oh boy".

_Politik var däremot ovanligt, främst därför att man inte ville riskera att stöta sig med någon. _Endel låtar under det tidiga #1940-talet berörde lite vagt det pågående världskriget -- men utan att ta ställning. _Schlagern _Min soldat (#1940) handlade om en verklighet som var mångas: mannen eller fästmannen låg inkallad i det militära. "_Jag har sett på hans kort att han är oklippt och dann, han rakar sig ej på flera veckor ibland ... men

::: #241 :::::::::::::::::::::::
det gör det samma för han är min soldat, någonstans i _Sverige", sjöng _Ulla _Billquist.

_En av få låtar som öppet tog ställning mot nazismen var _Karl

#708

#241

_Gerhards revykuplett _Den ökända hästen från _Troja från #1940. _Den tyska regeringen protesterade mot sången hos den svenska regeringen, som förbjöd _Gerhard att sjunga den. _Trots detta gav han inte efter förrän han uttryckligen hotades med åtal.

_För dagens lyssnare kan schlager-texter från den här tiden ibland vara svåra att förstå. _Ofta handlar de om personer och företeelser som var välbekanta då men som vi idag inte längre känner till. _Trots det har många gamla schlagers fortsatt att sjungas även i våra dagar, och förekommer inte sällan i tv-program som _Allsång på _Skansen eller _Så ska det låta.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Zarah _Leander (#1907--#1981) illustrerar #40-talets skönhetsideal. _Hon var både schlagersångerska och skådespelerska, omgavs av en stark stjärnaura och kallades "primadonna" _Hon sjöng med en #241 #709

mycket mörk och expressiv altstämma om kärlek och längtan. _Hon var också stjärna i _Tyskland under nazitiden.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Zarah
_Leander har mörkt yvigt hår och markerade mörka ögonbryn. _Hon är iförd en löst sittande dräkt med broderade blommor och blad.

=====

_Jazzen: en begynnande amerikanisering

_När vi idag lyssnar på populärmusik från mellankrigstiden uppfattar vi nog den ofta som "typiskt svensk".

_Men i själva verket var man hela tiden påverkad av utländska förebilder. _Till en början kom inspirationen främst från _Tyskland -- det var ju också härifrån själva benämningen schlager härstammade. _Men med tiden växte istället det amerikanska inflytandet. _Här utgjorde

#710

#241

jazzens insteg en viktig brytpunkt.

Jazz hade utvecklats i de amerikanska sydstaterna och slog igenom för en bred publik i USA kring första världskriget. Till Europa och Sverige kom den på det tidiga #1920-talet. Bland många äldre sågs jazzen som något förfärligt, och den var en utpräglad ungdomsmusik, som förknippades med nya danser, ledigare sätt att umgås, korta kjolar -- och sex. I filmen Swing it magistern från #1940 sjöng #16-åriga Alice Babs titellåten som var en hyllning till swingmusiken, den tidens mest populära jazzform. En moralväktare utnämnde henne till "ungdomens förförare" och kallade henne rentav "slyna". Senare utnämndes hon till hovsångerska!

Ibland fördömdes jazzen i rent rasistiska ordalag. "Man kan inte förstå jazzen utan att taga hänsyn till trenne betydelsefulla fakta beträffande dess tillkomst. Den är skapad av negrer. Den är skapad
::: #242 ::::::::::::::::::::
av berusade negrer. Den är skapad
#242 #711

av berusade negrer i bordellmiljö",
skrev författaren och nazisten Erik
Walles i Jazzen anfaller #1946.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Kring swingmusiken runt #1940
utvecklades en av de första ung-
domliga subkulturerna i Sverige.
"Swingpjattar" kallades de unga
män som dansade jitterbug. De
hade hattar med vida brätten,
långt hår i nacken och kostymer
med stora kavajer och korta smala
byxor. Tjejerna bar vida klock-
kjolar med breda bälten. Jitter-
bugg var en vildsint dans med
våldsamma kast och stora rörelser
och ansågs av många vara väldigt
vulgär.

Bildbeskrivning

Svart-vitt foto. Par som dan-
sar jitterbug till musik från en
ensemble med (bland annat) klari-
nett, piano och bas.

En manlig dansare svingar just
sin partner så att hon "står på

#712

#242

huvudet" med benen i vädret.

=====

_Men ungdomarna fortsatte att dansa och "spisa" (lyssna på skivor) som det hette. _I den äldre generationen var det många som menade att intresset för den nya musiken nog skulle försvinna när de unga väl "växt till sig". _Men det är sällan det har blivit så. _Istället är det ett starkt mönster att man präglas starkt av just den musik man tycker om och fastnar för under ungdomsåren, då man formar sin personlighet, och behåller den som sin favoritmusik även senare i livet.

_Sverige förändrades, särskilt efter andra världskriget, i allt snabbare takt. _Och det hördes i musiken. _Inom jordbruk och transporter ersattes hästen av bilar och traktorer. _Då sjöng _Cacka _Israelsson en amerikansk countrylåt om sin trogne vän, hästen _Gamle _Svarten (#1954).

_Många gamla yrkesgrupper började försvinna. _Då sjöng _Gösta " _Snoddas" _Nordgren om en flottare

#242

#713

i låten Flottarkärlek (#1952). En
stor del av befolkningen bodde
fortfarande på landet och var bön-
der, men gårdar lades ner och
landsbygden avfolkades i allt

::: #243 :::::::::::::::::::::::

raskare takt. Många unga flyttade
in till städerna för att få arbete
medan föräldrarna blev kvar. Ett
vanligt texttema var därför varian-
ter av saknad efter mor och far i
"barndomshemmet".

Påverkan från USA blev alltmer
påtaglig. Kring #1950 ersattes tys-
ka av engelska som första främmande
språk på svenska läroverk. Povel
Ramel sjöng och spelade blues, som
i Gräsänklingsblues (#1951), gospel
i Var är tvålen (#1956) och boogie-
woogie i Johanssons boogie woogie
vals (#1944). Amerikanska artister
uppträdde allt oftare i Sverige.
Och i mitten och slutet av #1950-
talet kom rockmusiken hit för att
riktigt blomma ut på #1960-talet.

=== Bildtexter/beskrivningar =====

_Bildtext

_Den amerikanske trumpetaren och sångaren Louis Armstrong (#1901--#1971) var från #1920-talets slut jazzens ambassadör i världen.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _En ung leende Louis Armstrong som håller i sin trumpet. _Han är elegant klädd i svart kostym med väst, vit skjorta och slips.

_Bildtext

_Sångerskan Alice Babs (#1924--#2014) var Sveriges storstjärna inom swingjazzen på #1940-talet.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _En leende Alice Babs poserar bland notställ medan hon höjer ett groggglas.

_Hon bär en ljus kortärmad klänning som når ned till knäna och

#243

#715

silverskimrande pumps.

Bakom henne skymtar en stor affisch där en smokingklädd man och en kvinna i utmanande aftondräkt avtecknar sig mot silhuetterna av en blåsensemble.

=====

#60-talet: pop och rock från
_England och ___USA

_Under #1960-talet förändrades samhället snabbare än någonsin. _Lönerna ökade, arbetstiden förkortades från #45 till #40 timmar per vecka och lediga lördagar infördes i skola och arbetsliv. #1963 fick svenskarna fyra veckors semester. _Utlandsresande och charterturism började ta fart, åtminstone inom medelklassen.

_De nya förorterna började byggas på #1950-talet, och bostadsbyggandet kulminerade i det så kallade miljonprogrammet #1965--#1975. _Utedass byttes

::: #244 :::::::::::::::::::::::::::::::
mot innetoaletter och badrum,

#716

#244

trångboddhet mot moderna, rymliga och ljusa lägenheter. Även medieutbudet utökades. #1962 startades den så kallade "melodiradion" och #1964 fick populärmusiken en egen kanal, P#3. Vid ingången till #1960-talet fick dessutom TV sitt genombrott (se vidare kapitlet om mediehistoria).

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Elvis Presley (#1935--#1977)

blev lika uppmärksammas för sin sång som för sitt sätt att röra sig med vickande höfter och spat-tiga ben. Hans rörelsemönster uppfattades som oerhört sexigt, och han fick epitetet "Elvis the pelvis" -- Elvis bäckenet. Det fanns även de som ansåg att hans stil ledde till ökade ungdomsbrottslighet och sexuell lös-släpphet.

_ Bildbeskrivning

_ Svart-vitt foto. Elvis Presley på scenen.

#244

#717

Han står och håller ett högt mikrofonstativ så att han har mikrofonen nära munnen.

Han är klädd i kort mörk jacka och vida mörka byxor till låga läderskor.

I bakgrunden (och mycket nära) jublar en entusiastisk ung publik.

En tjej i förgrunden sträcker ut armen mot honom.

=====

De stora kulturella nyheterna kom ofta utifrån. Från genombrottet vid #1950-talets mitt hade rockmusik varit en i huvudsak amerikansk angelägenhet, med Elvis Presley som banbrytare. Men några år in på #1960-talet kom plötsligt den nya musiken, som med

::: #245 :::::::::::::::::::::::::::::::

en ny term kallades "pop", från England med grupper som The Beatles, The Rolling Stones, The Animals och The Who.

The Beatles var störst, bäst och vackrast. De levererade inte bara musik utan en hel livsstil med långt

#718

#245

hår, fräcka kläder och en lätt uppkäftig attityd. Gruppen gjorde sina egna låtar, vilket blev självklart att man skulle göra från och med nu. Poplåtar, som brukade vara 2-3 minuter, blev successivt allt längre och tekniskt avancerade samtidigt som musikens stilistiska bredd ökade kraftigt. De första stora rockfestivalerna arrangerades: i Monterey (#1967) och Woodstock (#1969) i USA och på Isle of Wight i England (#1969 och #1970). Popmusik började tas på allvar och analyserades till och med på tidningarnas kultursidor.

Också popmusikens ämnessfär vidgades. Även om popmusik givetvis ofta var en glädjefylld musik blev livsfunderingar och samhällskritik vanligare i texterna gärna i kombination med melankoli, sorg eller ilska över sakernas tillstånd. Det var definitivt en ny generations röst som hördes. Och många artister och band påverkades av The Beatles och försökte göra liknande saker.

Bob Dylan, som slog igenom i

__USA #1963, var en sångare med rötter både i amerikansk folkmusik och rock. _I början uppträdde han med bara akustisk gitarr och munspel, oftast iklädd jeans, arbetarskjorta, boots och med håret på ända. _Han varken lät eller såg ut som den tidens populära artister brukade göra.

_Först blev han känd för sina politiska sånger som skildrade __USA från ett för tiden radikalt perspektiv. _Sådana låtar kallades vid tiden för "protestsånger". _Att artister tog politisk ställning och gjorde politiska uttalanden, om så bara med allmänna humanistiska fredsbudskap, var något nytt, men det blev allt vanligare under det sena #60-talet.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_En ung _Bob _Dylan i tidstypisk pose och klädsel från #1963. _I sånger som _Blowin in the wind och _The times they are changin (med bland annat raderna "come mothers and fathers throughout the land,

#720

#245

and don't criticize what you can't understand") formulerade han världsbilden hos och för #1960-talets radikala och ifrågasättande generation.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Bob _Dylan uppträder i en trång lokal där publiken sitter runt omkring honom.

_Själv står han upp och ackompanjerar sig själv på gitarr.

_Han bär en liten skärmmössa på huvudet och är klädd i skinnjacka med fårpälskrage och jeans.

=====

_Men _Bob _Dylan ledsnade med tiden på att uppfattas som språkrör för en ung politisk generation och började göra låtar av ett nytt slag med långa, gåtfulla texter influerade av modernistisk poesi, som ofta framstod som betraktelser över

::: #246 :::::::::::::::::::::::
tidens förvirring (fundera ett tag över vad en textrad som "the ghost
#246 #721

of electricity howls in the bone of
her face" från sången _Visions of
_Johanna kan betyda -- eller kän-
nas!) _Och han gick över till att
spela elektriskt och ha ett rockband
som komp. _Många av hans låtar var
#5--#6 minuter, en del upp till #10,
som _Like a rolling stone eller
_Desolation row. _Dylan gjorde också
bittra, realistiska och cyniska
sånger som skildrade kärlek som allt
annat än okomplicerad.

_The _Beatles och _Bob _Dylan lade
här grunden till dagens musikstilar
som singer-songwriters, rockpoeter
och indiepop och till synen på rock-
musik som en seriös konstform --
utan dem ingen _Håkan _Hellström,
_Kent, _Laleh eller _Ulf _Lundell.

_Grundläggande för #1960-talets
och det tidiga #1970-talets kultu-
rella klimat var motstånd mot
_Vietnamkriget och politisk ak-
tivism, försök till alternativa
livsstilar med "gröna vågen", dro-
ger, hippies och en gryende miljö-
medvetenhet. _Det handlade om ett
experimenterande och sökande efter

#722

#246

nya sätt att tänka och leva. _Artis-
ter som _The _Jefferson _Airplane,
_The _Doors, _Joni _Mitchell och
_Simon and _Garfunkel gjorde låtar
som kritiserade samhällets utveck-
ling. _Livets mening var inte bara
att arbeta, köpa och se på ___TV som
belöning på kvällen: "be a jerk and
go to work, do your job and do it
right, tv tonight", sjöng _Frank
_Zappa. _Gitarristen _Jimi _Hendrix
version från #1969 av den ameri-
kanska nationalsången, _The star
spangled

::: #247 :::::::::::::::::::::::
banner, där gitarren härmade fallan-
de bomber och ångestskrik, visade
att även en instrumental låt kunde
rymma ett politiskt budskap.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Jimi _Hendrix (#1942--#1970)
revolutionerade elgitarrens möj-
ligheter med stor spelskicklighet
och användande av nya elektroniska
effekter som rundgång och effekt-
pedaler som dist och wahwah.

#247

#723

_ Hans karriär varade bara tre år,
mellan #1967 och #1970, men hans
avtryck lever kvar hos många av
dagens elgitarrister.

_ Bildbeskrivning

_ Svart-vitt foto. _ Jimi _ Hendrix
på scen.

_ Han håller sin asymmetriska el-
gitarr på det karakteristiska upp-
ochnedvända sätt som blev en del
av hans signum (han var vänster-
hänt).

_ Han har en yvig frisyr och är
iförd en stormönstrad skjorta med
höga krage och trånga vita jeans.

=====

_ Pop, rock, visa och schlager i
#1960-talets _ Sverige

_ Hur omsattes då detta i _ Sverige?

_ Det "internationella" -- läs
engelska och amerikanska -- medie-
utbudet var från #1960-talet oerhört
mycket starkare än tidigare, och
svenska musiker tog i hög grad efter
#724 #247

det som låg på hitlistorna i
_England och ___USA.

_I _The _Beatles efterföljd dök
det upp massor av svenska "popband",
som gjorde sitt bästa för att låta
som de engelska förebilderna. _Alla
sjöng de på engelska och hade
engelska namn som _The _Hep _Stars
(där _Benny _Andersson i _Abba star-
tade sin karriär), _Ola and the
_Janglers, _The _Mascots med flera.
_Bland de ledande banden fanns bara
ett enda med svenskt namn: _Tages.
_Desto fler hade namn på påhittad
engelska, som just _The _Hep _Stars,
_The _Slamcreepers eller _The
_Sleepstones.

_Att svenska rockmusiker inte
sjöng på sitt eget språk utan på
engelska säger något om styrkan i
det anglo-amerikanska kulturella
inflytandet. _Innan rockmusiken kom
till _Sverige på #1950-talet var det
vanliga att låtar som importerades
översattes till svenska. _Inom rock-
och popmusiken på #1950- och #60-
talen var detta otänkbart. _De fles-
ta svenska band gjorde egna låtar

#247

#725

med engelska texter, där språkets "sound" ofta var viktigare än vad orden betydde. Följaktligen gjordes många texter på ett slags hemmagjord "swenglish".

Med tiden växte det emellertid fram en motrörelse mot engelskans dominans. Åren runt #1970 tog den så kallade proggmusiken form: ett slags vänsterrock på svenska med starkt politiska texter om exempelvis det svenska klassamhället eller USA:s krig i Vietnam. Till de mest kända grupperna hörde Hoola Bandoola band (med de båda frontfigurerna Mikael Wiehe och Björn Afzelius) och Nationalteatern. Valet att sjunga på svenska låg i linje med kritiken mot USA, men var också en del i en ansats att närma sig "folket" och tydligare lyfta fram (det politiska) textinnehållet. Men också artister med mindre tydlig politisk framtoning som Pugh Rogefeldt och, något senare, Ulf Lundell valde att sjunga på svenska.

Allt sedan denna tid har svenska

rock- och popmusiker ställts inför valet mellan att sjunga på engelska och svenska, och så är det än idag. Orsakerna till att man väljer det ena eller andra kan variera. Om man siktar på en internationell karriär måste man sjunga på engelska; och dessutom kanske man tycker att engelska låter bättre.

::: #248 ::::::::::::::::::::::::::::

Men om man anser att texten är viktig och har ambitionen att vilja berätta något personligt, poetiskt eller politiskt är det lättare att använda sitt eget modersmål, eftersom man då har ett större ordförråd, kan göra anspelningar på andra kända uttryck eller citat och experimentera med språket och använda fler nyanser.

Ett annat inslag i #1960-talets musikliv var att den svenska visan fick ett uppsving med artister som Cornelis Vreeswijk, Fred Åkerström och Olle Adolphson. De byggde på ett arv från äldre visdiktare som Carl Michael Bellman och Evert Taube, men speciellt

#248

#727

_Vreeswijk, som var född i _Holland, kombinerade detta med inslag av amerikansk folkmusik och blues. _Vad är då en visa? _De stilistiska gränserna mot musikformer som schlager eller rock kunde vara suddiga, men en visa sjöngs typiskt av en man eller kvinna till komp av akustisk gitarr, även om man med tiden tog in allt fler instrument. _Man lade stor vikt vid texterna, som givetvis var på svenska och ofta poetiskt genomarbetade. _Liksom inom proggmusiken fanns dessutom inte sällan ett vänsterpolitiskt innehåll.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Cornells _Vreeswijks visor skildrade ofta människor på livets skuggsida, brottslingar och prostituerade. _Även kritik av _Vietnamkriget, _miljöförstöring och konsumtionssamhället var återkommande teman -- tillsammans med både romantiska och bittra sånger om kärlek. _Cynismer, svordomar och anspelningar på sex och sprit

#728

#248

förekom rikligt. Här ses han till vänster i spetsen för en Vietnamdemonstration i slutet av #60-talet. Bredvid till höger går Gösta "skepparn" Cervin, då en centralfigur bland trubadurerna, men idag tämligen bortglömd. I bakgrunden syns också kollegan Fred Åkerström.

Bildbeskrivning

Svart-vitt foto.

Cornelis Vreeswijk, Gösta Cervin och Fred Åkerström (den sistnämnde nästan helt skydd) spelar gitarr i ett demonstrationståg som upptar en bred stadsgata.

På ett plakat i bakgrunden står det "USA ut ur Vietnam!".

=====

Till och med inom schlagermusiken påverkades man av tidens ideologiska strömningar. Sveriges städer förvandlades under #1960-talet genom att gamla hus revs och ersattes av nya betongkonstruktioner, som många tyckte var fula och omänskliga.

#248

#729

_En stark kritik mot detta fanns i
_schlagerlåtar som _Lyckliga gatan
med _Anna- _Lena _Löfgren (#1967)
eller _Trettifyran med _Per _Myrberg
(#1964). _Siw _Malmqvists _Mamma är
lik sin mamma från #1968 här kallats
_Sveriges första feministiska schla-
_ger och speglade en växande kritik
mot bristen på jämställdhet. _I

_Judy min vän från samma år sjöng

_Tommy _Körberg

::: #249 :::::::::::::::::::::::
om kollisionen mellan olika livssti-
lar: killen som är hippie och ifrå-
gasätter materialismen och konsum-
ismen och tjejen som vill ha "villa,
_TV och bil".

_Men samtidigt var det långtifrån
alla artister som ville vara poli-
tiska. _De flesta schlagerlåtarna
handlade alltjämt om hjärta och
smärta och det gjordes också pop på
engelska med sikte på en kommersiell
marknad. _Mest kända blev _Abba som
år #1974 vann _Eurovision _Song
_Contest med _Waterloo. _För
vänsterrörelsen utgjorde den ett
typexempel på just den kommersiella

#730

#249

och ytliga glitterpop man ville bekämpa. När Sverige efter Abba:s melodifestivalseger skulle organisera Eurovision Song Contest på hemmaplan våren #1975 arrangerades en motfestival med tusentals besökare och de flesta kända proggartister på scenen. Som en konsekvens av den debatt som följde beslutade Sverige att utebli från #1976 års tävling.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Abba med uppseendeväckande kläder och kommersiellt anpassad musik blev den första verkligt stora musikexporten från Sverige i slutet av #1970-talet. För proggrörelsen representerade de värsta formen av kommersiell "glitterpop". Här ses gruppen när de vann eurovisionsschlagern #1974.

_ Bildbeskrivning

_ Foto. Abba uppträder. De är iförda glänsande kläder med siden, silver och spetskrås.

_ Benny Anderson spelar

#249

#731

klaviatur medan _Björn _Ulvaeus
spelar akustisk gitarr.

_Alla fyra bandmedlemmarna
sjunger.

_Dekoren bakom dem består av en
rad silverfärgade valv som leder
till en silverfärgad vägg med mör-
ka vågmönster.

=====

_Någonstans runt denna tid är också
klyftan vi tycker oss se idag mellan
musik och artister med olika ambi-
tioner etablerad. _En grupp artister
som anses vara "på allvar", "äkta"
och göra "riktig" musik, som _Ulf
_Lundell, _Kent, _Thåström, _Laleh
eller _Timbuktu. _Denna kategori
står i kontrast mot musik som be-
skrivs som "kommersiell" och bara
"underhållning", som dansband och
schlagermusik, som håller fast vid
de gamla konventionerna att inte
väcka anstöt, inte uppröra, inte ta
ställning.

_Men kanske kan också denna musik
sägas stå för ett slags "budskap"?

_Det är helt ok att ha skoj, dansa

#732

#249

och för en stund glömma världens
problem och eländen.

#249

#733

#734

#249

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym nio av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym nio

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

_Avslutning (#250).....	#735
_Kärlekstexter (#250).....	#736
_Frågor och uppgifter (#251) ..	#740
_Övningar: _Ungdomskultur (#252).....	#743
_Doin' the omoralisk schlagerfestival (#253).....	#748
_Retrovågens historiebruk (#254).....	#753
_Besök på nostalgimässa (#256).....	#757
_En blick i backspegeln (#260).....	#764
_Ett folkhem med framtidstro (#262).....	#769
_En berättelse -- många minnesbilder (#264).....	#776
_När #50-talet glömdes bort (#266).....	#780

_Iii

_ Ett historiebruk -- en	
_ folkrörelse (#268).....	#785
_ Retrovågens iscensättningar	
_ (#270).....	#790
_ Frågor och uppgifter (#271) ..	#795
_ Övning: _Nostalgi (#272).....	#797
_ Från #50-tal till #90-tal --	
_ musik, livsstil, konsumtions-	
_ mönster (#274).....	#803
_ #1950-talet (#274).....	#804
_ Uppgifter (#276).....	#810
_ #1960-talet (#276).....	#811
_ Uppgifter (#278).....	#820

_Avslutning

_Populärmusik speglar samhället och berättar om människorna och livet, och kan precis lika väl som exempelvis politiska tal, filmer, böcker eller tv-program läsas som historiska vittnesbörd om tänkesätt, beteenden och stämningar vid en viss tid.

_Genom musiken kan vi på detta sätt nå en djupare förståelse för människors handlingar och bevekelsegrunder.

_Samhällsförändringar speglas både i vad man sjunger om och hur och hur musiken låter -- och dessutom genom vad vi förknippar den med. _I detta kapitel har vi följt populärmusiken från tidigt #1900-talet fram till ca #1980. _Under denna period har ämnesvalen blivit bredare och texterna, åtminstone i vissa fall, mera realistiska. _Också musikspråken har förändrats i sound, harmoni, rytmer och sångsätt -- en utveckling som fortsatt också under #2000-talet.

_Kärlekstexter

_Kärlek angår alla och är populär-
musikens dominerande tema. _Men
beskrivningarna av kärleken har för-
ändrats kraftigt genom åren. _Medan
kärleken är centralt inom genrer som
schlager, dansband och visa skildras
den sällan eller inte alls i hård-
rock, punk, hiphop eller progg.

_Den äldre schlageren handlar tra-
ditionellt om romantisk kärlek och
oftast tiden före äktenskapet när
killar och tjejer som söker varand-
ra. _Man tänker att någonstans finns
"den rätte/rätta" för just mig.

_Äktenskapet är målet. _När vi gift
oss kommer allt att bli bra, och vi
kommer att leva lyckliga i alla våra
dagar. _Det är nästan alltid mannen
som för ordet, och det är han som
har initiativet.

_Med rockmusiken följde delvis
andra perspektiv; från #70-talet och
artister som _Ulf _Lundell, _Peter
_Le_Marc eller _Eva _Dahlgren och
fram till _Kent, _Säkert! eller

#736

#250

_Veronica _Maggio. _I dessa artis-
ters texter har kvinnor och män ofta
svårt att kommunicera och de söker
uppenbart olika saker i ett förhål-
lande. _Om "den rätte" finns är
tveksamt. _Man förväntar sig inte
att förhållandet ska vara livet ut.
_Man är ihop så länge det fungerar
och sedan byter man partner. _Många
texter beskriver en djupt melanko-
lisk längtan efter äkthet och kärlek
och något att verkligen tro på.
_Tvivlet på att verklig kärlek finns
är ibland starkt.

_Denna förändrade syn på kärlek
och samlevnad beskrivs också av
forskare. _Den engelske sociologen
_Anthony _Giddens talar exempelvis
om "det romantiska kärleksidealet"
kontra "det sammanflödande idealet",
där det första bygger på tanken på
att den rätte kombinerat med en tro
på äktenskapet, medan det andra
innebär en mer tvivlande hållning.

_De här synsätten ska dock inte
renodlas eller hårdras. _Det roman-
tiska idealet lever i viss mån kvar,
särskilt i moderna schlagers,

#250

#737

svensktoppsmusik och dansbandslåtar, jämsides med en mera cynisk och kanske realistisk syn: i det verkliga livet slutar knappt hälften av alla äktenskap med skilsmässa.

_Populärmusikens varierande sätt att skildra kärlek, relationer och sex är en intressant indikator på hur synen på dessa ting och genusmönster i allmänhet förändrats. _I vissa avseenden slås man dock av en viss tröghet. _Trots att synen på homosexualitet revolutionerats i samhället finns det få sånger som uttryckligen handlar om kärlek mellan personer av samma kön. _Visserligen finner vi ofta en lek med olika sexuella identiteter i artisternas framtoning och klädsel. _Men själva texterna har i princip förblivit heteronormativa. _Hur kan detta komma sig?

::: #251 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Idag finns en otrolig mångfald av stilar och uttryck med olika synsätt och värderingar för hur det ska låta.

_Musik är en symbol för

#738

#251

ideologier, skeenden och platser.

_Dess sound präglas in i oss och knyts till minnen, personer, platser, händelser och känslor -- som givetvis varierar mellan olika åldrar och generationer. _Detta är mycket svårare att analysera än texterna. _Men alla torde hålla med om att punk "betyder" något annat än en marsch, _Lasse _Dahlqvists _Oh boy oh boy oh boy står för något annat än _Loreens _Euphoria ...

_Kopplingarna mellan musik och samhälle är dock långtifrån alltid direkta. _De stora historiska händelserna -- som mordet på _Olof _Palme #1986 eller _Berlinmurens fall #1989 -- nämns sällan i texterna. _Likväl påverkar de människors sätt och känna och uppleva världen. _Vill man som historiker eller samhällsmedborgare närma sig en epok och dess anda finns det knappast något bättre sätt än att lyssna på den!

_Frågor och uppgifter

- #1. _Vad betyder begrepp som populärmusik, konstmusik (klassisk musik) och folkmusik?
- #2. _I texten finns flera olika sätt att definiera begreppet populärmusik. _Vilka? _Vad menar forskare när de skiljer mellan "populärmusik" och "populärmusik" -- och vad är i så fall "popmusik"?
- #3. _Vilka anledningar kan det finnas till att olika grupper av människor kritiserat populärmusiken?
- #4. _Lär dig namnen på några svenska sångare från perioden #1920- och till #40-talet. _Vad var de kända för? _Vilka "hits" hade de? _Vad sjöng de om?
- #5. _Varför blev jazz så negativt bemött av många i äldre generationer? _Vad var det som var så upprörande? _Hur ser vi på "jazz" idag?

#740

#251

- #6. Vad var det som uppfattades som så nytt och annorlunda med The Beatles och Bob Dylan? Sammanfatta! Vilken betydelse har de idag?
- #7. Vad är en visa? Vad skiljer en visa från andra stilar, som rock eller schlager?
- #8. Ge exempel på hur en tids idéer och politiska och kulturella klimat kan återspeglas i populära låtar.
- #9. Tänk dig att Spotify, datorer och bärbara musikspelare inte fanns. Hur skulle en tillvaro utan inspelad musik te sig? Eller utan dator, radio eller TV?
- #10. Vad tänker du om diskussionen om att sjunga på svenska eller engelska? Varför tycker du att man ska välja det ena eller det andra språket?
- #11. Intervjua dina föräldrar, morfarföräldrar eller någon äldre släkting om musik i deras ungdom. Gillar de fortfarande den musik de tyckte om då? Vilka låtar och artister var viktiga för dem?

#251

#741

Varför?

#12. Lyssna på några svenska schlagers från #1930- och #40-talen med till exempel Karl Gerhard, Lasse Dahlqvist eller Ulla Billquist, som Den ökända hästen från Troja, Dans på Brännö bryggå eller Min soldat. Vad förstår du av innehållet? Vad förstår du inte? Tycker du om musiken? Om du i texterna stöter på namn eller företeelser du inte känner igen -- slå upp och ta reda på fakta om dem!

#13. Lyssna på The Beatles album Sergeant Pepper och Bob Dylans Highway #61 Revisited och/eller Freewheelin. Hur låter musiken i dina öron idag? Hur uppfattar du texterna? Vad handlar de om? Påminner musiken dig om någon annan musik idag?

#742

#251

_Övningar: _Ungdomskultur

_På #50-talet skapades och spreds en ny ungdomskultur, främst från __USA och _Storbritannien. _Det handlade om musik, kläder, dans och film som, på ett helt annat sätt än tidigare, riktade sig till ungdomar. _Det uppstod en offentlig debatt kring ungdomskulturen då den både utmanade och hotade rådande normer.

_Dans- och musikfilmen " _Rock _Around the _Clock" fick stort genomslag på de svenska biograferna när den kom #1956. _I nedanstående tidningsutdrag och polisrapport kan vi läsa hur filmen mottogs vid premiären i _Landskrona.

_Tidningsannons:

_En bild av ett dansande par där mannen svingar upp sin partner i luften till ackompanjemang av musik från en saxofonist och två elgitarrister.

_Bilden omges av följande

text/texter:

_Nu kommer filmen som hela

_Landskrona väntar på!

#7 och #9 _Barntill.

_Premiär!

_Sensation över hela världen!

_Senaste årens största melodi-
succé!

_Nu som film!

_Med den nya djärva dansflugan

_Rock' N' Roll!

_Äntligen här _Bill _Haley and his
comets

_Rock around the _Clock

_The _Platters

_Freddie _Bell

#17 "låtar" lanseras bl. a. "_See
you later alligator", "_Razzle-

_Dazzle" o. "_Mamba _Rock".

_Källa: _Nordvästra _Skånes

_Tidningar #15/#10 #1956

_Tidningsrecension:

_RIO, _Rock _Around _The

_Clock. _Utan tvivel de senaste
årens melodisuccé där inte mindre
än sjutton melodier lanseras.

#744

#252

_Att det var en högtidsstund för
_Landskronaungdomen därom rådde
_intet tvivel. _Hela salongen
_liksom gungade i rytm med den ut-
_märkta musiken. _Höjdpunkten nåd-
_des då den nya djärva dansflugan
_Rock' N' Roll visades i all sin
_sensationella still.

_Källa: _Skånska _Dagbladet
#16/#10--#1956

_Lagtext:

"_Den som för oljud på allmän
_plats eller offentligen beter sig
_på ett sätt som är ägnat åt att
_väcka förargelse hos allmänheten,
_döms för förargelseväckande bete-
_ende till penningböter."

_Källa: _Lag om förargelse-
_väckande beteende kap. #6 §#6

_Polisrapport:

_Tisdagen den #16 okt. #1956 kl.
_#21.40 infördes fröken _Svensson
_av konst. _Eric _Andberg, som rap-
_porterade, att han kort förut å
_Rådhusorget anmodat fröken
_Svensson att medfölja till

#252

#745

polisstationen, enär hon tillsam-
mans med servitören Håkansson
uppträtt som ledare för ett
hundratal ungdomar, vilka efter
biografens slut samlat sig på
Rådhusorget, där de under c:a
#45 minuters tid skrånade, vissla-
de och förde oväsen. Fröken
Svensson och Håkansson försökte
även få de övriga ungdomarna att
börja dansa. Detta fröken
Svenssons handlingssätt väckte
allmän förargelse bland ett större
antal äldre personer, som passera-
de Rådhusorget.

Källa: Åklagarens och polisens
i Landskrona arkiv, rapporter
#1956, Alaa:#134

- #1. _Hur ställer sig de olika personerna som förekommer i materialet -- polis, journalist, "äldre personer" -- till den nya ungdomskulturen? _Varför reagerar de som de gör?
- #2. _Vad händer på torget och vem är det som leder händelsen? _Varför uppfattas "fröken _Svenssons" beteende som förargelseväckande? _Vilka rådande normer bryter hon mot?
- #3. _Vilka paralleller har de beskrivna händelserna med dagens relation mellan ungdomar och vuxna?
- #4. _Leta upp låten " _Rock _Around the _Clock" med _Bill _Haley & _His _Comets på _Youtube. _Jämför era reaktioner!

_Doin' the omoralisk schlager-
festival

=== _Bildbeskrivning =====
_Svart-vitt foto. _Ett rockband
_där deltagarna är "vardagligt"
_klädda uppträder i ett stort tält.
=====

_Sedan _Abba vunnit _Eurovisions-
_schlagerfestivalen #1974 skulle
_#1975 års arrangemang gå av stapeln
_i _Stockholm i slutet av mars. _I
_protest ordnade den svenska progg-
_rörelsen en stor alternativfestival
_dagarna innan. _Här framträdde
_Nationalteatern och _Ulf _Dageby,
_för dagen under namnet "_Sillstry-
_parn", med _Doing the omoralisk
_schlagerfestival. _Låten sammanfat-
_tade på ett slagkraftigt sätt alter-
_nativrörelsens motstånd mot kommer-
_siell musik. _Så här gick texten:

_ Det rasslar av juveler och glitt-
_ rar av guld
_ De sjunger om den spanska solen
_ Men garotteringar och mord, det
_ skiter de i
_ Och svänger på fascistkärring-
_ kjolen

_ Och här kommer ___ ABBA i kläder av
_ plast
_ Lika döda som sillkonserver
_ De skiter också i allt, vill göra
_ snabba stål
_ Det pyr i mina franska nerver

_ Doin' the omoralisk schlager-
_ festival

_ Och världens melodi, förtryck och
_ slaveri
_ Va fan rör det våra artister
_ De gör sin karriär och ler och
_ snälla är, de har
många korkade brister
_ De ställer upp på allt, de tar
_ det smörigt kallt
_ I fascisternas feta ister

#253

#749

_ De roar oss till döds på våran
_ grammofon
_ Ska vi fastna i deras klister

_ Doin' the omoralisk schlager-
_ festival

_ Och _Stickan _Andersson han
_ tycker folk är dumt
_ Producerar romantik
_ Men kärleken är stark
_ Så _Stickan får en spark
_ Som passar ett syniskt svin
_ Men ni som jobbar hårt
_ Och ni som har det svårt
_ Sjung med i _Sillstryparns melodi
_ Vi har vår egen sång
_ Vi ger väl fan i dem
_ I deras fjöliga svärmeri

_ Doin' the omoralisk schlager-
_ festival

#750

#253

#1. _Sök upp begrepp och företeelser du inte känner till. _Vad är en garrotering? _Vem var _Stickan Andersson?

#2. _I första versen refereras till om hur " _De sjunger om den spanska solen". _Här är det inte _Abba som kritiseras utan en annan dunderhit nämligen _Eviva _Espa^na. _Låten framfördes av _Sylvia _Vrethammar och blev en enorm succé i både _Sverige och _England #1973--#74. _Om du inte känner till den -- sök upp den på _Internet och studera text och musik. _Varför var en låt om den spanska solen politiskt känslig?

#3. _Vilka är huvudpunkterna i kritiken mot schlagerindustrin och _Abba i _Sillstryparns låt? _Vilken bild ges av artister och producenter?

#4. _Analysera ordvalet. _Fundera över varför man talar om juveler, plast, sillkonserver, smör och ister och slutligen klister?

#253

#751

#5. _Leta upp videoklipp på nätet.

_Hur understryks budskapet av musik, sångstil och framtoning?

_Jämför gärna med "_Eviva

_Espa^na" och _Abbas "_Waterloo".

#6. _Tycker du att kritiken träffar

rätt? _Och vad tycker du själv:

ska musik vara politisk -- gör det

något om den är kommersiell? _Har

artister ett ansvar? _Diskutera!

_Fundera också över man skulle

kunna göra en liknande sång eller

organisera en liknande festival

idag.

#752

#253

:::: #254 ::::::::::::::::::::::

_Retrovågens historiebruk

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Kulturhistorien finner vi också
magasinerad i vardagstingen
omkring oss, och bruket av ting
från det förflutna är en form av
historiebruk.

_Bildbeskrivning

_Foto. _En tjej står och
granskar två höga läderkängor med
snörning.

_Bakom henne hänger en rad päls-
jackor på galgar.

=====

:::: #255 ::::::::::::::::::::::

_Loppmarknader, vintage- och second-
handbutiker, retroutställningar,
nostalgimässor, "cruising events"
-- evenemang som på olika sätt

#255

#753

uppmärksammar tidigare decenniers föremål och stilideal har alltsedan #1990-talet blivit allt populärare. Särskilt har #1950-talet stått i fokus. Det var en tid då nya designformer gjorde entré i de svenska hemmen, stora amerikanska bilar manifesterade raggarkulturen och välfärdssamhället började förverkligas i nybyggda bostadsområden med modern standard. Just .modernitet var något av decenniets lösenord såväl i människors vardag som i den politiska retoriken.

Många personer som numera köper och återanvänder begagnade ting saknar egna minnen från tiden de var moderna. För #1950-talets människor var de eftertraktade nymodigheter, men så småningom blev de omoderna och passé. När de idag återfått sin attraktionskraft förknippas de med nya värden. Retrofenomenet, kommer av begreppet retrospektiv som betyder tillbakablickande. Men när människor idag tar till sig företeelser från #1950-talet handlar det inte bara om att passivt betrakta det

förgångna. De införlivade föremål,
bilar, kläder från det förflutna i
nutidens livsföring.

I detta kapitel uppmärksammas
retrovågen kring #1950-talet för att
belysa en rad kulturhistoriska
perspektiv och frågeställningar.

Det gäller inte minst det som bli-
vit ett av den "nya kulturhistori-
ens" viktigaste infallsvinklar, näm-
ligen hur människor använder exem-
pelvis ting och kläder som ett sätt
att kommunicera med omgivningen.

Vad vi sätter på kroppen eller hur
vi väljer att inreda våra hem säger
något om hur vi förhåller oss till
vår tid och dess strömningar -- det
är kort sagt ett meningsskapande
som historiker och etnologer söker
dechiffrera. Just retrovågen blir
utifrån ett historiskt

::: #256 :::::::::::::::::::::::

perspektiv särskilt intressant att
studera eftersom den uttrycker hur
vi i vår samtid förhåller oss till
det förflutna. Den är en form av
historiebruk i samspel med tingen
-- ett slags tingens egen

#256

#755

kulturhistoria. Här finns tydliga paralleller till den "klassiska kulturhistorien" där återbruk av exempelvis möbel- och arkitekturstilar är ett genomgående tema. I retrovågen kring #1950-talet finner vi liknande mönster -- men relaterat till den tidens framväxande modernitet.

För att nå en djupare bild för nutidens retrovåg är det tre frågor vi måste besvara.

é Vad betyder #50-talets ting för dagens retroentusiaster?

é Vad betydde de för dåtidens unga människor när de var nya?

é Vad betyder de numera för dem som har egna minnen från mitten av #1900-talet?

Kring dessa tre frågor kommer detta kapitel att cirkla. Frågeställningar som diskuteras rör förhållningssätt till bilen, hemmafrutillvaron och heminredning. Hur märktes generationsskillnaderna då i jämförelse med nu? Hur har synen på

#756

#256

att handla nytt och begagnat förändrats? _Hur präglade moderniteten vardagslivet i det svenska folkhemmet, och hur ser vi på modernitetens dåtida uttryck idag?

_Besök på nostalgimässa

_Vid infarten till _Vårgårda, ett mindre samhälle i _Västergötland, bildas långa bilköer en lördag i början av juni #2013. _För tionde gången anordnas en stor nostalgimässa på _Tångahed och besökare kommer från hela landet. _Det är något av en säsongstart, för under sommaren arrangeras flera liknande retroevenemang på olika platser i _Sverige, alltifrån loppis till cruising-kvällar. _Inte minst åker ägarna av gamla amerikanska bilar landet runt för att vara med på dessa begivenheter.

_Utställningsbilarna inne på mässområdet är uppställda i olika sektioner och kromet glänser i solljuset. _Om man inte visste att

#256

#757

dessa bilar var mellan #50 och #70
år gamla skulle man kunna tro att de
är nya. _Det är inte långsökt att
fantisera om hur bilarna presentera-
des av försäljarna i de nybyggda
bilhallarna för drygt ett halvt se-
kel sedan. _Här finns flera exemplar
av _Cadillac, _Chrisler, _Plymouth,
_Pontiac och många fler kända bil-
märken i olika årsmodeller och
färger. _En del är cabrioletter, som
i likhet med andra biltyper utmärker
sig via sina skinnklädselar och mar-
kerade front- och bakpartier.

::: #257 ::::::::::::::::::::::::::::::

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Med förkromade lister och glän-
sande lack radar de stora "ameri-
kanarna" upp sig på nostalgimässan
i _Tångahed.

_Bildbeskrivning

_Foto. _En rad likadana röd-
lackade "bakdelar" på amerikanska
#50-talsbilar.

_Bilarna är försedda med

#758

#257

"vingar" och spetsiga blinkers som
för tankarna till raketer.

=====

_Mindre bilar såsom _Opel _Rekord
och _Volvo __PV, _Amazon, _Saab och
_Volkswagen väcker inte lika stor
beundran, fastän det var dessa
märken som människor ur den lägre
medelklassen och arbetarklassen i
_Sverige vanligtvis köpte. _De stora
amerikanerna var raggarnas drömbi-
lar, men det handlade inte bara om
att visa upp att man hade råd att
skaffa och köra en bensinslukande
bil, utan om att kunna sitta fyra i
bredd och köra på hemstadens huvud-
gator fram och tillbaka. _Huvudsyf-
tet var att umgås med kompisar och
ragga brudar, framför allt på lör-
dagskvällarna, men också på "lill-
lördagen" -- onsdagskvällen. _I
pressen klagades det över den bil-
burna ungdomen. _Passagerarna var
onyktra påpekades det, rockmusiken
skränig och buslivet störde boende i
centrum. _I en del städer enkelrik-
tades så småningom flera gator för

#257

#759

att begränsa möjligheterna att köra runt. Men då hade redan den första raggargenerationen blivit äldre och många var inte längre lika intresserade av raggarlivet.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Upp och ner längs stadens strög
-- raggarliv på #1950-talet.

_ Bildbeskrivning

_ Foto. Fem ungdomar sitter i en öppen bil på Kungsgatan i Stockholm.

_ Det är mörkt och skyltfönster och neonskyltar lyser längs den breda gatan.

_ Bilen pryds baktill av ett stort förkromat "metallhjul".

=====

_ Det går ganska snabbt att konstatera att flertalet av ägarna till utställningsbilarna på Tångahed inte upplevt raggarlivet under #50-talet. En del var barn, andra var inte ens födda då. Kanske man inte
#760 #257

hört så mycket över huvudtaget om hur ungdomar levde på #50-talet.

_Dagens intresse har inte sällan börjat med en fascination för bilen som sådan. _Många har köpt gamla bilar som varit avställda under lång tid och i stort behov av renovering.

_Fritiden har ägnats åt att jaga rätt på autentiska reservdelar, meka och få kärrorna i kördugligt skick.

_Det är viktigt att resultatet blir så likt #50-talsoriginalet som möjligt. _Mässan är nämligen också en tävling i vad man skulle kunna kalla "retrokompetens".

::: #258 :::::::::::::::::::::::::::::::

_I mässhallen bland loppisstånden formar dam- och herrfrisörer frisyrer som var högsta mode i mitten av förra seklet och troligtvis har kunderna för avsikt att delta i kvällens rockfest _Live & _Rockin'. _Men redan vid middagstid har en del mässbesökare valt att klä sig i #50-talsinspirerade kläder. _Några har komplett utstyrsel, från topp till tå, där inte bara frisyrer och kläder utan också accessoarer är

#258

#761

perfekt matchade. _Deltagarna i tävlingen "_Bästa _Nostalgiklädsel" presenteras av en kvinnlig konferencier i en prickig bomullsklänning av en modell som var vanlig på #50-talet. _En av tävlingsdeltagarna är i #60-årsåldern och bär sommarklänning, plastörhängen och handväska som hon själv använt i sin ungdom. _På så vis är hennes klädsel autentisk: hon kan associera sina tonårsminnen till klänningen, när den var ny. _Övriga deltagare är betydligt yngre och de har ärvt eller fyndat i vintage- och secondhandbutiker. _Således är deras kunskap om klädernas tidigare "liv" i hög grad okänt för dem.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_I tävlingarna under nostalgimässan på _Tångahed bedöms även hur kläder och bilar presenteras.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Två tjejer klädda och friserade i enlighet med sent

#762

#258

#50-talsmode står vid en bil från samma tid.

De bär kortärmade eller ärmlösa klöckformade kjolar som når en bit nedanför knäna tillsammans med breda skärp och pumps.

En av dem bär en "bakelseliknande" stor prydnad i sitt uppsatta hår.

=====

::: #259 ::::::::::::::::::::::::::::

Konferenciern intervjuar kandidaterna och frågar inte enbart om deras kläder utan också om andra fritidsintressen som är förknippade med retro. Några nämner dans, musik och event som samlar retrofantaster.

Att inreda hemmet med retroprylar tycks vara en självklarhet som också stärker identiteten. Det är uppenbart att retro-livsstilen inte behöver vara förknippad med stora amerikanska bilar, den kan lika väl bäras upp av kläder, dans och rocka-billy-musik. Flera tävlingar anordnas under mässdagen, och juryn lägger stor

#259

#763

vikt vid hur tävlingsdeltagarna väljer att presentera sina bilar, kläder, med mera. Här räcker det inte med att bilen är välputsad eller att visa upp accessoarerna i original för att vinna ett pris. Det är viktigt att sätta in tingen i ett sammanhang, göra ett framträdande

::: #260 :::::::::::::::::::::::
där exempelvis förare och passagerares klädsel är tidstrogna i relation till bilen.

Retrokulturens historiebruk formar en berättelse som med hjälp av tingen gestaltar föreställda bilder av det förflutna. Men på samma gång förändras de olika #50-talsföreteelserna till något annat än de en gång var.

En blick i backspegeln

I ett tidningsreportage från en cruising-kväll i Halland under en tidigare sommarsäsong berättar en bilägare att "min dotter får köra".

Citatet säger en hel del om att

#764

#260

dagens historiebruk inte handlar om att kopiera livet för ett halvt sekel sedan. _Då talades det mycket om generationsuppror och ungdomarnas behov av att markera ett avstånds-tagande från föräldragenerationen.

_Förutsättningarna i samhället hade förändrats. _Sverige hade blivit modernt. _Särskilt för tonåringar som jobbade och hade flyttat hemifrån var det självklart att de skulle leva på andra vis än vad deras föräldrar gjort när de var i samma ålder. _Därför var det otänkbart att föräldrar och vuxna barn gemensamt cirklade runt med bilen i innerstaden en sommarkväll. _I dagens samhälle är inte föräldraauktoriteten lika markerad som förr, många unga vuxna bor kvar i föräldrahemmet under längre tid och olika fritidsintressen kan odlas gemensamt.

_När den vuxna dottern rattar familjens amerikanare längs _Varbergs innerstadsgator, må föräldrar tänka tillbaka på sin egen ungdomstid som raggare, men framför allt notera de stora skillnaderna. _För åskådare

som också tillhör olika generationer är det numera de stora amerikanska bilmodellernas veteranbilsstatus som är i fokus. Man kan också uttrycka det som att förr var bilarna ett medel i raggarkulturen, numera är de målet inom den bilinriktade retrokulturen.

Samma kontrast mellan hur tingen upplevdes då och hur de brukas i dagens retrokultur möter vi då unga vuxna idag inreder sina hem med möbler och prylar från #1950-talet.

Sedan ett antal år tillbaka finns en etablerad heminredningstrend där nyproducerade ting blandas med äldre eller saker som är nytillverkade med stilar som ger intryck av att prylarna har använts tidigare, att de har patina. Helt annorlunda var det på #1950-talet, då detta med att blanda nytt och gammalt inte var eftertraktat då unga familjer satte bo. För dem var det ett fattigdomsbevis att handla på loppmarknader.

De ville tvärtom köpa nytt och omge sig med moderna ting. Hellre än att köpa begagnat väntade de med inköpen

#766

#260

tills de hunnit spara tillräckligt med pengar, eller så köptes möblerna på avbetalning.

::: #261 :::::::::::::::::::::::

Antalet massproducerade ting ökade betydligt under #50-talet, vilket också medförde att familjer tillhörande lägre medelklass och arbetarklass kunde skapa moderiktiga hem. Det grundlade ett heminredningsideal som bejakade moderniteten och föraktade det gamla. Under #1950-talet och då särskilt efter utställningen H#55 i Helsingborg #1955 kom en modernistisk inredningsstil slå igenom som karaktäriseras av asymmetriska former och kontrastrika färgkonstellationer. Heminredningsdesignen manifesterade moderniteten och särskilde sig märkbart från föregående decenniers stilpreferenser. Den blev därigenom tydlig och lättidentifierad, något som troligtvis bidragit till dess popularitet idag.

#261

#767

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Hon har inrett sitt hem med #50-talsmöbler -- ett historiebruk av ting med design som fascinerar.

_Bildbeskrivning

_Foto. _En tjej sitter på kanten av soffan i ett rum som är konsekvent möblerat i #50-talsstil.

_I ett hörn står en "tjock-__TV" från denna tid med liten fristående antenn.

_Soffan under henne är av trä med armstöd av trä med rektangulära olivgröna dynor.

_Framför henne står en kaffekopp på ett lågt kaffebord med infälld mosaik i bordskivan.

_Hon har kort hår och bär en kort ärmlös svart klänning och svarta läderstövlar.

_Tapeterna i rummet är mönstrade med teckningar av ryttare och hästar.

=====

_Retrovägens blick i backspegeln mot
#1950-talet möter alltså en
::: #262 ::::::::::::::::::::::
intensivt framåtriktad blick bland
den tidens unga människor. _De ville
lämna det förflutna bakom sig och
hade hela sitt fokus på framtiden.
_Detta hänger samman med hela tids-
andan under den tidiga efterkrigs-
tiden -- och hur den tidens nära
förflutna tedde sig. _Kort sagt, med
det som kommit att kallas folkhems-
epoken i svensk historia.

_Ett folkhem med framtidstro

_Idén om det svenska folkhemmet kan
relateras till samhällsdebatter i
början av #1900-talet. _Då var
klasskillnaderna tydliga och många
människor i städerna och på lands-
bygden bodde i bostäder med mycket
låg standard. _När _Per _Albin
_Hansson, socialdemokratins ledare,
i ett tal #1928 formulerade folkhems-
visionen liknade han samhället med
#262 #769

ett hem: "Hemmets grundvalar är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade kelgrisar och inga styvbarn. Där ser ingen ned på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördel på den andres bekostnad, den starke trycker inte ner den svage.

I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete och hjälpsamhet."

Folkhemsvisionen rymde sociala reformer som exempelvis barnbidrag till samtliga barnfamiljer. Där fanns också en grundläggande tanke om att skapa moderna bostadsområden så att vardagslivet skulle kunna underlättas och landets medborgare oavsett social bakgrund skulle kunna bo bra. Men under #30-talets krisår fanns inte mycket utrymme att förverkliga denna vision, och sedan kom kriget med än knappare villkor.

Först efter andra världskriget började förverkligandet av denna politiska strävan i materiellt avseende, bland annat med satsningar på en ny bostadspolitik #1946.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_På #50-talet bodde många omodernt -- bilden är från en bakgård i Malmö. Att lämna slitna miljöer och flytta till nybyggda moderna lägenheter var som att ta klivet in i en ny tid -- men det var inte en självklarhet då bostadsbristen var betydande även på #60-talet.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. Två flickor i olika ålder står på en stenlagd gård.

_Bakgrunden utgörs av en sliten husfasad där flera cyklar står lutade mot väggarna under en tvättlina stöttad med en lång påle.

_Den äldre av flickorna hjälper den yngre med en detalj i hennes klädsel.

_Ett intilliggande hus kastar en skarp skugga över den solbelysta stenläggningen.

=====

#262

#771

Redan vid starten fanns stora förhoppningar bland allmänheten då många köat i flera år via Bostadsförmedlingen för att få större och modernare bostäder. Under perioden 1946-1964 byggdes 900 000 nya bostäder i det som har kommit att kallas folkhemstadsdelar,

och det var här som många av de ting och företeelser som vi förknippar med dagens retrovåg etablerades.

Trots denna stora satsning på bostadsbyggande kvarstod bostadsbristen i landet och ett nytt projekt, det så kallade miljonprogrammet pågick 1965-1974 och med en miljon nya bostäder försvann dåtidens bostadsbrist.

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Flyttningen till moderna förorter skedde ofta innan bostadsområdena var färdigbyggda. Man flyttade in i ett pågående välfärdsbygge och det var tveklöst

#772

#263

att barnen skulle växa upp i en ny och bättre värld.

_ Bildbeskrivning

_ Svart-vitt foto. _ Två unga kvinnor med barnvagnar går sida vid sida längs en gata där rivningstomter täckta med bråte och byggnadsställningar omväxlar med nybyggda flerfamiljshus.

_ Rader med personbilar står parkerade utanför de nybyggda husen.

=====

_ För den som under #50-talet fick möjlighet att byta ett rum och kök med dass på gården till en tvårumslägenhet med centralvärme, elektrisk spis, kylskåp och eget badrum var det ett stort lyft. _ Många använde metaforen "paradiset" för att beskriva den miljö de kommit till i förhållande till den de lämnat.

_ Ransoneringskortet avskaffades slutligen med kaffekortet #1951 och successivt ökade varuutbudet i affärerna. _ Ny hushållsteknik lanserades men _ TV:n symboliserade mer än

#263

#773

något annat modernitetens inmarsch i hemmen. Allt fler fick råd att skaffa bil och den lagstadgade semestern utökades till tre veckor.

Det är ur detta standardlyft i vardagen som mycket av tidens framtids-tro hämtade inspiration. Men även stabiliseringen av världsläget i och med krigsslutet #1945 spelade in.

Även om det "kalla kriget" pågick under #50-talet med ett spänt läge mellan supermakterna USA och

Sovjetunionen, väst- och östblock-et, präglas minnesberättelserna om livet i Sverige under #50-talet av en stark upplevelse av att vara på väg mot bättre tider.

Förbättringarna skedde stegvis och ekonomin var trots allt ansträngd för många hushåll som fick vända och vrida på slantarna. Det var viktigt att hålla nere kostnaderna och det var hemmafruarnas

::: #264 :::::::::::::::::::::::::::::::

uppgift att se till att hushållsbudgeten gick ihop. Idealet vid denna tid var att en barnfamilj skulle kunna leva på en lön,

#774

#264

mannens. _ Detta ställde krav på kvinnans husmorsskicklighet, och i samhällsdebatten talades det om hemmafrurollen som en yrkesprofession. _ Många kvinnor identifierade sig också med denna uppfattning och utvecklade sin kompetens. _ Det gällde såväl daglig matlagning som att säsongsvis fylla skafferier och matkällare med saftflaskor och hemkonserverade burkar. _ Mycket tid avsattes även till att tvätta, mangla och stryka. _ Då konfektionssydda kläder var förhållandevis dyra, skaffade husmödrarna moderna symaskiner för att sy barn- och damkläder.

_ Givetvis fanns det olika uppfattningar bland hemmafruarna om vad de ansåg om sina uppgifter. _ De som längtade tillbaka till yrkeslivet hade oftast en utbildning och var dessutom ointresserade av de praktiska sysslorna i hemmet. _ Andra med sämre förutsättningar på arbetsmarknaden och erfarenheter av att vara hembiträden eller ha den lägsta positionen i fabrikshierarkin kände inte samma längtan tillbaka till

jobben. De kunde rentav uppleva det som en befrielse att få rå sig själva och vara chefer i sina egna hem.

I dagens retrovåg ingår intresset för mor- och farmödrarnas hushållskompetens. För en del unga vuxna kvinnor står bakning och matlagning i fokus, medan andra väljer att sticka och brodera. Samtliga gör ett selektivt urval. Det är inte längre aktuellt att passa halv-automatiska tvättmaskiner, förflytta tvätten till separata centrifuger och lägga timmar på att mangla lakan och dukar samt krusa örngottsband. Och ingen behöver på det sätt som var fallet för #50 år sedan offra sin yrkeskarriär för att ägna sig åt hushållssysslor på heltid.

En berättelse -- många minnesbilder

I historieskrivningen om #50-talet framträder moderniteten och välfärdsamhällets framväxt som en relativt entydig berättelse. Men här

#776

#264

aldrig kunnat drömma om. _Begreppet tonåring användes flitigt. _Tommy Steel och _Elvis _Presley var tonårsidoler, skådespelerskan _Birgitte _Bardot bar smårutiga tonårsklänningar, fladdermusfåtöljer var avsedda för tonårstjejernas flickrum, etc. _Denna uppmärksamhet bidrog i sig till att ungdomar i _Sverige blev övertygade om att framtiden skulle kunna erbjuda dem mycket positivt och befrämjade på så sätt en stor öppenhet för det nya. _Många av dem som vuxit upp på landsbygden var tvungna att söka sig till städerna för att få arbete, och det fanns överhuvudtaget en stor lockelse i att flytta till storstaden och uppleva storstadspulsen. _Flera berättar att de åkte till _Stockholm på vinst och förlust utan att arbete och bostad var ordnat i förväg.

_Några nämner också att de aldrig skulle tillåtit sina egna barn några decennier senare att lifta på egen hand så som de själva gjorde då. _På så vis framhåller de att #50-talet var en mycket trygg tid och att de

#778

#265

själva hade stor frihet. Även i okända miljöer fanns förväntan på trygghet, vilket var en inställning som tonårsföräldrarna

::: #266 ::::::::::::::::::::::::::::

under #50-talet delade med sina barn. Synsättet att allt skulle vara strikt och reglerat återfanns visserligen i den tidens handböcker men dessa ger inga belägg för människors vardagliga praktik. Att många hade ett distanserat förhållningssätt till propagandan är inte särskilt förvånande.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Under #50-talet marknadsfördes tonårsmode med förebilder hämtade från filmens värld. Den franska skådespelerskan Birgitte Bardot bar bland annat smårutig klockad kjol med smal midja och tidstypisk blus med framhävd byst.

_ Bildbeskrivning

_ Filmscen. Brigitte Bardot går förbi några män som står vid en

#266

#779

parkerad lastbil på en av gatlyk-
tor upplyst gata.

=====

_ När #50-talet glömdes bort

=== _Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Typiskt #50-tals hem. _ Bilden är från _Kortedala museum i _Göteborg, inrymt i en mönsterstadsdel som byggdes under detta årtionde. _Tingen väcker äldre besökares minnen medan de yngre hämtar idéer om hur de kan inreda sina egna hem.

_ Bildbeskrivning

_ Foto. #50-talsinteriör. _ Innanför ett frändraget draperi med stora växt- och blomstermotiv ligger ett rum med parkettgolv och ljusblå tapeter vars nedre del har vagt antydda vertikala ränder.

_ Möblemanget består av en fåtölj med armstöd av böjt trä vars stoppade ryggstöd är dekorerat med ett

#780

#266

broderi som föreställer en sju-
-armad ljusstake, en bokhylla i
brunt trä som nedtill är försedd
med skåp på vars hyllplan det,
förutom böcker, står prydnadsföre-
mål såsom figurer föreställande
hägrar, människor, katter m.m.
tillsammans med båtformade skålar
och en mörk urtavla med ljusa
siffror.

_Framför en soffa med stoppade
mossgröna dynor i sammet står ett
soffbord av trä med mosaikskiva på
en persisk matta.

_Intill soffans bortre armstöd
står ett tidningsställ av rotting
intill en golvlampa med tre lampor
med klockformade vita skärmar.

_Från taket hänger en lampkrona
med flera uppåtriktade trattforma-
de lampskärmar av vitt glas.

_Väggdekorationerna består av
tre små porslinsfigurer som
föreställer flygande änder och en
målade tallrik.

_En man som själv var ung på #1950-talet har i en självbiografisk berättelse uttryckt att när #50-talet väl var över så vände han ryggen åt denna tid. _Och så var det: under de följande decennierna kom #50-talet att bli ett glömt decennium, och kommer vi fram till #80-talet var det få som intresserade sig för #1900-talets mitt. _Tystnaden föregicks av en tid när mycket av det som då ansågs vara karaktäristiskt för #50-talet kritiserades. _Folkhemsidealet, det vill säga utopin om det klasslösa samhället infriades aldrig, även om klasskillnaderna minskade. _Hemmafruarnas arbetsinsatser bagatelliserades och krus-tången som användes för att vecka örngottsbanden blev en symbol för förspild kvinnokraft. #50-talet fick

::: #267 :::::::::::::::::::::::::::::::
representera ett negativt exempel på den brist på jämställdhet som sammanhängde med uppdelningen mellan kvinnliga och manliga

#782

#267

arbetsuppgifter under denna tid.

Antalet hemmafruar minskade betydligt och raggarbilarna allt sällsyntare inslag i gatubilden. En ny ungdomsgeneration hade vuxit upp som på andra vis markerade vad som var nytt och modernt för dem. Den amerikanska livsstilen idealiserades inte längre på samma sätt, musiksmaken förändrades, fritidsgårdarna blev fler och diskoteken blev många tonåringars stamställen. Det märktes först i de större städerna, men under #70-talet blev detta också allt mer uppenbart på landsorten.

Också den betydelse man tillmätte tingen förändrades. Det är givetvis vanskligt att spekulera i om #50-talets nybyggare, då de inredde sina hem förväntade sig att deras barnbarn skulle uppskatta och återbruka "deras" moderna stil. Samtidigt är det tveklöst att många bruksföremål som tillverkades under detta decennium hade god kvalitet och därför också haft förutsättningar för en lång livslängd. Husmödrarna var också ambitiösa och vårdade sina

tillhörigheter väl. _Visserligen föreföll de rostfria kastrullerna och bunkarna vara outslitliga, men textilierna bleknade så småningom och plastföremålen miste fräschören efter några år. _Under #60-talet ändrades dessutom stilidealen och tingen började bytas ut, samtidigt som det växte fram ett konsumtionsideal som utgick från att tingen inte skulle vara i bruk så länge, sammanfattat i slagordet "köp, slit och släng". _Och även om de flesta inte följde den devisen till punkt och pricka så förväntade sig många en framtid med ytterligare höjd standard.

_I den meningen levde den starka framtidsorientering som etablerats under den tidiga efterkrigstiden kvar. _Aldrig var det tal om att på nostalgiskt eller annat vis blicka tillbaka på #50-talet. _Det förgångna var ointressant och obrukbart som vägledning för framtiden. _Den unga vuxna generationen ville inte blanda nya ting med gamla för då skulle de inte kunna visa vänner och bekanta

att de var medvetna moderna bosättare i det svenska folkhemmet. För den man som berättade om hur han vände ryggen åt #50-talet, skulle det dröja över #40 år innan han började reflektera över vilken betydelse #50-talet egentligen hade haft i hans liv. Det var först i mitten av #1990-talet som det blev märkbart att intresset för #1950-talet började engagera allt fler människor i Sverige, och idag har det blivit något av en folkrörelse, såsom exempelvis retromässan på Tångahed visar.

Hur ska vi då förstå denna #50-talsrenässans, och varför kom den nu?

::: #268 ::::::::::::::::::::::::::::::

_Ett historiebruk -- en folkrörelse

_Den generation som var ung på #50-talet tänkte inte i första hand på att de ting som de inhandlade då, senare skulle få kulturhistoriskt värde. _De hade ju själva under

#268

#785

efterföljande decennier börjat nedvärdera flera av dem. Tingen hade bytts ut i samband med flyttningar eller fått ge plats för nymodigheter. Men då landet under #1990-talet genomgick en allvarlig ekonomisk kris började pensionärer som varit nybyggare i folkhemmet på #50-talet att reflektera över förändringarna. De tänkte tillbaka på en tid då de hade en stark framtidstro, baserad på trygga arbeten och begynnande välfärdsbygge. Men i slutet av seklet föreföll folkhemmets ideologiska grundval att vackla. När människor ur denna generation idag besöker Kortedala museum i Göteborg -- Sveriges första lägenhetsmuseum som speglar hur en ung barnfamilj bodde under #50-talet -- blir det uppenbart att ting som de inte uppmärksammat på många år, nu fått ett nytt värde. De väcker minnen till liv.

För andra besökare som inte själva har några minnen från #50-talet står andra värden i centrum.

För dem är det designen som är

utgångspunkten för intresset. Utifrån deras synsätt är det tveklöst att kobratelefoner, stringhyllor, Stig Lindbergs porslin och mycket annat ingår i det svenska kulturarvet. Sedan #90-talet har också flera böcker publicerats som uppmärksammar tidstypiska miljöer och design av massproducerade hus och föremål utifrån producenternas perspektiv. Successivt har synen på #50-talets föremålsvärld förändrats och uppvärderats. Även om tingen inte är antikviteter i strikt mening och inte betingar ett högt ekonomiskt värde eller är särskilt unika, har de fått ett kulturarvsvärde.

Detta genom att de för nutidens människor blivit betydelsebärande tecken för en annan och annorlunda tid. Om intresset för #50-talet bara hade burits upp av folkhemmets nybyggare hade retrofenomenet inte varit så omfattande som det är idag.

Men det är ett intresse som bärs upp av flera generationer, både äldre och yngre.

Sedan #90-talet har det blivit

alltmer populärt att handla på loppis och sedan dess har antalet secondhand- och vintagebutiker blivit fler och fler. Numera är det många som anammar inredningstrenden att blanda gammalt och nytt. Då gäller det att ha kompetens att välja "rätt" gamla prylar, har rådgivningslitteratur och tidningar börjat dyka upp i detta ämne. Idag går det också att hitta bloggar där privatpersoner presenterar sina nyskapade nostalgihem. De har gått målmedvetet till väga för att inreda med ting från olika decennier, men #50-talts möbler och föremål har en framträdande position.

::: #269 :::::::::::::::::::::::::::::::

Den modernistiska designen från denna tid är mer eftertraktad än någon annan stil. Och den som inte lyckas fynda stringbokhyllor eller kobratelefoner kan numera köpa nyttillverkade. För retroentusiasterna är detta en livsstil. Mycket fritid läggs på att söka efter och sen använda och vårda begagnade kläder, prylar, möbler, med mera. Det är

#788

#269

numera så många i Sverige som är intresserade av retrofenomenet att det kan liknas vid en folkrörelse, och inom den har #50-talet en särställning.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Möbler och prylar från #50-talet har blivit attraktiva på loppis, secondhandbutiker och auktioner. Priserna stiger och många lägger ner mycket tid och pengar på att hitta "rätt" prylar för att "styla" sitt hem.

_ Bildbeskrivning

_ Foto. "#50-talsprylar" i en affär i form av en hattask, en bredbrättad brun damhatt (på ett skyltdockehuvud) och ett plagg i brunrutigt tyg.

=====

_ Här rör det sig om ett historiebruk som inte avser att gestalta #50-talet som man förställer sig att det verkligen var utan att använda

#269

#789

tingen som det nutida livets rekvi-
sita till vardag och fest, i hemmet
och på mässor. _Tingen som återan-
vänds kommer successivt att ingå i
de nya ägarnas minnesbanker och på-
minna dem om vad de har upplevt un-
der de senare årens cruising-kväl-
lar, rockabilly-fester

::: #270 :::::::::::::::::::::::

och mycket annat. _På så sätt ingår
tingen i ett kretslopp av bruk och
återbruk som formar en viktig del av
kulturhistorien.

_Retrovågens iscensättningar

_I den mediala bilden av #1950-talet
präglas årtiondet av ungdomars livs-
stilar och unga familjers etablering
i nya bostadsområden med entusiasm
för modernitetens uttrycksformer i
musik, kläder, möbler och bilar.

_Men det är en efterhandskonstruk-
tion som förvandlar vad som egentli-
gen var en brytningstid, där äldre
former och ideal existerade paral-
lellt med nyare, till något entydigt

#790

#270

och homogent. Tiden var mer komplex än vad vi vanligen förväntar oss idag, i alla fall om den betraktas utifrån retrovågens perspektiv.

Retrons syfte är att blicka tillbaka, men inte att kopiera allt. Det sker ett urval och ledordet för denna selektering är modernitet. Fokus ligger på det som var nytt i tiden och stod i kontrast till det föregående.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ I samband med #1990-talets ekonomiska kris började intresset för #1950-talet att märkas. För en del var det ovissheten om vart samtidens samhälle var på väg som bidrog till bakåtblickande reflexioner. Andra har under senare år utvecklät en retrolivsstil, ett historiebruk med seriösa och lekfulla inslag.

_ Bildbeskrivning

_ Foto. Ung kvinna klädd och friserad i #50-talsstil.

#270

#791

_Hon har håret uppsatt i nacken och uppkammat till en tidstypisk "bulle" över hjässan, svart ärmlös blus uppknäppt i halsen och tunn röd halsduk med vita prickar.

_Hon har rödmålade läppar och bär örhängen i form av två röda bär och har dekorerat sitt hår med en röd blomma.

=====

_För många retrointresserade handlar det också om konsumentmedvetenhet -- om att köpa secondhand för att det är billigare än nytt och ur samhällssynpunkt mindre resurskrävande.

_Att fynda billigt är eftertraktansvärt, men med ökad efterfrågan på #50-talets moderna föremål har priserna gått upp och på senare år har det blivit allt mer prestigefyllt att köpa "rätt" saker. _För fantasterna utgör retron en livsstil där boende, fritid och umgänge kretsar kring aktiviteter och uttrycksformer som ger retron både seriösa och lekfulla inslag. _Idag finns det många möjligheter att öva upp

#792

#270

retrokompetensen,

::: #271 ::::::::::::::::::::::::::::

att lära sig vad som är det rätta, genom att gå på loppis, iaktta andra på nostalgi-event eller delta i rockabillyfester. _I mångt och mycket handlar det om att prova och testa, att söka sig fram på egen hand eller med hjälpa av vänner och rådgivningslitteratur.

_Den form av historiebruk som retrokulturen representerar utgår från föreställningar om det förgångna i kombination med vad som är görbart och eftertraktat idag. _För vissa gäller det främst intresset för bilarna, andra ägnar sig åt heminredning eller kläder. _Men ingen lever raggarlivet eller är hemmafruar på samma villkor som under #50-talet.

_Bland de som på detta sätt blickar tillbaka till #1950-talet och dess prylar finns både de som bär på egna minnen och berättelser från epoken, yngre personer som är nyfikna på det som varit och de mer dedicerade historiebrukarna som till vardag och fest ägnar sig åt att

#271

#793

iscensätta retron. Dagens #50-tals-
inriktade retrovåg är därför ett
spännande studieobjekt för alla som
intresserar sig för hur kultur for-
mas och omformas i dialog mellan nu-
et och det förflutna, mellan minnena
hos dem som var med och föreställ-
ningsvärlden hos deras barn och
barnbarn.

#794

#271

_Frågor och uppgifter

- #1. _Diskutera varför #1950-talet kan karaktäriseras som en brytningstid?
- #2. _Av vilka orsaker har historien om Sverige under #1950-talet ofta förknippats med tonåringar och unga vuxna?
- #3. _Varför har en del ting som var nya i mitten av #1900-talet kommit att bli eftertraktade prylar inom retrokulturen medan andra är ointressanta?
- #4. _Varför var det viktigt att enbart köpa nytillverkade saker under #1950-talet?
- #5. _Varför började #50-talets renessans under #1990-talet och inte tidigare eller senare?
- #6. _Förklara påståendet "att förr var bilarna ett medel i raggarkulturen, numera är de målet inom den bilinriktade retrokulturen".
- #7. _Av vilka anledningar kan dagens retrovåg liknas vid en folkrörelse?

#271

#795

#8. _På vilka vis kan en person som saknar egna minnen från exempelvis #1950-talet skaffa sig "retrokompetens"?

#9. _Sök på _Internet efter bloggar och hemsidor med retro-tema som drivs av enskilda personer, föreningar eller arrangörer av nostalgimässor och event. _Gör en analys och uppmärksamma särskilt vilka ting som lyfts fram som tidstypiska.

#10. _Många konsumenter handlar numera på loppis och i second handbutiker. _Reflektera över varför detta numera är populärt. _Intervjua personer om varför de gärna köper och använder ting som tidigare varit moderna.

#11. _Intervjua någon person som växte upp under andra halvan av #1900-talet. _På vad sätt skiljde det sig att vara ung då jämfört med idag? _Vad var "typiskt" för tiden? _Be dem också att välja ett föremål som kan symbolisera sitt respektive årtiondet och som de har egna minnen av.

#796

#272

_Övning: _Nostalgi

_I lärobokstexten talas det om en retrovåg kring föremål och fenomen från främst #1950-talet. För många människor väcker "retro" känslor av nostalgi. Enligt Nationalencyklopedin definieras nostalgi på följande sätt: "Vemodig men njutningsfylld längtan hem eller tillbaka till något förlorat, (särskilt om längtan till vissa miljöer)".

Förhållandet till begreppet och känslan har dock förändrats genom historien. Ordet Nostalgia dyker upp i slutet av #1600-talet. Det var då en medicinsk term som användes för att förklara människors sjukliga och smärtsamma hemlängtan.

Ordet kommer av grekiskans "nostos", hemkomst och "algos", smärta.

=== _Bildbeskrivningar =====

_Tre spelkort med titlarna _Poké-
_mon, _Charmander och _Pikachu där
det första kortet föreställer
något slags sfärisk robot med ett
kameraöga medan de två andra före-
ställer fantasidjur omgivna av
vild natur.

"_Reklamkarta" över olika glass-
sorter från "_GB _Glace".

"_Kartan" omfattar bilder av
glassorter som "_Cornetto",
"_Solero" och "_Magnum" med flera
tillsammans med företagets logga
(en clown som hälsar genom att
röra vid brättet till sin hatt).

_Tamagotchi -- en elektronisk
leksaker med display som visar ett
litet "husdjur" och tre knappar.

=====

::: #273 :::::::::::::::::::::::

så här skriver en tjugoåring som
mindes sitt #90-talet och redan
gripits av nostalgi.

#798

#273

_I vänstermarginalen står det
följande:

vongyllis

_Medlem

_Reg. _Mar

#2010

_Inlägg #515

_Texten lyder:

_ tja.. är snart #20 år.. och
längtar till baks nått grymt till
när man var liten.

hitta lite sånt här.. börjar ta
mig fan rysa när jag läser det.
va man längtar till baks till gam-
la skolan.. till dom gamla lärarna
man hatade (haha)..
till låg stadiet när man hade "jul
aktiviteter" i skolan..
allt sånt. fy fan.
när alla syskon bodde hemma haha..
osvosv

#273

#799

_Minns du ...

- tidiga morgonar på helgerna för att titta på _Sailormoon och _Totally _Spiēs
- pokemon och digimon
- när man spelade kulor och gogo's på skolgården varje rast
- _Tillbaka till _Vintergatan
- när _Britney _Spears, _Spice girls och _Backstreet _Boys var det enda folk lyssnade på
- när man fick _Hitz for kidz i julklapp
- när man tog med sig freestylen och en trave __CD;skivor istället för i _Poden
- när _Timon och _Pumba bara var med i _Lejonkungen och inte hade ett eget program
- när tamagutchi var allas bästa vän
- "_I'm a barbie girl, in a barbie world, _I'm made of plastic, it's fantastic"
- "_Mål mål mål, mera mål, å mål, det kommer det att bli"

#800

#273

- "boom boom boom boom, _I want you in my room"
- "_Mama mia, here _I go again" alla låtarnas melodi utantill
- när lattjo lajban var veckans höjdpunkt
- första gången det hölls melodifestivalen för barn, __MGP _Junior och _Sofie sjöng om _Superduperkillen
- du kommer ihåg melodin till superduperkillen och delar av texten (han är min superduperkille, bara min. _Han är den som jag gillar bäst)
- att du växte upp i tron på att madicken, emil, lotta, pippi, alla barna i bullerbyn m.fl. fanns på riktigt
- när det var jojo-period och alla övade in tricks
- när inte disneychannel fanns, eller iallafall inte var upptäckt
- _Creep _School, _Aahh! _Riktiga monster!,
- när pigginglassens kostade #6 kr

#273

#801

- och sandwichen #10 kr?

Källa:

<https://www.flashback.org/t#1458173>

- #1. Vilka känslor och tankar väcker ovanstående föremål och text hos dig?
- #2. Vilka känslor brukar vara förknippade med nostalgi?
- #3. Försök ge exempel på hur man idag kommersialiserar nostalgi?
- #4. Vad fyller nostalgin för funktion, tror du?
- #5. Vilka minnen, föremål eller platser väcker nostalgiska känslor hos dig? Gör en liknande lista som i flashbackutdraget!

#802

#273

Från #50-tal till #90-tal -- musik,
livsstil, konsumtionsmönster

Den inledande delen av denna bok
utgick från ett traditionellt kul-
turbegrepp med fokus på högkulturens
olika konstformer, i ett djupt his-
toriskt perspektiv från antiken och
framåt. Detta avslutande avsnitt
handlar om nutidshistoria, och utgår
från ett bredare kulturbegrepp med
visst fokus på hur ungdomar levt,
tänkt och uttryckt sig under #1900-
talets andra hälft. Det har varit
en tid av snabbt växlande kultur-
uttryck. En epokindelning måste
krympa tidsmåttet till decennier,
även om detta ibland kan bli missvi-
sande. En del kulturuttryck som tas
upp har fortsatt att verka utöver
det decennium där det placerats i
framställningen. Och som alltid:
man måste göra ett urval, och i en
tid som ligger så nära vår egen är

det lätt att utelämna sådant som varit viktigt och överdriva sådant som varit oviktigt.

#1950-talet

_Under #1950-talet återhämtade sig världen efter andra världskriget.

_Sverige hade klarat sig relativt bra på grund av sin neutralitet, och under #50-talet fick ekonomin ett kraftigt uppsving vilket tog sig flera kulturella uttryck. _Ofta talar det om att #50-talet är årtiondet när tonåringen som begrepp växer fram. _Förut hade denna klassificering knappast existerat, då man i det äldre samhället gick från att betraktas som barn till vuxen direkt.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Raggare dök upp på _Sveriges gator under #1950-talet. _De kännetecknades av bilar och klädstil i amerikansk tappning. _Raggarna

#804

#274

är en tidig yttring av den framväxande ungdomskulturen.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Stadsgata där skyltfönster och gatlyktor lyser i mörkret.

_I förgrunden står några ungdomar kring en bil.

=====

_I Sverige blev @ungdomskulturen starkt influerad av __USA, inte minst inom modet; jeans och t-shirt blev flugan hos männen. _Jeans utvecklades redan på #1850-talet, men blev först under #1950-talet senare hälft en trend bland tonåringar.

_Till en början var det främst ett manligt klädesplagg, men under #60-talet började även kvinnor använda dem. _Skådespelaren _James _Dean och artister som _Elvis _Presley blev viktiga influenser för den tidiga manliga tonårskulturen. _Kvinnliga skådespelare

::: #275 :::::::::::::::::::::::
som _Marilyn _Monroe och _Elizabeth
#275 #805

_Taylor blev #50-talets stora stili-
koner bland kvinnor och deras utse-
ende härmades av många. _Deras för
tiden utmanande klädstil, karaktäri-
serad av en markerad midja och över-
delar som framhävde bysten, känne-
tecknade denna utveckling.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_James _Deans framgångar som
skådespelare under #50-talet i
filmer som _Ung rebell visade sig
även i unga mäns klädmode; den
typiska skinnjackan, t-shirten och
jeansen blev populära även i
_Sverige och hans klädstil härma-
des av många.

_Bildbeskrivning

_Svart-vit filmscen. _James
_Dean och en annan ung man står i
en öppen dörr vars glasruta bär
vit text.

_Skådespelaren har kort hår som
är uppkammat över hjässan och bär
ljus t-shirt och jeans.

=====

#806

#275

Även inom musiken syntes ungdomskulturen. Rockmusiken växte fram i USA och England under #50-talet. Musiken hade sitt ursprung i en mängd genrer, som blues, country och jazz. De för sin tid vågade texterna, associerades med revolt mot sociala normer och en utmaning av de tabun som fanns.

I de svenska hemmen blev televisionen under #50-talet ett vanligt inslag och marknätet byggdes ut.

Efter tio år hade #80 procent av Sveriges befolkning tillgång till TV-SÄNDNINGAR, även om alla inte ägde en TV än. (För en beskrivning av TV:s historia se kapitlet Informationsteknik -- från tryckkonsten till smartphones)

=== Bildtext/beskrivning =====

Bildtext

Televisionens introduktion i de svenska hushållen fick stor betydelse för hur människor umgicks och spenderade sin fritid.

Statlig public service-TV har #275 #807

varit en viktig kanal för att sprida information, idéer och kulturella fenomen.

_Bildbeskrivning

_Reklamfoto. _Vidöppet skåp i brunt trä med inbyggd __TV, gramfon, radio och högtalare.

=====

_Den ekonomiska högkonjunkturen gjorde sina avtryck på hur svenskar handlade. _Konsumtionen ökade efter andra världskriget och även reklamen. _Reklam hade förekommit tidigare som både butiksskyltar, reklamblad och annonser, men under #50-talet gjorde fler produkter entré på den svenska marknaden vilket i sin tur krävde större reklaminsatser.

_Charterresor var en sådan produkt som började annonseras på #1950-talet. _Det första charterplanet avgick från _Sverige till _Mallorca #1955. #1951 fick svenskar lagstadgad rätt till tre semesterveckor om året och __TV:s intåg i svenska hem kan ha bidragit till ett ökat

#808

#275

_Uppgifter

- #1. _Ovan nämns ett flertal filmstjärnor som förebilder för #50-talets mode. _Varför tror du att filmstjärnor spelar en så viktig roll för trenders spridning? _Ge exempel på filmstjärnor och kändisar som är trendsättare för ungdomar idag? _Hur tar detta sig uttryck?
- #2. _Att resa har sedan #50-talet blivit allt vanligare och vi reser nu som aldrig förr. _Hur tror du att detta har påverkat oss och vår världsbild?
- #3. _Bill _Haley and _His _Comets fick en storhit år #1954 med låten "(_We're _Gonna) _Rock _Around the _Clock" _Två år senare släppte _Chuck _Berry låten "_Roll over _Beethoven" _Läs låttexterna och fundera på vad dessa beskriver, hur är dessa ett uttryck för den ungdomskultur som växte fram på #50-talet?

#810

#276

#1960-talet

Under #60-talet utvecklades och förändrades ungdomskulturen och en mängd subkulturer växte med tiden fram. Subkulturer utgörs av attityder och uttryckssätt som formats i avgränsade grupper som i en eller annan mening vill avskilja sig från det kulturella och sociala etablissemanget. Popen och rocken är exempel på två likartade subkulturer som växte fram ur #50-talets ungdomsmusik. Under #60-talet började man skilja på dessa två musikgenrer, något som inte gjorts under #50-talet. Popmusiken karaktäriserades som mjukare än den rebelliska rockmusiken. I praktiken klassificerades mycket musik som både rock- och popmusik och skillnaden mellan dem var inte alltid tydlig. Ett exempel var Beatles som växte fram ur #50-talets rockmusik. Under mitten av #60-talet var de världens största musikgrupp, kända för låtar som

#276

#811

"_I wanna hold your hand" och

"_Can't _Buy me love".

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Chuck _Berry var en av för-
grundsfigurerna för den tidiga
rock'n'rollen. _Låtar som _Johnny
_B. _Goode och _Sweet _Little
_Sixteen blev populära att spela
på tidens uteställen och viktiga
inslag i den tidiga amerikanska
ungdomskulturen.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Chuck _Berry
spelar halvakustisk elgitarr medan
han hukar sig under sin karakte-
ristiska "duckwalk" (som har kopi-
erats av flera av senare tiders
rockgitarrister).

=====

::: #277 :::::::::::::::::::::::

_Under #60-talet utvecklades även
dansen och den traditionella par-
dansen ersattes allt mer av

#812

#277

individuella och fria dansformer,
till exempel shake och twist.

Det var inte enbart genom musik
och dans som ungdomar uttryckte sig,
utan även andra områden blev betydelsefulla, in minst politik och sociala värderingar. Under 1960-talet växte hippierörelsen fram.

Den inspirerades starkt av indisk och östasiatisk religion, men var framförallt en amerikansk och europeisk företeelse. Budskap om fred och fri kärlek och önskan om ett antihierarkiskt samhälle anammades av hippierörelsen med slagord som "Make love, not war". Sommaren 1967 kallades i USA för "the summer of love", då ungefär 100 000 personer samlades i Haight-Ashbury kvarteret i San Francisco för att leva ut en alternativ livsstil i hippierörelsens anda. Musiken var en viktig del av hippierörelsen och en ömsesidig influens uppstod. Den psykedeliska musiken; är ett typexempel på en musikstil som växte fram. Ordet psykedelisk betyder sinnesvidgande eller själsöppnande

#277

#813

och hör samman med idén att musik-
upplevelsen förstärktes av narkoti-
kabruk.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Volkswagen Typ #2 blev under
#1960-talet en mycket populär buss
och hade mycket gemensamt med den
mindre bilen Volkswagen Typ #1.

_Bussen blev starkt förknippad med
hippiekulturen och kallas därför
ofta för just "hippiebussen".

_Bildbeskrivning

_Foto. Några ungdomar campar
med en Volkswagen-buss.

=====

_Medan hippierörelsen framförallt
handlade om livsstil och estetiska
värderingar var andra delar av den
ungdomliga proteströrelse som ut-
vecklades under #1960-talet mer ut-
talat politisk. Genom olika former
av aktionsgrupper, demonstrationer
ode opinionsbildning försökte man
åstadkomma samhällsförändringar, som

#814

#277

förutom protesterna mot krig och förtryck handlade om ökad social rättvisa och fördjupad demokrati.

Om "the summer of love" #1967 var hippierörelsens märkesår

::: #278 :::::::::::::::::::::::
var #1968 genombrottsåret för #60-talets politiska proteströrelse, med stora demonstrationer mot Vietnamkriget och studentuppror runtom i världen som möttes av polis, militär och domstolar, och ibland tog sig mer eller mindre våldsamma uttryck. Även på andra sidan järnridån organiserades protester, exempelvis under den så kallad Pragvåren i Tjeckoslovakien. I en del av dessa protester gick hippierörelsens och de mer politiska proteströrelsernas företrädare fram sida vid sida, men samtidigt var de kritiska mot varandra.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Även i Sverige hölls stora demonstrationer och protester under årtiondet. _ På bilden demonstrerar

#278

#815

man mot USA:s agerande i
Vietnamkonflikten.

Bildbeskrivning

Svart-vitt foto. Ett demonstrationståg genom centrala Stockholm vaktas av en uniformerad poliskonstapel.

Några av demonstranterna bär plakat med texter som "USA ut ur Vietnam", "USA begår folkmord i Vietnam" och "(...) stödjer USA:s folkmord".

=====

Woodstockfestivalen och sedan Isle of Wight-festivalerna blev stora musikfestivaler i sann hippieanda.

Här uppträdde artister som Jimmy Hendrix, Bob Dylan och The Who bland många andra av dåtidens största rockmusiker. Woodstockfestivalen tros ha haft 400 000 deltagare och till festivalen år 1970 på Isle of Wight var antalet besökare någonstans mellan 300 000 och 600 000. Det är två av de största musikfestivalerna någonsin.

#816

#278

_Musikfestivaler var ingen ny före-
teelse, men ett så stort antal män-
niskor hade aldrig tidigare samlats
för en musikfestival.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Musikfestivalen _Woodstock är
den största musikfestivalen någon-
sin med uppemot en halv miljon
människor samlade under tre dagar
på den amerikanska landsbygden.

_Bildbeskrivning

_Skivomslag med ett berömt foto
från _Woodstock. _I förgrunden
kramar ett ungt par invirade i
filtar varandra.

_I bakgrunden avtecknar sig lig-
gande och sittande människor i en
skräpig sluttning mot en fond av
lövträd.

=====

_Det var inte enbart hippierörelsen
som bidrog med förändringar inom
ungdomskulturen. _Under tidigt
#60-tal var filmstjärnan _Audrey
#278 #817

_Hepburn och modeller som _Twiggy
_Lawson kända stilikoner. _Kvinnor
började bära kortare kjolar och män-
nens frisyrer blev längre. _Detta
kan kontrasteras mot hippierörelsens
klädstil och hårfrisyrer där kvinnor
bar långa klänningar och sandaler
och många gick barfota. _Skillnaden
mellan hur kvinnor och män klädde
sig blev mindre märkbar. _Det blev
också allt populärare att vara vege-
tarian och bo i kollektiv.

=== _Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_Lesley _Lawson var en brittisk
modell som blev känd under namnet
_Twiggy. _Hon var en av #60-talets
mest kända modeller och hennes
smala kroppsbyggnad blev snabbt
ett ideal som många kvinnor ville
uppnå. _Detta ideal skilde sig
från den timglasformade kvinno-
kroppen som varit populär dess-
förinnan.

_Bildbeskrivning

_Foto. _Lesley _Lawson sitter på golvet bredvid en affisch med en teckning av hennes ansikte och hennes artistnamn "_Twiggy".

_Hon har kort hår med sidbena och bär gul kortärmad blus, svart kjol och svarta skor med låga klackar.

=====

_Matkulturen i _Sverige fick nya tillskott med internationella influenser under #60-talet. _Hamburgaren kom för första gången till _Sverige under det sena #50-talet, men rätten spreds under #60-talet och ett antal snabbmatsrestauranger efter amerikanskt mönster började dyka upp runt om i landet. _Den första svenska hamburgerkedjan, också ett amerikanskt påfund, var _Max, som öppnades år #1968. _Den italienska pizzan började också dyka upp i _Sverige under årtiondet och den första pizzerian öppnades i _Stockholm samma år.

#278

#819

_Uppgifter

- #1. #60-talets revolt mot samtida samhällsfenomen uttrycktes i protester och demonstrationer under de uppmärksammade studentupproren i _Paris och de stora antikrigsdemonstrationerna i __USA. _Revolterar ungdomar idag mot etablerade samhällsfenomen? _Vilka? _Hur tar i så fall detta sig uttryck?
- #2. _Ulf _Lundells _Sextisju, _Sextisju släpptes år #1975, men handlar som titeln antyder om året #1967. _Lyssna på låten och läs låttexten. _Vad syftar stycken som " _Ska man ha det tryggt med godis och dalamössa eller ska man stoppa stålar i pastorns bössa" på? _Fundera på hur texten gestaltar ungdomar under #60-talets slut, vilka kulturella uttryck framträder?

_Lars _Nyström
_Örjan _Nyström

_Perspektiv på historien

_Kulturhistoria

_Överförd från första upplagan
utgiven av _Gleerups _Utbildning
_AB, #2014 med
_ISBN #978-#91-#40-#68342-#7

_Specialpedagogiska skolmyndigheten
#2021

_Volym tio av tio

_Till punktskriftsläsaren

_Det finns bildbeskrivningar till nästan alla bilder i boken.

_Stavfel och några andra fel i förlagan har rättats.

_Bilder och text har flyttats mellan sidor.

_Baksidestexten är flyttad till bokens början.

_Tabeller har gjorts om till listor.

_Skicka gärna dina synpunkter på anpassningen av denna bok till anpassningsfunktionen~åspsm.se

_ I i

_Innehåll volym tio

_Siffran inom parentes hänvisar till svartskriftsbokens sidor.

_Till punktskriftsläsaren ..... _I

#1970-talet (#279) .....#821

_Uppgifter (#281) .....#829

#1980-talet (#282) .....#830

_Uppgifter (#283) .....#836

#1990-talet (#284) .....#837

_Uppgifter (#285) .....#843

_Litteratur (#286) .....#845

_Författare (#289) .....#860

_Register (#290) .....#865

_Iii

_IV

#1970-talet

Under #1970-talet avlöstes den långa perioden av ekonomisk tillväxt och full sysselsättning av en krisperiod som särskilt drabbade industrin. Arbetslösheten växte över hela västvärlden, även om Sverige var mindre drabbat. Samtidigt gick den kulturella utvecklingen i till synes olika riktningar. Å ena sidan beredde hippiekulturens önskan om ett mer naturnära liv ut sig och fick ett större genomslag, å andra sidan blev disco och den välpolerade kommersiella och materialistiska kulturen mer framträdande.

En företeelse som hade sin utgångspunkt i hippierörelsen var den så kallade Gröna vågen då många människor valde att flytta ifrån storstäderna ut på landet. Ofta odlade man sina egna grönsaker utan konstgödsel eller besprutningsmedel.

Det kan tolkas som en protest mot

det moderna samhället och en vilja att leva nära naturen. Denna rörelse återfinns fortfarande om än i betydligt mindre skala. Gröna vågen var en fortsättning av det sena #60-talets proteströrelse. På musikens område var proggmusiken en motsvarighet, med udden riktad mot kommersialism och professionalism i den etablerade musikkulturen.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Inom musiken märktes en motreaktion till kommersialiseringen.

_ Det tog sig uttryck i proggmusiken. Denna musikstil var framför allt ett svenskt fenomen. Den kännetecknades ofta av ett nyväckt intresse för den svenska folkmusiken och var starkt influerad av #60-talets ungdomsrevolter. Här

_ Hoola Bandoola band med bland andra Mikael Wiehe och Björn Afzelius.

_ Bildbeskrivning

_ Svart-vitt foto. _ Rockbandet

_ Hoola _ Bandoola band spelar i en

_ TV-STUDIO.

=====

_ Samtidigt blev discomusiken popu-

_ lär. _ Den uppstod i #1970-talets

_ USA och nådde sin kulmen i mitten

_ av decenniet. _ Discon ansågs emel-
lertid av många, med sin välproduce-
rade musik och till synes ytliga
texter om kärlek, som mycket kommer-
siell.

=== _ Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Kassetbanden var mycket mindre
än deras föregångare och musik
kunde därför lättare delas med
vänner.

_ Bildbeskrivning

_ Liten kassetbandspelare med
genomskinlig överdel av märket

_ Sony.

=====

#279

#823

_För att lyssna på musik användes
bandspelare och kassetband. De
äldre rullbanden ersattes av dessa
mycket mindre produkter, musiken
kunde därför spridas snabbare och
enklare; de blev ett sätt att kopi-
era musik och dela med sina vänner.

_Kassetband användes också för
videobandspelaren __VHS, _Video
_Home _System, som lanserades på
#70-talet i _Japan. _Videospelaren
kunde kopplas

::: #280 :::::::::::::::::::::::::::::::

till __TV:n och spela upp filmer.

_Färg-__TV blev också alltmer vanlig
i svenska hem, och __TV-KANALER bör-
jade sända reguljärt i färg år
#1970. _Filmer i färg behövde nu
inte endast avnjutas på biografen,
utan kunde ses i hemmet.

_Spelautomater blev allt vanligare
och så kallade arkadspel började
lanseras i _Japan och __USA på
#1970-talet i så kallade spelhallar.

_Namnet kommer från det engelska
_Penny _Arcade och _Video _Arcade.

_Tidiga elektroniska arkadspel var

#824

#280

_Space _Invaders och _Pac man, vilka anses vara föregångare till senare elektroniska spel. _Spelhallar var inte en vanlig förekomst i _Sverige, men arkadspelen kunde återfinnas på restauranger och i tobaksaffärer.

_Popmusiken fortsatte under #70-talet att utvecklas och förändras och flera subgenrer florerade. _Som en blandning mellan en form av utvecklade pop och discomusik framträder den svenska popgruppen __ABBA, som nådde stora internationella framgångar med låtar som "_Dancing _Queen" och "_Gimme, gimme, gimme".

_En klädstil som ofta förknippas med discomusiken var utsvängda byxor och åtsittande skjortor och blusar.

_Byxor som _V-jeans är ett exempel på detta. _Plåtåskor blev vanliga och var en skarp kontrast mot de träskor som ofta användes av hippies i #70-talets _Sverige.

_Som en reaktion på kommersialiseringen växte i slutet av #70-talet punkrocken fram. _Punken skilde sig på flera områden från den typiska

rocken från #60-talet. Speciellt i England var punken politiskt präglad och låtar som Anarchy in the U.K. och God Save the Queen var kännetecknande med sitt anarkistiska budskap och nihilistiskt negativa framtidssyn. Punkens beskrivs ibland som en motreaktion till det traditionella

::: #281 :::::::::::::::::::::::
samhället i England och ett svar på de sociala och ekonomiska ojämlikheter och problem som präglade #70-talets Storbritannien. I Sverige bildades punkgrupper som Kriminella gitarrer, Ebba Grön och KSMB under slutet av #70-talet. Våldsamma scenframträdande och chockerande uttalanden i media blev vanliga inslag hos punkgrupper. Även punkarnas utstyrsel var chockerande; trasiga kläder, läderjackor, färgat hår och säkerhetsnålar som piercingar tillhörde punkens klädmode.

=== Bildtext/beskrivning =====

_Bildtext

_ Punkmusiken var starkt kritisk till det rådande samhället och företrädde ofta en anarkistisk hållning. _ Det engelska _ Sex _ Pistols blev ökända för sina våldsamma scenframträdanden och vågade texter. _ Singeln _ God save the queen väckte stor uppmärksamhet och kontrovers när den släpptes #1977.

_ Bildbeskrivning

_ Affisch. _ Ett ovalt porträtt av den brittiska drottningen är infogat i mitten av den brittiska flaggan.

_ Porträttet är försett med en ögonbindel med texten " _ God save the _ Queen" och en munkavle där det står " _ Sex _ Pistols".

=====

_ Ett annat fenomen som lockade många unga, var att tåggluffa, vilket blev ett populärt sätt att resa under #70-talet. _ Med hjälp av ett

#281

#827

rabattkort som gällde i ett flertal länder kunde ungdomar resa runt billigt i Europa. Tågluffande blev i och med dyrare tågbiljetter på #90-talet mindre vanligt, till förmån för flygresandet.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Tågluffande blev under #70-talet ett billigare alternativ att resa utomlands och blev därför ett populärt sätt för ungdomar att se världen.

_ Bildbeskrivning

_ Svart-vitt foto. _ Några unga tågluffare som går utmed en järnvägsplattform på #70-talet. _ De är klädda i T-shirts, jeansjackor och utsvängda jeans. _ Flera av dem bär stora ryggsäckar.

=====

#828

#281

_Uppgifter

#1. _Kassetband, __VHS, färgteven och arkadspel är alla tekniska uppfinningar. _Fundera kring hur man kan påstå att dessa uppfinningar har haft en kulturell betydelse; vad är det som gör dessa uppfinningar viktiga för den kulturella utvecklingen?

#2. _Under #70-talet sker mycket utveckling på det tekniska och materiella området, samtidigt väljer många människor att flytta ut på landet i samband med _Gröna vågen. _Varför gick utveckling åt så vitt skilda håll, tror du?

#3. _Sex _Pistols " _God _Save the _Queen" anses ofta gestalta punkens attityd till samhället. _Hur? _Lyssna på låten och fundera på hur stycken som " _Don't be told what you want, _Don't be told what you need. _There's no future, no future. _No future for you" och " _We're the flowers in the dustbin, _We're the poison in your

#281

#829

human machine" ger uttryck för
dessa attityder.

::: #282 :::::::::::::::::::::::

#1980-talet

Under det tidiga #80-talet började
högervindar blåsa inom politiken.

De ekonomiska förutsättningarna
förbättrades i vissa avseenden, även
om arbetslösheten förblev hög i
flertalet europeiska länder. I

Storbritannien var exempelvis över
tre miljoner människor arbetslösa i
mitten av #80-talet. Hippierörelsen
och dess efterdyningar, som t ex den
gröna vågen, ersattes av högerorien-
terade rörelser. De så kallade

"yuppies" "young urban profes-
sional", blev ett ideal som många
försökte uppnå. Yuppies var unga,
professionellt framgångsrika perso-
ner som framförallt arbetade inom
finanssektorn, levde i storstäderna
och hade höga löner. Att vara en
yuppie hängde ihop med en stark
individualistisk livssyn som

#830

#282

fokuserade på ekonomiska framgångar och med tydligt materialistiska värderingar, i skarp kontrast med de tidigare vänsterrörelserna. Strikt kontorsmässig klädstil och dyrbara accessoarer som t. ex. mobiltelefon (vilken fick smeknamnet yuppies) och Rolex-klocka var element som förknippades med livsstilen. Som yuppie gällde det att klä sig i dyrbara märken och äta och dricka på exklusiva och trendiga restauranger och barer. #1984 utnämndes till "the year of the yuppie" av den amerikanska tidningen Newsweek. Inom musiken sjöngs det både om och i yuppie-kulturens anda.

=== Bildtext/beskrivning =====

_ Bildtext

_ Den karriärinriktade och ekonomiskt framgångsrika livsstilen som kännetecknade yuppies har ofta representerats på film. Bilden visar Michael Douglas som finansman i filmen Wall street, där han förkroppsligar dessa ideal.

#282

#831

_Bildbeskrivning

_Filmscen. _Michael _Douglas som
finansmannen " _Gecko".

_Han lutar sig bakåt i en bekväm
läderfåtölj bakom ett skrivbord.

_På bordet framför honom står
ett glas med whiskey.

_Bakom honom står flera dator-
skärmar med grönlysande text mot
svart botten.

=====

_Musikstilar som hårdrock och synt
var stilmässigt varandras motsatser,
men växte båda i popularitet och
vann stor framgång under decenniet.

_Synten, eller syntpopen som den
också kallas, och andra elektroniska
musikgenrer kunde nu använda sig av
digitala teknologier för att skapa
nya ljud som ersättning för tradi-
tionella instrument. _Elektroniska
element började användas inom nästan
alla musikgenrer, men termen elekt-
ronisk musik används främst för mu-
sik där de elektroniska inslagen är
i fokus. _Elektronisk musik som
techno, trance och house var viktiga

#832

#282

för framväxten av ravekulturen, ett fenomen som hade sin början vid #80-talets slut. Ravekulturen karaktäriserades av fester där elektronisk musik spelades till ackompanjering av ljus och lasrar. Dessa fester förknippades ofta med narkotika, framförallt i form av tabletten ecstasy, ravekulturen blev därför ofta förknippad med brukarna av denna partydrog. Ravefesternas dans var oftast individualistisk och varierad, målet var att uppnå så kallad trance, där tid och rum skulle kopplas bort och musiken ta dess plats.

::: #283 ::::::::::::::::::::::::::::

Inom populärmusiken var Madonna och Michael Jackson de i särklass största stjärnorna. TV-KANALEN MTV lanserades och blev snabbt ett dominerande forum för ny musik. Här lanserades för första gången musikvideor, korta filmer som ackompanjerades av musiken.

=== Bildtexter/beskrivningar =====

_Bildtext

_Både _Michael _Jackson och
_Madonna vann stora framgångar
under #80-talet och deras musik-
videor var vanliga inslag på mu-
sikkanalen __MTV. _De var också
stilförebilder som influerade
mångas klädmode och livsstil.

_Bildbeskrivning

_Två foton.

_Upptill: _Michael _Jackson i
typisk scenkostymering. _Han är
klädd i en mörk väst över en kort-
ärmad skjorta, åtsittande mörkgrå
byxor med röda revärer (längsgåen-
de röda band på byxbenens utsida),
brett läderskärp och höga kängor
med många metallspännen.

_Nedtill: _Madonna är barhuvad
och har kort ljusblont hår och
mörkrött läppstift.

_Hon bär ett långärmat och djupt
urringat plagg som lämnar hennes
axlar bara.

_Hon korsar sina armar för brös-
tet med händerna (med blodröda

#834

#283

naglar) för skuldrorna.

_Bildtext

_Musikkanalen _MTV fick sitt genombrott under #80-talet och musikvideor blev ett sätt för ungdomar att upptäcka ny musik, samt ytterligare ett sätt för artister att uttrycka sig. _Loggan är från #1980-talet.

_Bildbeskrivning

_Ett stort fetstilt svart " _M" med " _TV" inskrivna med tunna vita bokstäver och den (betydligt mindre) fetstiltta undertexten " _Music _Television".

=====

_Datorspel blev allt populärare under #80-talet. _Fler spelkonsoler såldes och allt fler barn började spendera mer tid inomhus med spel. #1984 släppte det japanska företaget

_Nintendo en spelkonsol som i _Europa och _Amerika blev känt som _Nintendo _Entertainment _System, ibland kallad _Nintendo rätt och

#283

#835

slätt. Den släpptes i Sverige
#1986. Det blev den i särklass
populäraste spelkonsolen och slog
snabbt ut sina konkurrenter.

_Uppgifter

#1. Hur var MTV viktigt för
#1980-talets kultur?

Idag är kanalen MTV knappast
densamma längre. Musikvideor spe-
las inte längre i samma grad på
kanalen utan har ersatts med doku-
såpor och andra tv-program. Var-
för har MTV inte samma roll
längre som den hade på #80- och
#90-talet? Vad är det som har
förändrats och varför har det för-
ändrats?

#2. Ofta kan kulturyttringar vara
en reaktion på tidigare kulturel-
la, sociala och politiska fenomen.
Kan yuppies vara en sådan reak-
tion? Vilken eller vilka yttring-
ar tror du i så fall att den är en
reaktion mot? Använd internet för
att hitta mer information kring
yuppies.

#836

#283

#3. Huey Lewis and the News sjöng
#1986 "It's hip to be square", en
sång som utgår från perspektivet
av en person som har lämnat
hippierörelsen till fördel för
yuppie-kulturen. Lyssna på låten
och fundera kring vad texten
handlar om. Vad betyder titeln
och termerna "hip" och "square"?
Hur förknippas detta med yuppie-
kulturen?

::: #284 ::::::::::::::::::::::::::::

#1990-talet

På #90-talet kom en ny ekonomisk
kris med massarbetslöshet som följd.
Globaliseringen sköt fart bland
annat i och med Kinas snabba ekono-
miska utveckling. #1989--#91 bröt
det sovjetiska väldet samman.

Musiken under #90-talet utvecklades
åt många olika håll och kan
kanske bäst karaktäriseras av en
sorts multikulturalism där vitt
skilda stilar som grunge, rap och
brittpop växte fram och utvecklades.

#284

#837

_Precis som inom ett flertal tidigare musikgenrer sjöngs det om sociala och samhälleliga problem. _Den ökade materialism och kommersialism som uppstod i musikbranschen under #80-talet blev en faktor som många artister vände sig emot. _Inom musikstilen grunge tog detta sig uttryck i de enkla och trasiga kläderna, det otvättade håret och de enkla scenframträdandena. _Rappen blev ett forum för att sätta motsägelserna i den amerikanska kulturen i rampljusset. _Den afroamerikanska underklassens problem i __USA:s storstäder och den kultur som växte fram där blottades i texterna. _Rappen har sina närmsta föregångare inom punken och #60-talets vänsterrevolt.

_Gangsterrappen, en subgenre inom rappen, kännetecknas av den romantiserande skildringen av gängvåld och kriminalitet som dess artister beskrev i sina texter.

=== Bildtexter/beskrivningar =====

_Bildtext

_ Klädstilen och accessoarerna visade vilken musikstil och kultur individerna tillhörde. _ Gangster-rapparna kännetecknades av vapen och stora kläder. _ Senare blev stora smycken av guld och ädelstenar vanliga accessoarer hos framgångsrika rappare. _ Vad kan dessa kännetecken representera i denna kultur?

_ Bildbeskrivning

_ Foto. _ Tre "gangsterrappare".
_ Tre unga svarta män med kort hår och ansade skägg.

_ De är klädda i plagg som bakvända baseballkepsar, jeansjackor, _ T-shirts med tryckt text och mönstrade tunna jackor med vida ärmar.

_ Två av dem bär halsband.

_ En av dem bär solglasögon.

_ Deras attityd är utmanande och aggressiv.

#284

#839

_Bildtext

_Bandet _Nirvana blev ett av #90-talets _största band. _På bilden ser vi frontfiguren _Kurt _Cobain under en konsert. _Konserterna avslutades ofta med att bandmedlemmarna slog sönder sina instrument.

_Bildbeskrivning

_Svart-vitt foto. _Kurt _Cobain sjunger och spelar gitarr. _Han har sällskap på scenen av en basist och en trummis.

_Han har axellångt hår och är klädd i jacka och lappade jeans.

_Basisten bredvid honom har kort hår och är klädd i _T-shirt, jeans och joggingskor.

=====

_Den så kallade världsmusiken, som blev populär under det senare #80-talet var ett uttryck för den pågående globaliseringen. _Där lyftes begrepp som fred och förståelse mellan kulturer fram. _Detta skulle uppnås genom att musik och musiker

från olika världsdelar möttes.

Musiken skulle leda till en kulturell sammansmältning mellan världens länder och kulturer.

Under #1990-talet blev persondatorer vanliga hos den svenska befolkningen. Mot slutet av årtiondet blev också Internet ett fenomen.

Båda dessa uppfinningar kan härledas tillbaka till #60-talet, men tillgång till Internet fanns först under sent #90-tal och persondatorer blev först under decenniets början tillräckligt billiga och små för någon storskalig marknad skulle utvecklas.

Även mobiltelefonen utvecklades och spreds snabbt. Mot slutet av årtiondet var mobiltelefonen inte enbart ett kommunikationsmedel utan kunde även användas för att spela enkla spel. Den privatisering av medier som påbörjades med TV- och radiokanaler några årtionden tidigare gick nu ett steg längre. På Internet fanns det ingen statlig myndighet som reglerade vad som

#285

#841

skrevs och lades upp och det blev ett forum där vanliga människor fritt kunde utbyta och sprida sina idéer.

=== _Bildtexter/beskrivningar =====

_Bildtext

_Under #90-talet blev persondatorn allt populärare i och med att den blev mindre och billigare.

_Datorer började nu användas för allt från nöje till arbete. _Internets introduktion förändrade även sättet människor kommunicerade på då e-post och chatt-program gjorde att människor kunde kontakta varandra snabbare och billigare än tidigare.

_Bildbeskrivning

_Tidig "tjock" skärm, tangentbord och datormus med kantiga former.

_Bildtext

_Tv-serier som _Friends och _Baywatch blev storsuccéer och skådespelarna blev stilikoner som

#842

#285

många försökte efterlikna. _T ex
blir frisyren hos karaktären
_Rachel i _Friends en av #90-
talets populäraste kvinnliga hår-
stilar. ___TV-SERIEN _Baywatch
följer en livräddarenhet i _Los
_Angeles och blev en storsuccé.
_Serien fick mycket kritik för
sina lättklädda skådespelerskor,
som ofta klädde sig i endast bad-
dräkt.

_Bildbeskrivning

_Gruppenfoto. _Skådespelarna i
_Baywatch. _Alla på fotot (utom
en man som sitter längst fram) är
endast iförda badkläder.

=====

_Uppgifter

#1. _Under #90-talet förändrades och
effektiviserades sätten vi kommu-
nicerar med varandra. _Med mobil-
telefoner och _Internets hjälp kan
vi kommunicera med individer på
andra sidan jorden utan några
dröjsmål. _Hur tror du denna

#285

#843

utveckling inom kommunikations-
medel har påverkat kulturyttringar
och subkulturer?

#2. _Fråga en äldre familjemedlem
eller bekant som vuxit upp någon
gång under denna #50 år långa pe-
riod vad de tycker utmärkte deras
tonår. _Hur såg modet ut? _Vilka
kläder, accessoarer och stilföre-
bilder fanns? _Vilken musik lyss-
nade man på? _Fanns de olika grup-
peringar och hur hängde dessa ihop
med samhällsklasser och genus?
_Följde han eller hon någon av
dessa trender? _Nämner hon eller
han något som inte finns med i
översikten, i så fall vad?

#3. _Gör en liknande översikt över
#2000-talet! _Vilka viktiga kultu-
rella aspekter hade du valt att ha
med? _Vilka tekniska uppfinningar
anser du har varit viktiga för hur
vi kommunicerar och interagerar?
_Vilka kulturella yttringar, som
musik eller konst, anser du borde
ingå i en sådan översikt?

#844

#285

_Litteratur

_Litteraturlistan tar upp arbeten som varit särskilt viktiga i arbetet med boken. Den kan fungera som utgångspunkt för den som vill gå vidare och lära sig mer.

_Vad är kulturhistoria?

_Burke, _Peter (#2007): _Vad är kulturhistoria? _Eslöv: _B.

_Östlings bokförlag _Symposion

_Eagleton, _Terry (#2001): _En essä om kultur. _Göteborg:

_Daidalos

_Green, _Anna (#2008): _Cultural history. _Basingstoke: _Palgrave Macmillan

_Liedman, _Sven-Eric (#1997): _I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria. _Stockholm:

_Bonnier _Alba

_Österberg, _Eva (#2012): "_Kul-
tur, genus och samtiden: svensk
historieforskning från senare
delen av #1980-talet till #2010"
i _Gunnar _Artéus & _Klas _Åmark
(red.) (#2012). _Historieskriv-
ningen i _Sverige.

_Klockans historia

_Frykman, _Jonas & _Löfgren,
_Orvar (#1979): _Den kultiverade
_människan. #1. uppl. _Lund:
_Liber _Läromedel

_Landes, _David _S. (#1983):
_Revolution in time: clocks and
_the making of the modern world.
_Cambridge, _Mass.: _Belknap _P.
of _Harvard _U. _P.

_Liedman, _Sven- _Eric (#1997): _I
_skuggan av framtiden: modernite-
_tens idéhistoria. _Stockholm:
_Bonnier _Alba

_Lundmark, _Lennart (#1989):
_Tidens gång & tidens värde.
_Stockholm: _Författarförl.
_Fischer & _Rye

_Persson, _Eva (#1977): _Maskin-
_makt: teknikens utveckling och
_arbetets förändring under in-
_dustrialismen: med vävningen som
_exempel: utställningskatalog.

_Stockholm: _Riksutställningar

_Thompson, _Edward _Palmer
_ (#1983): _Herremakt och folklig
_kultur: socialhistoriska uppsat-
_ser. _Stockholm: _Författarförl.

_Ågren, _Henrik (#1998): _Tidig-
_modern tid: den sociala tidens
_roll i fyra lokalsamhällen
_#1650--#1730 = à _Early modern
_timeù: àthe role of social time
_in four local communities
_#1650--#1730ù. _Diss. _Uppsala:
_Univ.

_Vad ska man tro på? -- tro, magi
_och vetande från medeltid till idag

_Häll, _Mikael (#2013): _Skogsrå-
_et, näcken och djävulen: erotis-
_ka naturväsen och demonisk sexu-
_alitet i #1600- och #1700-talens
_Sverige. _Diss. _Lund: _Lunds

#286

#847

universitet

_Oja, _Linda (#1999): _Varken _Gud
eller natur: synen på magi i
#1600- och #1700-talets
_Sverige. _Diss. _Uppsala:
_Univ.

_Malmstedt, _Göran (#1994): _Helg-
dagsreduktionen: övergången från
ett medeltida till ett modernt
år i _Sverige #1500--#1800.
_Diss. _Göteborg: _Univ.

_Thomas, _Keith (#1971): _Religion
and the decline of magic. _New
_York: _Ch. _Scribner

_Tillhagen, _Carl- _Herman (#1958):
_Folklig läkekonst. _Diss. _Oslo

_Weikert, _Monica (#2004): _I
sjukdom och nöd: offerkyrkoseden
i _Sverige från #1600-tal till
#1800-tal. _Diss. _Göteborg:
_Univ.

_Känslornas kulturhistoria

_Bachtin, _Michail (#1986):
_Rabelais och skrattets histo-
_ria, orig. #1965, _Göteborg:

#848

#286

Anthropos

Cornelius, Randolph R. (#1996):

The Science of Emotion:

Research and Tradition in the

Psychology of Emotions. New

Jersey: Prentice Hall

Damasio, Antonio R. (#1999):

Descartes misstag. Känsla,

förnuft och den mänskliga hjär-

nan, orig. #1994, Stockholm:

Natur och Kultur

Ekenstam, C. (#1998): "En his-

toriska om manlig gråt". I

Ekenstam m fl (red.), Rädd att

falla: Studier i manlighet.

Hedemora: Gidlunds Förlag

Elias, Norbert (#1989):

Sedernas historia. Del #1 av

Norbert Elias civilisations-

teori, orig. #1939, Stockholm:

Atlantis

::: #287 ::::::::::::::::::::::::::::

Ferm, Olle (#2002): Abboten,

bonden och hölasset: Skratt och

humor under medeltiden.

Stockholm: Atlantis

Foucault, Michel (#2008):

Nietzsche, genealogin,

#287

#849

historien, orig. #1971, Diskur-
sernas kamp, texter i urval av
T. Götselius & U. Olsson.
Stockholm/Stehag: Brutus
Östlings Bokförlag Symposion
Ljungren, Jens (#2013): Från
vrede till oro. Känslor och po-
litik i svensk socialdemokrati
från sekelskifte till mellan-
krigstid. Arbetarhistoria,
#2013: #1 (#145). Stockholm
Mosse, G. (#1996): The Image
of Man: The Creation of
Modern Masculinity. New
York: Oxford University
Press
Platen, G. von (#1996--#97):
Den gråtande svensken. Saga
och sed. Uppsala: Kungl.
Gustav Adolfs Akademien.
Stearns, C. Z. (#1988): "Lord
Help Me Walk Humbly": Anger
and Sadness in England and
America, #1570--#1750. I
Stearns, C. Z. & Stearns,
P. N., Emotion and Social
Change (s. #39--#68). New
York: Holmes & Meier

#850

#287

_Stearns, _Peter _N. (#1986):
_Anger: _The _Struggle for
_Emotional _Control in
_America's _History, _Chicago:
_Chicago _University _Press
_Vincent- _Buffault, _A. (#1991):
_The _History of _Tears:
_Sensibility and _Sentimentality
in _France, övers. fr. franskt
orig. #1986. _Basingtoke:
_Macmillan

_Världsbildernas kulturhistoria

_Ambjörnsson, _Ronny (#1994): _Öst
och _Väst -- tankar om _Europa
mellan _Asien och _Amerika.
_Natur och _Kultur
_Axess nr #6 #2007, temanummer:
_Said och orientalismen.
_Buruma, _Ian och _Avishai,
_Margalit (#2008): _Occidental-
_ism -- fiendens syn på väster-
_landet. _Natur och _Kultur
_Delaney, _Gerald (#1995): _Europa
-- idé, identitet, verklighet.
_Daidalos

#287

#851

_Fazlhashemi, _Mohammad (#2005):
_Occidentalismen -- idéer om
väst och modernitet bland mus-
limska tänkare. _Studentlittera-
tur

_Geertz, _Clifford (#1996): _De
levde och led, de dog och för-
svann -- om det eviga missför-
hållandet mellan olika kulturer.
_Artikel i __DN #960303

_Holmberg, _Åke (#1994): _Imagolo-
gins utveckling och huvudbe-
grepp, ur _Världen bortom väs-
terlandet __II.

_Kungl _Vetenskaps- och _Vitter-
hetssamhället

_Jonsson, _Stefan (#1995):
_Geopolitiska kartritare.
_Artikel i __DN #950519

_Said, _Edward (#1993): _Orienta-
lism. _Ordfront

_Said, _Edward (#1995): _Kultur
och _Imperialism. _Ordfront

_Said, _Edward (#2006): _Från
exilen -- essäer #1976--#2000.
_Ordfront

_Varisco, __DM (#2007): _Reading
_Orientalism -- _Said and the

unsaid. _Washington _University
_Press
_The _Debate about " _Orientalism".
_World _Wisdom online library,

_Modet, samhället och kroppen

_Ahlberger, _Christer (#1996):
_Konsumtionsrevolutionen. #1 _Om
_det moderna konsumtionssamhäl-
_lets framväxt #1750--#1900.
_Göteborg: _Humanistiska fakul-
_teten, _Univ.

_Andersson, _Eva (#2006): _Kläder-
_na och människan i medeltidens
_Sverige och _Norge. _Diss.
_Göteborg: _Göteborgs universi-
_tet, #2006

_Andersson, _Eva: _Tits and ass:
_klädmode och kön på #1500-talet
_i _Maria _Sjöberg (red.)
_ (#2012). _Bildligt talat: kvinn-
_ligt, manligt i #3,2 miljoner
_år. _Göteborg: _Makadam

_Crane, _Diana (#2000). _Fashion
_and its social agendas: class,
_gender and identity in clothing.

#287

#853

Chicago: University of
Chicago Press
Mendes, Valerie D. & De La
Haye, Amy (#2010): Fashion
since #1900. New ed. London:
Thames & Hudson
Riello, Giorgio & Mc Neil,
Peter (red.) (#2010): The
fashion history reader: global
perspectives. London:
Routledge

::: #288 :::::::::::::::::::::::

Egensinne och skötsamhet --
arbetarkulturens kontraster

Peter Burke (#1983): Folklig
kultur i Europa #1500--#1800,
Författarförlaget
Ronny Ambjörnsson (#1988): Den
skötsamme arbetaren -- idéer och
ideal i ett norrländskt såg-
verkssamhälle #1880--#1930.
Carlssons förlag
Karl-Olof Andersson (red)
(#2000): Gråstensarbetaren --
J. A. Westbergs dagbok

#854

#288

#1885--#1907. _Atlas
_Björn _Horgby (#1993): _Egensinne
och skötsamhet -- arbetarkultu-
ren i _Norrköping #1880--#1940,
_Carlssons förlag
_Lars _Magnusson (#1988): _Den
bråkiga kulturen -- förläggare
och smideshantverkare i
_Eskilstuna #1800--#1850.
_Vänersborg
_Birgitta _Skarin- _Frykman
(#1990): _Arbetarkultur --
_Göteborg #1890. _Etnologiska
_Föreningen i _Västsverige
_EP _Thompsen (#1983): _Herre-
makt och folklig kultur -- soci-
alhistoriska uppsatser. _Förfat-
tarförlaget
_Olle _Josephsson (red) (#1996):
_Arbetarna tar ordet -- språk
och kommunikation i tidig arbe-
tarrörelse, _Carlssons förlag

Informationsteknik -- från
tryckkonsten till smartphones

- Briggs, Asa & Burke, Peter
(#2009): A social history of
the media: from Gutenberg to
the Internet. #3rd ed.
Cambridge: Polity Press
- Furhammar, Leif (#1991): Filmen
i Sverige: en historia i tio
kapitel. Höganäs: Wiken i sam-
arbete med Filminstitutet
- Garnert, Jan (#2005): Hallå!
Om telefonens första tid i
Sverige. Lund: Historiska
media
- Jülich, Solveig, Lundell,
Patrik & Snickars, Pelle
(red.) (#2008): Mediernas
kulturhistoria. Stockholm:
Statens ljud och bildarkiv
- Waldekranz, Rune (#1985--#95):
Filmens historia: de första
hundra åren. D. #1--#3,
Stockholm: Norstedt

_Populärmusikens historia

_Blokhus, _Yngve & _Molde, _Audun
_ (#1996/#2004): _Wow! _Populær-
_musikens historie. _Oslo:

_Universitetsforlaget

_Brolinson, _Per-Erik & _Larsen,
_Holger (#2004): " _Visor till
_nöjets estrader". _Den populära
_svenska visan. _Hedemora:

_Gidlunds

_Brolinson, _Per-Erik & _Larsen,
_Holger (#1997): _När rocken
_slog i _Sverige. _Arkivet för
_Ljud och _Bild & _Musikveten-
_skapliga institutionen vid
_Stockholms universitet

_Bruér, _Jan -- _Westin, _Lars
_ (#2006): _Jazz. _Musik, män-
_niskor, miljöer. _Göteborg: _Bo
_Ejeby _Förlag

_Edström, _Olle (#1989): _Schlager
_i _Sverige #1910--#1940. _Skrif-
_ter från musikvetenskap, _Göte-
_borgs _Universitet nr #21

_Kjellberg, _Erik (#1985): _Svensk
_jazzhistoria. _Stockholm:
_Norstedts
_Lilliestam, _Lars (#2013): _Rock
_på svenska. _Från _Little
_Gerhard till _Laleh. _Göteborg:
_Bo _Ejeby _Förlag

_Retrovågens historiebruk

_Bengtsson, _Staffan & _Willis,
_Göran (#1995): _K-märkt på väg.
_Svenska vägar, platser och
_ställen. _Stockholm: _Bonnier
_Bremer, _Fatima (#2011): _De sis-
_ta tanterna. _Från husmor till
_modeikon. _Stockholm: _Forum
_Eriksson, _Thomas (#1999):
_Älskade pryl. _Reklam- och
_prylhistoria för rekordårens
_barn. _Stockholm: _Prisma
_Gunnemark, _Kerstin (#2006): _Ung
_på #50-talet. _Om förälskelser,
_mode och boende i en brytnings-
_tid. _Stockholm: _Bilda förlag
_Mannerfelt, _Peter (#2010):
_Reseguide till #50-talet.

#858

#288

_Sommarskrift för motorburen
ungdom. _Retromega förlag
_Larsson, _Jan (#1994): _Hemmet vi
_ärvde. _Om folkhemmet, _identite-
_ten och den gemensamma framt-
_iden. _Stockholm: _Arena bokfö-
_lag
_Lotand, _Johan (#2013-#10-#21):
_Välkommen till ett #50-talshem.
_Göteborgs _Posten
_Svensson, _Emma (#2012-#07-#13):
_Wheels and _Wings drar igång.
_Göteborgs _Posten

#288

#859

_Författare

_Örjan _Nyström, en av huvudförfattarna till _Perspektiv-serien.

_Örjan har en bakgrund som utredare inom __LO och har skrivit en lång rad böcker, framförallt om arbetets kulturhistoria och arbetslivets omvandling under #1900-talet. _Han är också hedersdoktor vid _Göteborgs universitet. _Till denna bok har han skrivit kapitlen _Egensinne och skötsamhet -- arbetarkulturens kontraster, _Världsbildernas kulturhistoria samt övningen _Västerlandets fördärv -- _Sayyid _Qutb i __USA. _Tillsammans med den andre huvudförfattaren _Lars _Nyström har han också skrivit inledningskapitlet _Vad är kulturhistoria?

_Lars _Nyström är den andre medverkande huvudförfattaren till _Perspektiv-serien. _Lars är universitetslektor i historia vid

_Göteborgs universitet där han bland annat forskat om #1800- och #1900-talets agrarsamhälle samt utvecklat kurser och utbildningar om kulturarv och historiebruk. _Hans bidrag i denna bok är kapitlet _Vad ska man tro på? -- tro, magi och vetande från medeltid till idag, _Klockans historia samt övningarna _Historiska bilder, _Tid är pengar och _Doin' the omoralisk schlagerfestival.

_Tillsammans med _Eva _Andersson har han också skrivit kapitlet _Informationsteknik -- från tryckkonsten till smartphones; tillsammans med _Örjan _Nyström inledningskapitlet _Vad är kulturhistoria?

_Eva _Andersson är verksam som lärare och forskare i historia vid _Göteborgs universitet, med specialinriktning mot klädedräktens och modets historia. _Härutöver medverkar hon flitigt som historisk expert i olika radioprogram och är även utbildad __SO-LÄRARE. _Hennes bidrag i denna bok är kapitlet _Modet, samhället och kroppen samt övningen _Klassamhället och kläderna.

_Tillsammans med _Lars _Nyström har hon också skrivit kapitlet _Informationsteknik -- från tryckkonsten till smartphones.

_Claes _Ekenstam är docent i idéhistoria och lektor vid _Högskolan i _Borås. _Hans forskning har framförallt kretsat kring kroppens- och känslolivets historia, samt genus.

_Claes bidrag i denna bok är kapitlet _Känslornas kulturhistoria samt övningarna _Barnavård och _Att visa känslor.

_Kerstin _Gunnemark är professor i etnologi vid _Göteborgs universitet och har framförallt forskat kring frågor om minnesprocesser och kulturarv, ofta med utgångspunkt i svenskt #1950-tal. _Hennes bidrag i denna bok är kapitlet _Retrovågens historiebruk.

_John _Hellmark studerar historia vid _Lunds universitet. _Hans bidrag i denna bok är avsnittet _Från #50-tal till #90-tal -- musik, livsstil, konsumtionsmönster samt övningen _Den europeiska bilden av _Afrika.

_Lars _Lilliestam är professor i

musikvetenskap vid Göteborgs universitet och har bland annat skrivit flera böcker om svensk populärmusik under #1900-talet. Hans bidrag i denna bok är kapitlet Populärmusikens historia.

Jonas Nilsson är gymnasielärare i historia och svenska vid Olympiaskolan i Helsingborg där han bland annat undervisar i Kultur- och idéhistoria samt Samtida kulturuttryck. Hans bidrag i denna bok är kapitlet Konsthistoriens epoker.

Kerstin Martinsdotter och Karin Sjöberg är verksamma som arkivpedagoger vid Malmö stadsarkiv. Tillsammans har de bidragit med övningsmaterial till flera tidigare böcker i Perspektiv-serien, liksom till ett omfattande utbildningspaket kring sexualitet och sexualupplysning utifrån arkiven. Till denna bok har de gjort övningarna Upplevelsen av tid, Att bota ryggvärk med magi, Blicken på den andre, Diskussionsklubbar, TV-VANOR, Ungdomskultur samt Nostalgi.

Daniel Larsson är verksam som

#289

#863

forskare och lärare vid Göteborgs universitet och har tidigare medverkat med ett kapitel i Perspektiv på historien: Socialhistoria. Hans bidrag i denna bok är övningen Bråkiga arbetare -- lokal brottsstatistik som spegel.

Fredrik Skott är docent i folkloristik och arbetar som arkivarie och forskare vid Språk och folkminnesarkivet i Göteborg. Hans bidrag i denna bok är rutan Böner eller trollformler och övningen Vår tids magi.

Daniel Zackrisson är doktorand i historia vid Göteborgs universitet. Hans bidrag i denna bok är övningen Reklam i TV.

_Register

_A

__ABBA #247, #249, #280
_abstraktion #60
_Adolphson, _Olle #248
_Afzelius, _Björn #247, #279
_Akilles #117
_Akropolis #28
_al-Banna, _Hassan #148
_Alberti, _Leon _Battista #74
_alkemi #103
_almanacka #71
_Ambjörnsson, _Ronny #154, #155,
#196, #197, #200, #201, #202
_Amsterdam #75
_Andersson, _Benny #247
_Animals #245
_antiken #12, #18, #25, #31, #35,
#36, #37, #43, #46, #94, #117,
#129, #130, #140, #153, #173,
#215, #274
_Antilokos #117
#290 #865

antropolog #10, #20, #21, #155, #225
antropologi #9, #95
_Aquino, _Thomas av #118, #127
arbetarkultur #10, #190, #193, #195,
#196, #198, #203
arbetarrörelsen #191
_Arderne, _John #127
_Aristoteles #94, #118
arkitrav #28, #30, #39
_Arles #141
_Armstrong, _Louis #243
astrologi #103
_Ataturk, _Kemal #148, #149
_Athen #28, #29, #30
_Augustinus #119
_Austen, _Jane #47
ävförtrollning #107, #108
avlatsbrev #95, #96

_B

_Babs, _Alice #240, #241, #243
_Bachtin, _Michael #123, #124, #125,
#126, #127
_Banks, _Tyra #181
_Bardot, _Birgitte #265
barnuppfostran #134
barocken #39, #40, #44, #46
#866 #290

_Bauhaus-skolan #59
_BBC #221
_Beatles #245, #246, #247, #276
_Beethoven, _Ludwig van #50
behärskningsideal #128, #131
_Bellman, _Carl Michael #122, #248
_Berlin #52, #65, #236
_Bernini #43
_Berry, _Chuck #276
_Bertier #145
bildning #13, #126, #189, #200, #201
_Billquist, _Ulla #241
black is beautiful #180
_Bloomer, _Amelia #169
blygdkapsel #167
_Blåkulla #98
blåmåndagen #194
_Boilly, _Leopold #130
boktryckarkonsten #47, #211
bondekultur #10
_Borås #178
_Boticelli #38
_Bottnaryd #93
_Bowie, _David #172
brittpop #284
_Bruegel, _Pieter #8, #124
bröderna _Grimm #236
_Burkhardt, _Jacob #36
#290 #867

_C

_Campbell, _Naomi #181
centralperspektiv #37, #40, #56
_Cervin, _Gösta #248
_Chesterfield, lord #121
_Chicago #171
civilisationsprocessen #129
_Claesz, _Jan #42
coca-colakulturen #153
collage #58
_Columbus #92, #140
_Copernicus #92
_Courbet, _Gustave #53
_Crusenstolpska kravallerna #194
cyklisk tidsuppfattning #70

_D

dadaism #58
_Dahlgren, _Eva #250
_Dahlqvist, _Lasse #240, #251
_Dali, _Salvador #57
_Dandy-eran #167
_Dannemora #96
dansbaneeländet #237
d' _Arc, _Jeanne #170, #171
#868 #290

_ Darwin, _ Charles #116
_ David #118
_ David, _ Jacques _ Louis #45
_ Davis, _ Angela #180
_ Dean, _ James #274
_ Defoe, _ Daniel #47
deism #76
_ Dessau #59
_ Dietrich, _ Marlene #173
digitalur #85
diskurs #64
_ Donne, _ John #120
_ Donovan, _ Tara #64, #65
_ Doors #246
_ Douglas, _ Michael #282
_ Duchamp, _ Marcel #58
_ Dundee #81
_ Dylan, _ Bob #245, #246, #278
dårfesten #126

_ E

_ Ebba _ Grön #281
_ Edison, _ Thomas _ Alva #238
_ Eiffel, _ Gustave #152
eklekticism #55
_ Elias, _ Norbert #129, #130, #131
empiren #47
#291 #869

:::: #291 ::::::::::::::::::::::

_Encyklopedin #213
enkönsmodell #166, #168
_Erlander, _Tage #223
etnolog #10, #20, #21, #255
exotism #50
expressionismen #56

_F

fabrikstid #79, #80
_Facebook #226
_Ferm, _Olle #123, #126
_film #217, #219, #220, #224
finkultur #25, #62, #65
_Florens #39
_folkdräkt #177
folkhemmet #256, #262, #267, #268
folkkonst #10
folklivsforskare #10
folkmagi #97, #98, #99, #104, #107
folkmusik #10, #235, #236, #245,
#248, #279
folksagor #10, #236
fotografi #53, #116, #217, #227
_Foucault, _Michel #115, #144
_Fragonard, _Jean- _Honoré #44
franker #141
#870 #291

franska revolutionen #48, #152,
#155, #167, #179, #214, #215
_Franzen, _Frans _Michael #122
_Freud, _Sigmund #57
_Friedrich, _Caspar _David #48, #49
frimåndagar #80
frygisk mössa #179
funktionalismen #58, #59, #62, #63,
#66
följetong #215, #216
förgörning #99, #104

_G

_Galilei #92
gatukonsten #67
gaykulturen #172
_Geijer, _Erik _Gustaf #121
_Gerhard, _Karl #240, #241
_Géricault, _Théodore #49
_Giddens, _Anthony #250
_Gjöres, _Åxel #199
_Glasgow #67
globaliseringen #76, #77, #85, #178,
#182,284
_Goethe, _Johann _Wolfgang von #51
gotisk stil #34
_Goya, _Francisco de #114
#291 #871

graffitin #67
grammofon #217
_Greenwich-meridianen #79
grunge #284
gråt #115, #117, #118, #119, #120,
#121, #127, #129, #130, #131, #133
_Gröna vägen #20, #246, #279, #281,
#282
_Gustav __II _Adolf #17
_Gustav ___III #214
_Gustav ___IV #121
_Gustav _Vasa #90
_Gustav _Vasas _Bibel #212
_Gutenberg, _Johann #210, #211
gyllene snittet #30, #37, #38, #39
gärningslära #96
_Göteborg #79, #83, #187, #189,
#192, #196, #197, #236, #266, #268

_H

_H#55 #261
_Haley, _Bill #276
_Hansson, _Per _Albin #262
_Harrisson, _John #76
_Hellström, _Håkan #246
_Helsingborg #55, #63
hemdator #225
#872 #291

_Hendrix, _Jimi #246
_Hendrix, _Jimmy #278
_Hep _Stars #247
_Herder, _Johann _Gottfried #235
_Herodotos #139
_Herrljunga #187
_Hierta, _Lars _Johan #215
_Hilleström, _Pehr #122, #174, #175
hiphop #250
hip-hop-stilen #183
hippiekultur #276, #279
hippierörelse #277, #278, #282
hippies #181, #246
_Hippokrates #94
historiebruk #16, #26, #255, #256,
#268, #269, #271
historiemåleriet #22
_Hollywood #153, #220
_Holmsund #197, #200, #201, #202
_Homeros #117, #119, #215
_Hoola _Bandoola band #247, #279
hårdrock #250
_Häggkvist, _Carola #224
häxor #101
häxprocesser #97, #98
högkultur #274

#291

#873

_I

idealtyper #193
impressionismen #52
industrialiseringen #14
industriella revolutionen #14, #48,
#142, #178, #226
installation #64
_Internet #284, #285
_islamism #151
_Israelsson, _Cacka #242

_J

_Jackson, _Michael #283
_jazzmusik #153, #238, #241, #243,
#275
jeans #170, #182, #245, #274
_Jefferson _Airplane #246
_Jerusalem #95
_jesuitorden #40
_järnvägstid #79
_järtecken #90, #91, #104

#874

#291

klockstyrd tid #70
klocktid #69, #85
kolonner #28, #30, #39, #65, #66
kommunikationsrevolutionen, den
  första #209
kommunikationsrevolutionen, den
  andra #210
kommunikationsrevolutionen, den
  tredje #217
kommunikationsrevolutionen, den
  fjärde #225, #227
konceptkonst #65
_Konstantinopel #141, #142
_konstarter #9, #10, #11
konstmusik #233, #235, #236
konstnårsbohem #51
korsett #167, #168
_Kortedala #266, #268
_Kriminella gitarrer #281
_KSMB #281
_kubismen #56
kulturhistorien, den nya #12, #13,
  #14, #16, #21
kvacksalveri #105
kvinnoideal #196
kärleksideal #131, #217, #250
köp, slit och släng #267
_Körberg, _Tommy #248
#876 #292

_L

_Laleh #246, #249

_Laqueur, _Thomas #166, #167

_Lasse- _Maja #172

_Leander, _Zarah #240, #241

_Le_Marc, _Peter #250

_Leonardo da _Vinci #36, #37, #39

_Lewis, _Huey #283

_Libera, _Zbigniew #66

_Lichtenstein, _Roy #62

lokaltid #79

_London #77, #121, #146, #172, #225,
#236

_Loreen #251

_Los _Angeles #285

_Lundell, _Ulf #246, #247, #249,
#250, #278

_Luther, _Martin #41, #97, #120,
#211

_Lübeck #211

_Löfgren, _Anna- _Lena #248

lövjeri #101

#292

#877

_M

_Madonna #283

_Maggio, _Veronica #250

magi #95, #96, #97, #98, #99, #100,
#101, #103, #104, #109, #110, #112

_Malmqvist, _Siw #248

_Malmö #201, #239, #262

manlighetsideal #168

mansideal #121

_Mascots #247

_Massacio #120

mecenater #48, #215

medeltiden #12, #13, #16, #25, #26,
#31, #32, #33, #34, #35, #38, #39,
#48, #49, #54, #55, #59, #71, #72,
#73, #74, #77, #91, #92, #95, #96,
#98, #99, #107, #109, #117, #118,
#123, #125, #126, #127, #129,
#130, #132, #140, #141, #165,
#166, #167, #168, #169, #178,
#211, #213, #215

_Mehmet __II #142

_Meidner, _Ludwig #56

mekaniskt ur #72, #73

mentalitetshistorien #18

_Menzel, _Adolph von #52

#878

#292

_Michelangelo #39
_miljonprogrammet #63, #243, #263
_Mir^o, _Juan #57
_Mitchell, _Joni #246
_mobiltelefon #225, #227, #239, #282,
#284
_modernismen #25, #26, #56, #57, #62,
#64, #65, #66, #149
_modernitet #18, #19, #20, #21, #255,
#256, #261, #264, #270
_Molin, _Lars #172
_Monet, _Claude #54, #128
_Monroe, _Marilyn #275
_Montaigne, _Michel de #120
_Monterey #245
_Monteverdi #43
_Mora #77, #98
_Moraklockor #77
_Morrisset #172
_Morse, _Samuel #217
_Mozart #47, #51
_MTV #283
_Muslimska _Brödraskapet #148, #149
_Myrberg, _Per #248

#292

#879

_N

_Napoleon #47, #143
_Nationalteatern #247
_New age #108
_Newman, _Barnet #61
_Newton #76, #92, #102
_New _York #144, #152
_Niepce, _Joseph _Nicéphore #219
_Nintendo #283
_Nirvana #284
_Nordgren, _Gösta " _Snoddas" #242
nyandlighet #107, #108, #109
nyklassicismen #31, #44, #46, #47
näcken #91, #100
näthat #225

_O

occidentalism #147, #149, #150, #151
::: #293 ::::::::::::::::::::::::::::
occidenten #147
offerkyrkoseden #102
_Ola and the _Janglers #247
orientalism #143, #144, #147, #151
orienten #145, #146, #147
ortodoxi #42, #211
#880 #293

_Oslo #80

_P

_Palevis, _Riza _Shah #149

_Palme, _Olof #251

pamflett #214, #215

panteism #50

_Paris #53, #54, #55, #121, #152,
#236

_Patroklos #117

_Peking #67

pergament #211

persondator #284

_Picasso, _Pablo #56, #57

pilastrar #65

_Platon #49, #119

politisk kultur #17, #22

_Pollock, _Jackson #60

_Pompeji #29, #30, #46

popkonst #60, #62

popmusik #220, #245, #247, #276,
#280

_Popova, _Ljubov #179

populärkultur #17, #25, #62, #172

populärmusik #221, #233, #234, #235,
#236, #237, #238, #239, #240,
#241, #244, #250

#293

#881

post-emotionell #132
postmodern #25
postmodernism #25, #64, #66
_Pragvåren #278
_Presley, _Elvis #234, #238, #244,
#265, #274
proggmusik #247, #248, #279
protestantisk arbetsetik #14
protestsånger #245
punk #183, #250, #280

_Q

_Qutb, _Sayyid #161

_R

_Rabelais, _Fran[^]cois #123, #125,
#126
radio #217, #219, #220, #221, #222,
#223, #238, #240
raggare #257, #260, #274
raggarkulturen #255, #260
_Ramel, _Povel #243
rap #284
ravekultur #282
realismen #52

#882

#293

reformationen #41, #90, #91, #95,
#96, #97, #152, #153
_Rembrandt #41, #42
_Renoir, _Pierre- _Auguste #53
renässansen #12, #18, #25, #26, #31,
#32, #34, #35, #36, #37, #38, #39,
#46, #47, #55, #65, #119, #123,
#129, #130
retrofenomen #255, #268, #269
retrokulturen #271
retrospektiv #255
riksspråk #212
rikstid #79
rockmusik #220, #243, #244, #245,
#246, #247, #248, #250, #257, #276
_Rogefeldt, _Pugh #247
_Rohe, _Mies van der #59
rokoko #44, #46
_Rolf, _Ernst #240
_Rolling _Stones #245
_Rom #31, #33, #40, #46, #95, #141
romansk stil #33
romantiken #18, #25, #26, #48, #57
_Rousseau #142, #146
_Rubens, _Peter _Paul #42
runstav #71

#293

#883

_S

_Said, _Edward #144, #146, #147
_Sandberg, _Sven-Olof #240
_San _Fransisco #277
_Sankta _Lucia #95
sans culottes #179
satellit-tv #225
schartuanismen #107
schlager #236, #237, #240, #241,
#247, #248, #250
_Schwitters, _Kurt #58
sekulariseringen #107, #109
_Seneca #119
_Serrano, _Andres #66
_Sex _Pistols #280, #281
_Shakespeare, _William #38
signeri #101
_Simon and _Garfunkel #246
självbehärskning #119, #122, #195
självkontroll #120, #121, #129,
#130, 131
skeppsur #76, #77
skogsrådet #91, #96, #98, #100, #101,
#104, #110
skoltid #79

#884

#293

skratt #115, #123, #124, #127, #128,
#129, #130, #131
skrivkonsten #69, #209, #216, #225
skräckromantiken #50
skötsamhetsidealet #197, #200
skötsamhetskulturen #196, #197,
#199, #200, #202
_Slamcreepers #247
_Sleepstones #247
smartphones #209
_Smedjebacken #202
smöjning #105
solur #71, #73
soundtrack-of-my-life #234
_Springsteen, _Bruce #234
_Steel, _Tommy #265
_Stella, _Frank #61
_Stepanova, _Varvara #179
stilleben #42
_Stockholm #79, #82, #90, #208,
#218, #236, #265
stoppur #82
strandpyjamas #169
_Strindberg #219
_Strix #191
_Stubbs, _Phillip #169
styvkjortel #164
stämpelur #81
#293 #885

timglas #71
_Tintin #160
_transistorradion #222
_Troja #117, #215
_troll #101, #110
trolldom #97, #98, #99, #104, #105,
#112
_Trondheim #95
_trumkjol #164
tryckfrihet #214, #215
tryckkonsten #69, #209, #210, #211,
#212, #213, #215, #223, #226
träsnitt #211
turban #180
_Turner, _William #49, #50
_TV #217, #219, #221, #222, #223,
#224, #246, #249, #263, #275, #280
tvåkönsmodell #166, #168
_Twiggy #278
_tympanon #30, #39
typer #210, #211
_Tångahed #256, #257, #259, #267

_U

ungdomskultur #220, #234, #238,
#274, #276, #278
uppgiftsstyrd tid #70, #80, #84
#294 #887

upplysningen #46, #47, #48, #108,
#142, #153, #213
upplysningssidéer #45
upplysningstiden #51, #142, #143,
#166

_V

_Varberg #260
_Vasarely, _Victor #63
_vattenur #71, #72
_Venedig #39
_Venus #38
_Verdandi #199
_Verelet, _John #146
_Vermeer, _Jan #41
_Vernet, _Horace #50
_Vespucci, _Amerigo #140
vetenskapliga revolutionen #75
videovåldet #224
vidskepelse #95, #97, #98, #99,
#101, #104, #105
_Vietnamkriget #153, #248, #278
villfarelse #104
_Vinci, _Leonardo da #123
vittror #92, #100
_Vreeswijk, _Cornelis #248
värdeperspektiv #33
#888 #294

_Västom #32

_W

_Walles, _Erik #242

_Wallingford, _Richard av #73

_Warhol, _Andy #62

_Weber, _Max #13, #14, #108, #109

_Westberg, _Johan #187, #190, #192,
#193, #195

_Westwood, _Vivienne #170

_Who #245, #278

_Wiehe, _Mikael #247

_Wien #142, #236

_Wilhelmson, _Carl #106

_Woodstock #245, #277

_Y

_Young, _Loretta #220

yuppies #282

_Z

_Zappa, _Frank #246

_Zeus #140, #141

_Zorn, _Anders #235

#294

#889

_Ä

åderlåtning #94

_Åkerström, _Fred #248

_Ä

älvor #92

_Ö

_Östberlin #235

överflödsförrådning #173, #174,
#175, #180

#890

#294